

ІВАН ЧЕНДЕЙ

У КОЛІ СУЧАСНИКІВ

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА УНІВЕРСАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ім. Ф. ПОТУШНЯКА

ІВАН ЧЕНДЕЙ У КОЛІ СУЧАСНИКІВ

ЗБІРНИК СПОГАДІВ, СТАТЕЙ,
ЕСЕ, ХУДОЖНІХ ТВОРІВ,
БІБЛІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

*До 95-річчя
від дня народження письменника*

Ужгород, 2017

Збірник матеріалів «Іван Чендей у колі сучасників», підготований до 95-річчя від дня народження українського письменника, лауреата Національної премії ім. Т. Г. Шевченка, – спроба показати не тільки постать митця, але й епоху, в якій він жив і творив. Адже під однією обкладинкою зібрано публіцистичну спадщину письменника, який чимало писав про видатних сучасників; спогади, статті, есе, художні твори літературознавців, колег по перу, журналістів, друзів, рідних, які особисто знали митця; аналіз його епістолярної спадщини та доповнення бібліографічного покажчика про життя і творчість Івана Чендея.

Видання адресоване широкому колу читачів, передусім літературознавцям, краєзнавцям, викладачам, студентам, бібліотечним працівникам.

Укладачі:

*О. Д. Гаврош, С. С. Кіраль, І. В. Козутич,
М. І. Трещак, О. В. Шмайда*

Автор ідеї проекту – О. Д. Гаврош

Відповідальна за випуск – О. А. Канюка

ЗМІСТ

Від укладачів	7
Микола Жулинський І світ земний, і світ духовний ... Сумуючи за спілкуванням із Іваном Чендеєм	9

ІВАН ЧЕНДЕЙ ПРО СУЧАСНИКІВ

Золотий колос Михайла Кречка	18
Етюди про Павла Тичину	22
Йосип Бокшай – чарівник з мольбертом	26
Ясні зорі Гната Ігнатовича	30
Вікна робітні Петра Лінтура	33
Петро Сова як учений і літератор	42
Диригує Мирослав Чайковський	44
Чари чудодійства Федора Манайла	50
Велика спадщина Ерделі	56
Висока пора Андрія Коцки	61
Краса ніжності і мужності Едіти Медвецької	67
Петро Скунець – поет з Верховини	72
Живий у слові Михайлю Томчаній	75
Спадщину захищати громадою	78
Шість десятиліть Юрія Шкробинця	89
Диво таланту Антона Кашшая	91
Наш Олександр Маркуш	96

Воістину народний Володимир Микита	102
З любові і пристрасті Михайла Романишина	104
Унікальність професора Івана Мешка	109
На півстоліття письменницької організації Закарпаття	113
Снага і простір Павла Чучки	118

СУЧАСНИКИ ПРО ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Михайло Бабидорич Майстер і його колиска	134
Юрій Бача Іван Чендей у моєму житті	143
Василь Габорець Феномен Івана Чендея	151
Ольга Данко (Чендей) Я з братом спілкувалася найбільше	161
Іван Дзюба Журавлі Івана Чендея.....	164
Микола Жулинський Ясенова художніх відкриттів.....	166
Дмитро Кешеля У житті і на картині.....	168
Іван Коршинський Зі споминів про Івана Чендея.....	175
Дмитро Кремень Сяйво незгасної ватри.....	179
Птахи Івана Чендея.....	185
Смерекове прощання	188
Василь Марко Сім сліз Івана Чендея	189

Олександр Масляник Виноград з Чендеєвого саду	199
Іван Мешко Письменник, друг і побратим	204
Петро Мідянка Наш Чендей. Марка Івана Чендея.	209 212
Микола Мушинка Мої взаємини з Іваном Чендеєм.	215
Михайло Носа «Іван» походженням із Дубового	227
Дмитро Павличко «І ти гуцул, і я гуцул, одна у нас мова»: зустрічі з Іваном Чендеєм	237
Павличко і Чендей (<i>вірші</i>)	247
Олена Пекар Мої спогади про Івана Михайловича Чендея	251
Петро Перебийніс Чендеєва гора	257
Іван Ребрик Стежка на Високу	260
Петро Скунець Остання осінь патріарха. Тільки будьте, Іване Чендею!	267 270
Патріархальний чи патріарх?	272
Не плачте, Маріє Іванівно!	277
Іванові Чендею	280
Михайло Стрельбицький Чендей-Антей: господарем слів, оберегом Закарпаття, звеличником неспростовної гідності українців.	282
Дмитро Федака Чендеєві журавлі	292

Володимир Фединишинець Мій літпортрет про Івана Чендея 50 років лежить у глибокій шухляді	304
Марія Чендей-Трещак «Найнезабутніше з облич»	307
Марія Чендей Іван Михайлович не вірив, що людей арештовують без причини, доки самого не почали цькувати.....	314
Олександр Гаврош Іван Чендей: «Відчуваю, що залишилося небагато...»	320

ІВАН ЧЕНДЕЙ У ЛИСТУВАННІ

Сидір Кіраль Ніс у своїй душі сонце любові до людей та України: штрихи до епістолярного портрета Івана Чендея.	336
БІБЛІОГРАФІЯ	393
Список авторів, тексти яких увійшли до збірника	415

ВІД УКЛАДАЧІВ

Цьогоріч виповнюється 95 років від дня народження відомого українського письменника, лауреата Національної премії імені Т. Шевченка Івана Михайловича Чендея. З цієї нагоди Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека імені Ф. Потапшиняка підготувала збірник матеріалів «Іван Чендей у колі сучасників». Це спроба показати не тільки постать письменника, але й епоху, в якій він жив і творив.

Книга «Іван Чендей у колі сучасників» уміщує спогади, статті, есе, художні твори літературознавців, письменників, журналістів, друзів, рідних, які особисто знали митця.

Відкривають збірник спогади академіка Миколи Жулинського, який неодноразово писав передмови до книг ювіляра, глибоко вивчав його творчість та одним із перших повернув Івана Чендея у літературу після тривалого замовчування.

У розділі «Іван Чендей про сучасників» ми намагалися показати публіцистичну спадщину письменника, який чимало писав про своїх видатних сучасників – літераторів, художників, науковців, відомих людей краю. Також в цьому розділі вміщені думки Івана Чендея з приводу півстолітнього ювілею письменницької організації Закарпаття та публікація-роздуми про збереження культурної спадщини.

Про Івана Чендея як людину, непересічну постать української культури читач дізнається зі спогадів у розділі «Сучасники про Івана Чендея». Тут вміщені як раніше друковані тексти, так і написані спеціально для цього збірника. Авторами споминів є відомі літературознавці, дослідники Іван Дзюба, Микола Жулинський, Микола Мушинка, Юрій Бача, Василь Марко, Михайло Стрельбицький, Василь Габорець, Дмитро Федака; журналіст Михайло Бабидорич, письменники Петро Скунець, Дмитро Павличко, Петро Перебийніс, Володимир Фединишинець; учні Івана Чендея, а нині літератори – Дмитро

Кремінь, Петро Мідянка, Дмитро Кешеля, Іван Ребрик, Олександр Масляник; друзі й побратими Іван Мешко, Іван Коршинський та інші.

Для створення опуклого образу письменника цікавими є родинні спогади – сестри Ольги Данко, доньки Марії Трещак та дружини Марії Іванівни Чендей. Звучить у книзі й «живий голос» Івана Чендея у розлогіму інтерв'ю, яке зробив письменник і журналіст Олександр Гаврош.

У розділі «Іван Чендей у листуванні» літературознавець, доктор філологічних наук, професор Сидір Кіраль аналізує епістолярну спадщину письменника, його листування з відомими постаттями літературного процесу М.Жулинським, А. Малишком, М.Мушинкою, Л.Коваленком, І.Денисюком, К.Волинським, А.Турчинською та іншими.

Бібліографічні матеріали про життя і творчість митця відображено в покажчику «Письменник Іван Чендей» (Ужгород, 2006, укладачі О. Г. Люга, Л. О. Смочко, М. І. Трещак). Бібліографія, подана у нашому збірнику, доповнює працю колег із Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету і подає основні видання творів Івана Чендея, публікації про творчість митця. Всі описані матеріали взято з фондів Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Ф. Потушняка. Матеріали бібліографії згруповано за роками, а в межах років – за алфавітом.

Видання «Іван Чендей у колі сучасників» розраховане на широкий загал, передусім на літературознавців, краєзнавців, викладачів, студентів, бібліотечних працівників.

І СВІТ ЗЕМНИЙ, І СВІТ ДУХОВНИЙ ... СУМУЮЧИ ЗА СПІЛКУВАННЯМ ІЗ ІВАНОМ ЧЕНДЕЄМ

Нещодавно я занурився в книги своєї бібліотеки і мій погляд зупинився на зібранні літературно-критичної спадщини лауреата Нобелівської премії Іво Андрича з метафоричною назвою «... Людини й людству». Оpubлікована в перекладі російською мовою 1983 року, ця книга, пригадалося, довго лежала на письмовому столі Івана Чендея. Якось відвідуючи його в Ужгороді в котрий раз, саме у вересні 1983 року, я взяв із робочого столу письменника цю книжку й надовго заглибився в роздуми Андрича про літературну майстерність. Іван Михайлович це зауважив і, мабуть, тоді вирішив подарувати мені цю книжку із таким дарчим надписом: *«Любий Миколо Григоровичу! Сердечно обнімаю Вас при новій зустрічі – її дарувала нам ласкава Доля! Щиро Ваш Іван Чендей. Ужгород, 28 / IX – 83».*

І ось минуло вже більше двадцяти літ із тих пір, коли я, слідом за Іваном Михайловичем, гортаю її сторінки, вихоплюючи очима ним позначені деякі вислови, роздуми, міркування видатного боснійського романіста. Побачив, що Іван Михайлович уважно вчитувався-вдумувався в ці ширі, сповідальні рядки, виокремлюючи олівцем ті місця, у яких Іво Андрич оповідав про свої переживання і страждання, про сумніви, тривоги й вагання у процесі роботи над словом – над художнім відтворенням людини в її взаєминах зі світом і буттям. Відчувалося, що ці роздуми й міркування видатного художника слова були багато в чому співзвучні тим думкам і настроям, якими був натхнений Іван Чендей. Міркую, що не випадково письменник виокремив роздум-пораду Андрича не зупинятися навіть і тоді, коли ви спіткнулися або вам загрожує небезпека, отож радив продовжувати «спокійно і бадьоро свій шлях».

Чи не заради пошуку духовних резервів, так необхідних письменникові в часи цинічних переслідувань його компартійними органами, він так уважно і вдумливо вчитувався в роздуми Іво Андрича. Іван Чендей морально важко переносив що зумисну ізоляцію його від спілкування з читачами, вимушеного відчуження від літературного жит-

тя. Стає зрозумілим і те, чому письменник підкреслив олівцем таку фразу в книжці боснійського колеги: «Я міг би взяти девізом назву одного канадського корабля: «I am alone» (з англ. «я самотній». – М.Ж.).

Це особливо вразливо я відчув під час нашої першої зустрічі 11 жовтня 1978 року, коли пізно ввечері відвідав Івана Михайловича в його старій хаті. Група письменників із Києва на чолі з Платоном Вороньком прибула на Закарпаття для ознайомлення з літературним життям краю. Поселили нас у так званому обкомівському готелі «Дружба», що навпроти садиби Чендей, звичайно, найпрестижнішому в Ужгороді. Отож після вечері я тишком й перебіг через дорогу до хати Івана Михайловича.

Ясна річ, що Івана Чендея у приміщенні обласної Стілки закарпатських письменників не було – не запросили автора книги «Березневий сніг», яка з'явилася друком у київському видавництві «Молодь» 1968 року, а невдовзі 19 травня 1969 року на закритих партійних зборах Закарпатської організації СПУ за що збірку його виключили з лав КПРС. Про Івана Чендея ніхто, – ні київські, ні закарпатські письменники, – на цій зустрічі не згадував. Правда, у своєму виступі-огляді літератури Закарпаття я наголосив на високій оцінці у всесоюзній і республіканській пресі роману Івана Чендея «Птахи полишають гнізда». І згадав про одну-єдину книжку «Свалявські зустрічі», яка, нарешті, побачила світ після десятилітньої заборони друку його творів. Я тоді не знав, що ці чорні роки замовчування його імені, його творчості, які Іван Михайлович проживав «без ремств та плачів», він мужньо мобілізував себе на літературну творчість – писав новели, оповідання, повісті, підготував до друку збірку творів «Теплий дощ» і навіть передав її до видавництва «Радянський письменник». Хоча знав, бачив, що його, замовчуваного і цькованого, компартійні органи навряд чи дозволять оприлюднити, бо все робилося для того, аби склалося враження, наче його не існувало на білому світі. Викреслений свавільно з літератури, огульно опельмований, бо ж, бачте, не покаювся, не визнав своїх ідеологічних помилок, не схилив покірно голови, коли над ним компартійне самосудство занесло нещадну критичну сокиру. Заборона друкуватися, неможливість влаштуватися на роботу – як жити, як прогледувати сім'ю?

А тут ще важке родинне горе: 10 січня 1968 року в автокатастрофі гине син-красень студент Мирослав. Другий син Михайло не

зміг навчатися в Ужгородському університеті, змушений був виїхати із рідного міста до Львова. Куди не кинь, всюди біда. Навіть у рідному селі Дубовому, що в долині річки Тересви на Тячівщині, не знаходив душевного прихистку. І там за вказівкою обласного начальства місцева партійна влада зіграла його односельчан одразу ж після Служби Божої до Будинку культури для прилюдного шельмування їхнього славетного земляка за правду, виписану в повісті «Іван», правду про їхнього нікчемного голову сільради.

«Ви не уявляєте, як важко мені було. Наче цілий світ відщурився мене», – розповідав Іван Михайлович, пригощаючи мене виноградним вином («то з мого виноградника, що ген до гори за хатою пнеться, і вино, і виноград»), помідорами і фруктами з власного городу й саду. – Родичі допомагали. І поодинокі друзі. Такі, як Василь Васильович Шепя із Берегова. А як було виживати? В рідному Дубовому батько живе, сестри. Вони щось передадуть чи привезуть. Брат помагає. Бульбу привозили, все що на городі росте й у хліві кувикає. Хай невеличкою частинкою, якоюсь крихтою, а потрапляло на наш стіл. Так і виживали».

Та недовго бідкався, нарікав на свою долю цей статурний верховинець із розпрацьованими лапатими руками і твердою, непоспішною ногою. Згадую, йшов поважно, наче вимірював кроковою землею. Мимоволі зринає в пам'яті образ священика Івана Стаха з повісті «Іван», який, писав Іван Чендей, «ступав важко, мов на плечах ніс тягар не по силі».

Непосильним був для Івана Михайловича цей неймовірний тягар такого партійно-державного упослідження за слово правди, слово вболівання за принижену цією владою сільську людину, яка прагне жити гідно, за принципами народної моралі, зберігаючи предковичні традиції, звичаї та обряди.

Пригадую, як із Іваном Чендесем відвідав у серпні 1981 року його рідне село Дубове. Там уперше побачив його батька Михайла – справжнього народного мудреця-характерника, вислуховував його емоційно бурхливі розмірковування-інвективи, націлені на осуд недосконалого світу і сучасної людини. «Душі в людей невимиті, а сьогодні свято Преображення Господнього. Треба збавитися гріхів», – говорив по дорозі до Преображенської церкви дід Михайло. Урочистий і зосереджений, одягнутий у білу сорочку

та білі штани із зеленою гілочкою в руці, цей стрункий сивобородий чоловік, із довгим світлим волоссям, що м'яко спадало на його плечі, говорив, здавалося б, до самого себе, хоча я йшов поруч і прислухався до його слів: «Не багатством треба змагатися, а духом. Годний чоловік той, хто багатий духом і вірою. Натулько чоловік великий, наскільки чесний».

Схожість Івана Михайловича зі своїм батьком була не тільки зовнішня, не лише характерологічна, але й у поглядах на світ, у морально-етичних переконаннях, які дід Михайло темпераментно висловлював кожному, із ким зустрічався і вступав до розмови. І, як правило, завершував свої повчання й осудження цього гріховного світу висловами з Євангелія.

Міцно тримав мене і свого сина за руки, переводив свій гострий погляд із моїх очей на очі Івана Михайловича та наполегливо стверджував: «Як сказано в Третьому Посланні Іоанна Богослова? А хіба ти знаєш?, – звертався до сина. – Ти комуніст, Святе Письмо не читаєш, вам, безбожникам, невольню його читати. Там сказано як? «Любий, наслідуй не зло, а добро. Хто добро чинить, той від Бога. Хто чинить зло, той не бачив Бога!». І на завершення, відпускаючи наші долоні зі своїх цінких, мов обценьками скованими, рук, заповідав: «З добром ідіть до людей, преображайтеся!».

Цей батьків заповіт наслідувати не зло, а добро відродив у моїй пам'яті першу зустріч із Іваном Михайловичем у його домі в жовтні 1978 року, коли письменник дав мені почитати статтю в російськомовному випуску газети «Закарпатская правда» від 20 березня 1969 року під назвою «Ступки, мялки и духовный мир Пригары». Наложала вона перу доцента Ужгородського університету Юрія Балеги. Іван Чендей мужньо сприйняв цей убогий, непрофесійний аналіз талановитого, надзвичайно актуального за порушеними соціально-економічними і морально-духовними проблемами твору, який мав широкий позитивний розголос не тільки в Україні, але й на теренах всесоюзного простору.

Тоді, під час нашого знайомства, Іван Михайлович говорив про автора цього пасквілю, замовленого партійними органами, без злості, навіть зі співчуттям, мовляв, він ще молодий, мислить заскорузло, не наділений творчим мисленням. Із високою гідністю сприйняв письменник це шельмування його роману, хоча обурювався тим, як

може закарпатець так іронічно глузувати над своїм людом, над його світом звичаїв, моральних принципів, традицій, духовності.

Згодом Юрій Балега признався, що відчуває «великий гріх перед пам'яттю Чендея», у пресі не раз захищав письменника від брехливих вигадок різного роду русинських «вождів», рішуче та безкомпромісно розвінчував політичне русинство у книгах «Політичне русинство і будівництво української держави» (2003), «Політичне русинство, або фенцико-бродівські привиди на Закарпатті» (2010)», а в романі «Записки закарпатського сексота» (2016) розкрив кадебістську систему вербування в Ужгородському університеті засобами шантажу, залякування, провокацій, різного роду заманювань кар'єрним зростанням, обіцянками квартир та інших благ. Цей роман багато в чому сповідальний, «вирощений» на особистій співпраці з органами КДБ.

Не таїв зла Іван Чендей і на своїх земляків-дубівчан, які підписали ганебного листа у «Закарпатській правді». Ясна річ, боляче вразили ці два пасквілі «Жигтя – у кривому дзеркалі» та «Чому обурилися дубівчани?», хоча письменник розумів, що його односельчани й не читали повісті «Іван», не тримали в руках його книжки «Березневий сніг». Бо знав, що місцева партійно-радянська влада зігнала селян до місцевого клубу і змусила так званих активістів передусім вимучувати слова осуду і обурення.

Тоді, на храмове свято Преображення, ми випадково зустріли одного з таких активістів Ілька Поповича, який дев'ять років був головою сільської ради в Дубовому і підписав листа: «Така установка була. Зверху. Зібрали, сказали: «Підписуй». А я ж тут, у селі, якби перший. Повинен порядок соблюдати. Мусів. Така партійна дисципліна».

Іван Михайлович мовчав, здавалося, поглядав на цього колишнього місцевого функціонера зі співчуттям, який намагався переконати письменника в тому, що герой повісті «Іван» – колишній голова сільради Іван Фіцей був паскудною людиною, пияком, «ніц доброго не зробив», забороняв святкувати Різдво, Великдень...

«Правду написали Іван Михайлович. Справедливо. Усі люди в селі так вважали», – попиваючи за кошти Івана Чендея апельсиновий лікер із кавою в місцевому кафе, просторікував Ілько.

Вже тоді я замислився над тим, звідки в Івана Михайловича така спокійна реакція, яка досягала межі прощення вчиненого супроти

нього зла. Пояснював для себе тим, що вже все минулося, переболіло, пережитося, хоча моральна травма важко загоювалася. Насправді ж, письменник, який жив літературою, творив у ці всі роки вимушеного усамітнення, усвідомлював свою правоту, вірив, що творчість підносить його на крилах життєвої правди та уяви, фантазії над цим гріховним, несправедливим світом, у якому влада дозволяє втручатися у святу справу творення нової – художньої – реальності.

То ж не випадково Іван Чендей позначив у роздумах Іво Андрича те місце, де видатний боснієць радить іншим митцям не зневірюватися, не втрачати бадьорості духу, вірити, що нічого злого з вами не трапиться, оскільки обдарований митець несе у своєму серці «потаємну і незнищенну іскру життєвої радості», яка сильніша за все, що його оточує: «Можна стверджувати, що попри всі переміни і повороти довгого життя вам судилося і гарантується тривале страждання і вірна перемога».¹

Отже, «тривале страждання» Іван Чендей сприйняв як неминучу плату за покликання долі бути митцем, творцем художніх світів, а тому не зосереджувався на осудженні зла, вчиненого комуністичною владою, а продовжував творити в переконанні, що його художнє слово буде жити, воно незнищенне, бо виплекане високим усвідомленням своєї місії художника. У листі до Олесея Гончара від 30 січня 1989 р. письменник радіє, що його повість «Іван» знову з'явилася друком *«після такого злого вигнання двадцять літ тому – хтось гадав, що вигнане слово можна знищити, бодай паралізувати. Не вийшло з цього нічого!»*²

Ця віра в незнищенність художнього слова, слова чесного, правдивого, вивіреного на моральних терезах авторської совісті й високої відповідальності перед своїм народом, не дозволила Іванові Михайловичу опустити руки, вселити в душу розпач, безнадію, відчай. Письменник виявив особливу мужність і незрушне переконання в необхідності попри всі несприятливі обставини буття творчо самореалізуватися. Я в цьому не раз мав можливість переконатися, бо наше часте і тривале спілкування засвідчувало, що Іван Михайлович постійно намагався удосконалювати свою літературну май-

¹ Андрич, И. ... Человеку и человечеству / И. Андрич. – Москва: Радуга, 1983. – С. 341–342.

² Цит. за кн.: Кіраль, С. «...Зробити щось корисне для свого рідного народу»: з епістолярної спадщини Івана Чендея / Сидір Кіраль. – Київ, 2013. – С.99.

стерність, шукав нові форми, нові художні засоби та прийоми для образного вираження своїх творчих задумів. У його бібліотеці було чимало книг із питань теорії літератури, зокрема його цікавили проблеми літературної культури, індивідуального стилю письменника, питання сюжету, фабули, композиції твору...

Письменник, як відомо, був особливим прихильником творчого самовираження в жанрі новели – згадаймо феноменальний успіх його новели «Чайки летять на Схід», збірки новел під цією ж назвою, яка з'явилася друком у 1955 році. Новела, як і мала проза, домінує в наступних книгах Івана Чендея – «Вітер з полонини», «Ватри не згасають», «Задушна субота», «Чорнокнижник», «Посидинок», «Син», «Вікна у світ».

Варто лише перечитати опубліковані професором Сидором Кіралем листи Івана Чендея до професора Львівського університету Івана Денисюка, який теоретично осмислював жанр новели, щоб переконатися, як глибоко і тонко Іван Чендей відчував «цей прекрасний, ваговитий і пружний жанр» і, аналізуючи власний творчий досвід, свідчив: *«Новела – твір напружений перш за все психологічно, він увесь мовби зі спалахів складених і сам стає спалахом... Новела довго виношується, вистигає од моменту імпульсу, запліднення до появи на світ, зате порівняно дуже швидко пишеться – народжується»*.³

Тоді, у серпні 1981 року, напередодні храмового свята Преображення я з Іваном Михайловичем піднявся на родинну полонину Чендей – Ясенову. Йшлося неспішно, у тихій розмові я ж передусім дослухався до повільної оповіді письменника, у якій вловлював думки, інтонації, настрої із його новел, оповідань у книжках «Казка білого інею» та «Луна блакитного овиду». Там, на Ясеновій, де ми полягали горілиць, де теплий, ласкавий вітер грався сріблястим волоссям Івана Михайловича, де неймовірна тиша і душевний спокій опанували цей величний світ гір і полонин, здавалося, ніщо не може порушити цю солодку мовчазну самотність на вершині карпатської величі. І справді, мовчанка була тривалою, здавалося мені, що господар цього родинного осередку задрімав, але ні, через деякий час Іван Михайлович озвався і згадав діда Івана, образ якого так рельєфно вивершився у його повісті «Іванові журавлі». Говорив письменник про сутність

³ Цит. за кн.: Кіраль, С. «...Зробити щось корисне для свого рідного народу»: з епістолярної спадщини Івана Чендея / Сидір Кіраль. – Київ, 2013. – С.18-19.

праці, про честь ремесла – ремесла тестяра, яким гордився дід Іван, і ремесла митця, творця образного слова, про незбагненну таїну визрівання творчого задуму і його втілення у слові.

«Я люблю новелу. Завжди любив. Новела – велика школа, вчить опадливості, особливої уваги до слова. Важливо почути внутрішнім слухом слово і так його припасувати, аби воно не вириналило з образного ряду, творило плавний, як вапі степові ріки, нечутний плин оповіді, вершило стиль. До стилю я особливо чутливий. Мова! Головне – мова! Кожен справжній твір має відповідний настрій, температуру, колір і пульс. Це – живий організм. І вічний. Приходять нові покоління, читають і чують пульс життя, думок, почувань, переживань, нападків. Все це закодоване, емоційно вживлене в систему образного мислення. Тому я такий уважний до стилю, бо викладена думка в слові здатна жити тільки тоді, коли слова думку облягають доладно, не висять лахами, не згортаються складками – щось подібне має тут бути до отої дівчини-чарівниці, прекрасна талія якої проглядається в шовковому платті при подуві легкого вітру». Далі Іван Михайлович вголос роздумував про сюжет, про характер героя («сюжет «визріває» в його характері»), згадував про оповідання «Комаха в бурштині», про роман «Далеке плавання», робота над яким тривала дуже довго, про знаковий у його творчості твір – роман «Скрип коліски».

Слухав я непоспішну, розважливу оповідь письменника і думав, заради яких сподівань, в ім'я яких ідеалів так пекельно вигорав цей митець у пошуках своєї художньої мови, своєї індивідуальної системи ціннісно-сміслового ставлення до дійсності.

І мимоволі постававу моїй уяві його батько Михайло, який прагнув удосконалити цей гріховний світ, закликав до духовного преображення. Його син Іван, наділений даром самоздійснення в образному слові, ці заповіді свого батька вкладав у свої новели, оповідання, повісті й романи, закликаючи українську людину підносити свою людську гідність, прагнути душевної чистоти, моральної відповідальності за ближнього і навколишній світ природи, шпекати в собі добротворення, милосердя, співчуття і віру в щасливий день України.

*Академік, директор Інституту літератури
імені Т.Шевченка НАН України
Микола Жулинський*

**ІВАН ЧЕНДЕЙ
ПРО СУЧАСНИКІВ**

ЗОЛОТИЙ КОЛОС⁴ МИХАЙЛА КРЕЧКА

На вигоні села стояла хата з примруженими очима-віконницями. До неї мало коли западав сонячний промінь, бо збита сльотами і полонинськими вітрами, поросла мохом солом'яна стріха заслоняла світ, що починався за оселею. Він, бува, нишк до стіни на тесаній лаві під самим віконцем і вдивлявся в шмат перетканой весняним променем небесної блакиті.

Хмарка пропливала у вишині і манила в далекі, невідомі світи, а пташиний гомін кликав настирно з хати. І він, малий Михайлик, переступав високі хазяйські пороги – ріс у чужих людей – і опинявся під крислатою душлавою яблунею та покрученою грушею. Задивлявся вгору, вслухався у дивний гомін. І миттю вже все для нього співало. Співала пташня в лісі, співало поле джмелями і бджолами, співала толока дзвіночками худобинки на паші, співала зелена полонина трембітою і легкими пахучими вітрами.

Він біг до хащі і зникав у ній. Тут буки оповідали йому про студені верховинські зими, про обмиті теплими дощами весни, а відданиці-смереки співали ніжних і мрійливих пісень та ї заколисували чарами. Гуркотливим грозовим небом співало літо, ключачи перелітних птахів видзвонювала осінь.

До його чулого серця пісню вливала не лише чарівна верховинська природа. Пісню він брав для себе повними пригорщами з дитячих забав, від скотарів. Брав від дівчат і легінів по весіллях, коли наряджали молоду і плели барвінкові вінки... Пісня йому сумом вливалася до серця, коли збиралися серед села заробітчани в дорогу, у світ за десятим снопом на чужий лан, за мізерним заробітком в далеку чужу хашу і далеке чуже підземелля...

До коліски пісню поклала йому добра мати. І з тою піснею він пішов у велике творче життя.

Але тоді, коли Михайлик босими ногами ступав по дощаній підлозі сільської школи, ще ніхто не знав, що у ньому росте митець. Ніхто не знав, що у нього вже прокільчилося, проросло зо-

⁴ Чендей, І. Золотий колос / І. Чендей // Закарпат. правда. – 1964. – 6 листоп. – С. 4.

лоте зерно таланту. Не знали і в рідному Порошкові, і в Ужгороді, куди малий Михайлик прибув, щоб жити не в чужих людей, а з своєю мамою – надомною робітницею, пралею.

У четвертому класі народної школи він вперше став перед публікою і проспівав пісню «Через річеньку, через болото». То був сольний спів хлопчика на відкритті міської кухні для бідних школярів Ужгорода. В тій кухні діставав їжу і він... Минули літа, а ті «підмостки», та кухня ніколи не забудуться.

І, либонь, першим вчителем, який узрів у ньому талант, був Олекса Мешко, диригент учнівського хору горожанської школи. Скільки доброго і великого було в серці цієї привітної людини, яка залишила по собі таку прекрасну пам'ять у Михайла Кречка!

Вперше Кречко став перед хоровим колективом як диригент, коли навчався в четвертому класі учительської семінарії. І той день теж ніколи не забудеться. Саме тоді він відкрив себе і відчув, що його покликання – диригент, хормейстер!

Після семінарії став працювати на робітничій околиці Ужгорода – Радванці. Тут віддався культурно-освітній справі з запалом і самовідданістю, притаманними далеко не кожному.

Коли стихали вулиці і смерк лягав над передмістям, Михайло збирав робітничу молодь, трудову інтелігенцію і розсвічував вогник пісні. Він тоді не плекав великих надій, не маловав в уяві великих доріг. Хотів одного: плекати в серцях людей пісню, щоб нею піднімати їх до краси, допомагати їм жити...

Уперше ми зустрілися з ним на сцені Першого огляду народних талантів улітку 1945 року. Тоді притисянська рівнина наливалася колосом вже не для поміщика, не для глитаю, а для трудівника землі. (...) На огляд зібралися горяни і долиняни. І хоч часто без великої вправності, зате з великою щирістю танцювали вони і співали, показуючи невичерпні скарби народної душі. На огляді з успіхом виступив і хоровий колектив з Радванки, перед яким стояв невисокий молодий учитель Михайло Кречко.

Уже тоді крила творчості тужавіли силою, а золоте зерно таланту виростало колосом. Жага до знань забила джерелом, і він пішов учитися до першого в історії Закарпаття університету. А потім – робота в Закарпатському народному хорі, шлях до Київ-

ської консерваторії. Саме тут належало вчитися, щоб золотий колос таланту налився добірним зерном.

У консерваторії вчився на двох факультетах – по класу співу і по класу хормейстерства. Бо завжди здавалося мало, завжди хотілося більшого. Бо готувався він підіймати в рідному Закарпатті натрудженими руками щедрі скарби мистецтва пісні, виводити її на великі і просторі шляхи. Бо хотів він, щоб пісня підіймала, кликала, наснажувала, повідала світові про красу.

І вона, пісня, йому ласкаво підкорялася. Він же не просто вивчав походження, доріжки-шляхи пісні колискової і весільної, парубоцької і дівочої, не просто вивчав традиції хорового співу на Закарпатті, – він проникав у саму душу пісні. І йому те легко давалося, бо зжився і зрісся з нею змалку, бо пісню взяв собі від коліски і зеленого луку, а душею був від народження митець. Щедро взяті в консерваторії знання робили його майстром у мистецтві.

І талант розцвів промовисто, дав про себе знати людям. Коли Михайло вперше став перед Закарпатським державним хором як диригент, ми знали, що до нас прийшов неабиякий художник, майстер, котрий багато скаже людям. (...) Правда, були й такі, що розгубилися, не зрозуміли, хотіли чогось іншого... Та це були просто засліплені світлом і незвичайністю таланту.

А час ішов. Він приносив щедрі дари за мозольну, таку нелегку в мистецтві працю. Колосилася нива багатим врожаєм-пшеницею, наливалися грона соком-сонцем... І всюди, де він бував з хором і піснею, линула хвала нашому часові і розквіту, всюди з ним ішло добро до людей. А люди вже визнавали за мистецьким колективом і за ним самим заслуги. Хор став Державним Закарпатським заслуженим народним хором, а його художній керівник – народним артистом республіки. (...) Михайло Кречко – насамперед диригент, який зливається в єдине ціле з мистецьким колективом на сцені. Він є тою щасливою ланкою, яка в'яже докупи публіку з хором в час вистави – цього священнодійня. Він є тим, хто у творчості горить і запалює на творчість. А це дано лише справжньому митцеві!

Про нього можна і слід було б багато говорити як про диригента. Про нього можна багато говорити і як про педагога, вихователя в колективі. Про нього можна б окремо говорити як про

художника, що поставив перед собою і колективом ціль добитися високомистецького виконання не тільки народних пісень, але й класичних творів. Цим самим Кречко продовжив не лише блискучу традицію на Україні, він став у наш час і новатором. Про нього можна б говорити, як про митця, що бачить народ у пісні, а пісню – в душі народу.

Та він не лише диригент, педагог, культурний, громадський діяч. Він дбайливий збирач і ретельний майстер обробки народних пісень. На його рахунку близько 120 обробок. Він і творець оригінальних пісень. У творчості він міцно стоїть на народній основі. Кому не відомі його пісні: «Там, де Чорна Тиса Білу доганяє», «Ішов Іван в полонину косити», «Марш лісорубів»(...)?

– Яку пісню слід вважати найкращою із вами створеного? – запитали Михайла Михайловича Кречка.

– Тої пісні ще немає. Вона попереду...

– А який концерт приніс абсолютне творче задоволення?

– Такого концерту ще не було. Та я в нього вірю. Він попереду!

Так говорить митець, крила якого простерті для постійного польоту. Так говорить подорожній, який вирушив у путь для того, щоб ніколи не зупинятися.

ЕТЮДИ ПРО ПАВЛА ТИЧИНУ ⁵

Три чверті сторіччя за плечима поета... А голос його мужній і пристрасний, а слово його юне й сонцебризне! Нема в нашій країні такого куточка, де б не знали, де б не шанували одного з найбільших поетів сучасності, співця України Павла Григоровича Тичину.

1940.

Похмурою імлою повилося старовинне українське місто Хуст на Закарпатті...

Покритою бруком вулицею два жандарми карбують крок сторожкий.

Стою перед недавнім великим залом ресторану – після окупації закарпатської України перетвореним на звалище книг з бібліотек. Все це фашисти наміряються знищити.

Наїжачені жандармські багнети зникають за рогом будинку.

Жінка-сторож мерщій пропускає мене до залу й зачиняє двері. Гарячково перебираю книги. Франкові переклади Карла Гавлічка-Боровського, п'ята книга поезій Олеся з автографом 1932 року – яким дивом потрапила до Хуста? І «Струни» – двотомний альманах української поезії.

Книги хутко ховаю за пазуху. Шукаю ще і ще між тими, що приречені, аби ніколи не читалися. О, коли б я міг забрати всі на свої плечі й винести!

«Розповнілий», притискуючи лікті до боків, виходжу на вулицю.

З коштовним скарбом тісними завулками швидко минаю центральну частину міста. І вже вільно, не оглядаючись, учнем гімназії на убогій квартирі, книги листаю, перечитую...

Альманах «Струни» заграв мені «Сонячними кларнетами» Павла Тичини – я вперше тут, в окупованому Хусті, зустрівся з ним.

*Йде весна
Запашна,*

⁵ Чендей, І. Етюди / І. Чендей // Літературна Україна. – 1966.- 28 січ. – С. 3.

*Квітами перлами
Закосичена...*

- лагідно-владно лунали слова поета. Розступалися гори, провиднявся обрій, віра та певність у велику Весну дужчали...

1945.

Велика Весна волі (...) прийшла на закарпатську Україну.

Помолодів, оновився прадавній слов'янський Ужгород, бо піднявся на увесь зріст і трусонув могутньою сивиною віків...

Переповнений зал драматичного театру квітнув радісними обличчями, світився щастям в очах людей. Після подорожі долинами, містами й селами Закарпаття Павло Тичина і Микола Бажан прийшли на зустріч з ужгородцями.

У залі мені довелося сидіти уже як працівнику редакції газети «Закарпатська правда». Я мав написати звіт про вечір. Що тут казати про хвилювання?.. Зовсім недавнім здавався день, коли я виносив зі звалища «Струни», і в пам'яті оживали, жили слова «Не Зевс, не пан...», «Закучерявилися хмари...», «Гаї шумлять...», «Арфами, арфами...», «О панно Інно...». І тут виходив до трибуни наш поет. Так, так! Поет, що вже належав і нам, закарпатцям...

Зі сцени до залу понеслися звуки вірша «Будь здорова, Закарпатська Україно!», мов на арфі хтось струнами грав, ніжно й душевно перебираючи їх:

*Всі пройшли ми в вас простори,
Села бачили, споруди...
Ой, прекрасні ваші гори,
Славні і чудесні люди!*

*Все чудесне: люди й мова,
Пісня дзвонить журавлина...
Будь здорова, будь здорова,
Закарпатська Україно!*

Зал промовляв до поета вдячними й щирими оглясками; від сердець присутніх снувалася золота нитка - в той незабутній вечір єднала всіх одними думами і однією радістю, чуттям єдиної родини...

1949.

Між кількома молодими літераторами, що вибиралися із Закарпаття до Києва на творчий звіт, був і я. Попередньо до Спілки ми надіслали оповідання, вірші, та ніяк не чекали високої честі зустрітися з Павлом Тичиною. А він не лише головував на звіті. Наш великий поет з мудрого вчителю притаманною любов'ю та увагою заздалегідь прочитав наші скромні літературні спроби. На вечорі по-батьківськи з нами розмовляв, радив. І в порадах, у наставленнях була одна тільки турбота, було тепло і щирість, було прагнення побачити в кожному з нас літератора, кожному допомогти відшукати свою дорогу.

Ми знали, що перед нами і з нами – гордість української національної культури. Ми хвилювалися, та нам була тепло й добре без гнітлочої скованості. І, певно, ніхто з нас тоді не задумався, що теплом усіх присутніх гріє сам Павло Григорович – безмежно людяний і сердечний, уважний і чулий...

У моїй новелі «Ружана» було чимало діалектизмів, місцевих назв квітів. Павло Григорович розпитував, говорив про них, радив вміло вводити у загальну мовну скарбницю перлини із Закарпаття – прислів'я, приповідки, окремі слова. Він щедро говорив про джерела й криниці народного мистецтва в художній літературі...

То була третя незабутня зустріч з поетом.

Після неї хотілося працювати й працювати... І думалося про великий талант людини, що вміє дарувати тепло і добру впевненість у сили для праці.

1966.

Велике вікно квартири Павла Григоровича ділило зимовий пейзаж. У рами були вправлені дивовижні картини із засніженими деревами, з сріблясто-блакитним небом і будівлями міста.

Він хвилюк дивився на вулицю, а я поводив очима по картинах, по етюдах у його кімнаті-робітні, що майже кожним своїм предметом розповідала історію.

– Дивіться, дивіться, будь ласка! – підбадьорив мене, коли я на цікавості знітився.

І я вже пильніше приглядався до окремих творів мистецтва, що не просто прикрашали оселю, бо говорили ніжним словом

добірних поезій, а м'якістю і лагідністю, своєю людяністю перемовлялися з господарем оселі. Я зрозумів: картини і етюди, кожен предмет у квартирі для Павла Григоровича рідні й близькі, живі.

Після радісного щастя виступати з Павлом Григоровичем в одній телевізійній передачі я мав нове велике щастя – розмовляти з нашим славним поетом.

Павло Григорович згадками повертався на Закарпаття, а я бачив себе в затемненій залі серед книг, приречених на загибель і уявою знову й знову перечитував «Сонячні кларнети» на квартирі гімназиста в час першої зустрічі з поетом...

Народний велет Михайло Коцюбинський і неповторний знавць Гуцульщини Володимир Шухевич, незабутній Григорій Віршовка і наш закарпатець Михайло Кречко, ще багато, багато їх – творців культури – побували з нами при добрій розмові. Говорилося ще і ще про Закарпаття, про розквіт його у возз'єднаній родині, про багатющі скарби народних казок і пісень, про необхідність дбайливо зберігати все те найкраще, що створив народ. І я знову й знову розумів, як багато для літератора важить входження в глибини народного мистецтва, як необхідне знання його, черпання снаги й радості у творчості з нього. Я розумів знову й знову: щоб любити й знати інші народи, треба палко любити і знати свій народ, його культуру й мову...

Час при бесіді з Павлом Григоровичем летів прудко, я немов читав сторінки великої, мудрої книги...

І ще багато, багато залишалося непочутого, неказаного. Й думалося: так при зустрічах і має бути...

На прощання я отримав чудові книги поета з його написами.

Я йшов київськими вулицями й думкою благословляв такі зустрічі.

ЙОСИП БОКШАЙ – ЧАРІВНИК ІЗ МОЛЬБЕРТОМ⁶

Як тільки спалахують пломенем крони кленів та яворів у лісі, як тільки вкривається багрянцем дика груша, заграє барвами чаргарник і почне скидати лист праліс, Йосип Йосипович Бокшай залишає свою затишну домівку в старовинному Ужгороді і їде в гори. За багато літ творчого життя (нині художникові вже за 70), Йосип Йосипович по-справжньому повно, широко і глибоко оспівав красу рідного Закарпатті і його людей. Він високоталановито змалював чарівливу закарпатську осінь. Його щедра палітра вражає багатством відтінків кольорів, свіжістю і яскравістю. Щоб відчутти чари осені на Закарпатті, не досить побачити тільки її: треба неодмінно подивитися картини Бокшая. Він відкрис вам щось неповторне, і вже саму закарпатську осінь ви побачите по-новому, з її щедрою радістю, з новими таємницями і принадами, вона співає вам пісню краси.

Є у Бокшая особливо улюблені мотиви. Окремі куточки природи, частини старого Ужгородського парку, стрімкі скелі при річці Уж він зображав на полотні не раз; і, повертаючись до них, завжди знаходив щось відмінне від уже баченого. «Ворочівські скелі», «Під Радванським лісом», «Осінь у Ворочеві», види села Ставне на Верховині, хати гірських віддалених сіл, ветхий млин теж художник зображав на полотні багато разів. Він – постійний шукач, людина з глибиною думки, настрою. І тільки приглянеться до окремих, здавалося б, повторень. Пильно придивившись, збагнете, що живописець завжди відкриває щось нове.

Він багато разів малював Ужгородський замок. Старовинна споруда захоплювала його величчю архітектурної форми, громадям, що спинається над древнім містом.

Ми дивимося на твір Бокшая – і перед очима постають картини віковичної боротьби з гнобителями. Увінчавши гору товстими мурами, мовчазний і водночас промовистий свідок віків – замок –

⁶ Чендей, І. Чарівник з мольбертом / І. Чендей // Радянська Україна. – 1966. – 20 жовтня. – С. 4.

немовби оживав під пензлем майстра, кожного разу відкриваючись нам по-новому.

Були роки, коли біля підніжжя замкової гори тулилися маленькі, мізерні халупки. А згодом на їх місці повиростали чепурні будинки. І вже по зображеннях Ужгородського замка ніби читаємо історію самого Ужгорода, довідуючись, як змінювалось його лице.

Не тільки природа рідного краю надихала Йосипа Йосиповича Бокшая до творчості. Художник допитливо придивлявся до витворів народного мистецтва своїх земляків. Його цікавив одяг, предмети побуту, реманент, архітектурні пам'ятки. Вони вабили добрим смаком, оригінальністю форм, благородством. Йосип Йосипович не раз повертався до зображення на полотні старовинних дерев'яних церков, серед яких є справжні шедеври народної архітектури. Недарма багато з них охороняються державою як історичні пам'ятки. На перший погляд, цілком скромні, навіть бідні, вони захоплюють і викликають подив майстерністю давніх будівників, їх вишуканим добрим смаком. Скільки талантів було серед тих простих будівників-селян, що, часто не маючи найменшого уявлення про закони пропорції, симетрії, будували надійно і гарно, вкладали в дерев'яні споруди благородство серця і розуму!

У художника Бокшая є картина з 1927 року. Називається вона «Ткацькі кросна».

...Нутро селянської хати. Простої хати на Верховині. З вікна світло падає на ту частину кросен, де набилки, ничельниці і бердо, – де тчеться полотно. За кроснами сидить жінка-трудівниця. За життя вона наткала цілі сувої білого полотна, візерунчастих килимів-покровців, волохатих ліжників. Бо вона вміла робити все сама. Художник схопив жінку за роботою, і хоч ми на картині бачимо лише частину її лица, знаємо і чуємо: жінка прекрасна в труді. Біля вікна в кімнаті з кроснами стоїть ще одна горянка. По одягу впізнаємо: жінка з Ужанської долини. Квочка з курчатами нагадує нам, що все у хаті діється напровесні чи ранньою весною, ми розуміємо бідність родини верховинця. Бо в цій родині знають ціну і найменшій тваринці на господарстві.

Ми дивимосся картину, думаємо і відчуваємо, ми знаємо: в цій хаті вони, наші земляки-верховинці, жили... Тут вони народжува-

лися й помирали. Звідси їх дороги вели в широкий світ. Тут вони виморювалися в роботі над куделею і кроснами, тут знаходили собі скупиий відпочинок після праці... Тут вишивали і майстрували.

Художник любив давати типи старих людей. Він проникав у їхній внутрішній світ. І це давало життя його картинам.

Цікавим є твір 1934 року «Верховинець». Він сидить у простому селянському одязі, файку тримає в лівій руці, права спочиває на коліні. Статечний і сповнений власної гідності господар. Його чоло поорали зморшки, аліта залишили карбдуми. Бо йому, верховинцеві, нічого не давалось легко. Вставав удосвіта, лягав пізно, – трудового дня ніколи не вистачало. Орав і сів, а хліба до нового було скупо. Бо скупими були обніжки поля, ще скупішими були його ораниці... Не знав спокою ні взимку, ні навесні і не помічав, як минають пори року, літа, як підступається до нього старість...

У доробку митця чимало картин, де основне місце посіла праця людини. Саме в цих картинах найбільше декоративного елемента. Чому? – постає питання. Я не збираюся тут давати вичерпну відповідь, не претендую на безпомилковість судження, та мені здається, що це має свої основи. Можливо, так сталося саме тому, що Бокшай – високоталановитий монументаліст, художник широкого розмаху в формі. А можливо, тому, що художник не шукав у праці «поту», «мозолів», що він волів бачити в труді радість митця і творця, яким би цей труд не був – інтелектуальним чи фізичним. Він волів бачити в праці людину з розумінням, що тільки робота веде до щастя, до волі, до свободи... Можливо, це було саме так ще й тому, що художник у праці бачив завжди наслідки і думав про них більше, ніж про самий процес праці.

«Жнива», «Бокораші», «Зустріч на полонині» – полотна з глибокою думкою і ознаками тонкої майстерності. В них багато є для пізнання Закарпаття, для вивчення життя і побуту його людей, як і в багатьох інших полотнах художника, виставлених по музеях та картинних галереях.

...Хто не знає в нашому Ужгороді колишнього викладача малювання гімназії за старих часів, викладача Училища прикладного мистецтва в наш час, народного художника СРСР, члена-кореспондента Академії мистецтв СРСР Йосипа Йосиповича Бокшай? Його часто можна зустріти на вулиці. Повільною, трохи перева-

листою ходою він іде, повертаючися «з натури». За плечем складаний мольберт чи еподник, на підрамнику туго напнуте полотно нової картини чи еподу.

З ним цікаво і повчально сидіти за столом і вести гутірку. Не квапливий, спокійний і миттю запальний та жвавий, він говорить з радістю про мистецтво. Згадує свого великого друга багатьох літ Адальберта Ерделі – художника, що залишив по собі велику мистецьку спадщину і разом з Бокшасем був засновником закарпатської школи живопису.

Його доля злилася з долею рідного народу, рідного краю, з долею земляків, кому він віддає свій гарячий талант. Тут, на Закарпатті, до нього прийшла слава заслужена, і нині багато у нього шанувальників по всій нашій великій країні. Хоч він не молодий, талант його повний вогню і радості у праці.

ЯСНІ ЗОРІ ГНАТА ІГНАТОВИЧА⁷

Нам приємно і радісно обійняти з щирістю й поздоровити з ювілеєм одного з найстаріших і широко відомих діячів українського театру, людину, що так багато зробила для української культури. Здається мені, кожен, хто мав щастя у житті зустрітись й співпрацювати з Гнатом Гнатовичем, не лише назавжди збереже для себе тепло його проникливих очей, його таку лагідну і добру посмішку, але й збагачення досвідом, мудрістю, глибиною розуміння мистецтва.

Ніколи не забуду своєї першої зустрічі з Гнатом Гнатовичем. То було на одному з літературних вечорів у редакції «Закарпатської правди» незабаром після того, як Гнат Гнатович прибув для творчої роботи на Закарпаття в 1947 році. Вже добре й не пам'ятаю, чий прозові чи поетичні твори обговорювалися. Серед виступаючих узяв слово Гнат Гнатович. Його докладність і точність, глибокий аналіз і неабиякий педагогічний такт, доброзичливість і професійна вимогливість – ось що тоді вразило всіх, відразу спричинилося до проникнення увагою і повагою. Таким ми знаємо Гната Гнатовича від першого знайомства.

Народився він у Немирові колишньої Подільської губернії, нині – Вінницької області – в родині поштово-телеграфного службовця, в буремний рік революції 1917 року закінчив Київську гімназію, вчився на юридичному факультеті Київського університету, здобув акторську освіту, пізніше, вже в 1930 році, закінчив медичний інститут. Здавалося, що міг мати спокійну дорогу в житті медика, лікаря, в науці теж досягти немало, та він волів віддати себе куди неспокійнішій, куди більших хвилювань словесній професії актора, режисера, діяча театру і вихователя творців театральної культури загалом. Бо працював не тільки актором у театрах Києва, Умані, Харкова, Білої Церкви, був викладачем і деканом театального факультету музично-драматичного інсти-

⁷ Чендей, І. На ясні зорі, на тихі води... / І. Чендей // Закарпат. правда. – 1968. – 14 листоп. – С. 4.

туту імені Лисенка в Києві, керував кафедрами виховання актора і режисури Харківського музично-театрального інституту, був заступником директора цього ж інституту з навчальної частини, працював професором і керував підготовкою аспірантів, сам брав участь у науково-дослідній роботі з творчості актора.

Гнат Гнатович усе життя віддав театральній культурі України, він сам виконав немало кількість ролей на підмостках, дав путівку в життя сотням акторів як педагог і режисер. Поставлені ним спектаклі принесли естетичну насолоду мільйонам глядачів у різних містах і селах країни. Досить сказати про те, що він у своїй праці був завжди докладним і вимогливим перш за все до самого себе, високо інтелегентним й інтелектуальним, вірив, що мистецтво – вічна мука і вічний неспокій, що це – постійне горіння і згорання. Він чимало потрудився на театральній ниві на Закарпатті. Зробив тут чимало доброго, вписавши яскраві й світлі сторінки в театральну справу. Не завжди ця нива родила рясно і дорідно, та, здається мені, мало в якому мистецтві творець так залежить не тільки від себе, як у театральному.

Докладністю і високою культурою дослідника відзначається робота Гната Гнатовича, якою він захоплений нині. Його праця над вивченням театральної справи на Закарпатті є нелегкою, я сказав би – многотрудною, складною. Вже маємо з неї перші частини, перші публікації. «Директор «Руського театру» – стаття в № 10 «Вітчизни» за 1967 рік. Вона свідчить не тільки про те, що завдяки Гнату Гнатовичу ми відкриваємо для себе нашу культурну минувшину, діяльність корифея Миколи Садовського на Закарпатті, вона, ця стаття, засвідчує, що в особі Гната Гнатовича маємо ще й театрального історика.

Гнат Гнатович Гнатович мав щастя працювати з велетнями нашої української театральної культури і мистецтва взагалі. Його розповіді, зокрема про О. П. Довженка, завжди захоплюють достовірністю і цікавістю, глибиною. І можемо нині з усією відвертістю сподіватися і чекати слова Гната Гнатовича про них на папері, в книзі спогадів чи в книзі мемуарній. Побажаймо йому такої книги!

Ясні зорі мистецтва і любові до нього, постійна жадоба збагачення себе і невтомність у праці, велика людяність і доброта, вічні хвилювання з радостями і турботами – що може бути вище?

І як не сказати про це, кажучи слово про Гната Ігнатовича? Як із вдячністю не думати нині про Гната Гнатовича Ігнатовича – заслуженого артиста УРСР?

На тихі чисті води, що в них відбивається осіннє небо з ясними зорями, ми кладемо справді барвистий вінок пошани і подяки Гнату Гнатовичу. І нехай же пливе він до нього з нашими обіймами гарячими, з нашими побажаннями щедрими на многая і благая літа!

ВІКНА РОБІТНІ ПЕТРА ЛІНТУРА⁸

Упродовж тридцяти літ я мав щастя знати його, постійно спілкуватися з ним...

Лінтура завжди хочу бачити тільки живим – у праці, діянні. На великий жаль, таким можу нині вже тільки уявити собі Петра Васильовича. (...)

Було 4 травня 1909 року, коли він народився. Прийшов на світ другим сином в родині селянина Василя Лінтура. Оскільки найпоширеніше ймення – Іван – уже припало старшому, молодшого нарекли Петром – простим і твердим, як камінь, що є чи не другим після того найпоширенішого. Батько і мати раділи, що росте хлопчина до плуга, до худобинки, до простої всілякої мужицької роботи – як-не-як, а хлопець, прошу вас, то не бідуля-дівчина: не встигла народитися, як нею починай журитися, придане готуй...

Минали роки, хлопець підростав. Вже знайомими і близькими ставали довколишні поля і ліси навколо рідного села Горонди, вже помагав батькові на оранці весною, на жнивях восени: волів у плузі за налігач веде, жінцям і косарям воду носить, щоб було чим спрагу пригасити в спеку, худобинку вижене на пашу, коли після збору врожаїв відкриється царина й уже немає меж. Батько ним тішитися – не натішитися, такий в праці спритний та заппадливий, до всього у землеробстві охочий.

Що не рік, то йому відкривалося все більше й більше, бо не тільки дальшими ставали дороги і ширшими горизонти рідної оселі. Він вчився у школі. До науки був таким же охочим, як і до праці на землі. Батько з цього радів, бо вже і сам знав, що письменному селянині все-таки жити легше, аніж тому, що ні писати, ні читати не вміє.

Та йому доля судила не борозни круторогими волами піднімати, не тугі снопи пшениці та жита в'язати. Перед ним дорога лягла до школи, до Мукачівської гімназії. Може б ще батько й повагався, сина до науки не послав, коли б у сільській школі Петриків учитель не умовляв таки віддати сина до міста вчитися. Крім

⁸ Чендей, І. Вікна його робітні / І. Чендей // Жовтень. – 1969. – № 7. – С. 94-99.

всього доброго, що господар про хлопця чув, вважав і думав собі: бодай один най вивчиться, більше землиці залишиться для інших дітей... Буде мати син Петро легший хліб, бо не обвіватиме його вітер в полі на роботі, не пражитиме сонце немилосердно в жнива, не мучитиме жура, а чим сплатити податок і з чим дітей вирядити в життя...

Гімназистом був кмітливим, дисциплінованим, працьовитим. Розум, що його дала природа, був у щасливому поєднанні з добрим здоров'ям: цілими довгими годинами міг просиджувати не тільки над тими науками, що вимагали за програмою. Він до них був жадібний, багато читав літератури, вже усвідомлюючи: книга розширює горизонти, помагає розуміти світ, відкриває таємниці життя. І вже не було того, хто б його перерадив і відрадив од навчання в університеті після закінчення гімназії. Дарма що можна було десь стати на службу й заробляти на хліб в канцелярії – гімназія таке право давала, – він подався до Праги. Старовинне слов'янське місто вабило до себе славною університетською традицією з багатьма віками, вабило бібліотеками і тими новими горизонтами знань, що перед ним тут відкривалися.

І він 1937 року закінчив університетські студії, діставши право вчити в середніх школах, зокрема в гімназії.

Про нього вже йшла добра вістка Закарпаттям. І його тут зустріли з радістю, як тільки з Праги повернувся. Не відразу дістав місце в гімназії. Якийсь час працював на Верховині.

До визволення найкращі і найпам'ятніші літа педагогічної роботи припадають на Хустську гімназію.

Чим видалися справді гарними роки проживання і праці для Лінтура в Хусті, центрі Мараморощини? Чому саме про ці часи він назавжди зберігав хвилюючу і добру пам'ять? Що вкарбувалося з тих літ чистим золотом високих почуттів? Чого саме про літа з життя і роботи в Хусті він ніколи не міг говорити без трепетного хвилювання і щирого зворушення?

Тому, що саме в ці тяжкі роки він відчув, наскільки рідному народові потрібна чесна і щира праця інтелігента, вчителя! Саме ті многотрудні і напружені роки були найбільшим випробуванням для Петра Васильовича. Він викладав історію та літературу, був не тільки по-доброму вимогливим, але й ніколи не скупився

на те, щоб знання давати. Його уроки були завжди змістовними, цікавими, сам він був учителем-майстром. Його авторитет серед молоді ставав все більшим і більшим, й щасливими вважалися ті учні, яких він учив.

Та не тільки на уроках він був зі своїми вихованцями. Його хата на околичній вулиці понад залізничною колією була завжди привітною і теплою для кожного юнака, для кожної дівчини. Зі своєї бібліотеки він давав читати книги, і чимало хто саме йому завдячує перше знайомство з творами російської та української класичної спадщини – за окремі з них справді в той час можна було потрапити за ґрати. Горький, Єсенін, Олексій Толстой, Микола Островський – ось далеко й далеко не повний перелік авторів з радянської літератури, чії книги з Лінтурової бібліотеки були завжди у розпорядженні тих, хто цікавився книгою, книгу любив. (...)

Хустською літературною школою звикли вже тоді називати літературний гурток гімназистів, яким знову ж таки завжди гордився Петро Васильович Лінтур – він був його організатором і наставником у роки праці в Хусті.

Петро Васильович певний час відав справами в бібліотеці для викладачів, приміщення її правило за добрий притулок для того, щоб гуртківці мали де збиратися, читати свої твори. Тут уперше були прочитані вірші і прозові твори Дмитром Вакаровим і Василем Сочкою, цікавим багатообіцяючим молодим публіцистом та журналістом Василем Вальом, ніжним і чутливим Петром Проданом, мужнім і мудрим Кирилом Галасом-Красіним; тут уперше заявив про себе трагічної долі і незвичайно багатого поетичного світу Максиміліан Шпіцер, з першими пробами пера виступили Михайло Симулик і Михайло Кеминь, Ярослав Лесев і Ольга Дубиніна, Костянтин Дюрічка, Микола Пацкан. Не всі нині живі, та кожен з живих згадує літературні зустрічі в гімназії Хуста завжди теплим і добрим словом, бо в них була тривога й надія, бо в тих зустрічах була чиста дружба й тверда віра в мистецтво слова, в його силу...

Мине час, колись про тривожні давні літа буде сказано і написано більше, а де йтиметься про Хуст і молодь Хуста з років окупації, Лінтуру належатиме тут справедливо почесне місце.

Певний час він залишався без роботи – був звільнений з гімназії. Заробляв на прожиття приватними уроками. Для викладача гімназії з великим обширом знань це був досить гіркий кусень хліба.

Були дороги, були прощання, були листи... Було багато листів... Були тривоги і болі втрат – падали кращі сини народу. Полилася кров Логойдів у Хусті, стали перед страшним і лютим судом Вакаров Дмитро й Попович Михайло... Муки в катівнях клятих фашистських концтаборів...

Він, Петро Васильович Лінтур, у 1944 році став директором гімназії у Хусті. Працював багато і невтомно на суспільно-громадській ниві – наставала пора вирішальна, готувався перший з'їзд народних комітетів Закарпатської України. Лінтур був його делегатом від Мараморощини. На з'їзді він був обраний членом народної ради Закарпатської України.

У час становлення нової дійсності він зробив багато корисного, доброго. На посту заступника голови Народної ради Закарпатської України проявив себе ініціативним діячем, доклав немало сил, аби культурна справа на Закарпатті ішла вперед, квітла.

Та годі було б говорити, що для адміністративних постів він був натурою вродженою. Кабінет із ретельним і дбайливим висиджуванням службових годин був йому навіть протипоказаним. Він був людиною дії саме там, де наслідки праці наявні, майже фізично відчутні. Ось чому так охоче і з такою радістю він віддався роботі педагога тоді, коли в Закарпатті організувався перший в історії краю вищий навальний заклад – університет. Він пірнув у ту стихію, яка завжди тримала і поглинала його цілого, де справді чув себе господарем, де найкраще міг розкрити свій талант.

Ті, що слухали в університеті його лекції з фольклору та російської літератури, зі слов'янських літератур, згадують його світлою і теплою згадкою. Бо він був завжди в спілкуванні зі студентом безпосереднім і простим, ніколи не давав авторитетом, завжди студентові довіряв і пробуджував у ньому творчу ініціативу.

На ниві виховання спеціалістів в університеті він зробив справді багато.

У наш час він робив депо і в літературній критиці та в літературознавстві. Але не будемо зараз заглиблюватися в те, що йому

тут вдалося, що не вдалося, які були для цього об'єктивні, а які суб'єктивні причини.

Фольклор – неосяжна царина, де він виявив свій справді великий, справді щедрий, справді світлий талант. Цій роботі він присвятив десятки років, зробив так багато, що нині ми ще не можемо по-справжньому охопити, зважити та оцінити зробленого ним. Ще надто близька перед нашими очима його постать, ще надто мала відстань, щоб побачити по-справжньому велике...

У світлий час оновлення, в пору розкриття народного творчого духу, в пору великої ініціативи і розкрилення мрій ніби сама доля взяла його за руку й вивела на широкий лан казки, легенди й пісні, обвела зором цей лан і вказала, що він має робити для того, аби скарби народної мудрості безслідно не зникли, бо великий і славний народ український, будуючи нове суспільство, мусить стати перед світом іще щедротнішим, іще багатшим.

Що тут сказати? З чого тут почати?

Він справді був щасливим шукачем народних скарбів, і вони відкривалися йому.

У наш час першою книгою усної народної творчості на Закарпатті був збірник «Закарпатські казки Андрія Калина», що з'явився на світ в Ужгороді у 1955 році. В ньому було опубліковано сорок казок, записаних Петром Лінтуром. У книзі була вміщена його вступна стаття.

Щедра образність і багатство фантазії, демократичність і мудрість, блискуча майстерність побудови спричинилися до того, що казки Андрія Калина швидко завоювали неабияку популярність, були перекладені на російську мову й видані в Москві, а в 1958 році з'явилися в Празі у перекладі на чеську мову. Завдяки Петрові Лінтуру став не тільки відомим казкар Калин – до нашої культури прийшло нове фольклорне багатство.

Справді великим святом для нас була поява книги «Казки зелених гір». Це було в 1965 році. Михайло Галиця був саме тим талантом-казкарем, від кого Лінтур записав нову книгу, впорядкував її і дав народові ще одну частку його безсмертя.

«Галиця належить до типу казкарів, які не тільки розгортають широке художнє полотно, але й минають небезпеку схематизму в сюжеті, весь час насичують твір яскравими художніми деталями.

Прагнучи до правдивого зображення дійсності, Галиця вдається до засобу психологізації, проникає у внутрішній світ героїв... Художні засоби казок М. М. Галиці варті спеціального літературно-мистецького дослідження – для науковця тут поле діяльності широке» – ось слова Лінтура зі вступної статті до книжки «Казки зелених гір». І справді, досі ніхто не зайнявся дослідженням літературно-мистецької, естетичної вартості казок не тільки Галиці, але й Андрія Калина та інших казкарів Закарпаття. Лінтур тут міг зробити чимало узагальнень, його аналіз був би, безумовно, кваліфікованим і докладним. Та він волів подавати все нові й нові зразки казок, відкривати все нових і нових казкарів.

Він нам відкрив не одного, не двох і не трьох казкарів. Було завжди приємно і по-доброму заздрісно слухати, коли захоплено розповідав про нового майстра казки, що його тільки-но віднайшов, що від нього тільки-но записав. Кожен із казкарів був для нього творцем із духовно багатим інтелектом, тому не тільки говорив про них з великою повагою, але й умів прийти до них так, що вони йому відкривалися з усією щедрістю і з усією довірою.

Петро Лінтур завжди високо цінував казковий скарб свого земляка Василя Короловича. Роки праці були витрачені на те, щоб взяти якомога більше на папір, а звідси й книжка з пам'яті казкаря Короловича «Три золоті слова».

Вона вийшла в світ, і ми знову стали багатшими, наша споруда стала пишнішою, щедрішою, утвердження сили народного духу стало більшим, предметнішим!

Цікавим та оригінальним явищем на Закарпатті є сатира та гумор. Сатиричні та гумористичні казки, зібрані в книзі «Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати» («Карпати», 1966), записав і впорядкував також Петро Лінтур. Вона з'явилася не так уже й малим тиражем – 65 000 примірників, та дуже швидко стала бібліографічною рідкістю, читач прийняв книгу, як приймають добрий хліб... Бо вона вчить розуміти життя, збагачує уяву і розум.

Скарб казкових покладів на Закарпатті відкривав він для того, аби з карпатських верховин і долин до нашого великого і багатого народного океану культури припливли нові чисті і дзвінкі ріки. І він, Петро Васильович Лінтур, це зробив справді по-господарськи, дбайливо, з селянською впертістю і заповзятістю.

Народна балада Закарпаття була його другою стихією.

Коли 1959 року з'явилася на Закарпатті книга народних балад, зібрана і впорядкована Лінтуром, літературна і культурна громадськість республіки оцінила її як справжнє явище у фольклорі. А вчений продовжував пошуки, аж поки в 1966 році не лягла на стіл нова книга балад, випущена у світ видавництвом Львівського університету. Докладна стаття Петра Лінтура була своєрідним етапом в його дослідницькій праці, вона одна вже може дати уявлення, яку частку Лінтур вніс в український фольклор. Книга балад стала найповнішим збірником закарпатських балад взагалі. Подібна праця фольклориста певною мірою вичерпує проблему.

Лінтур у фольклорі був авторитетом. Фактів на підтвердження цього можна було б навести немало. Саме йому було доручено роботу над дослідженням і складанням збірника «Українські баладні пісні» обсягом 50 друкованих аркушів – книга ця буде найфундаментальнішим виданням баладних пісень на Україні за всі часи. Роботу як дослідник та упорядник баладних пісень Петро Васильович виконав блискуче, книга під опікою Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР незабаром має вийти у світ.

Він належав до найвидатніших фольклористів в СРСР, з ним рахувалися вчені за межами нашої країни. Саме Лінтуру видавництво Академії наук НДР доручило і довірило працю над книгою українських народних казок – відомо, що в НДР виходить у світ фундаментальна серія казок народів світу. Українська казка тут теж буде достойно представлена. Рукопис у понад 40 друкованих аркушів не тільки складено і впорядковано П. В. Лінтуром, до нього подано ґрунтовну статтю-дослідження, великий коментар. Потрібні довгі роки невтомної праці, заглиблення в певну ділянку і компетентність у ній, щоб авторитет і довіра прийшли, щоб були незаперечними.

Білоруський дослідник слов'янських взаємин Л. Г. Бараг віддав належне П. В. Лінтуру за його працю з окремими казкарями; У XXVIII томі вчених записок АН СРСР Інституту слов'янознавства в статті М. І. Кравцова «Слов'янська народна балада» давалася дуже висока оцінка дослідження і роботі Петра Васильовича у фольклорі, він ставився в ряд найвидатніших вчених сучасності. Цікаво і

приємно відзначити, що підхід, наприклад, до класифікації балад П. В. Лінтуром – в основу його клався історичний принцип – визнаний найкращим.

Як кожен справжній вчений, він не тільки записував, упорядковував, давав коментар, але й досліджував, відбирав і класифікував. Його публікації – їх десятки – вміщувалися в поважних академічних вітчизняних виданнях, виступи на міжнародній науковій трибуні ставили і вирішували нові проблеми. І вже багатолітнім підсумком праці – велике дослідження – на жаль, поки ще в рукописі, – «Українські баладні пісні та їх слов'янські зв'язки».

Коли вийде книга «Народні скарби», Петро Васильович Лінтур, на великий жаль і смуток, не зможе тримати її в руках. Він не зможе виявити на своєму мужньому і такому характерному лиці скупку і стриману, а при цьому таку щедру і щирю радість...

Бо його вже немає в живих. Три місяці і один день не дожив до свого шістдесятиріччя, що для вченого є саме порою зрілості і розквіту, порою сходження на гору, звідкіль уже справді видно далеко, обрій просторо розстеляється для очей-розуму, для дальшої доброї ходи.

На вулиці Митній в будинку № 21 він прожив понад двадцять літ.

Вікна його робітні дивилися на вулицю і в сад. По вулиці вдень і вночі безперервно мчали машини, постійно ходили люди. У хвилини задуму він міг відривати очі від столу й дивитися поміж гілля сріблястої ялини на світ, що вічно живий, вічно в русі. Він сам був у тім русі і чув себе часткою великого живого світу. Потім, певно, спинявся поглядом по бубнявілій пуп'янками для цвіту і врожаю крилатій груші на тлі неба, бачив магнолію під вікном з таїною тужавіння, бачив білий цвіт і завжди таку щедру зелень листви.

Коли останній раз я був у нього, і ми гомоніли про життя-буття, про проблеми розв'язані і нерозв'язані, книги видані і невидані, рукописи казок підготовлені і ще не підготовлені, він показував стоси з того, що колись має прийти до народу у вигляді книг – показував казки. Я не знаю, для чого він це робив, але більше ми з ним в його робітні не стрілися...

Коли останнього разу йшов до його хати й уже скрізь у будинках горіли електричні вогні, я побачив великі чорні вікна його

вже колишньої, на жаль, тепер колишньої робітні. Мене обдало пустою небуття, мимоволі стало моторошно. Від того, що вікна його робітні погасли і не світилися, по мені пройшла паморозь...

Я не хотів думати про те, що в тій кутовій кімнаті будинку № 21 на вулиці Митній в Ужгороді більше ніколи не буде Петра Лінтура... Я прогнав недобрі, дошкульні думки од себе. І вже уявляв собі його за столом, заваленим рукописами і книгами, журналами і листами. І вже знову мені вікно його робітні спалахувало живим світлом...

Я ще уявляв собі його орачем і сівачем, великим трудівником, який іде по неозорій ниві для того, аби нива родила рясно для добра та багатства людям...

ПЕТРО СОВА ЯК УЧЕНИЙ І ЛІТЕРАТОР⁹

Без гучних фраз, без найменшої пози й дешевого хизування – вони ніколи не прикрашали талант і труд – Петро Петрович Сова ціле життя робив своє для народу корисне й так потрібне діло. Йому нині – 75. Ми приходимо до нього з щирими потисками рук, обнімаємо його з синівською любов'ю й радістю, приносимо йому квіти пошани й подяки за плідно прожиті роки.

Хто він? Що сказати про нього, як відрекомендувати його?

Він займає одне з перших місць серед дослідників минувшини на Закарпатті, багато зробив з вивчення історії прадавнього Ужгорода – 1937 року П. П. Сова випустив у світ поважну працю-монографію «Минуле Ужгорода». Фактичний матеріал важко переоцінити; заглиблення в далеку історію докладне. Сова – відомий археолог, автор унікальних досліджень у цій галузі науки. Саме археологія допомогла відкрити невідомі сторінки з давнини на Закарпатті. Його розкопки, знахідки ввели широкий загаль у світ неоліту на Ужгородщині. Особливо прислужились науці відкриття Соби в галузі палеоліту. На території Закарпаття дослідник виявив чотири палеолітичні місцезнаходження, що належать до мустьєрської епохи. Найбагатішою з них є палеолітична стоянка на Радванській горі. Саме тут було добуто кілька тисяч кремневих предметів, втім числі велику кількість характерних для епохи неандертальців дисковидних нуклеусів, гострокінечників, відбійників тощо. Чимале наукове значення має відкриття П. П. Совою слов'янське поселення на Великому Галагові. Втім, археологічні дослідження П. П. Соби сягнули далеко за Ужгород та його околиці.

Цікаві знахідки цього трудівника в галузі нумізматики. Він не тільки зібрав рідкісну за кількістю й коштовністю колекцію, але й дослідив окремі скарби, розповів про них на сторінках преси.

Петро Петрович Сова – літератор. Літератор з неабиякою ерудицією та знаннями. Він перший здійснив художній переклад «Слова о полку Ігоревім» угорською мовою. До того ж, як здійснив!

⁹ Панько, С., Чендей, І. Вчений і літератор / С. Панько, І. Чендей // Літературна Україна. – 1969. – 29 лип. – С. 4.

Слово те чаруюче, соковите, щедро заглиблене в оригінал; переклад – праця багатьох, багатьох літ життя – високо оцінений і в нас, і в братній Угорщині. Схвально відгукнулися про нього науковці відділення літератури й мови Академії наук СРСР, учені й літератори Угорщини, в тім числі Антал Гідаш – рецензент перекладу.

Закарпаття – безмежна царина для дослідника не тільки кам'яної, а й дерев'яної архітектури. Зробив тут чимало прекрасного і потрібного Петро Петрович пляхом вивчення та публікацій. Його книга «Архітектурні пам'ятники Закарпаття» витримала вже кілька видань і є справді неоцінним посібником для пізнання рідного краю.

Багато сторінок можна б написати й про цікаву збірку новел «За-чарована долина» – творів тонкого й щедрого спостерігача, вмілого оповідача. Цікаво, що ці новели теж допомагають ближче пізнати Закарпаття – край чарівний, багатий талантами і красою людей.

На ниві громадського і суспільного життя П. П. Сова доклав чимало своєї працьовитості й таланту. Закарпатці цього року готуються відсвяткувати чверть століття з часу визволення, з моменту, коли зібрався перший з'їзд народних комітетів. Той самий з'їзд представників трудящих Закарпаття, що проголосив возз'єднання Закарпаття з рідною Україною. Уявляємо на цьому святі Петра Петровича Сову. Бо ж він був першим головою міського Народного комітету Ужгорода, брав найактивнішу участь у русі за возз'єднання, першим виступив на з'їзді Народних комітетів з пропозицією про возз'єднання й історично обґрунтував цю думку як знавець, як історик, як юрист. Він був першим заступником голови Народної Ради Закарпатської України й чимало зробив у час становлення нового життя на Закарпатті... Доречно згадати, що П. П. Сова за участь у підпільній боротьбі, за велику роботу в ім'я визволення Закарпаття з-під фашистського гніту був нагороджений орденом Червоної Зірки.

Нині знаємо Петра Петровича як одного з найактивніших членів президії Товариства охорони пам'ятників історії та культури на Закарпатті; він є почесним членом Товариства з охорони природи. Можна б тут про кожну ділянку праці невтомного трудівника говорити багато і було б що сказати переконливого про людину, що енергією дихає й надихає, про людину, яка вміє чимало чого навчити. Можна тільки дивуватися глибині знань, вмінню насичувати працю кожен день, можна тільки заздрити його простій людській скромності.

ДИРИГУЄ МИРОСЛАВ ЧАЙКОВСЬКИЙ¹⁰

Здається, з'явився він у репетиційному приміщенні на другому поверсі сваявського Палацу культури зовсім непомітно, лагідно оглянувся й привітався, коли гомін гутірки між хористами поволі вшух, а голосові партії гуртувалися і всідалися по звичності.

Ще перекинувся словом-двома, назвав твір, над яким дальша робота тепер піде в порядку відпрацювання окремих моментів і смислових наголосів, сам очима повів по партитурі, ніби для себе уточняв.

«На майдані коло церкви революція іде», – такий початок пісні з тою епічною розповіддю, що у собі несе великий смисл віщання про велику подію зовсім звичайними і простими словами без патетики, повідомляючи тут не маленьку околицю, а світ. Голосові партії входять одна по одній повторами так, ніби вість про революцію котиться хвилиєю і здіймається ураз габою високо, відлюнюючи.

«Хай чабан – усі гукнули, – за отамана буде». – І в цьому вже чується воля того сходу, що зібрався гнаний і голодний, аби поквитатися із старим несправедливим порядком.

«Прощайте, ждіте волі, – гей на коні, всі у путь!» – майнуло заклично-повеліваюче, піднімаючи дух нестримного завзяття, готовності і непоборної сили.

«Закипіло, зашуміло – тільки прапори цвітуть...» – гримить вихор рішучого руху отих, що об'єднані снагою, готові в борні на життя і смерть відстояти новий світ, нові ідеали, себе.

«На майдані коло церкви посмутилися матері: та світи ж ти їм дорогу, ясен місяць угорі!» – стелиться тривожне, ніжне, ласкаве до місяця...

«На майдані пил спадає, замовкає річ... Вечір. Ніч». – Все тихне, тихне і тане, видіє і губиться десь удалині, що спливається на овиді в суцільну темінь неба і землі.

¹⁰ Чендей, І. Диригує Мирослав Чайковський / І. Чендей // Закарпат. правда. – 1977. – 19 лютого. – С. 4.

Диригент Чайковський ще хвильку, ще хвильку одну тримає руки в повітрі, а далі мовби замикає усе зібрано, по-господарськи, підкоряючи і повелюючи. Настрій пісні єства проймає глибиною, до сердець та уяв, і всі вже враз стають не просто свідками, а учасниками творення тої краси, яку єдино відкриває собою епічна пісня тоді, коли словесний текст відкриває величезний простір для композитора щедротою образів, гармонією словосполук, напругою і плином ритму, безумовним багатством змісту. А ми тут мимоволі думаємо про озорену висоту, яка завше здійснюється тоді, коли два таланти – автора словесного тексту і композитора – ідуть у парі. Думаємо про таланти, що спричиняються і спричиняють виявлення один одного. Більше і повніше – один одного збагачують.

Яке це щастя для двох!

Яка це радість і повнота відчуття!

Так, саме оце і хочеться сказати, коли на написаний великим Тичиною словесний текст твору «На майдані» воістину по-великому написано композитором Костянтином Данькевичем і музику. Тепер уже два майстри духом творення злилися воедино, даруючи людям радість.

А як хор укупі з диригентом являє пісню? Для того, аби жива пісенна реальність – слова у шатах звуків – явилися урочисто-величаво, в повноті захоплюючої краси, потрібне ще й глибоке осмислення диригентом написаного пером і композитором, потрібне вміння власну осмисленість донести і передати хористам – також організму живому і чутливому; потрібна здатність викрепати іскру, засвітити промінь.

Саме подібне являє собою найперший творчий обов'язок художнього керівника і диригента хору. Подібне складає основу в роботі, якщо натура диригента з талантом.

Спостереження стилю праці диригента Мирослава Чайковського, його тлумачення твору з колективом, спрямовування співаків дарують радісні хвилини, коли тайна творення відкривається, вгаємничення ж збагачує культурно і духовно.

Ось настрої і думки, що приходили під час праці диригента Чайковського з хором райспоживтовариства на репетиції у Свалявському палаці культури – хор увагу віддавав підготовці і фор-

муванню програми до третього туру I Всесоюзного фестивалю художньої творчості трудящих.

Це все нині. А колись? А літа тому? На початку?

Незабаром після того, як у 1953 році він почав працювати в Свалявській районній лікарні по закінченні університету, його запросили до районного комітету партії. Гречно поговоривши і висловивши задоволення, що він саме дістав призначення у Сваляву, тодішній, завідуючий відділом райкому Мурат Муратович Мамутов став просити Чайковського-лікаря, щоб взяв на себе художнє керівництво і диригування хором – справи тут не в'язалися, марно була і воля, були і добрі голоси.

Зустріч з колективом відбулася невдовзі.

Мирослав Чайковський став диригентом хору в ті дійсно творчі й щасливі дні, з яких і почалася його творча біографія.

Перший ваговитий успіх до хору прийшов у 1957 році на відомчому огляді колективів художньої самодіяльності Закарпаття. Тут було зайнято перше місце, а честь виступати на республіканському з'їзді системи споживчої кооперації додала бадьорості, доброї впевненості й віри в благородну доцільність ще більшої роботи.

Немалим досягненням для колективу хору була участь у республіканському огляді художньої самодіяльності з нагоди III Декади української літератури і мистецтва в Москві 1960 року. Хор зайняв третє місце.

Робота велася творча, диригент М. С. Чайковський вже не уявляв себе поза хором, побачив і на досвіді пересвідчився, що диригування в роботі лікаря не заважає. Більше, він відчував радість духовного збагачення, єднання з тими ентузіастами хорового співу, що прагнули краси і вміли радіти за кожен успіх. Він, Мирослав Степанович, віддає їм найкращі порухи таланту, серця і мудрості, дістаючи взамін ентузіазм, завзяття і любов до краси співу, творення.

«Послужний» список сходжень і набутків багатів, розширювався. В 1964 році, наприклад, хору за досягнуті постійні успіхи було присвоєне звання самодіяльного народного – достойна, зобов'язуюча і висока честь, – на республіканському огляді до 50-ліття Жовтневої революції колектив нагороджено медаллю

срібною, на фестивалі ж самодіяльного мистецтва до сторіччя з дня народження В. І. Леніна – золотою.

Знаменним став і рік 1974. 11 червня хор райспоживспілки відзначено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР за досягнуті успіхи в розвитку самодіяльного народного мистецтва і активну участь у проведенні творчих звітів-концертів до 50-ліття Союзу РСР.

Список відзнак, нагород, вшанувань і визнання можна б продовжити, як можна б наводити факти з преси, розповідати про творчі й професійні оцінки колективу. Врешті, найважливіше і найдорогоцінніше тут одне: колектив, яким ледве не чверть століття керує Мирослав Степанович Чайковський, є частиною отого великого суспільного життя, коли до краси творення підняті не тільки одиниці, піднята громада зі своєю волею, зі своїми духовними потребами і настроями – яка чарівно прекрасна картина малюється перед нами, коли озираємо усю художню самодіяльність оновленого Закарпаття!

Як не радіти!

І є один вкрай важливий момент, на якому так багато уваги своєї зосереджував завжди Мирослав Степанович. А саме: він належне віддавав до самозабуття закоханим у хорову справу, тим, хто був його найпершою опорою. Галина Медвідь, Іван Тенкач, Емма Кошеля, Михайло Янцо, Марія Гоголь, Михайло Островка, Марія Качур, Нестор Поштак – хіба перелічиш і назвеш усіх, що честю і правдою прислужилися до того, аби хоровий колектив був таким, яким нині є в області й республіці. Тут вже цілі родини сваявців – чоловік, дружина, донька, син...

А є і факти, які залишаються пам'ятними назавжди, засвідчують своїм порядком не тільки творче, але й збагачуюче, зігріваюче серце і душу життя колективу.

Сталося, що в Сваляві гостював досить поважний громадянин з багатой капіталістичної країни. Звичайно, вражала довколишня природа (а кого вона залишала байдужим?), вражали чепурні будинки з квітами в городцях, гарно одягнені спокійні і благородні, певні у собі люди, зупиняли погляд новобудови. Захотів гість глянути на районні лікарні. Зустрів його тут привітно Мирослав Степанович, розповів про все, показав усе.

Гість був з допитливих і ввечері прийшов до Палацу культури – тут художня програма давалася.

О, диво! Гість задивлявся, задивлявся й очам повірити не міг. Близнюки? Так схожі на себе, ніби один? Перед хоровим колективом стояв Мирослав Степанович, головний лікар району.

Наступила перерва. Гість підійшов до лікаря-диригента.

– Нічого не розумію! – мовив простодушно, розвівши руками, коли стрів його Мирослав Степанович з привітною і доброю усмішкою.

– Ви, а не ви? – прижмутив очі, ступив крок дозаду, наче розглядати було зручніше.

– Я! – розвіяв сумніви лікар.

– Як встигаєте... можете... звідки у вас... – щось ніби розпитував, губився – певно, розумів, що робота з хором справа непростя, що для подібної майстерності потрібні роки, систематичність, воля і знання, не кажучи вже про трату енергії і коштів – хіба тут обійтися без них?

– А скільки на цьому заробляєте? – вирвалося зовсім поділовому, хоч і, здається, мимоволі, раптом.

– Що ви, пане!.. – Мирослав Степанович знітився. – Пісня і хор – моя друга любов... не про заробіток і гроші тут найперше слово... – справді ставало якось не по собі.

До нього прийшло визнання, прийшла заслужена повага і честь.

З літами він старшим став, проте серцем і почуттям такий же молодий, яким був тоді, коли вперше захоплювався співом і вчаровувався красою звуків. Нагороджений медальною «За трудову доблесть» (1961), орденом Трудового Червоного Прапора (1971), орденом Леніна (1976), відзначений почесними званнями лікаря і працівника культури, він тут, як і завжди, відчував: не зупинятися ані на одну мить, тільки вперед у праці, тільки вперед. І нагороди приходили до нього в тій же мірі закономірно, як щирий потиск руки, як батьківський чи материнський влячний вираз на обличчі при сумлінно, на повну силу зробленому доброму і потрібному ділі...

Природа справді не поскупилася до нього прийти зі своєю щедрою.

З щедротою прийшов до нього і наш час. Саме тут Мирослав Степанович зміг виявити себе.

Про Чайковського вище оповідалося більше як про діяча на ділянці культури – працюючого, обізнаного, терплячого, завжди вимогливого у першу чергу до себе.

Не менше можна б оповідати про Чайковського-лікаря – спеціаліста кваліфікованого, чутливого, прекрасного організатора охорони здоров'я на Свалявщині.

Свій полудень віку зустрічає він у справжній натруженості, з набутками чималої моральної ваги перш за все.

У його особі наш час відсвітився найкращими гранями.

Як не радіти цьому!

ЧАРИ ЧУДОДІЙСТВА ФЕДОРА МАНАЙЛА¹¹

Другий іде рік, як Федір Федорович Манайло пішов із життя...

Шанувальники його великого таланту знали, що митець важко нездужає. Та знали і те, що в живописця майже немає днини без праці. Привелося побувати у Федора Федоровича тоді, коли він лікувався в Деренівці, недалеко Середнього. З художником Володимиром Микитою ми застали його тут при тій роботі, яка справді захопила. Взнявши з собою на місце лікування і відпочинку барви, митець працював. Невелика кімната – вміщалося в ній всього одне ліжко – в малюнках. І кожен малюнок можна було розглядати щільно, дивуючись не тільки майстерності, щедроті в кольорах, але й незвичайній винахідливості, фантазії, докладності і працьовитості – потрібне було терпіння до всього, щоб на окремих невеликих аркушах вмістити цілий великий світ з природи квітів. Митець малював квіти.

Він любив квіти. І чи не для квітів найперше була його палітра? Про це якось мимоволі думалося тут, у Деренівці, при зустрічі з живописцем. Червоні маки і польові дзвіночки, маргаритки і гладіолуси, лілеї і жоржини, троянди і сальвії, цинії і бальзаміни – якого роду і чого тут тільки не було, оживаючи, радуєчи, захоплюючи. Чар чудодійства відкривався ураз і вже переносив у ті світи, де господарем і владарем був єдино митець зі своїм великим талантом, з великою працьовитістю при цілим життям набутій майстерності. І вже забувалося тут про хвороби, як розпитувати було про лікування?

Майстер дивився проникливими, добрими, з прихованою допитливою хитрістю ледь-ледь прищуленими очима, ніби чекав, що скажемо.

Що було казати? Коли невелика кімната відпочинково-лікувального закладу з волі митця перетворилася вже не просто в майстерню, але в барвистий і щедрий квітник, коли тут явилось раптом стільки сотвореної талантом краси...

¹¹ Чендей, І. Чари чудодійства / І. Чендей // Закарпат. правда. – 1979. – 15 лют. – С. 4.

Невситима жадоба і великий приклад у праці, буйство фантазії, чар і чудодійство його майстерності – якості ці добувалися протягом цілого життя невід’ємною ознакою його особистості, – доброта і делікатність у поводженні з колегами, зокрема, постійна зацікавленість громадськими справами і культурним життям в області, точність у дотриманні слова, вренгі, завжди численність нових творів безпосередньо на квартирі по вулиці Горького і завжди викликаючі захоплення нові твори на кожній черговій виставці образотворчого мистецтва в залах посивілої твердині над древнім Ужгородом – що могло краще і більше засвідчувати здоров’я, енергію, трудову здатність Федора Федоровича, вже тут відводячи нашу насторожену увагу і від недуг, що в останні роки так чіпко і невідступно переслідували його.

І все ж...

Коли ми зібралися в письменницькому клубі попрощатися з ним і проводити його в останню дорогу по землі, нас потрясла картина – портрет Манайла у справді блискучому виконанні Володимира Микити – портрет висів на стіні праворуч покійного. Ми зустрілися тут з митцем живим на портреті у хвилину, коли він в забарвленому фартусі присів для короткого перепочинку. Зосереджений добрий погляд очей, трохи натомлене обличчя, хоч уже дещо й зсутулена, проте по-селянськи поставна, дужа, статура і та хвилинка умиротворення, відчування спокою і певності, що приходить єдино при ділі в повну силу дужості й таланту. А до всього ще руки... Руки скарані і скорюжені клягим невиліковним поліартритом – митця вразив давно, невідступно переслідував болями, подовгу заважав працювати, зате не міг забрати волі до роботи, позначитися на майстерності з легкістю пензля і чудодійною вправністю. Годі було під час начудуватися, споглядаючи знівечені п’ятірні поряд з високомистецькими творами. Хіба не тут приходили на гадку твердження митця: «Очі – оптичний прилад, руки – знаряддя, а все найважливіше – в серці, в голові».

Справді, при усвідомленні і осмисленні непоправимої втрати в січні 1978-го ми враз не могли ще до кінця збагнути, а якої постаті не стало серед діячів культури на Закарпатті. Спливає час, все стає виразнішим, а тому дедалі повніше й повніше не тільки відчуваємо, але й будемо відчувати відсутність Ф. Ф. Манайла. Бо

вже нема сумніву: з часом значення його особи і творчості буде не меншати, а більшати. Для кожного сучасника та учнів, зокрема, особа живописця, майстра, знавця Ф. Ф. Манайла набиратиме більшої ваги. Подібне стається, коли втрачається неабиякий талант, що озоре час.

Ми знали, що після митця залишилася чимала спадщина. Принагідно довелось побачити окремі його малюнки з творчої роботи. Рисунки, заготовки, твори, що лежали в домашніх записниках, виставлялися і не виставлялися, завжди з цікавістю розглядалися декоровані митцем – диньки, менші і більші. Де тільки набрав Федір Федорович таких сортів? Але годі було уявити всю наявність спадщини живописця. Думалося і про велику кількість творів Ф. Ф. Манайла, що мандрує за межами області й має стати матеріалом для персональних виставок у Києві, в Москві, в Прибалтиці, в республіках нашої великої країни.

І раптом виставка в Ужгороді без картин, що знаходяться за межами області. Більше! Виставка Ф. Ф. Манайла винятково з творів, що зберігаються вдома як спадщина. До всього виставка дещо несподівана, а певно, і цим прекрасна – приурочена ж вона річниці з дня, коли художник відійшов у вічність. Краса цієї виставки ще і в тому, бо влаштована вона, попри зусилля Закарпатського музею народної архітектури і побуту, дітьми Федора Федоровича Манайла – Катериною та Іваном – явище справді достойне вдячності і щирого визнання.

На відкриття виставки зібралося багато любителів мистецтва, друзів і побратимів Манайла, його сучасників і любителів живопису. Було справді урочисто, з відчуттям тихого промовистого смутку... Адже вперше ужгородці прийшли шанобливо до великого трудівника, визначного знавця культури і побуту рідного краю, першокласного майстра пензля без можливості привітно потиснути його руку, подякувати за чар чародійства, отой, на який спроможний єдино дужий напрацьований талант укупі з допитливим розумом і чималим життєвим та професійним досвідом.

Виставка Манайла захоплює. Відкривається вона бо новими гранями для широкого загалу і справді характеризує творче обличчя майстра. Мудра організація її дає змогу побачити живо-

писця всебічно. Тут він справді знаючий дослідник історії рідного краю на різних етапах з гострим відчуттям соціальних проблем («Шлях до волі»), тут він докладний знавець етнографії у творах, що відбивають побут, народну матеріальну культуру; тут він ретельний дослідник народного різьбленого і випалованого орнаменту, до того ж дослідник прискіпливий, що бачить усе до дрібниць. Досить глянути на рисунки художника, що робилися ним у простих хатах Верховини, Рахівщини зокрема, щоб мати великий приклад саме в тім, як належить дбайливо все вивчати, до всього не тільки приглядатися, але і все там бачити, де народний талант творив, виявляв себе у красі, шукав і утверджувався. Досить нам приглянутися до зарисовок предметів побуту з Верхнього Воляного, Косівської і Кобилецької Полян, Рахова, Богдана і т. д., щоб знову проникнутися глибокою повагою та влячністю до митця – він назавжди зафіксував красу в трудовому народі за тих умов, коли для вираження таланту часто служив усього кусень дерева, палиця, дошка, примітивний саморобний різець чи й звичайний кишеньковий ніжик. Рисунки з предметів домашнього надібку, певно, заслуговують окремого ретельного не тільки розгляду, але й вивчення спеціалістом по народній орнаментіці; тут же говориться про все скоріше від захоплення митцем-дослідником, митцем, що дійсно черпав з щедрих народних джерел, сповняючись силою народності.

На який з крапчих творів на виставці ми не приглянулись би, найперше нас охоплює почуття оригінальності, самобутності, неповторності митця укупі з чітко визначеною пропискою, приналежністю, місцем утвердження протягом усього трудового творчого життя. Справді, тут усе від отих джерел, що живили, наповняли світ художника. Гляньте тільки на картину Ф. Ф. Манайла «Молода гуцулка» з 1934 року – висить вона ліворуч у першому залі виставки. Ряба корова поскубує травку, вистрибує напасений баран із закрученими спіраллю рожиськами, а вона, молода гуцулка, в характерній позі сидить над вишиванням. По виразу обличчя видно, що це не просто дівчина з отих красунь, які вчаровували статурою, обличчям, виразом очей, а навпаки! Корову пасе отака собі верховинська «бідудля», без перспективи на подружність і власне родинне гніздо, власний шмат землі і свою тваринку. Оця пасе

корівку і барана чужих газдів. Але ж оця «бідуля» знайшла, чим при корові заповнити своє дозвілля – вишиває. Певно, вона, з душею чистою і цнотливою, спраглою по красі і духовній наповненості мрію-задуму, можливо, й зажуру виписує-вкладає в мережки вишивання. Вона творить свою маленьку і водночас велику красу, вдовольняючи власні естетичні потреби.

Митець Ф. Ф. Манайло зумів це побачити і з великою силою експресії виразити.

А пригляньтесь тільки до твору «Вечірниця» з 1936 року – твір цей поблизу картини, що про неї було слово. Скільки віртуозної майстерності заселити простір, згрупувати постаті, наповнити їх життям! Врешті, скільки тут дії отої самої, що характерна вечірницям у довгі зимові вечори із забавами, звичайними нехитрими гутірками при кужелі, інтер'єром верховинської хати вже не тільки для проживання, але й для праці та самодіяльного, часто побудованого на одній імпровізації театрального лицедійства. Манайло в цьому творі і майстер композиції, і неабиякий технік у кольорі. Коли ми готові подовгу твір розглядати, бачити в ньому більше й більше, входити в контакт зі зображенням, значить це – твір живий.

Таких творів у Манайла на виставці багато, можна б про кожен писати окремо, вдаючись до розмірковувань, тлумачення, певного аналізу тематичного. «І посипались мука без муки» – таку символічну назву дав одному з творів живописець. Зображено звичайний інтер'єр сільського млина з ковшем для насипання зерна, ящик зі золотою смужкою борошна, що сиплеться з-поміж жорен. Тут же виразні контури колеса, що зубищами приводять у рух вісь верхнього жорна, і за всім – народний майстер-винахідник. Отой самий, що при допомозі пили, сокири, долота і свердла з дерева майстрував з прадавен прості механізми, ставлячи їх для полегшення ручної праці, на службу собі впрягаючи в роботу прудку воду гірських потоків і річок. Скільки поту, скільки зусиль треба було, щоб намоти борошна для їжі жорном ручним, і яке прийшло полегшення, коли обернулося на воді колесо млина – й між жорна трапило зерно уже не малими жменями, а цілими пригорщами. І до всього залишалося вже тільки той млин у дію пускати, готове борошно вчасно відбирати з ящика-колектора!

Завжди пам'ятатиметься розмова з художником саме про відтворення на полотнах сільських млинів, захоплення ними живописця. Бачите, захоплення митця витворами народної техніки та різного дрібного приладдя ішло зовсім не од звичайного вивчення побуту, життя земляків, а проникало корінням глибше, таїло в собі людинознавчу, соціальну та історичну основу. І вже все так часто мало тут значення алегорії, узагальнення широкого порядку.

Годі втриматися, щоб не сказати бодай кілька слів іще про один твір. Маю на увазі «Срібляні ничельниці». Зображені на полотні звичайні кросна в звичайній сільській хаті, оті самі, що на них вмілими руками ткаць-верховинок справді творилися чудеса. Митець умисно виділив, підняв, наголосив на ничельницях з повіс'яних ниток – ничельниці важлива частина ткацького знаряддя. Світяться ничельниці на картині сріблом, вони віртуозно якимось легко, вміло, сказати б, навіть одухотворено. І хіба тут уже рукою майстра (пригадаймо знівечені полпартритом руки!) керувало одне бажання відтворити, зобразити, зафіксувати? Ні, тут було куди більше! Тут було серце гаряче і дума гаряча. Дума, яка таїла в уяві цілі сувої тканини, заглаву килимарських найрізноманітніших по візерунку і кольоровій гамі, проте завжди прекрасних ткацьких витворів! Саме витворів, а не виробів!..

Багато ще, багато можна б писати про виставку Ф. Ф. Манайла і годі, здається, було б повністю охопити її тематично, докладно розповісти про твори у зв'язку з часом їх написання, охарактеризувати по жанрах. Окремої докладної розмови заслуговують його рисунки-проекти для «Колиби» – задум був спорудити її між Глибоким і Великими Лазами на трасі Ужгород-Мукачево, як чимало роздумів викликають ескізи-студії, ціла колекція різноманітних диньок – окремі являють собою уже нині неповторні самобутні шедеври.

Митця нема серед живих. Живим залишилося його натхненне мистецтво. Сповнене чару чудодійства воно належить уже вічності. І в цій вічності живий творець.

ВЕЛИКА СПАДЩИНА ЕРДЕЛІ¹²

У сузір'ї тих, хто прославив нашу землю талантом митця, хто спричинився до піднесення її культури і честі перед світом, – Адальберт Михайлович Ерделі – український живописець, безумовно, займає особливо почесне місце.

Час завжди справедливий і строгий суддя. Сила його і в тому, що відкидає другорядне, випадкове, залишаючи справді прудким плином промита і його вогнем випробуване чисте золото істини. З бігом часу і сучасники митця, тим більше, коли самого митця уже немає серед живих, все бачать по-іншому – опукліше, виразніше, ваговитіше, без пристрасті і пересудів. Течія часу немовби підносить істинного митця на новій, уже високій хвилі, а тут до митця ставляться з поглибленою повагою та увагою сучасники, що його пам'ятають. Варто, проте, наголосити, що подібне стається з митцями зовсім не пересічними чи посередніми, а митцями видатними.

Ерделі був митцем великим. Нині він є ще більшим, як знали ми його при житті, маючи щастя з ним спілкуватися, бути в дружніх взаєминах, його спостерігати не тільки під час роботи, але й на виставках картин, при слові з трибуни...

На засіяних озиминою ланах, по пророслих соковитими травами луках та видолинках, по буяючих проростанням пагонів виноградниках і обіцяючих зав'язю щедри врожаї садах величаво проходила стигла весна, коли він прийшов на світ, – Адальберт Михайлович Ерделі народився в Загатті на Іршавщині 25 травня 1891 року у вчительській родині. Волею долі він прийшов на світ у рік, коли на Закарпатті народився ще один наш великий майстер пензля Йосип Йосипович Бокшай.

Після навчання в гімназії, в 1916 році Ерделі закінчив у Будапешті Академію образотворчих мистецтв, відтак став учителем малювання в середніх учбових закладах на Закарпатті. Невгамовний характер постійного пошуку і жадоба все більших знань спонукали його, аби вчитися більше й більше, пізнавати розмаїті мистецькі школи і різних видатних майстрів далеко за межами

¹² Чендей, І. Велика спадщина / І. Чендей // Закарпат. правда. – 1981. – 23 трав. – С. 3.

рідного Закарпаття. Мюнхен з його давніми традиціями в образотворчому мистецтві і знаменитостями в культурі – в цьому місті художник проживав тривалий час – змінюється згодом Парижем, який завжди славився серед столиць світової культури розвитком малярства, графіки, архітектури, мистецтва скульптурного. Справою спеціалістів-мистецтвознавців і дослідників життя А. М. Ерделі коли не нині, то пізніше – давно настигла пора створити про митця ваговиту і якомога повнішу монографію.

З талантом народжуються, освіту й знання здобувають, майстерність і великий життєвий досвід приходять з літами. Так поспіль з'являється яскрава творча індивідуальність у разі, коли митець цілеспрямований і дисциплінований у праці, коли знає, чого прагне і куди прямує, яка його мета основна.

Метою для Ерделі, його законом життя було творити красу, утверджувати життя на землі засобами малярства. Метою його було підносити рівень культури в краї на таку височінь, звідки видно її було б світові. І він це з успіхом робив. Його картини в музеях Європи, виставки у визнаних центрах культури утверджували не єдино його, Ерделі, але й Закарпаття.

На кожній з обласних виставок митець вчаровував своєю яскравою самобутністю навіть у разі, коли на якісь порі знаходилися скептики, а то й «добродії», що готові були митця «перечувати», наставляти.

Пригадується персональна виставка Ерделі в Ужгороді 1954 року. Вона засвідчила не просто великий самобутній талант, але й натруджену, іскристо запальну особистість. Саме тут у пам'яті зринає виступ самого митця на обговоренні творів перед закриттям виставки. Сказано було різними ораторами чимало. До трибуни потім пішов він – Адальберт Михайлович Ерделі. Глибоко націленими, зосередженими очима з мудрим поглядом озирнув присутніх у картинній галереї, з вдячністю висловився до присутніх за увагу до його творів. Важко вже зараз докладно повно пригадати, про що й що говорив митець принагідно, та пам'ятається, і ніколи не забудеться, найістотніше. Майстер Ерделі говорив про основну мету свого життя. В чому полягала вона? А полягала в тому, що Ерделі цілим життям, усією творчістю, педагогічною працею намагався утверджувати і стверджувати рідну землю перед світом,

саме йому, рідному народу спричинитися до більшої слави і честі. Виступ художника був пристрасним, сповненим щирою любов'ю до рідної землі, звичайно, сповненим високих патріотичних почуттів.

Справжній митець примітний не тільки тим, що творить сам, вносить до скарбниці духовних надбань, але й учнями, отими, кому руку підмоги подав, з ким досвідом творчим поділився. Одною з добрих і пам'ятних заслуг Адальберта Ерделі є організація разом з Йосипом Бокшаєм так званої публічної школи малювання в Ужгороді 1927 року. На певній порі школа ця стала осередком, який замінив фаховий навчальний заклад, дав пізнання і навички цілому ряду нині знаменитих закарпатських майстрів барв і пензля. Можна тільки уявити собі зараз, з яким натхненням, з якою великою радістю сам Ерделі взявся за організацію художнього училища незабаром після визволення Закарпаття в 1944 році – він, врешті, був і першим його директором.

Важко сказати, в якому жанрі живопису Ерделі встиг найбільше і найуспішніше. Та з певністю віддаємо належне майстру як у жанрі пейзажу, так у жанрі портрета, групових композицій, натюрмортів. Скрізь він був успішним і оригінальним, яскраво щедрим і самобутнім. Його фігуральні твори сповнені то елегантності, то глибокого психологізму і зосередженої задуми; художник малював якось незвичайно легко, несподівано пляхетно і виразно. Не знаю, як на кого і як кому, а я сам скільки не дивився і не вдивлявся в «Портрет А. С» – нині є він власністю нашого художнього музею в Ужгороді – завжди вчаровувався потайним світом особистості, до якого, здається, проникнути міг єдино Ерделі. «Старий конюх» (1942), «Молодиця» (1940), «Косар на відпочинку» (1945), «Колгоспниці Турянської долини» (1954), груповий портрет ужгородських художників – шедеври Ерделі, без яких нині ми вже уявити собі не можемо як доробок майстра, так і набутки живопису в Закарпатті. Подібне можна б сказати про багато пейзажів, натюрмортів Ерделі – саме в жанрі натюрморту митець, здається, являв таку високу культуру фахову, таку вибагливість, яка дається досконалістю в знаннях, навиках, таланті.

До нього прийшла істинна слава і популярність. Зовсім недавно в Києві була влаштована виставка двох майстрів-ровесників із Закарпаття – Адальберта Ерделі і Йосипа Бокшая. Виставка зби-

рала постійно велику кількість шанувальників, а обговорення її вилилося в данину високої поваги і такої ж високої оцінки життя і творчості майстрів.

Доля дала йому для життя надійну супутницю і вірну подругу Магдалину Іванівну. Нині Магдалина Іванівна проживає по вулиці Ерделі в Ужгороді в затишному маленькому будиночку в глибині засадженої і зарослої декоративним чагарником садиби. Раніше ця вулиця називалася Тихою, та в честь живописця була перейменована.

Після того, як вересневого пополудня 1955 року ми провели його до місця вічного спочинку, впродовж багатьох років я не був у тому будинку митця. Певно, не міг здолати того душевного бар'єру, що відділяв від художника живого – співбесідника, господаря садиби, майстра несподіваного і завжди в чомусь нового. Та сталося, що випала необхідність навідатися до Магдалини Іванівни в силу громадських обов'язків.

Ішли ми до неї разом з вірним і натрудженим, постійно шукаючим і несподівано завжди цікавим у своїй творчості учнем Ерделі (і Манайла!) живописцем Володимиром Микитюю. «Що я побачу з картин? Що залишилося від спадщини митця в хаті? Які тут зараз предмети? Адже все пам'ятається живим, виразно» – ось які думки нуртували, навіть непокоїли мене – час уплинув не короткий од смерті майстра.

Яким разюче приємним, яким схвильовано радісним було моє здивування, коли в будинкочу по вулиці Ерделі з господинею Магдалиною Іванівною я стрів, і побачив, усе ледь-ледь не так, як було при живому майстрові. Скільки знайомих творів, етюдів, предметів, яка серцю дорога і в пам'яті жива, крізь роки пронесена і збережена обстановка!

Більше!

За покликом чутливого серця і розуму Магдалина Іванівна запровадила своєрідну «Книгу відгуків» – на садибі після смерті художника бувало дуже багато шанувальників його великого таланту. Звісно, кожному хотілося оглянути і наявну в квартирі творчу спадщину, найперше твори живопису.

Записи, записи, записи. Один цікавіший за інший, немає тут байдужих, звичайних, бо й самі відвідувачі бували тут воістину

зацікавлені, особливі – садиба ж не музей для широкого відвідувача в програмі обов'язкових туристичних екскурсій!

«Високо цінуючи й шануючи творчість А. Ерделі, дякую господині за дбайливе збереження його такої барвистої спадщини, яку мусять знати значно ширше й ліпше, ніж зараз, наш народ. Микола Бажан, Симон Чиковані, Микола Тихонов» – запис з 1956 року.

«Істинному мистецтву притаманно не старіти і не надокучати. Цінність його полотен, я певен, буде зростати, ймовірно, повільно, але безперестанно. В кожній його роботі відчуваєш великого митця, щирого й безпосереднього, темпераментного і мудрого. Сподіваюся, що його твори будуть необавки прикрашати наші музеї в значно більшій кількості. В. Костецький. 1959».

«Мистецтво великого художника А. М. Ерделі невмируще. Ми захоплені його чудовими творами мистецтва. Дуже шкода, що ці прекрасні картини, призначені митцем для радості людям, ще ніхто не бачив. Необхідно влаштувати велику виставку художника Ерделі і крапці з його полотен вмістити в кращих музеях Радянського Союзу. Художники Кисва, Львова, Москви. 1962».

І ще багато-багато записів, де один одного схвильованіший, кращий.

І знову подумалося про те, аби ми в Ужгороді мали музей-квартиру А. М. Ерделі. І віриться, що цей заклад культури, цей пам'ятник вічно живому Ерделі у нас буде. І це буде даниною слави і пошани, що їх собі чесною працею впродовж усього життя заслужив Ерделі. Це стане достойним пам'ятником і нашому (...) часу. Часу, що піднімає високо до творчості й у творчості істинній віддає митцям належне.

ВИСОКА ПОРА АНДРІЯ КОЦКИ¹³

Коли в Ужгороді був організований перший прилюдний (публічний) показ картин Андрія Коцки, живописець мав всього 24 роки. Друга персональна виставка митця була відкрита з нагоди його сімдесятиліття в травні цього року в шістьох залах обласного художнього музею. Між першою і другою виставками живописця проліг поважний відтинок часу в цілих 46 літ.

46 літ! Як не крути, час немалий. Малим може видатися хіба супроти віків у розвитку людства, проте дійсно є великим в житті одної людини, особливо тоді, коли вона духовною працею утверджує себе.

Андрій Коцка уже першою виставкою 46 літ тому про себе заявив яскраво і зримо, ваговито. Будучи учнем Бокшая та Ерделі в їхній публічній школі малювання і вчителем у верховинському селі Тихому, митець явив дужий талант, свіжість і щедроту світосприймання, широке поле зацікавлень, де людина з її внутрішнім життям на першому плані.

Та годі! Давайте звернемося до слів видатного прогресивного чеського письменника Ярослава Затлоукала, який так щиро і безкорисливо любив наше Закарпаття, так багато зробив для нього доброго, першим помітив і належно оцінив талант А. Коцки. Характеристики, що їх дав митцеві Затлоукал на яскраво вираженому початку творчого шляху, були не тільки проникливо творчими, але й залишилися суттєво істотними для пізнання майстра сьогодні. Саме тому, певно, принагідно цікаво їх навести:

«Коцка кілька років працював на Верховині, де пізнав людську біду і вникав у життя. Велика любов митця до романтичних околиць Ужанщини. Тут народжуються похмурі, сповнені баладного настрою його пейзажі. Найрадше малює дітей, щоб міг схопити на їхніх обличчях тінь життя. «Бідні діти», «Гусонаска», «Портрет хлопчика» – живі фігуральні композиції з Верховини... Яскрави-

¹³ Чендей, І. Висока пора майстра / І. Чендей // Закарпат. правда. - 1981. - 19 лип. - С. 3.

ми барвами захоплює «Марійка», м'яка в малюнку та кольорі... Коцка – безсумнівний талант, його необхідно спрямовувати і підтримувати... Я переконаний, що в особі Коцки з молодішої генерації в Закарпатті росте один з найкращих живописців... Творчість Коцки – потужне явище і безсумнівне змагання знайти себе».

Друга персональна виставка А. Коцки з травня цього року (виставка відкрита і досі) – свідчення, коли талант не тільки яскраво себе виявив, але й утвердив, коли інтелект митця збагатився і виріс, коли світ пізнання та відтворення став глибоким і великим, а пора майстра справді висока.

Принагідно можна б іще поміркувати, а чого тих персональних виставок так мало – одна в 1935, друга – в 1981-у. Звичайно, тих виставок могло бути і більше. Ну, хоч би до піввіку, до шістдесятиліття. Проте не будемо саме довкола цього розмірковувати, полишаючи право за художником вирішувати, коли і як йому виставлятися, хоч відразу й скажемо: виставки митців завжди належать до подій знаменних уже для широкого загалу, а справді талановиті приходять як свято, дають можливість і самому митцеві оглянути свій шлях, зважити, що на тому шляху здобуто, ймовірно, і втрачено. Ближче пізнавши саме Андрія Коцку по його останній виставці не тільки в залах, де твори з багатьох творчих літ, але й із бесід із самим живописцем, знову й знову переконуємося, як глибоко серйозно, з якою прискіпливістю, з якою вимогливістю ставиться сам митець до своєї професії.

Треба сподіватися, що саме подібне прийшло до митця як внаслідок вродженого дужого таланту, так і розуміння, що мистецтво – з якої царини не було б – постійний пошук, постійна виснажлива праця, не тільки радість та успіх, але й біль, – і спричинилося до таких справді не частих приходів до широкого глядача з персональними виставками і тоді, коли виставляти в Андрія Коцки є що.

Персональна виставка А.А.Коцки 1981 року дала можливість знову і знову переконатися, якого справді видатного і зрілого майстра має український живопис в його особі. Навіть у разі, коли виставлені в залах художнього музею твори, що знаходяться на Закарпатті, а більшість з них взято з особистих фондів митця. Якби, наприклад, для звіту поступили в експозицію полотна з різних музеїв, картинних галерей, зрозуміло, що уява про художника

була б повніша. Та й по тих полотнах, що їх побачив широкий глядач на другій персональній виставці А.Коцки зараз, судження про митця яскраве і докладне.

Що найбільш чітко характеризує Коцку-живописця? Чим він багатий, чим збагатив живопис не тільки на Закарпатті, але і в республіці, Союзі?

Найперше, в особі Андрія Коцки маємо вдумливого, проникливого портретиста. На теперішній виставці можемо не тільки в цьому пересвідчитися, але й до певної міри простежити шлях розвитку митця в опануванні портретного жанру, відмінності манери й підходу, тлумачення прототипа цілого ряду літ. Найперший портрет з показаних на виставці датований 1933 роком. «Старий» – так називається полотно, на якому зображений літній селянин Чемсак із Тихого. Портрет – серйозна студія характеру, виразу обличчя. Це, врешті, мистецький твір надзвичайно щирий і безпосередній, написаний з великим проникненням. Іще зовсім молодий, двадцятидвохлітній живописець виявив неабиякі дослідницькі здатності вдумливого психолога. Здатності ці, зрозуміло, з роками розвивалися і вдосконалювалися. Цікаво зазначити, що художник прагнув знати про того, чий образ творив, якомога більше. Його робота була непоспішливою, не хапливою. Наприклад, про літнього селянина Чемсака з Тихого Коцка і нині розповідає з тим захопленням, коли стає уже ясно, чого саме він, Чемсак, митцеві уподобався для зображення на полотні. Чемсак у житті був сільським мудрецем з великим досвідом, народним законом і правилом, високим авторитетом для односельців. Уособлював з народних звичаїв краще, беріг добру народну мораль і добру традицію, був охоронцем народної етики, доброти і мудрості. І справді щось світле, правдиве і чесне прозориться з того образу-полотна, що вже сприймається нами не просто як робота майстра барвами і пензлем, а як витвір, що наснажений і добрим почуттям, і проникливим баченням, і художницьким умінням побачене та осмислене передати для інших у вигляді твору.

Нинішня персональна виставка А. Коцки цінна тим, що дає можливість ознайомитися з митцем-портретистом протягом усього творчого шляху. Осібно можна б тлумачити портрет «Старий» з 1950-го – невелика робота з уважним дослідницьким підходом і

розумінням психіки, – портрет старого колгоспника, що був написаний митцем на творчій базі в Сенежі. З п'ятдесятих років окремою уважною розмовою і розглядом достойна «Дівчина з Колочави» – справжній зблиск не тільки великого таланту, але й свято барв, істинне торжество краси отої, що радує і підіймає. А що вже казати про Коцкову «Верховинку» з 1956 року! «Верховинка» стала справжньою подією не тільки для митця, але для набутків усієї закарпатської живописної скарбниці, ввійшла в золотий портретний фонд нашої республіки. Ось що сказано саме про коцкову «Верховинку» одним з мистецтвознавців-дослідників в художньо-му календарі «Сто пам'ятних дат» за 1981 рік.

«Творча зрілість, досягнута художником, дозволяє створювати цілу галерею образів закарпатських трудівників, що запам'ятовуються. Триумфальний успіх випадає на долю картини Коцки «Верховинка», написаної в 1956 році. Живописцеві вдалося навдивовижу щасливо поєднати в цьому полотні урочисту декоративність живопису з проникливим образом молоді дівчини в національному одязі. Гармонійна особистість юної верховинки стала символом нового Закарпаття, уособленням щасливого життя».

Сказано виразно, точно, мітко.

Взагалі, портрети Коцки – той жанр, про який дослідникам є що говорити, дослідження жанру портрета Коцки могло б бути особливо цікавим, і можна тільки шкодувати, що досі подібного дослідження немає. Сучасник у відтворенні Коцки справді багатий, справді в його особі акумульовано те краще, що прийшло до нас у пору великої обнови.

Групові композиції – другий жанр, де Коцка є справжнім майстром високої пори зрілості. «Келечинські молодичі», «Хай живе возз'єднання», «Подруги», «Казка», «Синевирські дівчата», «Гуцули», «Гуцулки» – твори з різних літ, про них писати можна б чимало цікавого, вглядаючись не тільки в манеру зображення, вчаровуючись легкістю письма й забуваючи про те, скільки для подібного потрібно вже й досвіду та професійної майстерності. В кожному полотні – Коцка зі своїм темпераментом, зі своїм постійним пошуком і, сказати б, неспокоєм. Цікаво зазначити, що в окремих залах персональної виставки згруповані твори окремих регіонів Закарпаття. Тут, наприклад, зал, який можна б означити

словом «Гуцульщина», інший – терміном «Верховина». Під останній могли б входити ще й такі поняття локального характеру, як Ужанщина, Міжгірщина, Березнянщина і т.д. І кожен має щось своє особливе не тільки у відмінностях одягу, але й типуажу, реалій з околиць. Доречно зазначити, що саме Андрій Коцка належить до тих досконалих і сумлінних знавців побуту та етнографії, у котрих багато чому можна навчитися, довідатися, котрий має що сказати, а як митець сказати вміє. Подібне Коцку єднає з корифеями Бокшаєм та Манайлом.

І є один твір Андрія Коцки на виставці, який справді вражає промовистим лаконізмом, засвідчує неабияку силу самобутності майстра. В цьому творі дивовижна таїна, яку збагнути, здається, годі. Можливо, моє судження є зі суб'єктивних, та ніяк не можу не висловити великої радості саме за цей твір. А слово тут про картину «Мати з дітьми» з 1940-го року. Ось як характеризував свою закарпатську мадонну сам Андрій Коцка.

– Метою було створити нашу закарпатську мадонну... Отаку саму, в житті якої було більше трудів, як днів, котра була вірною дружиною і прекрасною матір'ю, не хизувалася перед зерцалами, проте у вроді своїй була справді неперевершеною... Чутливість і ніжність належали до неодмінних ознак її натури, а шляхетності, мудрості і великої людської доброти їй було не позичати, бо сама могла роздарювати подібне цілому світові!

І справді! Одне дитинчатко у неї на руці, інше тримає за ручку. І дивиться на світ вона довірливо, і є в ній щось справді незбагненне у красі й простоті водночас. Митець знайшов зовсім скупі засоби як барв і ліній, так і в окресленні деталей – здаються тут зовсім неістотними, навіть зайвими. Митець створив образ молодої матері-верховинки. І ми його приймаємо таким, яким є, ми йому віримо і ним захоплюємося.

Персональна виставка митця переконує, що в його особі маємо блискучого портретиста, майстра композицій. Та маємо в особі Коцки і неабиякого пейзажиста, автора оригінальних натюр-мортів. І тут він виступає у своїй неповторній щедроті, зі своїм оригінальним баченням живописця проникливого, постійно шукаючого і студіюючого. Його «Надвечір'я» з села Тихе (1933 р.) написане справді в похмурих тонах, що творить дещо навіть гнітю-

чий настрої, проте його ж пейзажі «В Карпатах» уже з 1979 року є тріумфом отої висоти, коли майстер не тільки знає, що хоче, але й творить мовби якимось непомітно для ока стороннього. А творячи, вже фіксує той куток природи, той стан у природі, де і простору багато, і краси неоглядність, і вірогідність усього відтвореного навіть у разі, коли ми вже певні: автор синтезував, узагальнював, зупинявся на щонайбільш істотному вже як творець свого світу, свого красвиду і в разі, коли конкретний красвид, конкретна місцевість стали спонукою до творчості. Стигла весна, падав дощ, у небі шмат веселки, насичена зелень, і латка сонячна впала на галлявинку. І все в настрої тут, і все тут у неповторності, яку створити єдино під силу майстру високої пори зрілості.

Пейзажів на виставці чимало. Не всі, звісно, однакової сили, та найкращі достойні художніх музеїв – вони уже є набутками нашого живописного багатства. «На перевалі», «Синьогори», «Зима в Тихому», «Осінь над Ужем», «Травень у Карпатах» твори наскрізь поетичні, щедри, зрілі. І як приємно, що нині глядач зміг побачити їх разом – кожен достойний того, аби перед ним зупинитися, повідчувати, збагатитися відчуттям краси, яка облагороджує.

Кілька натюрмортів Андрія Коцки на виставці засвідчують його високу професійність і мистецьку культуру.

«Без живопису нема живопису... Точні барви, як і точне слово. Знайти людину з її виразом обличчя, вникнути у духовний світ. Вкласти людину в художній образ, а не просто документально передати її обличчя. Створити образ... Тут і колір, і ритм ліній, і схоплений єдиний поворот чи погляд... І не випадковий фон... А той самий, який доповнює, помагає образу розкритися!..» – ось тільки деякі з міркувань митця принагідно.

Взагалі, саме з А. Коцкою незвичайно цікаво повести розмову, яка вже й митця, саме його мистецтво розкриває для більшої повноти і розуміння. В особі А. Коцки нині маємо справді першорядного майстра високої зрілості, котрий знає, що хоче, що може, який насправді може вельми-вельми багато. І те, що він може незвичайно багато, засвідчує його, Коцкова, персональна виставка цього року.

КРАСА НІЖНОСТІ І МУЖНОСТІ ЕДІТИ МЕДВЕЦЬКОЇ¹⁴

У листі «Радість свята, надія на нові зустрічі» мистецтвознавець Г. Островський наприкінці січня цього року в «Закарпатській правді» писав: «Виставка творів Миколи та Едіти Медвецьких стала подією культурного життя Львова. Спілкування з ними народжує в глядачів почуття вдячності..., радість свята, надію на нові зустрічі з мистецтвом Закарпаття».

І певно, є глибоко символічне в тому, що два наші митці в рік полудня віку Едіти Федорівни Медвецької – дружини Миколи Вікторовича – вважали за високу честь, гадаю, і за високий моральний обов'язок творчо відзвітувати в прадавньому місті з великою культурною і творчою традицією про свою роботу. Саме Львів став тим осередком, де майстри здобули вищу освіту, де проходило не тільки фахове, професійне навчання, але й відбувалося громадянське становлення, вироблявся погляд на обов'язок митця перед рідним народом.

Немає і найменшого сумніву, що доля Миколи та Едіти Медвецьких склалася щасливо після закінчення вищого навчального закладу і повернення на Закарпаття ще й тому, що вони – подружжя. Про їхню виставку цього року у Львові написано воістину захоплено, з повагою і розумінням, відданням належного кожному майстрові окремо, мені ж зараз хотілось би говорити про Едіту Федорівну особно. Говорити про митця-жінку, про майстра, котрого знаю чимало літ, вважаю за високу честь, врешті, в цьому є і добра радість.

Знаменито і дивовижно за своїм смисловим значенням, коли творець прекрасного із Закарпаття дарує свято львів'янам. І не тільки львів'янам. Немає сумніву у тому, що куди митець не ішов би зі своїми творами, завжди з собою несе свято, несе радість, збагачуючу душу красу. Поява митця на повен зріст, зрілого і досвідченого, мудрого і знаннями озброєного є святом завжди. Святом

¹⁴ Чендей, І. Ніжності і мужності краса / І. Чендей // Закарпат. правда. - 1982. - 24 жовт. - С. 4.

того народу, з середовища якого митець вийшов не єдино, аби сумлінною працею сплачувати вічну повинність за дарований талант, постійний борг за талант, довіру ж до таланту виправдувати, віру в талант утверджувати, але й бути виразником того найніжнішого, що в особі талановитих акумулює народ для вираження високого духу, краси і себе в красі. Талант – завжди незбагненне диво.

Уже перші зустрічі з творами Едіти Федорівни після закінчення Львівського інституту прикладного і декоративного мистецтва наприкінці п'ятдесятих, у шістдесяті роки на виставках в Ужгороді засвідчували неабиякий талант. І годі було не радіти, не сповнятися добрих надій постіпль з вірою в цей талант. Роки підтвердили найкращі сподівання, а нині в особі Медвецької маємо того першорядного майстра живопису, котрий входить у число кращих уже не тільки на Закарпатті, творчий авторитет котрого високий далеко за межами нашого краю.

Медвецька – митець, незвичайної цілеспрямованості і мужності. Так, саме мужності. Мужність ця полягає не тільки в справді великій працьовитості, дисциплінованості до себе і готовності завжди братися за складне, а також у вмінні – нехай це поняття не видається надуманим, шпучним, – бути доброю дружиною і мамою, господинею, при цьому ще постійно вдосконалювати себе фахово, сповнятися весь час нових задумів, втілювати ці задуми у творах.

Пригадується нині не один знаменитий твір Медвецької з тих, котрі прикрасили не лише виставки, але і каталоги, різні видання. Пригадується виставка Едіти Федорівни в клубі заводу «Ужгород-прилад». Вона дивувала великою кількістю першорядних робіт живописця з яскраво вираженим творчим обличчям. Виставка ця засвідчила, що мистецтво живопису уже не тільки в Закарпатті має індивідуальність рівно ніжну, що й мужню, навдивовиж працьовиту. Працьовитість таланту, певно, є теж ознакою настільки неодмінною, що й мужньою. У творчості особливо без волі і мужності не обійтися, без волі і мужності справжнього немає.

– Що найістотнішим видається вам для митця, зрозуміло, талановитого, з належною підготовкою? – одне із запитань, на яке при нагоді хотілося почути відповідь самої Едіти Федорівни в бесіді.

Не довго роздумуючи, без вагань художниця відповіла:

– Праця! Праця до всього цілеспрямована, з вірою і надією, з певністю в результат. Не сумніваюся, що для митця трудової днини в шістнадцять годин замало, і лихо наше в тому, що, здається, завжди не встигаємо...

Сказано справді твердо, по-мужицьки, не просто вимогливо, але й строго, з волею.

– І щоб життя не пройшло мимо!.. – Едіта Федорівна депо мрійливо при цьому додає з тою характерною для неї усмішкою, в якій багато жіночності і м'якої мудрості.

Про велику працьовитість Медвецької засвідчує чималий набуток, з яким художниця була представлена у Львові на виставці, що з-під її пензля ми вже бачили в Ужгороді, з чим вона приходить до свого полудня віку. І як автор численних тематичних картин, яскравий майстер пейзажу, незамінний творець ескізів для костюмів заслуженого Закарпатського народного хору (художниця тричі «одягала» колектив у костюми), художньої самодіяльності, знаючий і тонкий ілюстратор книжок, особливо для дітей. А що вже казати про натюрморти Едіти Федорівни, коли вони знову засвідчують не тільки краще в традиції натюрморту на Закарпатті з таким видатним митцем, як Адальберт Ерделі, але й збагачення традиції.

Звісно, при нагоді ведеться бесіда і про покликання, про відповідальність перед талантом, про постійні проблеми, що виникають перед митцем. Тут знову і знову слово про необхідність фахового вдосконалення, про знання. З вдячністю згадуються найперші вчителі в Ужгороді, а серед них Ерделі, Бокшай, Манайло, Коцка, згадується той же Львів з викладачами – Белпоковою, Довбушинським, Гуторовим – кожен вводив у світ мистецтва, не тільки являючи великі особисті знання, але й щедроту, віддаючись роботі навчителя з горінням та любов'ю до молодих. І вже немає найменшого сумніву у тому, що відмінне навчання впродовж усіх років в інституті, як і закінчення його з відзнакою, теж засвідчують мужність художниці, обумовили постійну жаду її до знань, праці, наполегливого фахового вдосконалення. Приємно згадується Медвецькою і той факт, коли вона відразу після захисту диплома в 1958 році була рекомендована в члени Спілки художників України.

Велике значення, звісно, для кожної творчої індивідуальності має атмосфера колективу, в якому доводиться працювати і в разі,

коли кожен повинен іще творити свій мікроклімат. Відчуття товариської руки, дружнє оточення, доброзичливість, підтримка важать багато.

...Пригадався у розмові з подружжям Медвецьких при зустрічі зовсім недавно такий факт. Повернувшись до Ужгорода після закінчення художнього інституту в 1958 році, митці якось зайшли в книгарню. Там їхню увагу привернуло видання по костюмах, роздивлялися книгу, переглядали сторінки. Ось до них підійшов невдовзі визнаний майстер живопису Андрій Коцка. Виявилося, зовсім непомітно спостеріг інтерес молодих. Медвецькі в той день вийшли з магазину, несучи дарунок старшого віком творця. Коштовність полягала не в книзі – необхідному для знань і роботи джерелі, – а у вчинках старшого. Зрозуміло, подібне пам'ятається, вчить...

Про багатьох своїх колег з організації художників на Закарпатті Едіта Федорівна завжди говорить з пошаною, чутливістю, вдячністю. Перелічити імена всіх годі, та й чи є на подібне потреба? Однак з особливою увагою Медвецька відгукується про Володимира Микиту – нині визнаного далеко за межами не тільки Закарпаття, але й республіки майстра. Завжди зосереджений, невтомний і вимогливий трудівник, безкомпромісний у принциповості і чесності, відвертості, громадській зацікавленості, Микита справді здатний заражати, бути прикладом. Зрозуміло, завдяки подібним додається впевненість і сила, накладаються їхні характерні риси на колектив у цілому, які мають значення визначальне. Особистість сильна завжди служить прикладом.

Полудень! Справді прекрасна пора. Сонце піднялося найвище, видає не тільки багато тепла, але й найкоротшу тінь. До полудня воно піднімалося зранку, здається, зовсім-зовсім поволі, даруючи благодать і щедроту радості днини. Добрий плугатар до полудня підняв уже не одну борозну, не раз обернувся з плугом. Треба гадати, плугатар не на скупому обніжку, що зціплений межами, а на тому лану, де і в післяобідню пору ще піднімати і піднімати, аби дорідне зерно всіялося, заборонувалося для кільчення і проростання, для сходів над землею, відтак уже і для буйного росту з колосінням, цвітінням, наливанням скарбу врожаю. Добрий плугатар, садівник, виноградар завжди знає, що його че-

кає не тільки в полудень, але і в післяобідню пору. У ту саму, коли днина збігає швидко, коли і небо дивиться інак, коли ген-ген віддалений горизонт починає поволі вповиватися серпанком.

Прекрасний полудень в Едіти Федорівни. Багато надбаного сумлінною працею, чутливим і мужнім талантом. І нема сумніву в тому, що створено митцем іще буде не мало. Порукою цьому надбаний досвід, воля до праці, яскравий талант.

Нехай щедрим добром для нашої культури повниться кожен трудовий день Едіти Федорівни Медвецької після полудня, надійним буде здоров'я, усміхненою – радість!

ПЕТРО СКУНЦЬ - ПОЕТ З ВЕРХОВИНИ¹⁵

Поет-закарпатець до нас прийшов зі своєю першою книжкою «Сонце в росі» 1961 року. Петрові Скунцю було тоді лише дев'ятнадцять.

Досить часто буває, коли перша збірка поезії молодого автора сприймається як творча заявка. Тоді говориться про те, що літератор подає надії, що потрібна ще велика і наполеглива робота, при цьому терпеливо чекають нових завдань, які повинні б уже надії справдити, підтвердити. З появою справді скромної за обсягом збірки «Сонце в росі» можна було не сумніватися, що з'явився поет непересічного таланту.

Пригадується перебування Миколи Платоновича Бажана у вересні 1962 року на Закарпатті. При розмові він поцікавився, що нового в літературному житті обласної організації, що достойне уваги. Йому було запропоновано для ознайомлення «Сонце в росі» Петра Скунця. Збірка була прочитана з цікавістю та уважністю. Микола Платонович відгукнувся про неї вельми схвально, не просто відчувши талант, а й висловивши добрі сподівання на майбутнє.

З новими книжками Скунець не барився. Так з'явилися «Верховинська пісня» (1962), «Полоси землі» (1964), «Погляд» (1967), поема «На границі епох» (1968), а відтак – «Розрив-трава» (1979).

Звичайно, на Закарпатті були і є справжні поети, але до Скунця з його найкращими творами ми не відчували тої повноти і сили лірики, з якими можна достойно виходити у великий світ. Таємниця тут крилася в неповторній особистості. Високе відчуття поезії на Закарпатті, коли говорити про місцевого автора далеко не місцевого значення, дала творчість Скунця.

Аби нині був Скунець в українській поезії, мала жити Мати, яка народила талановитого сина. Така Мати жила в Міжгір'ї на Верховині.

Аби він був нині, потрібне було визволення Закарпаття в 1944-му. Визволення до нас прийшло, як приходять віками вимріяне і жадане цілими поколіннями щастя.

¹⁵ Чендей, І. Поет з Верховини / І. Чендей // Київ. – 1983. – № 12. – С. 7-8.

Він міг здійснитися, піднятися тільки завдяки возз'єднанню Закарпаття з рідною матір'ю Україною. Потрібна була середня школа на тій Верховині, де колись подібна могла тільки у снах являтися. Потрібен був університет в Ужгороді – тут після закінчення десятирічки Скунець здобув освіту філолога. Ще багато часу потрібно було, аби нині у нас був поет Скунець.

«Розрив-трава» – краще з набутку Скунця. Після висунення цієї книги на відзначення Державною премією Української РСР імені Т. Г. Шевченка про неї написано в нашій літературній пресі чимало. Особливо ж пам'ятається поважна стаття літературознавця і критика В'ячеслава Брюховецького. Попри високу оцінку книги, Брюховецький означив найхарактерніше у творчості поета. Мені ж хочеться наголосити на кількох рисах, які здаються найістотнішими. При цьому не ставлю завдання наводити незаперечні факти, цитувати, детально аналізувати. Скажу так, як воно протягом не одного року спостережень за розвитком Скунця-поета в моїй уяві склалося й утвердилося.

Скунець – поет мислі і почуттів. Мені здається, що мислительне, розумове завжди домінує, хоч поетові ніколи не бракує і щедроти в почуттях. Скунець здатний глибоко проникати, осмислювати, виважувати й узагальнювати. Несподіваність поетичної мови здатна вражати, захоплювати, радувати тією силою, якою завжди поезія Скунця наснажена і заряджена. Поет сильний як лірик і епік, проте здається мені, що у нього завжди переважає епічне.

Слово йому підкоряється, плине легко; відсутність найменшого відчуття «примусу», «боротьби» зі словом засвідчують знову і знов неабияку силу таланту. Поет уміє вслухатися в слово, в його глибинний зміст, значення.

Годі сказати, що на Закарпатті поети не бралися за складний жанр поеми. Здається мені, помітний успіх тут випав на долю Ю. Гойди, а також П. Скунця.

Його поема «На границі епох» не просто відтворює видатну, водночас трагічну постать Вакарова. Поема – панорама, тут є містика і виразна картина Закарпаття з його долею, силою виживання і життя, неминущої вартості його народних поетичних скарбів. Петро Скунець не єдино віддав належне Дмитрові Вакарову, творячи поетичний образ; він створив образ Закарпаття, увічнюючи

його в слові. Подібне для автора справді є щасливою долею. І не тільки для автора. Подібне належить народу перед лицем вічності. Про Вакарова, про час, у який він жив, боровся і постраждав, місцевими авторами написано чимало, починаючи від звичайного вірша, спогаду, оповідання, нарису. Скунць в образі Вакарова узагальнив краще з того, що властиве закарпатцям, закарпатців же подав через особу Вакарова. Таке буває, коли один поет не тільки проникає в світ іншого, а й стає продовженням великого на вищому, вже сучасному рівні.

Нині Петро Скунць належить до відомих постатей в українській поезії. Його поетичний авторитет високий, а нам здається, що він був таким завжди. Хоча зрозуміло: поет ріс зі своїми книгами, у праці і має таке визнання внаслідок неабиякої сили таланту.

Він порівняно молодий, хоч уже й про молодість якось не говорить в ці роки. Та – знову нехай вважається це моїм особистим – видиться, що він у поезії молодим і не був. Він прийшов у поезію дужо, надійно. Прийшов, аби не просто бути в ній, а творити її. І він її творить. Свідчення цьому – новий цикл його поезій.

ЖИВИЙ У СЛОВІ МИХАЙЛО ТОМЧАНІЙ¹⁶

Найперша зустріч із ним була на сторінках альманаху, що з'явився старанням Миколи Храпка за часів Чехословаччини. Оповідання, а скоріше ескіз, «Сліпий» ніяк не вішувало, що в особі автора Михайла Томчанія матимемо визначного письменника. Правду казати, годі було вгадати, якою складеться доля молодого інтелігента з середньою комерційною освітою в старий час, до визволення Закарпаття Радянською Армією.

Аби Томчаній здійснився як письменник (хіба один Томчаній в нашій області?), необхідні були визволення і возз'єднання Закарпаття з Україною.

Ми вшановуємо сімдесятиліття Томчанія. На шістдесят першому році його не стало серед живих. Помер прозаїк якимось несподівано передчасно. Була в цьому жорстока несправедливість. Адже Томчаній знаходився в добромуні зеніті прозаїка досвідченого, творця дужого, автора, що міг і повинен був зробити для культури багато.

Мені видиться, що Томчаній з нами, зі мною, що йтиму вулицею, конче зустріну його з м'якою усмішкою і лагідним запитанням: «Іване, як ся маєш?».

У цьому «Іване, як ся маєш?» (до нього я був звик) теж таїлася навдивовижу проста і навдивовижу складна природа, що дається натурі творчій.

У ньому, здається, для мене все було відоме і знайоме, водночас таїв у собі плесо того, що єдино належало йому й нікому не відкривалося і тоді, коли було щедрим, у творах – доступним, хто тільки твори його читав.

Для читача почався Томчаній зі збірки оповідань «Шовкова трава» 1950 року. Слава до нього прийшла після роману «Жменяки» (1964). Романом літератор стрів свої 50. Це була пора тої високої зрілості в житті й літературі, коли не тільки багато звідано і пізнано, але й багато під силу. Широке епічне полотно ви-

¹⁶ Чендей, І. Живий у слові / І. Чендей // Молодь Закарпаття. – 1984. – 17 лип. – С. 3.

магає великого літературного досвіду. Прекрасно, коли подібне пишеться, як літератор пройшов добру школу оповідання – тої епічної форми, що дисциплінує слово і думку, вчить мисленню виразному і місткому, обумовлює логічність, доцільність.

Томчаний науку оповідача пройшов добру.

У свій час мовилося про школу закарпатського оповідання. Мовилося не тому, що подібне приємно пестило оповідачів Закарпаття, не лише з трибуни в Ужгороді при різних літературних нагодах, а в Києві й ширше поціновувачам і знавцям нелегкого жанру саме тому, бо прикметні ознаки школи були. Не просто представниками, але вчителями в цій школі являлися Олександр Маркуш і Лука Дем'ян, Федір Потушняк і Йосип Жупан. Школу закарпатського оповідання не тільки достойно представляв, але й достойно збагачував, піднімав її авторитет Михайло Томчаний.

Після «Шовкової трави» – збірки оповідань – було ще чимало книжок, в яких Томчаний виступав як творець-оповідач. «Закарпатські оповідання» (1953), «Скарби» (1954), «Оповідання» (1958), «Двоє щасливих», «Школа під дубом» (1958), «На кордоні» (1962) і т.д. завжди не тільки представляли Томчания серед майстрів короткого жанру, але й утверджували добру славу автора.

Чим захоплював Томчаний-оповідач, що складало його сутність? Найперше, прониклива здатність бачити життя, найхарактерніше не просто, аби його помітити, не пройти мимо, але й відтворити у слові. Образне мислення, спротив до фальші, здатність творити по законах естетики, логіки розвитку дії, утверджувати прогресивне і прекрасне – характерні ознаки письма Томчания. Оповідання Томчания можна читати і перечитувати, отримуючи естетичне задоволення, не кажучи вже про інформацію для пізнання часу, в який жив і працював письменник.

Зовсім недавно вийшла Томчанієва трилогія під основною назвою «Жменяки» в поважному серійному виданні «Карпати». В трилогії три твори – роман, що дав назву книзі, «Тихе містечко» і «Брати». Останні два твори поспіль з романом склали не тільки саму трилогію, але явилися вершинним досягненням автора в літературі. Вершинне досягнення знамените не єдино тим, що стало набутком автора на дорозі творчій, скарбом літературного процесу в Закарпатті, а тим, що увесь літературний стан в Закар-

патті підняло до певних висот республіканських, будемо говорити – союзних. Романом «Жменяки», як і романом «Повінь» Потушняка, літературна справа у визволеному і возз'єднаному Закарпатті засвідчила свою зрілість. Якщо до «Жменяків», до Потушнякової «Повені» про закарпатських прозаїків мовилося як про вправних оповідачів, зі своїм лицем, тематикою, досвідом, «Жменяки» і «Повінь» дали право нашим літераторам називатися і романістами. Хто з прозаїків не мріє про подібне! Значить, Томчаній підняв прозу в Закарпатті на якісно новий ступінь. Це вельми багато.

Принагідно хочеться з вдячністю пом'янути і видатного театрал Гната Гнатовича Ігнатовича з його великою ерудицією в культурі, літературі, зокрема, котрий багато важив не тільки у долі Томчанія, але й прислужився загалом до літературного процесу в Закарпатті за радянської доби. Дружба Томчанія з Ігнатовичем вельми помагала становленню прозаїка, але ж самого прозаїка не було б, якби не його талант, не його серце і душа, не його працьовитість. Дружба двох інтелігентів була благодотворним чинником. І це прекрасно. В цьому теж наша дійсність.

...Він походив із селян у Горянах, неподалік Ужгорода. Чіпке селянське від рала і тяжкої праці в поті було властиве йому, коли сидів за столом у незбагненній праці літератора. Певно, нагадував того землероба, що надійно тримає чепіги плуга в руках, кладучи доладно борозну до борозни на ниві. Він, ймовірно, нагадував того сівача, що доброю жменею бере з лантушка насінне зерно й пропускає акуратно між пальців, висіваючи в рілпо. Він ще, певно, озирає зораний і засіяний клін перед боронуванням, бачив не тільки сходи, але й колосся, чув шелест і спів птахів, поскрипування воза під урожаєм восени.

Від першого опублікованого твору «Сліпий», до творів повної зрілості, визнання і заслуженого авторитету для Томчанія (а з ним для всього літературного Закарпаття) минули не одна весна, не одне літо, не одна осінь і срібна зима. В українську літературу Томчаній прийшов самобутнім прозаїком. Прозаїк утвердив не тільки себе зі своїм талантом і мистецьким світом у слові, але й оновлене Закарпаття. Оновлене Закарпаття утвердило його. І він завжди буде серед живих тим, що не піддається тліну часу. Він буде серед живих тим найкращим, що створив у слові.

СПАДЩИНУ ЗАХИЩАТИ ГРОМАДОЮ¹⁷

Стаття «Як захистити спадщину» («Закарпатська правда» від 1 жовтня ц. р.) спонукала взятися за перо. Тим більше, коли і в самого нагромадилося чимало міркувань.

1.

Довге життя – без тижня 80 літ – Олександр Іванович Маркуш прожив насичено, зробив немало в літературі, освіті, фольклористиці, журналістиці, хоч доля часто до нього була несправедливою, навіть кривдила. У дорадянський час зазнав утисків за прогресивні погляди і переконання, залишався без служби, тривалий час через холодну і черству неухважність опинявся поза активним літературним процесом.

Згадую зустріч у нашій письменницькій організації з літераторами старшого покоління в 1955 році. Олександр Іванович на зустріч прибув з Хуста, не один з нас стрівся з ним саме тоді вперше, почув його слово. Дещо зніяковілий, навіть розгтривожений увагою, Олександр Іванович піднявся сказати своє слово для знайомства. Говорив скупю, проте містко і виразно. Перед нами виступав один із найдостойніших творців літератури, культури, освіти в Закарпатті в часи до визволення і возз'єднання. Певно, кожен присутній відчував і себе провинним, коли Маркуш сказав уже не тільки про те, що у новий час він уже думав, ніби нікому і ні для чого не потрібен, прийшли молодші і молоді, їм і творити.

Минуло від тої зустрічі не так і багато часу, як вийшли книги Луки Дем'яна, Олександра Маркуша, Федора Потушняка, Юлія Боршоша-Кум'ятського, відтак і Йосифа Жупана. Олександр Івановичу було виклопотано допомогу і пенсію, іще до книжки він став членом Спілки письменників. Маркуш активно працював знову, і тільки радіти можна було помолоділій енергії, запалу, хоч сили, звісно, ниділи, чимало було і втрачено.

¹⁷ Чендей, І. Спадщину захищати громадою / І. Чендей // Закарпат. правда. – 1987.- 8 листоп., 10 листоп., 12 листоп. – С. 4.

Обласною організацією Спілки письменників було чимало зроблено не тільки, аби Маркуш, рівно як й інші вже немолоді письменники, повернувся до читачів, активно працював, але й аби налагодився його побут.

У хаті по вулиці Залізничній наш визначний педагог, організатор народної освіти, культурний діяч, журналіст і видавець «Нашого рідного краю» проживав сімнадцять літ. Тут чимало ще було написано, сюди приходили до нього не тільки літератори-земляки, але й побратими по письменницькому ділу з-за меж області, навіть з Москви; саме тут до нього прийшла й добра письменницька слава. Нехай і геть-геть запізнила у час новий, проте заслужена чесно прожитим життям, діяльністю на духовній ниві.

Його смерть сумною вісткою настигла мене в Києві. Скромною квіткою до свіжовикопаної могили улюбленого і шанованого навчителя було слово в «Літературній Україні» до сумної нагоди.

Після його смерті ще не раз побував я на письменницькій садибі по вул. Залізничній, 19, в Хусті. Анна Іванівна – повдовіла – завжди зі смутком повідала про нього, не раз поверталася в молодість і зрілу пору, коли Олександр Іванович був шкільним інспектором на Тячівщині; її щедрі пам'ять берегла чимало нового для кожної зустрічі і бесіди про письменника.

Я жив увесь час, живу і нині думкою: в хаті по вул. Залізничній, 19, у Хусті повинен бути музей Маркуша. І якою радісною вісткою було, коли в Ужгороді ми дізналися: хустяни – вдячні, зобов'язані, розуміючі – до століття від народження свого славного земляка готові зробити все необхідне, аби Хуст і ми всі разом з Хустом музей Маркуша мали.

Хочу вірити, що для музею бережеться ще чимало особистих речей самого Маркуша, що всією громадою такий музей – впорядкований, наповнений, організований і відкритий буде. Подібне є велінням нашого часу, котрий воістину віддає належне достойним синам народу за їхнє життя в ім'я народу, за здобутки на парині духовного збагачення народу. Подібне – веління совісті нині живих.

Я справді засмутився, прочитавши, що внучка Ботош намірена розвалити хату письменника-дідуся. Засмутився з нерозуміння внучкою значення Олександра Івановича вже не тільки для нас

усіх, беручи не одне покоління, тим більше старших, хто добре Олександра Івановича знав, у нього вчився, з ним співпрацював. От чому ще й тисячкрат нині правда і честь, відчуття обов'язку і патріотизму на стороні тих, хто питання про музей Маркуша в Хусті порушує, про музей дбає, турбується не єдино по обов'язку служби, але по обов'язку перед прийдешнім, щоб у 1991 році живі і пам'ятаючі, сповнені поваги пороги музею Маркуша в Хусті переступили, хустян з неоцінним по значенню для культури закладом поздоровили.

2.

Як не повернутися нині до того культурного закладу, яким пишається не один Ужгород і Закарпаття, а й вся наша республіка? Маю на увазі музей Федора Манайла. Перший музей подібного типу у нас.

Творився він не зовсім просто, були і тут свої складності, навіть певні, на жаль, нерозуміння. І це тоді, коли Катерина та Іван Федоровичі – діти нашого видатного художника, живописця – без чийхось умовлянь, порад – самі згодилися передати у власність держави частину досить-таки чепурного будинку на вулиці Горького в Ужгороді з умовою, що тут буде відкритий музей художника. Потреба – умова була одна: забезпечити комунальним житлом доньку митця, син комунальну квартиру мав.

Всяка організація нового культурного закладу вимагає праці, розуміння, чієїсь рішучості, не кажучи вже про кошти. Адже культурний заклад матеріальних цінностей, предметів для збуту не випускає.

Позитивне розв'язання справи з утворенням музею Манайла ускладнювалося чийсь нерозумінням великого значення митця зі сторони тих, до слова котрих звикли прислухатися, хто здатний не тільки посіяти сумнів, але й накласти вето.

Ще про два такі потрібні не тільки в Ужгороді, але й на Закарпатті, на Україні культурні заклади. Слово про музей Йосипа Бокшай і про музей Адальберта Ерделі.

Організації музею Манайла заважала відсутність музею Бокшай. І в цьому була певна, хоч і сумнівна, логіка. Манайло – народний художник України, Бокшай був народним художником

СРСР, членом-кореспондентом Академії мистецтв СРСР. Добра воля і найкращі наміри тих, від кого залежало музейне увічнення пам'яті видатного художника Бокшая в Закарпатті, в Ужгороді зокрема, зустріли дивовижно впертий і ніяк незрозумілий опір живих з найближчого родинного оточення самого Бокшая. Внаслідок великої скромності трудівник у мистецтві Йосиф Бокшай і сам не вельми стояв би на меморіальному музеї після себе, але ж котрий із істинних митців належав сам собі, своїм навіть найближчим, коли кожен справжній митець належить вже не тільки своєму часу, своїм сучасникам, але й майбутнім поколінням, народу.

З не здійсненою досі організацією музею Бокшая ми не виконали обов'язок перед майбутнім, не запалили світильника, який яснів би і світився не єдино на Закарпатті, а на Україні, далеко за її межами. Ми не засвітили світильника, який став би вже історичним фактом того, ким ми були і стали, до яких висот піднявся талант і до яких висот талант підняв нас – сучасників Бокшая, його земляків, усіх людей. Певен, відповідним органам і організаціям належало явити більше зацікавленої послідовності, знайти належний підхід і ваговиті аргументи, таки довести, що хто вже хто, а Йосиф Йосифович Бокшай – художник народний, що тут не поступитися корисливим особистим, не відкинути тимчасове – гріх.

Подібне сказати належить і про ровесника Йосифа Бокшая Адальберта Ерделі.

Ерделі – один з трьох найвидатніших, котрі у вічність відійшли. Значення кожного з трьох – Бокшай, Ерделі, Манайло – особливе неповторністю, незамінне по духу, по характеру. Якщо, по-моєму, Бокшай зв'язав у мистецтві живопису Закарпаття з Росією, Ерделі спорудив своєрідний міст між Закарпаттям і Заходом, Манайло ж увесь виріс на місцевому закарпатському ґрунті, ідучи від фольклору та народної традиції.

Ерделі був закарпатцем, до глибини душі себе не уявляв без рідної землі, без Закарпаття. Уже у віці, проте ще в стані, коли не так і тяжко напинають вітрила за рідні горизонти, у світ, Адальберт Михайлович справді чувся не зовсім привітно, навіть неабияку матеріальну скруту чув. І це тоді, як сам живописцем був відомим, з авторитетом високим.

– Забираймося і їдьмо у світ! – сказано було митцеві.

Митець задумався й мимоволі спитав:

– З чим?

– З одним усього пензлем! Вам більше нічого не знадобиться, куди б ви не потрапили.

– Ні! Без цієї землі, без цього краю я вже ніде у світі не зможу! – митець спохмурнів, і далі бесіди про край за далекими горизонтами не було.

Магдалина Іванівна Ерделі – дружина живописця – зробила майже все, аби в квартирі після Ерделі все-все залишилося, як було при визначному майстрові. Депо зроблено й міськрадою Ужгорода по підтриманню будиночка, на ньому скромна меморіальна дошка, невелика вулиця має його ймення. Залишається зробити все, аби дорогоцінна спадщина Ерделі разом з його помешканням стали меморіальними. І вже тоді три світильники світитимуть з Ужгорода в нинішнє і майбутнє.

Скаже хтось: годі! Скільки тих меморіальних музеїв?

Подібному скептику можна б відповісти: гляньте на небо! Скільки зір! Як сяють нам!

І тільки радіти можна, що в Ужгороді, на Закарпатті духовну культуру, мистецтво творили не поодинокі, а творили і творять сузір'я. Хіба не цим багаті ми?

3.

...У червні 1955 року з нагоди десятиліття возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною Ігор Еммануїлович Грабар прибув до Ужгорода. В дарунок землякам привіз 26 картин із різних періодів своєї багатолітньої творчості. На залізничному вокзалі при зустрічі корифея радянської культури і мистецтва було багато квітів і добрих слів, відтак урочисте відкриття того окремого залу в старовинному замку над Ужгородом, в якому сам живописець свої полотна розмістив якнайзручніше щодо часу, тематики, жанру. Подія була справді знаменна, про неї писалося в пресі, говорилося по радіо, художникові й історикові живопису, академіку був організований скрізь урочистий прийом.

Подарованою колекцією Грабар не тільки явив високу повагу до рідного українського Закарпаття, але й предметно прописався у вічність саме тут, в Ужгороді.

Схвильований, постарілий майстер був до сліз розчулений відчуттям рідної землі з її мальовничими околицями, радів з неабияких набутків у культурі Закарпаття, особливо ж у досягненнях живописців – художників знав до приїзду в Ужгород, окремі бували у нього в Москві.

Якийсь час, звісно, зал з вікном на промислову частину Ужгорода й долину Ужа в картинній галереї з творами академіка Грабаря не тільки зберігався таким, яким залишив його землякам корифей, але й постійно вабив усіх-усіх відвідувачів галереї. Усього якийсь час. Бо невідомо з яких причин, при чій злій спонуці, з чиєї невдячності і грубої непоштивості приміщення з творами Грабаря згодом перетворилося в звичайне, заповнилося картинами художників різних, простіше – картинами-експонатами. І вже не тільки окреме приміщення в прадавньому замку з творами-дарунком, виявом великої патріотичної уваги, з почуттям обов'язку і пам'яті про землю предків Грабаря знебулося урочистості, знаменитості, дорогоцінної характерної риси, але й сама картинна галерея з дорогоцінного у своїй подібі.

Хтось пробував тлумачити, що розсосередження творів Грабаря було обумовлене потребами експозиції в її загальному характері, що загалом на цьому галерея нічого і не втратила. Ні, ні! На цьому втратили всі ми, найперше творча інтелігенція, культура в Закарпатті! До слова, після повернення із Закарпаття вчарований нашим краєм, своїми земляками, зустрічами, Ігор Еммануїлович іще надіслав чимало своїх творів.

Чи є можливість в непривабливій ситуації очиститися, виправити чиюсь неписьменність, а можливо, й духовну бідність, безвідповідальність уже не просто перед Грабарем, але й перед спадщиною Грабаря в тій частині, котра предметно належить нам у Закарпатті. Є! Треба дібрати в художньому музеї в центрі Ужгорода вдале приміщення, твори Грабаря розмістити у ньому так, як розмістив їх сам митець, залишати саме це приміщення постійним, пам'ятним. До того ж належить це зробити з постійно виставленим під склом текстом, аби відвідувач галереї знав про те, чим збагатилися, ким збагатилися ми в червні 1955 року, до нагоди десятиліття возз'єднання.

Достойна зберігання всіляка спадщина здатна виживати, переходити від покоління до покоління тільки в разі, коли ставлен-

ня до неї грамотне, з розумінням значення, ваги перед лицем не тільки сучасності і сучасників, але й особливо перед майбутнім.

Ще в п'ятдесяті роки в с. Іза стояла хата, в якій народився поет-революціонер, підпільник і борець, провісник визволення Закарпаття Дмитро Вакаров. Хата ця запам'яталася не тільки зустріччю з його мамою тоді, коли велася підготовка до видання поезій Вакарова посмертно, віднаходилися твори і все, з Вакаровим пов'язане, але й характерною для передгірської низовини архітектурою, навіть матеріалом, не кажучи про інтер'єр. Таки відчуваючи неабияке значення Вакарова для історії Закарпаття у боротьбі за волю, проникаючись розумінням його життя і творчості, чийсь запопадливі розуми вирішили «позитивно» спричинитися до садиби Вакарова з його рідною хатою. І спричинилися! Рідна хата була розібрана, велика частина зі стін і даху пішла на паливо. Натомість була завезена безплатно цегла – велика мудрість дати керівну вказівку на цегельний завод у Хусті й із надпланового матеріалу для стін підкинути тим же державним транспортом на садибу Вакарових!.. Де стояла рідна і пам'ятна домівка поета, його батьків, звелася отака собі проста, нічим не помітна, проте з цегли, ніяк не з дерева – колишня була з дуба – нова, все-таки з волі благодійників з посадами, хата!

З відстані зовсім-зовсім ясно: і найменшої потреби не було стару хату на рідній садибі поета розкидати, саме їй належало, і можна було, привести в стан, коли залишилась би для Ізи назавжди пам'ятною як у архітектурі, так і в культурі. Для подібного, на жаль, не вистачило розуміння, тут ми скинулися на того ведмедя, що пильнував і беріг пустельника, коли той спав і вбив його, як сіла пустельнику муха на чоло. Проганяв муху, аби не заважала...

І в тій же Ізі пригадується занедбана могила одного з наших просвітителів, який турбувався про самоусвідомлення і збереження закарпатців від денационалізації. Який був зчинений рейвах, коли при одній з нагод на неподобство звернулася увага, хтось був і приганьблений!

Ні-ні, не вміємо берегти священні для пам'яті місця, в тому числі й могили. На ужгородському цвинтарі поволи почала обсаджуватися новими захороненнями могила одного з визначних фольклористів – Михайла Фінцицького. Ще трохи-трохи й зник-

не сам надгробок, з'явиться чийсь зовсім свіжий... Сумно, але є спостереження, коли чийсь давній надмогильний обеліск повертається за огорожею на 180 градусів, на ньому ж з'являються нові написи без найменшої спільності з колишнім... Подібне має характер вже не тільки етичний і моральний. За подібним – злочин.

4.

Спадщина багатоліка, ставлення до неї або синівськи пошпигиве, з чуттям обов'язку і розуміння, бережливе, або з недбальством байдужих, навіть безбатченків. Лихо подібній спадщині. Тут приходиться на пам'ять могила нашого історика, фольклориста, освітнього діяча Михайла Лучкая на початку вулиці Цегольнянської з маленькою капличкою. У двадцяті роки в'ячні гімназисти зібрали гроші й на капличці-захороненні встановили меморіальну дошку. В наш час по дошці з мармуру хтось тріснув каменем, а знаходилися й ревнивці, що змушували саму капличку зносити. Гаразд, той самий, котрий наказ мав виконати, напис на дошці прочитав. Рука не піднялася. Проте руки піднялися скинути з церковної башти на тій же Цегольнянській пам'ятний дзвін. Певно, подібним було виконано план по здачі кольорового брухту в Ужгороді за якийсь місяць чи декаду, проте було скоєно і суцільний злочин. Дзвін на Цегольнянській Преображенській церкві був не тільки відлитий на знак скасування панщини в колишній Австро-Угорщині, але й мав значення як витвір ливарного мистецтва зі старослов'янським літерним плетивом. Хіба той же дзвін не міг стати пам'яткою на садибі нашого музею народної архітектури?.. Міг, та не став.

Говорячи про спадщину, необхідність достойне і пам'ятне, збагачуюче нас берегти, зупиняюся на слові, яке не тільки наповілося, але й занозою застряло з преси. Слово це «альпінарій». Слово ж бо яке! Скільки в ньому потаємної вченості, незвичності. Як звучить! А йдеться всього про вкрай занедбаний куток у самому центрі нашого Ужгорода зі справді благодатним рельєфом і вдатним розташуванням для істинного в природі, не всього на язичі альпінарія – навіть боюся вживати це мудре слово. І тут згадка. Згадка з далекого уже 1945 року, ранньої весни, літа... Так, так, неподалік будинку з редакціями і видавництвом, радіокомітетом,

колишнім адміністративним будинком Ужгородського комітату, був незвичайний по різноманітності рослинного світу невеликий парк. Біля кожного кущика, на кожному деревці табличка з написом.

Минав час, бездоглядність коїла своє. До цього ще й діти, не уважні прохожі... По-нинішньому так званий альпінарій запустів, занидів. Зник. Залишилася згадка, а з нею ще кілька досить потіпних фактів, з місцевістю пов'язаних. А саме: ведмеді з бетону і заліза, бляшаний лелека в ставку, колоддя в два об'єми ніби для сидіння і відпочинку, на додаток зовсім випадково посаджені берези... І думка про те, що колись в Ужгороді не було університету з біологічним факультетом, кафедрою ботаніки, докторів і кандидатів біологічних наук, не було ботанічного саду і великого зеленгоспу з вченими провідниками робіт... і був той самий куток, за яким у центрі самого міста утвердилася назва альпінарія ще, мабуть, і тому, бо ми звикаємо до слова. Що не кажіть, а слово вчене, його навіть в орфографічному словнику української мови з майже 114 тисяч слів нема... Зате воно є в Ужгороді!..

Всіляка мудра, благородна, потрібна не для разового вжитку напихваті, серйозна справа вимагає неабиякого, а серйозного, уважного, навіть розважливого ставлення. Подібне особливо стосується того, що пов'язане зі спадщиною. Пораділи ми. Пішла чутка організувати, далі вже й відкрити музей міста Ужгорода. Що казати? Місто над Ужем має не тільки багатовікову історію, в ньому у немалій мірі акумулювалася історія усього Закарпаття. Сивина віків на чолі Ужгорода мимоволі збуджує не одну уяву, але й повагу. Вона спонукає ніяк не до хапливості, не до легковажної балакучості, скоріше до діла вдумливого, зобов'язуючого. Приємно було чути, що міськвиконкомівські верхи діють завзято, що ніби вже й строки визначені, коли музей Ужгорода має напнути стрічку для урочистого відкриття.

Не тільки з почуттям відповідальності за довіру, але й з думкою, з чим до всього задуманого зможу прилучитися особисто, я йшов на перше засідання так званого комітету з музею Ужгорода. Засідання проходило в одному з приміщень будинку навпроти головної пошти, представник з управління головного архітектора жваво і бадьоро виклав плани реконструкції одного не так і

великого особняка-вілли на схилі неподалік старовинного замку, тут же намігив розташування так званого періоду дорадянського і радянського – все якось ділилося на дві половини за приміщеннями. Найголовніше, що зробити в будиночку для музею Ужгорода належало, так це поламати внутрішні перегородки між окремими кімнатами для зручності експозиції – будиночок був родинним, після визволення в ньому проживав генерал, після генерала знаходився дитячий заклад.

Послухавши виклад, ми вже знали й про те, що строки стислі, але все повинно робитися і збиратися, що неодмінно скоїться і створиться уже й тому, бо об'єкт (так і було сказано) внесено в програму підготовки до сімдесятиліття Жовтня, що хтось уже з цього приводу навіть виступав по радіо чи телебаченню і т. д. і т. п.

Не належало бути музейним спецом, знати, скільки і що потрібно, аби музей, тим більше міста з історією століть, зорганізувався і відкрився, аби вже визначити: намір не інакше, як бурхлива, щедра, позбавлена основи наукова фантазія.

Останнє я і висловив, зауваживши, що ніяк не особняк може вдовольнити просторові потреби музею Ужгорода, що тут потрібен будинок, бажано той, що навпроти замку, нині спорожнілий.

Скепсис мій мав присмак гіркоти, хоч був від життя, від певного уже досвіду, від розуміння нелегкості, навіть многотрудності справи. Закінчилося тим, що більше на музейні засідання по Ужгороду мене товариші не запрошували. Дивного для мене нічого не було. Усього повторилася «історія» з тим, коли в ролі члена обласної художньої ради покритикував безгаланні так звані сувеніри – продукувалися де завгодно і ким завгодно в тій кількості, що можна було з них по Тисі зробити загату. Попри слабкість, честолюбство, може, не було зачеплене, але ж думка про жаданий і потрібний музей Ужгорода муляла, спокою не давала аж доти, доки одного разу по дорозі з Радванки я не піднявся до того запевітного особняка з призначенням на перспективу.

Що я побачив, перевершило сподівання. Я ходив довкола особняка (думайте – музею Ужгорода!) і ніяк збагнути не міг, звідки взялося стільки винахідливості і злісної безгосподарності, аби колишній генеральський особняк кинути в таке запустіння, в таку руїну! Маючи пригорщу гіркого господарського досвіду, я думав,

які важкі гроші, скільки праці потрібно, аби колишньому житловому будинку повернути його людський вигляд, вдихнути привітність, тепло! Правда, одне диво уже встигло скоїтися. Перегородки між окремими приміщеннями поламалися. Перегородки ті були з таких цегляних блоків, що могли стояти на відкритому для вітрів і дощів повітрі сотні літ, проте вони покришилися молотом.

І після всього як змовчати про музей Ужгорода? Потрібен він, потрібен вельми. І створити його усім нам треба! До того ж музей істинний, в приміщенні, де вмістились би віки в документах і предметах, в реаліях Ужгорода, прадавнього слов'янського міста з його багатющою, неповторною, складною і водночас світлою в нашу пору історією. Світлою і тоді, коли ми вже так багато втратили і постійно втрачаємо...

«Минуле шануй в сучасному і бережи для майбутнього!» – так гласить напис з-під пера видатного класика угорської літератури Верешмарті на фронтоні історичного музею в Будапешті.

Задуматися нам над цим!

І повернутися лицем до тих обов'язків, які у перебудовну пору накладає час на усіх – від найскромнішого рядового трудівника, інтелігента, до товаришів з повноваженнями, правами, відповідальністю. Обов'язків у тому числі в ставленні до спадщини. Громадою можна зробити багато саме тоді, коли кожен у громаді чується причетним, зобов'язаним, зацікавленим. Ніщо так не шкодить, не руйнує спадщину, як холодна бездушна байдужість, егоїзм, лінощі і непричетність. Подібне обертається злочином супроти майбутнього, супроти прийдешніх. А вони осудять!

ШІСТЬ ДЕСЯТИЛІТЬ ЮРІЯ ШКРОБИНЦЯ¹⁸

Життєва доля визначила і його літературну долю. Коли в похмуру підневільну осінь 1939 року з Хуста, прадавнього міста в долині Тиси і Ріки, було дібрано п'ятдесят хлопчиків для навчання в одній з гімназій Будапешта, серед них виявився і Юрій Шкробинець, син скромного службовця. Пани зі столиці Угорщини регента Горті сподівалися виховати вірного святостефанській ідеї інтелігента, а вийшло так, що нині наша література має високоерудованого, глибоко обізнаного письменника-перекладача, який досконало володіє рідною українською і угорською мовами.

Перший твір, перекладений Шкробинцем з мадярської на українську, був опублікований в «Закарпатській правді» в березні 1948 року. Була це «Національна пісня» великого Шандора Петефі, що стала не тільки заклик до боротьби за національне визволення від гніту Габсбургів, а й найвищим виявом національного духу.

Можливо, студент факультету української філології в Ужгороді сорок років тому й не важив собі, за яке непросте діло взявся, перекладаючи твір Петефі, але був цей вчинок не випадковим, засвідчував істинну силу його таланту. В цьому переконуємось, озираючись не лише на пройдені в нашій культурі й літературі Ю. Шкробинцем роки, а й на його настійну, копітку, нерідко до виснаження, роботу перекладача-творця. Досить навести «послужний список» відзнак та нагород письменника від Угорської Народної Республіки, аби мати уявлення не тільки про значення Ю. Шкробинця і зроблене ним. Тут медаль «За угорську літературу» Спілки письменників Угорщини, медаль імені Шандора Петефі, почесний знак «За соціалістичну культуру», літературна премія Всеугорського агентства охорони авторських прав, медаль імені Жігмонда Моріца, почесний знак «Золотий вінок» Товариства угорсько-радянської дружби. Ю. Шкробинець також лауреат премії імені Максима Рильського.

¹⁸ Чендей, І. Юрію Шкробинцю – 60 / І. Чендей // Літературна Україна. – 1988. – 1 грудня [№ 48]. – С. 7.

Робота його й справді велика. В його особі маємо чутливого поета і мислителя, чий талант органічно поєднується з талантом творця оригіналу, внаслідок чого добуваються не просто переклади, а твори-переклади високої проби. Юрій Шкробинець – один із кращих перекладачів нашої республіки. Що й казати, Закарпаття цим пишається.

Двадцять років Ю. Шкробинцем було витрачено для випуску в світ «Угорської арфи», що стала своєрідною антологією угорської поезії українською мовою. І тільки шкодувати можна, що нині не було нічого зроблено як видавництвами, так і Спілкою письменників, особливо ж нашою обласною організацією, аби ця книжка була не просто перевидана, а й значно доповнена новими творами. Досить сказати, що нова «Угорська арфа» Ю. Шкробинця була б удвічі більшою за обсягом.

Є три великих епічних твори угорської літератури, що прийшли до нас саме завдяки Юрію Шкробинцю: поема «Толді» Яноша Араня і дві поеми великого Шандора Петефі – «Витязь Янош» та «Апостол».

Окремої розмови й оцінки заслужила робота Ю. Шкробинця в дослідженні культурного та літературного минулого Закарпаття. Книжка казок «Таємниця скляної гори», що були записані визначним Михайлом Фінцицьким і довгі десятиліття не виходили, прийшла до читача в середині 70-х саме завдяки Шкробинцю.

Останнім часом Юрій Васильович відчув потребу перекладати поезію не тільки з малярської, а й на малярську. Зроблено добрий початок – опубліковано переклад «Заповіту» великого Шевченка. До речі, це чотирнадцятий угорськомовний переклад цього твору, що свідчить про постійну пильну увагу маляр до нашого генія. Вже перекладено «Вічний революціонер» І. Франка, його «Каменярі», благородною ідеєю письменника є втілити малярською пролог геніальної поеми Івана Франка «Мойсей».

Серед тих, хто дбав і нині дбає про духовне збагачення народу нашого, і мій земляк Юрій Шкробинець.

ДИВО ТАЛАНТУ АНТОНА КАШШАЯ¹⁹

Антон Михайлович Кашшай. Народний художник України. На живописний горизонт він зійшов, як сходять зорі високої достойності, аби сяяти і ніколи не меркнути.

Його долю в мистецтві пензля і барв належить вважати воістину благополучною і щасливою. Він не знав тих потрясінь, випробувань і кривд, які спіткали Ерделі – одного з його вчителів, неповторного Федора Манайла: у Манайла Кашшай також мав чому навчитися. Кашшаєва доля скоріше скидається на приклад видатного і найпершого нашого живописця Йосипа Йосиповича Бокшая, котрий багатьох не тільки вчив, але і навчив, котрому життя дарувало справді оту благодатність всуціль, коли можна було без особливих турбот і скрут матеріальних плідно, на повну силу таланту творити. Це важить вкрай багато, це належно цінимо тоді, коли звідусюмо кривдних потрясінь, які вибивають нас з плину не просто нормального існування, але й елементарної можливості в мистецтві реалізувати себе.

У нову дійсність Антон Кашшай прийшов з гімназійною освітою – значила немало найперше завдяки високим і беззаперечним вимогам, що ставилися до кожного гімназиста. Мовлячи по-анкетному, трудовий шлях після визволення починав у фінансових органах, певно, навіть не підозрюючи на самих початках, яким не його є діло фінансиста.

Мав тридцять і ледве за тридцять, коли став учасником республіканської в Києві та всесоюзної виставки в Москві. Подібне було тим високим виявом, набутком і визнанням неабиякого таланту, що дається далеко не завжди і в тих, котрі з нахилом приходять і добувають фахову мистецьку освіту за ранньої юності пори. Так, він у мистецтво живопису прийшов без спеціальної для цього освіти, котру добувають систематично під наставництвом досвідчених і вмілих вчителів продовж літ. Бач, засади для його

¹⁹ Чендей, І. Диво таланту / І. Чендей // Новини Закарпаття. – 1991. – 23 лютого. – № 37-38. – С. 4.

фаховості живописця знаходилися зовсім не в класах та академічних студіях, хоч нехтувати подібним, його недооцінювати годі, і ми дійсно не знаємо нині, на якій фаховій вершині він знаходився б, що надбав би у свої нинішні 70, коли б пройшов порядок усього систематичного навчання живопису. Не до діла про це тим більше, коли в кожній людині, особливо ж у кожного таланту, є не лише своя дорога, але і своя доля.

Митець – найперше талант. І коли талант є, то він є. Коли його нема, то рішуче нема. І вже годі знайти, добути ті талари, те срібло і злото, за які талант можна б купити, а якість добути – не продається. З талантом тільки народжуються. Антон Кашпай – великий талант.

У мистецтві живопису Антон Михайлович здійнявся високо. Він не просто творив, а чарівливо чудодіяв. Певно, не в одного з тих, що його вперше відкривали собі, перехоплювало подих, а він же, митець, був поряд зі своєю щедротою таланту, готовий відкривати й давати ще і ще. Міста і столиці в нашій країні, за межами нашої країни від 1952-1953 років він брав красою, цим утверджуючи не єдино себе, достойного сина Закарпаття, але й саме Закарпаття.

Заслуженим діячем мистецтв України він став у 1960, народним художником республіки – в 1964-му. Були ордени, були й медалі та почесні грамоти. Можна з умовністю, навіть скепсисом поставитися до офіційно проголошених звань, титулів і відзнак, тим більше у наш зворохоблений та позначений нігілізмом заполітизований час, але ми були б несправедливими, якби означено не підкреслили: до Антона Кашпая все-таки приходило як внаслідок великого таланту, так і великої працьовитості, при якій до нас усіх приходив уже на новій порі один із тих великих художників, котрий достойно і на повен зріст міг стати в одному ряду з Бокшаєм, Ерделі й Манайлом, завдяки новому часу, з наявними реальними можливостями. Годі тут додати такі ймення, як Андрій Коцка та Ернест Кондратович, Адальберт Борецький – кожному належить достойне місце, кожен тут – наше утвердження і наша вічність. Досить проинятися осмисленим розумінням, як сумнівів нема.

Життя склалося так, що він не рік, не два для творчої людини, я сказав би, так багато літ, був зайнятий далеко не тільки творчи-

ми справами, простіше – творенням полотен. У цьому була своя закономірність. Елементарно дисциплінований і вихований, зі зовнішніми прикметами, що їм позаздрити міг би не один титулований для зовнішнього світу у найповажніших повпредствах, він гідно репрезентував Закарпаття і його художню організацію на різних зібраннях та форумах з мікрофонами і трибунами, прикрасив собою не одну президію. Очолоюючи організацію художників Закарпаття, встиг зробити для неї багато, особливо в інтернаціональних зв'язках, хоч подібне легко забулося в той один момент, коли його без певних дрібних інтриг було замінено анемічним і, як риба, холодним наступником – де ще стільки капосно невдячного «таланту» може додатися при всіляких сумнівних оргакціях і ситуаціях, як в колективах творців?..

Немає добра без лиха, як немає і лиха без добра.

Після того, як найнадійнішими, найнезрадливішими друзями, попри завжди дружню родину, залишилися палітра, мольберт і пензлі, він мовби по-новому дихнув, оглянувся, проникливим зором обійняв нові простори, потужною здатністю живописця створив нові якісно високі полотна. З радісним тремливим захопленням я вдивлявся в кожне його нове полотно, коли він після благодатного перебування на Воловеччині справді мав що показати – створив чимало. Він знову і знову не просто творив, а дивовижно возносився, чи то пак його возносив уже набутий досвід майстра і талант того співця краси неповторних Карпат, котрий сам назавжди залишиться неповторним лірником.

За немало останніх літ певного творчого усамітнення він встиг багато. І вже немає найменшого сумніву, що нині Закарпаття у всій його піднесеній обнові – геть бридких і легковажних папложників нової дійсності! – так не можемо уявити собі без Антона Капшпая, як і Антона Капшпая без Закарпаття. Тим більше не можемо, бо і Антоном Капшпаєм вписуємось і прописуємось у весь освічений, цивілізований духовний світ!

Зовсім очевидно, що кожного митця народжує, формує і врешті творить певне середовище та оточення. Антон Капшпай народився 24 лютого в родині рядового лісника в Дубриничах. Найпершу школу пізнання і сприймання пройшов у тій колісці природи, котра, певно, сама була створена для принадної захо-

плюючої краси і в часі, коли простий людя терпів і бідував. Одним із вчителів був його батько – від природи людина спостережлива й уважна, тонкий цінитель краси в усі пори року.

Мабуть, немає потреби вдаватися до прискіпливих проникань та заглиблень, а яка саме пора року, який настрій чи то у літній з дощем, а чи то в осінній з падолистом і першими приморозками день найбільше вабив Кашшай до творчості. Немає тому, бо всі пори року у своїй багатій колірній щедрості і різноманітності покірливо підвладними були йому. Якби нині знайшовся той, хто зміг би все-все влаштувати від ранньої весни до пізньої осені, від пізньої осені до весни через білу зиму з тріскучими морозами, сріблястими інеями та рипучими снігами, ми мали б витворену неповторністю живописного таланту захоплюючу панораму від Ужжа до Ясіня. Істотним тут є ще те, що панорама ця була б одухотворена, наповнена життям саме Антона Кашшай. І ми тут уже до щему і фізичного відчуття через митця з його талантом творення побачили б і збагнули панорамно, поспіль і всуціль те, що бачити можемо в частковостях, в окремих картинах тоді, як художник побачив разом.

При таланті, при благодатній і вчасній для вираження та утвердження порі великим щастям для творчої долі Антона Кашшай було фахове середовище, в якому себе виявити і реалізувати зміг. Подібне значить немало.

Закарпаття визволення і возз'єднання зустріло навдивовижу яскравим і самобутнім, творчо піднесеним колективом з чималою ще не вичерпаною спроможністю. Для загальної честі на чолі його стояли ушавлені, з європейськими іменами Йосип Бокшай та Адальберт Ерделі. До них додався самобутній і доповнюючий їх Федір Манайло. В трійці вони творили істинну школу, вкорінюючи Закарпаття в надійний реалістичний контекст (Й. Бокшай), в європейське мистецтво (А. Ерделі), Закарпаття з його великою культурною самобутністю народного мистецтва, при різних щедрих джерелах. Прилучення до закарпатської живописної школи Кашшай пройшов успішно. І так, уже не помічаючи сам цього, Кашшай став не просто одним з членів школи, але одним – це найважливіше – з її творців-продовжувачів. Принагідно, мабуть, варто зазначити, при цьому застерегти. Бажаючих прилучитися,

вихованцями, навіть творцями, наректися, в нас на Закарпатті чимало. Подібне спостерігається упродовж багатьох літ, хоч правді дітися нікуди – істинних продовжувачів і творців співвідносно до кількості нинішніх членів Спілки художників дійсно обмаль. Одне діло бути усього членом Спілки письменників, зовсім інше – яскраво вираженою і самобутньою творчою особистістю. Тільки особистості творять колектив, просто члени – для ліку, для зборів з піднятими руками і бюлетенями, для звітів і статистики. Подібне стосується і рідного мені письменницького колективу – тут нині ледве можна роздивитися, де митець і творець, а де просто... На певній порі девальвацій та упадків подібне є закономірністю.

(...) Можна б наводити чималий список його визначальних робіт; можна б силкуватися словесами показувати, а що на окремих картинах і як зображено; при цьому можна б вдаватися в хитромудру еквілібристику картинних характеристик. Годі, бо тут відчуваю ще й брак єдино істотних, потрібних і суттєвих засобів. І не тільки. Певен: картини А. Кашшай треба дивитися, з ними спілкуватися. Отоді вже кожен чутливий і сприйнятливий збагатиться, прощедріє і помудріє настільки, наскільки при баченому, осмисленому, відчутному і сприйнятому зможе вникнути у щедрий світ художника.

Життєве покликання і завдання художника – творити свій єдиний і неповторний світ краси. Антон Кашшай подібний світ краси до своїх сімдесятьох створив.

Радіймо йому, багатіймо ним!

НАШ ОЛЕКСАНДР МАРКУШ²⁰

Наш, бо не тільки двадцятиліття від проводів в останню дорогу по землі для вічного спочинку на схилі Замкової гори в Хусті, але й сторіччя від дня народження його не віддалило од нас, а навпаки, наблизило. Нині визначний освітянин, письменник і журналіст, громадський діяч стає значимішим, помітнішим, для Закарпаття істотнішим многократ, як був за життя, після визволення і возз'єднання – особливо. Той випадок, коли справді велике й істотне по-справжньому бачиться з віддалі.

Народився він у родині скромного залізничного сторожа не тільки вартовим нашої духовності, нашим світильником в народній освіті, але й одним із поводитирів на тій царині літературного слова, коли після світової війни і входження Закарпаття до складу Чехословаччини започаткувалися й творилася нова українська література. Він був тим мудрим і жертвним журналістом, який найпершу увагу звернув на підростаюче покоління, пам'ятаючи, що саме від молодих залежить майбутнє. Тому впродовж ледве не цілих двадцятьох літ, ледве не всуціль особистими зусиллями, часто навіть коштами, видавав журнал «Наш рідний край». Журнал багато значив для освіти і самоосвіти, був улюбленою лектурою для школярів. Ставши в наш час бібліографічною рідкістю, вартий дослідницького вивчення педагога, фольклориста, краєзнавця, етнографа, врешті мовника і літератора.

Не одне покоління в Закарпатті навчалося в народній школі за тими численними підручниками, автором яких був саме Олександр Маркуш – розуміючий і знаючий, завжди зацікавлений і стурбований проблемами, що їх в освіті було завжди багато, тим більше в час, коли наша народна освіта тільки спиналася на ноги після жорстокої неволі і гніту в умовах Австро-Угорської імперії – Закарпаття для неї було колоніальним придатком з ринком такої ж дешевої сировини, як і дешевих мало вибагливих людських ресурсів.

Він був щедро наділений природою – не поскупилася дати йому одному стільки, що вистачило б для багатьох, аби духовною

²⁰ Чендей, І. Наш Олександр Маркуш / І. Чендей // Закарпатська правда. – 1991. – 2 листоп.

працею на землі утвердити себе не тільки серед сучасників, але і в пам'яті віддалених правнуків.

«Коли Бог милостиво гляне на народ і країну, – пошле їм людину, наділену поетичним талантом. Коли хочуть дізнатися про достоїнства і велич народу, перш за все запитують, скільки в нього співців і письменників. Гідність і велич народу люди вимірюють лише цим мірилом!» Так мовив при перенесенні праху великого Ніколаза Бараташвілі видатний Ілля Чавчавадзе в Тифлісі у квітні 1893 року. Як і два ровесники його – Йосип Бокшай та Адальберт Ерделі, щедро обдаровані співці рідного краю, – Олександр Маркуш у праці освітянина, журналіста, громадського діяча, письменника ж особливо, був істинним поетом.

Доля його ласкавою не видалася. Певно, в подібному найперше був злий знак часу. Маю на увазі не чехословацький режим на Закарпатті; в ці роки він плідно працював у народній освіті, видавав підручники для шкіл і знаменитий журнал «Наш рідний край», створив блискучі зразки оповідань та новел, мав високий авторитет інтелігента. Одне його ім'я важило багато й огорталося честю та славою. Гіркою лиха Маркуш зазнав після фашистської окупації Закарпаття в 1939 році. Сорокавосьмирічний освітянин і письменник був ув'язнений у Тячеві, звідси відправлений до концентраційного табору в Кривій за Тисою неподалік Хуста, далі ув'язнення відбував у горезвісному Вор'юлопоші.

Завдана чорна кривда Олександрові Маркушу була кривдою українському населенню всього Закарпаття. В особі Маркуша був інтелігент, який виражав оте найкраще, що мало наше Закарпаття впродовж десятиліть, в чому була його освіта, культура з літературою і журналістикою. В Олександрові Маркушеві була велика наша достоїнність. В Маркушеві з його невсипущою працею була і доля Закарпаття. Як із подібним окупанти-поневоловачі могли миритися, тим більше, коли чимало запопадливців-реваншистів з ідеєю загарбання Закарпаття було в тому ж Тячеві? Ніколи не забуду одного власника м'ясної крамнички, який у перший же день окупації гортіївцями гасав, оздоблений по діагоналі широким триколом червоно-біло-зеленим та звисаючим револьвером на ремені для розправи і страху; справді страшно було бачити підручного інформатора загарбників. Подібний міг легко вкоротити

життя не одному. Подібні і вкорочували не одному з тих, хто щепив, плакав і виховував свідомість ділом та словом.

На превеликий жаль наш і докір нашому часові, не вельми поталанило Олександрові Маркушу і після визволення Закарпаття в 1945-му. В подібному була вже не кривда, а зла іронія долі. В подібному, сказав би я, було глузування і кепкування часу над долею інтелігента, котрий саме після визволення міг багато віддати ділу вільного рідного народу, уже маючи великий досвід освітянина, громадського діяча, письменника, краєзнавця – Маркушеві на самому початку 1944 року виповнилося всього 53 – пора стигла, з належним ще добрим резервом. Про всі негаразди належить іще розповісти з більшою досконалістю – воно-бо наше і нікуди від нього не втечемо, – та принагідно хочеться бодай коротко повідати.

Маючи власну зручну хату в Тячеві, Маркуш прожив у Хусті, орендуючи порівняно невелику кімнату в будинку власника – вчителя. Працював бухгалтером у районному споживчому товаристві. На закритих партійних зборах один надто пильний та упереджений недоброзичливець дорікнув торговельному проводу за те, що живить у кооперації «колишнього буржуазного письменника», так ніби саме зразково чесний інтелігент міг підірвати споживкооперацію зсередини.

Маркуш був звільнений з роботи.

Маркуш звільнення не оскаржував, апеляцій не подавав, за підмогою в письменницьку організацію до Ужгорода не їздив. Не був членом СП, хоч у творчому доробку мав чотири оригінальні книги. Звісно, перебування Маркуша цілих шість місяців без роботи в наш час стало не чим іншим, як несправедливістю і кривдою всьому інтелігентському Закарпаттю з його вчительством та літературним процесом колишнім і після визволення суцям, водночас засвідчило Маркушеву безпорадність як традиційну незахищеність істинного таланту.

Істинний бо талант повинен бути захищений часом: коли той час є благодатним, таким, що цінує таланти більше золота найвищої чистоти. Графоман захистить себе сам – коли не пристосовництвом, то голосовими зв'язками, погрозами, поданням сушік та ламентаций у високі інстанції. Не pomoже подібне – владється до улесливості аж до приниження особистої гідності, коли взагалі

про гідність може бути уява. Знаю літератора-недотепу, який скиглив, що йому від голоду загрожує погибель у двадцятому столітті в центрі Європи – бо видавці відкидали його рукописи.

Час далеко не завжди захищає свої таланти. Причини можуть бути різними. Та наслідок завжди один: від подібного збиток для народу, його духовного збагачення і розвитку.

Бувають тут явища характеру прямо-таки парадоксального. Подібне сталося й із Маркушем. Досить співставити вихід його книжок по роках.

Перша оригінальна книга Маркуша «Виміряли землю» вийшла в світ 1925 року, в добу Чехословацької Республіки. «Ірину засватали», «Юліна», «Коровку гнали» з'явилися в час угорської фашистської окупації Закарпаття та відповідно в 1941, 1942, 1943 роках. Що сказати? Будемо вважати, час віддав Маркушеві належне як літераторові, митцеві слова, творцеві духовного набутку, коли волів карати його за діяльність освітянина, творця підручників для шкіл, журналіста, активіста в житті громадському, патріота рідного краю.

«Марамороські оповідання» Олександра Маркуша з'явилися в 1956 році, рівно через тринадцять літ після збірки «Коровку гнали». Сталося це аж через дванадцять літ після визволення та воз'єднання, коли Маркушеві вже виповнилося цілих 65. Досить шкода! Подібне цілком і повністю можна сказати і про літературну долю в наш час Луки Дем'яна, Боршоша-Кум'ятського, Федора Потушняка. І хіба тільки їх?.. У наш час, коли талант волілося бачити не інакше, як на службі чинодральній, догідливій, поета так часто не співцем, навіть не слугою, а служником і наймитом, перепало з лихих негараздів і на Закарпатті не одному Маркушеві... Прийде час, коли про все, про все буде повідано не без болю і гіркоти вже не так порядком викладеного рахунку, як для застереження.

За життя Олександра Маркуша після «Марамороських оповідань» в 1956 році вийшла повість «Мрійники» (1961), «Лист матері» (1963), «Світанок Тисі усміхнувся» (1966), «Дорога в Широке» (1978), з'явилася і поважна за обсягом книга «Мараморошские рассказы» в Москві з передмовою Юрія Мельничука. Нарешті, такий немолодий уже наш прозаїк був огорнутий належною

увагою. Таки запізно вона до нього прийшла! Принагідно згадується і зустріч з письменниками старшого покоління в нашій літературній організації тоді, коли вона ще знаходилася над кінотеатром. Настрій був досить дивним, відчувалася справжня незручність за відчуженість від активного творчого процесу уже літніх письменників у радянський час, не з їхньої провини. Виступаючи, Олександр Маркуш мовив про час новий, про ситуацію – виникла не з волі духів небесних, а з провини можновладців земних – занедбання щодо цілого ряду колись давно шанованих і засуджених у літературному слові. Мовилося про своє розуміння. Мовляв, з новим часом прийшли в літературу на Закарпатті люди нові, колишні своє зробили і відробили. Ніколи в пам'яті не висохне мимовільна сльоза, що спілила на очах Маркуша при його останніх сказаних на зустрічі словах. Слова болі і незаслуженої кривди...

Досі не з'явився друком бодай невеликий сякий-такий літературний портрет Олександра Маркуша, хоч подібний давно мав вийти. Маркуш – постать у нашій не тільки закарпатській, регіональній, а загальноукраїнській культурі різнобічна і щедра, заслужена. Не випущено у світ досі і біографічного збірника чи бодай покажчика, присвяченого творчості письменника, хоч скромний досвід подібних видань на Закарпатті вже надбаний. Правда, громадськість за досі випущені на Закарпатті бібліографічні покажчики повинна дякувати в чималій мірі не так упорядникам-укладачам, як самим літераторам. Досвід засвідчував «благотворне» значення тих, про кого писалося й покажчики укладалися. Маркуш до подібного причетним ніяк бути не міг внаслідок скромності і делікатності, хоч за його життя довідник чи покажчик про життя і творчість скласти належало в першу чергу.

Літературний портрет Маркуша-освітянина, Маркуша-літератора, Маркуша-журналіста й етнографа, Маркуша – автора підручників і громадського діяча належить створити його наступникам. Коли це буде зроблено? Боюся, не так і скоро. А робити треба при всяких нинішніх наших господарських і паперових скрутах. Зараз, певно, важливо було б готувати до видання збірник спогадів про О. Маркуша його сучасників. Поки в живих багато. Мине час, буде пізно.

Закарпатською організацією українського Товариства охорони пам'яток історії та культури, крайовим товариством «Прогрес» 25 жовтня в Хусті проведено третю народознавчу науково-практичну конференцію. Вона присвячена сторіччю від дня народження Олександра Маркуша. В конференції взяла участь поважна кількість учених-дослідників, сучасників Маркуша. Чимало доброго було сказано про визначного освітянина і літератора, розкрито не одну невідому сторінку, віддано честь подвижнику. Подібне достойне найпалкішої вдячності і похвали, тим більше, коли в наш час так непросто зосередити увагу на першорядному без грубої заполітизованості з упередженістю. Конференція була достойна Маркуша.

О. Маркуш помер 27 жовтня 1971 року. До вісімдесятиріччя він не дожив менше одного тижня. Ювілейних урочистостей у 1971-му не було.

Олександр Маркуш нині збирає нас на свою соту річницю. І ми ж приходимо на соту річницю Маркушевої слави поспіть з високою його натрудженістю за життя, з високою його шляхетною інтелігентністю і скромністю, з тим прикладом, яким ювіляр послужив і служить нам.

Нині кажемо: наш Олександр Маркуш. І так будемо казати завжди. І певен, що на Закарпатті так мовитимуть довго-довго. Хіба не в подібному вічність і невмирущість?

ВОІСТИНУ НАРОДНИЙ ВОЛОДИМИР МИКИТА²¹

Популярність художника Володимира Микити велика, авторитет його високий. Досить сказати, що про його творчість йдеться більше, ніж у ста публікаціях, надрукованих як у нашій країні, так і за кордоном. Починаючи з 1957 року, живописець бере участь у всіх республіканських вернісажах, а з 1961 – у всіх всесоюзних. Його персональні виставки з великим успіхом проходили в Києві, Москві, в багатьох інших містах колишнього Союзу. Полотна Микити відомі за кордоном, у нас же знаходяться більше, як у двадцяти музеях. І це насамперед результат таланту, великої працелюбності.

1944 рік. Осінь. Визволення і воз'єднання Закарпатської України з рідною матір'ю-Україною. Найбільший наш набуток усіх літ від тої осені – люди. Так-так, люди з можливостями у розвитку здібностей і талантів... Скільки талантів у народі нашому загинуло, як багато ми втратили! І тільки народне мистецтво з коломийкою і піснею, легендою і казкою, барвистим народним вбранням, вишивкою і ткацтвом, писанками і ремеслом, народними обрядами і звичаями рятувало наш народний дух, наповняло красою, живлячи коріння, аби древо духовності не заниділо, не висохло.

Є кілька характерних ознак для окреслення індивідууму В. Микити. Та найпершою і найважливішою ознакою цього митця є велика талановитість і така ж велика працьовитість. Щасливе поєднання двох якостей в одній творчій особі. Автор десятків багатofігурних композицій, глибоких за своїм характером проникнення і відтворення портретів, натюрмортів і незчисленних пейзажів – Микита в кожному творі трудівник вибагливий і вимогливий, щедрий у пошуку і неодноманітний. У нього все тільки на повну силу таланту і тої докладності в роботі, коли робиться все-все, чого митець уже досягнув. Портрет у Микити – завжди світ особистості. А от багатofігурні полотна «Зустріч братів-визволите-

²¹ Чендей, І. Воїстину народний / І. Чендей // Голос України. – 1993. – 18 березня. – С. 8.

лів трудящими Закарпаття», «Обід у полі», «Ягнятко», «Збирання картоплі», «Звозять сіно», «Весняні турботи», «Мірка-мішання», «Вівчарня», «Плач вічної лози» – своєрідний епос трудів і днів закарпатців, за яким уже можна пізнавати рідний край.

Окремо варто б згадати велике полотно В. Микити «За щастя внука». Химерна історія про те, як з експозиції республіканської виставки міністр культури сімдесятих років знімав одну з найкращих картин В. Микити («За щастя внука», 1972), нині викликає хіба посмішку, сам же міністр виставив себе на сміх тоді. Картина в межах колишнього Союзу була поцінована як одна з краших.

Усе у нього зображено з великою достовірністю і правдивістю, доцільністю. Він завжди несподіваний у творенні натюрмортів – вони у нього завжди ліричні і навантажені думкою глибокою, часто являють настрій митця. Вражає, наприклад, глибокоосмислений твір «Самота» 1973 р. В далеких полонинах на тлі гір-гігантів закинтий одинокий кінь. Трудився ціле життя, а тут його лишили вовкам для принади...

Для мене Микита перед мольбертом при палітрі – закоріненний трудівник-селянин і, водночас, зосереджений інтелігент-творець. Трудівник-селянин – від батька-селянина з низинного села Ракошина на Мукачівщині, від того батька і мами, яких митець в пам'яті панує молитовно. Шанує за велику працьовитість і терпелівість, за скарб душі, що збагачував і наповняв красою. Син своїх батьків, цей митець одержав звання заслуженого художника України в 1975, високе звання народного художника України в 1991. Це і визнання митця, і тієї висоти, на яку Микита підняв своєю працею рідне Закарпаття.

Художня пам'ять у Володимира Микити феноменальна. Видатні портрети наших знаменитих художників Федора Манайла та Ернеста Кондратовича, ушлявленого хірурга Олександра Фединця він створив з пам'яті з тою силою проникнення та узагальнення найістотнішого, глибинного, коли зображеного по-новому бачиш і впізнаєш. Навіть живописець-психолог – явище настільки щасливе, як і нечесте.

Народному художникові України Володимирові Микиті нині за шістдесят. Він повний сил на висоті отій, з якої справді багато видно.

З ЛЮБОВІ І ПРИСТРАСТІ МИХАЙЛА РОМАНИШИНА²²

Слово про те, що надумалося-наповілося при нагоді пістдесятьох літ нашого знаменитого земляка Михайла Миколайовича Романишина.

І не єдино тому, що він заслужений діяч мистецтв республіки. Звісно, при таких нагодах сказати привітне добре слово належить тим більше, коли в загальну народну скарбницю цінностей вкладено ювіляром чимало.

Слово про Михайла Романишина і не тому, що нині в культурному житті нашої України він посідає одне з чільних місць на посту директора Державного музею українського образотворчого мистецтва. Подібне накладає великий суспільний обов'язок і велику особисту відповідальність.

Слово про Романишина найперше тому, що він у поважній громаді тих закарпатців, котрі долями, інтелектом, трудами склалися і піднялися у післявизвольний час на Закарпатті, є тими золотими ланками, що саме Закарпаття навічно в'яжуть з Україною, з українською культурою і духовністю. Що може бути достойніше і вище, чим іще можна так утвердитися і вславитися?

Доля Михайла Романишина справді щаслива. Щаслива найперше тому, що народився він у трудовій родині доброго майстра-будівника, муляра і каменяра в тому Великому Березному, де знали ціну трудам і дням, трудова честь цінувалася високо, де змалку привчали до корисного діла. Щасливий Романишин і тому, бо небо не поскупилося вділити таланту живописця. Хіба не щастям було й те, що його учителькою в школі була Катерина Шелепець? Сама кохалася в мистецтві й малувала, звісно, особливо ретельно придивлялася до дівчаток і хлопчиків з нахилом і здібностями до малярства. Вона перша розкрила у ньому талант і намовила обрати в житті дорогу живописця. Як багато значить подібне! І як тут не поклонитися Катерині Шелепець?

²² Чендей, І. З любові і пристрасті / І. Чендей // Новини Закарпаття. - 1993. - 17 серп. (№ 121). - С. 3.

Щастя велике Михайла Романишина і в тому, що він був усього одинадцятилітнім, коли на Закарпаття прийшла віками вимріювана, у молитвах вимолвлена воля і свобода. В оновленому возз'єднаному краї Михайло Романишин добував середню освіту в художньому училищі. Подібного навчального закладу Закарпаття ніколи не мало, хоч на таланти наш край був щедрим в усі часи. Свідченням цього є багате народне мистецтво, немала кількість визнаних майстрів, твори яких експонувалися і нині знаходяться в музеях.

Вищу фахову освіту Михайло Миколайович здобув у Художньому інституті Києва, тут склався і тим майстром, діячем культури, яким є нині.

Доля Романишина, час, в який він учився і в життя входив, мимоволі повертають мене в моє рідне Дубове тридцятих років з непривітною долею мого двоюрідного брата Івана Піцура.

Вуйко Піцур з тіткою по батькові Анною, двома доньками і сином Іваном вибирався з Дубового в долині Тересви на благодатну рівнину нинішньої Виноградівщини. Глибокими карбами утнулася в пам'ять історія вибирання родини з гір на низовину. В нашій хаті багато тих бесід було, як добре поведеться родині вуйка на рівнинних землях, й уже одне розуміння, що Піцурам не треба буде видиратися по крутогорах на пасовища до худобинки, що житимуть там, де родиться пшениця, де до бочок течуть вина, відгодовуються тучні кабани, маловало і творило ледве не рай на землі у порівнянні з бідними узгір'ями наших рідних околиць. Мені ж найбільший жаль був, що з нашої школи з Дубового поїде школяр Іванко Піцур, мій побратим. І не просто двоюрідний брат, а рисувальник і малювальник, яких більше я не знав. Яка шкода, думаю нині, що в нашому селі не було вчителя або вчительки для напугтя Іванкові Піцурові до мистецтва! Та що за шкода, коли на початку тридцятих нічого ще не світило Іванкові на дорозі в життя. Засвітило пізніше, ледь не в середині сорокових, коли пора була вибирати дорогу Михайлові Романишинові, подібним до нього. Бач, не тільки талант творить митців, хоч без таланту митців істинних немає. Митців іще творять благодатні умови, спонуки, що ідуть від розуміючих наставників, учителів. Таким умовам може завдячувати Михайло Романишин.

Про це міркувалося не раз, коли я подумки повертався до рідної школи на початку тридцятих років й згадував уже не просто

талановитого учня Іванка Піцура, а перед собою в уяві бачив просто Івана Піцура – робітника меблевої фабрики в Берегові. Куди дівся талант до рисування і малювання? Його з'їли несприятливі життєві умови з неможливістю талантові розвинутися, вдосконалитися. Яким сірим і буденним є стан, скільки причасного невдоволення може бути, коли належало блітати, обіймати простори, а крила пов'язані! Які різні долі хлопчиків з Верховини – Михайла Романишина і Іванка Піцура – скільки тут правди і кривди з минулого до визволення і світла нашої сучасності!..

Я не збирався при нагоді шістдесятюх літ мною глибокошанованого Михайла Романишина писати оглядовий нарис про життя і творчість митця, громадського діяча і музейного спеціаліста. Знаю, що досягнути, збагнути, належно поцінувати і відрекомендувати творчість майстра неспроможний. Та і непосильного завдання перед собою не ставлю – треба б знову вдивлятися у його картини, чимало переговорити з ним самим, рівно як і з дружиною Романишина Валентиною Васи́лівною – є вона мистецтвознавцем вибагливим і тонким, багатознаючим і делікатним, моя повага до неї була б високою уже й тоді, якби я прочитав усього один її нарис до книжки про Ернеста Контраговича – нічого кращого про цю дивовижно скромну і дивовижно натруджену людину з-під пера тих, що пишуть про майстрів пензля, я не читав. От що значить талант дослідника! Прочитав одну публікацію і пам'ятаєш, весь час пам'ятаєш. Яке щастя бути таким у роботі!

І все-таки, хочеш – не хочеш, а треба бодай вельми коротко зазирнути і в доробок Михайла Миколайовича, хоч би крізь розкрите вікно каталогу до виставки творів Михайла Романишина ледве не десятилітньої давності не зашкодить для інформації.

Понад сто творів Романишин виставив у своїй експозиції 1984 року. Був це доробок справді щедрий і багатий; тільки той, хто мав добру можливість розважливо і вдумливо зі здатністю проникання оглянути виставку, розумів, які зусилля потрібні для подібної творчості, міг належно оцінити, що народжується з палкої любові до краси в мистецтві, великої пристрасності того трудівника, котрого характер складався і формувався на кращих народних традиціях з відповідальністю за талант.

Багато, справді багато творів Романишина розкриває красу нашої природи – тут живописець на висоті кращих зразків, що збагачують загальну скарбницю майстрів пензля. Взяти для прикладу твір «Хата діда Бабинця з села Гусного на Березнянщині» – належить до серії «Пам'ятки народної архітектури». Твір намальований 1968 року. Могутня і надійно з широченних плах складена своїм присадкуватим зрубом, випнута вгору солом'яним дахом, зоріюча на світ невеликими вікнами, привітна своїм подовжнім попід передню стіну ганком – тут завше мило постояти й глянути на довколишній світ – розпросторюється в усі боки, – хата промовляє традицією цілих віків, є свідком нашої горянської прадавності. Не будемо вдаватися до хитромудрих здогадок і розумувань, ніби малюючи пам'ятку народної архітектури, митець саме і намагався проникнути у дух, настрої, світ нашої горянської давнини, проте давнина ця сама озивається до нас переконливою пам'яттю і достеменністю, і фантазія вже сама творить отой великий обрій нашої давнини зі святами і буднями, веснами і зимами, поколіннями, що відходили і приходили. До нас озивається наша вічність з тим закоріненим у рідну землю людом, що понад усе любив гори, якою б не була і як не складалася їх доля...

Здатність творити окремих великий світ з настроєм в картинах Романишина наявна, тут він справді щедрий: хіба не подібне є також властивістю таланту?

Вражає картина Михайла Романишина «Лісоруб» з 1963 року. Господар Верховини сидить на тлі зрізу дерева-велета, зібраний і націлений, він весь у своїй думі! І ми зовсім-зовсім не впадаємо у сумнів, не протестуємо – а як це бути може, аби на лісорубові при тяжкій, в поті чола і хребта роботі сорочка була біла-біла, портки були білі-білі, сам він зовсім не скидався у виразі обличчя з настроєм душі на трударя змореного і вичерпаного, а скоріше був схожий на інтелігента з глибокими і докладними знаннями, уособлював духовно краще, що може йти із села. І в цьому також велика правда відтворення і творення.

Мені доводилося в мою гімназійну пору працювати разом з батьком на лісосіці високо в горах, де початки беруть ті самі звори, які творять Тересву. Подивуватися можна було, скільки серед лісорубів трудилося людей на обличчі вродливих, в очах розумних, при

бесіді дотепних, глибоко мислячих і зацікавлених довколишнім світом, в якому так багато протиріч і складностей. І справді, мудро зовсім, доцільно й правильно поступив митець Романишин, виводячи тип закарпатця одухотвореного, не пригнупого тяжкою працею. Я сказав би, в образі лісоруба Романишина прочитується краще із внутрішнього світу горянина. І в цьому велика, приваблива правда.

Картини живописця можна коментувати, тлумачити, роздивляючись їх проникливо, творити свій світ з побаченого, прочитаного й збагнутого. Саме таких картин, які дають добрий і щедрий простір для думки і творення уже глядачем, у Романишина багато. Митець він з думкою і метою не просто забавити, втішити зображеним, а творець, що запрошує до співтворення. Я вихопив усього два твори Романишина, вдивляючись у них, і спробував творити свій окремий образ Верховини, Закарпаття, горянина.

Дивовижне уміння композиторське, здатність зобразити ілюзію ритму і руху, виняткове відчуття гармонії справді часто захоплює. «Нова вулиця в с. Гусному» (1968), «Свято» (1967-1969), «Село на моїй Верховині» (1971), «Леся» (1970), «Синевирська блакить» (1976-1978), «На просторах Київщини» (1975) і ще багато творів зовсім не останніх років з доробку Романишина засвідчують наявність майстра видатного, зі здатністю осмислювати, охоплювати, проникати і відтворювати неповторно.

Пишучи і говорячи про митця, тим більше при нагоді дат круглих, звичайно, задоволено дбають і про те, аби назвати вчителів, навести прізвища небуденні, визначні – хіба не в таких повчигися? Певен у тому, Михайла Миколайовича Романишина знаю вже чимало літ. Найширше я пізнав його в час виставки, коли митець явився перед своїми земляками на повен зріст із тим найкращим скарбом, який належить уже не йому одному, а нам усім, нашому народу.

Кожна зустріч з Романишиним мене тішила його м'якою і лагідною сердечністю, інтелігентною уважністю і добротою. Я радий, що знаю серед багатьох-багатьох своїх знаменитих земляків-закарпатців і його, Михайла Миколайовича. І нехай ласкава доля дасть йому довго-довго віку, плідної творчості!

Свідомість, що маємо в Києві Романишина, сповнює нас почуттями: Київ і Ужгород, Закарпаття і Україна єдині, одне ціле і навіки неподільне. Хіба не золота ланка?

УНІКАЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА ІВАНА МЕШКА²³

Іван Михайлович Мешко. Визначний вчений-історик та економіст, один із найавторитетніших наших інтелігентів серед тієї поважної громади, яка склалася після визволення і возз'єднання Закарпаття, зокрема організації і становлення Ужгородського університету – професор Мешко тут працює десятки літ.

Писати про нього легко і вельми тяжко. Легко, бо саме для нього я готовий був би нанизати барвисте намисто добрих слів, саме для нього я зв'язав би вінок не з одних нев'янучих листків лавра, а зібрав би йому найперше снопок польових чічок з високих полонин, відтак втулив би до розведених долонь букет червоних і білих троянд, запросив мої земляків-горян з флюярами і трембітами, аби співали професорові величальних і трембітали багатьох-багатьох літ у щасті і здоров'ї з нагоди професорових сімдесятьох.

Писати про нього тяжко, бо як індивідуум за походженням із селянської родини від землі і рала при тій щедроті, де все не єдино трудилося, бо до праці змалку привчене, знало красу народних звичаїв, обрядовості, виводило пісень і повідало казок, але й природою було обдароване різними талантами – тільки б простір і благодатний ґрунт талантам виявитися, прорости, реалізуватися.

Писати про Мешка тяжко внаслідок багатомірності, багатогранності, багатоталановитості. Як впоратися літератору, коли при слові про Мешка раптом видиться, що ти опинився перед громадою, яку треба обійняти, рушити з місця й викотити круготогом?

Переді мною дві книги професора. Першу – «Громадсько-політичний рух і суспільна думка в Угорщині на рубежі XVIII-XIX ст.» – я від вченого дістав на початку сімдесятих. Друга – «Історія економічних вчень» вийшла у світ торік. Відстань часова між двома книгами понад двадцять років. Деякий вчений за такий проміжок часу міг би натворити книг казна-скільки, якби хотів у науці

²³ Чендей, І. Професор І. Мешко / І. Чендей // Закарпатська правда. – 1995. – 2 груд. (№78). – С. 4.

утверджувати себе кількістю. Чим довше вчитуюся в окремі розділи і сторінки «Історії економічних вчень», тим більшою повагою проймаюся до професора з його великою здатністю писати містко, завжди про першорядне і головне, не розріджуючи текст другорядним, приблизним чи й малозрозумілим.

Мешко-вчений є докладним аналітиком, здатним до узагальнень завжди суттєвих і важливих.

Як багато мудрих книг належало освоїти, в яке число видань вникнути зі здатністю узагальнювати, синтезувати, аби написати посібник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів – таким є видання Мешка «Історія економічних вчень» з її основними течіями в західноєвропейській та американській економічній думці – воно затвержене Міністерством освіти України для студентів вищих навчальних закладів.

Подібне приходить до нас не тільки як високе визнання самого вченого, але і як визнання науки, що її творить і представляє нині в особі професора Івана Мешка, Закарпаття. Подібне належить сказати, віддаючи глибоку повагу вченому, і про видання з 1971 року.

Вчитуюся кожний раз у авторські написи при даруванні книжок. На обох вони навдивовиж насажені і місткі. Так пишуть тільки майстерно орудуючи словом поспіль з талантом проникнення.

«На овиді блакитного неба згасло навіки Сонце, світлих променів якого тобі вже не бачити смертними очима і теплоти якого вже не відчути.

Тільки з тієї глибини граніту скульптор створює пам'ятник, який не тріскає і не розпадається під ударами його молотів. Кволі природи розсипаються під ударами долі, сильні виходять, мов фенікс з вогню. Страждання робить їх міцними, як сталь, і ніжними, як квітка...» – такі слова були написані професором 10 березня 1975 року. В моєму рідному Дубовому на рідній садибі тоді все-все було оповите смутком і чорною журбою – велика родина готувалася проваджати в останню дорогу незабутню Маму.

Лист добродія і побратима професора всього з кількох речень засвідчив неабиякий професорів письменницький талант.

Не випадало спитати Івана Михайловича, а чи не писав він, бува, поезій замолоду, чи не спокушався стати прозаїком. Та й чи

була на подібне потреба, коли отих кілька речень переконливо засвідчили: в природі Мешка письменник живий з великою здатністю мислити образно. Очевидним є, що і сам Мешко, і його вчителі та наставники замолоду не спрямували хист у те річище, що пов'язане з творчістю словом. Врешті, як багато значать і важать ті умови, до яких потрапляємо тільки-тільки прилучаючись до знань і до діла по життєвих дорогах.

Мені доводилося не раз чути його виступи на людях. Чимало начувся про Мешка-лектора запального, з великим хистом захоплювати, вражати, тримати при непослабній увазі, імпровізувати. Подібне переконує в тому, що університет, вища освіта взагалі, аудиторія в особі професора мають лектора з високим чутливим талантом. Подібне творить великий авторитет не єдино вченому, але й тому закладу, вихованці якого мають щастя вченого чути, у нього вчитися. Бо що може страшніше за лектора, який не горить, а тліє. Подібних в житті довелось чути.

В особі Івана Михайловича Мешка, доктора історичних наук, ми мали не просто вченого, а вченого-явище, вченого-педагога з божої милості і ласки. Як не порадіти за тих, хто добував знання в тих аудиторіях, де вчив Іван Михайлович Мешко!

А ще... Він прекрасний і вірний побратим, надійний друг. Тут маю що сказати особливо. Хоч, можливо, це й приватне. Та і людського чимало. А слово ось про що.

Відомо, в яку ситуацію був поставлений я після виходу в світ в 1968 році книги «Березневий сніг». Виключення з партії... Розносна критика, позбавлення можливості друкуватися, простір для типів біялітературного характеру потоптатися на тобі зі сподіванням добути цим славу і дешевий авторитет. Що тільки не дає життя на крутих поворотах зі зламами в особистій долі при суспільстві, котре лицемірно і самовпевнено декларує одне, на ділі сповідує і робить зовсім інше. Ну, хоч би: видирайся на верхи навіть по кістках ближнього, коли можливість випадає, при цьому нехтуй мораллю загальнолюдською...

Іван Михайлович Мешко за всі, за всі довгі літа при ганьбленні автора «Березневого снігу» стояв близько, підтримував. Не озирався, що не так хтось розцінить, авторитет при побратимстві з гнаним літератором похитнеться.

Побратимство професора, як і багатьох інших розуміючих безглуздя ситуації в роки гоніння, допомагало жити, утверджувало віру: не такий уже світ і паскудний, хоч як тобі самому тяжко.

Подібне при нагоді професорових сімдесятьох велить знову і знову сказати, бажати йому багатьох літ життя в щасті й здоров'ї. Маємо високодостойного вченого, інтелігента чутливого і мудрого. Такий приклад вчить.

НА ПІВСТОЛІТТЯ ПИСЬМЕННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАКАРПАТТЯ²⁴

Час минув поважний. Час відзначити, навіть святкувати. Бо чимало доброго мають наші літератори як у прозі, так і поезії. Краще увійшло у всеукраїнську скарбницю. Можна б розлого поміркувати, як відбувалося становлення окремих жанрів, найперше – оповідання. Оповіданням літературне Закарпаття успішно себе утверджувало і до визволення та возз'єднання.

Повість, зокрема роман – надбання нового часу (пора після визволення в 1944 році).

Опанування повісті та роману – вище досягнення фахового характеру, вияв більших і ширших творчих можливостей, як і набутків щодо публікації книжок.

До ювілею належало б зробити узагальнення про вклад у республіканський процес, виокремлюючи те, що народилося і могло вийти тільки в Закарпатті з-під пера літераторів як тих, що були відомі до славної і пам'ятної осені 1944, так і тих, хто до літературного діла брався і творив у нову пору. Усе це вимагає проникливого професійного розгляду з аналізом та оцінками. Але кого-кого, а вимогливих, умілих фахових поціновувачів літератури у нас як не було, так немає і нині. Боляче, але все найкраще і найвартісніше зі сказаного про окремі явища в поезії та прозі належить авторам із-за меж нашої області. Одного фахового літературного критика в особі Дмитра Федаки в області мало уже й тому, що виступає він нечасто.

Про повісті й романи нового часу в Закарпатті, рівно як і про поезію, могло б бути написано не одне дослідження. Повісті, романи нового часу є, досліджень, розлогих аналітичних статей на засадах фахової критики немає. Те, що раз по раз з'являлося, мало характер інформаційний, оглядовий, скидалося на реферат чи курсову студента філфаку (добре, якби виможливого). Не виправдали продовж десятиліть сподівань і наші два літературні

²⁴ Чендей І. «І в цьому теж наша вічність»: [Закарпатській письменницькій організації – 50. Проза і поезія Закарпаття. Наше поетичне сьогодні: П. Скунець, Д. Кремень, П. Мідянка] / І. Чендей // Срібна Земля. – 1996. – 17 серп. – С. 15.

критики – члени НСПУ. Один терпів від упередженої, часто злої запрограмованості на угоду не тільки «офіційному курсу», але й тим офіційникам, котрі сиділи в кріслах, «все знали» і пильнували «правильну лінію», застерігали й карали. Другий – від того рано засвоєного школярського рівня в літературній критиці, який на все творче життя зробив його не більш, як школярем.

Сказане Лесею Українкою в листі до Осипа Маковея у травні 1893 року: «Нашій літературі багато чого бракує, але найбільше бракує доброї і талановитої критики» – нині стосується Закарпаття, і стосувалося впродовж усього піввіку. Тим більший жаль, коли маємо свій університет із розгалуженою філологією. У літературному гуртку сяк-так навики, особливо віршування, вироблялися, наука аналізу, снага проникати в літературні факти на засадах критичної науки відсутня.

Запам'ятався в одному з університетських альманахів у свій час критичний виступ студента-старшокурсника Василя Габорця. Тільки і всього.

Дові десятиліття до визволення і виникнення письменницької організації на Закарпатті позначені, я сказав би, мовним розгартієм, мішаниною і плутаниною, манівцями та блуканнями в пошуках, язичіями та чварами: «хто ми і що ми на Закарпатті, чи то пак у Підкарпатській Русі – русини, рускіє, рутени, рутенці, угороси, карпатороси, просто тутешні і ніякі?» – внаслідок, звичайно, ніяк не українці одного кореня з Києвом і Полтавою, Шевченком і Франком, Коцюбинським і Стефаніком. Панівним чужинцям вигідно було тримати нас у родовій, родинній, племінній сліпоті та глухоті. Сліпо-го легко вести, глухого – гнати чи тримати у ярмі на короткій прив'язі.

Поділяй і пануй! Прадавня зла мудрість імперського, єзуїтського в найгіршому розумінні характеру. Нею керувалися і користувалися чужі для нас столиці і чужі пани. Закарпатського нещасного українця це пригинало до сирої землі, упокорювало. Воістину достойне зі своїм талантом із Закарпаття відпливало для реалізації себе за далекі горизонти, у Росію, як нині напинає вітрила в Штати. Це кидає в розпач, тим більше, коли і розум, і талант потрібні вдома...

Не було України-держави зі своїм суверенітетом та обов'язком і можливістю опікуватися рідними дітьми, де б вони не проживали.

Не було України-держави.

Була белокаменная матушка-Русь, був батюшка-цар.

Для тих, хто прагнув дії в літературі, були Державін і Ломоносов, Крилов і..., але аж ніяк не Шевченко, якого гнали і переслідували, караючи солдатчиною та заборонами писати і малювати.

Подібне на Закарпатті схиляло і заражало русофільством, сплодило Духновича і Павловича, Сільвая і Попрадова, Митрака і Євгена Фенцика, врешті Карабелепа і Вакарова аж до так званих літературних шкіл при ненависній угорській окупації в Ужгороді, Мукачеві, Хусті. Орієнтація на руськість владників-чужинців на Закарпатті влаштовувала, українськість з Шевченком, Києвом лякала. Що може бути страшніше для поневолюючого, як самоусвідомлення приналежності поневоленого, підлеглого?

Були закарпатські українські (так, так, саме українські, а не русинські чи руснацькі, тим більше рутенські!) діалекти. Були українська народна пісня, казка, легенда, приказка і приповідка. Був український театр при дійствах у час весіль, обрядових забав, був український закарпатський народний характер із сентиментальною чутливістю та вразливістю до болю і сліз.

Не було української літературної мови для літературних творів. Не було українського самоусвідомлення. Язичіє творило не літературу, а всього письменність. Певно, саме через письменність належить проходити кожній літературі.

Новий час після визволення та возз'єднання знаменний тим, що Закарпаття свою українськість довело. Утвердило себе Словом, українськими літературними надбаннями у кращому розумінні.

Закарпаття нині має трьох поетів загальноукраїнського рівня. Вони – основа основ, наше поетичне сьогодні і завтра. Маю на увазі такі блискучі таланти, як Петро Скунць, Дмитро Кремінь, Петро Мідянка. Захоплююсь кожним із них. Коли літературний регіон має подібних, він може бути щасливим.

Петро Скунць. Явище визнане. Це поетична енергія, здатна спалахувати з великою самобутньою силою. Це поет з тих, які приходять до народу крізь століття, аби з народом бути на вічні часи. Дотеперішня Скунцева творчість засвідчує віртуозне володіння словом, незвичайну вогнисту, часом задерикувату, мудрість, майстерність високого порядку щодо форми. Ось хто такий Петро Скунць. Про нього написано чимало, певен, іще буде написано.

Дмитро Кремінь – друга наша визначна поетична особистість.

Народився у Сухій на Іршавщині, навчався в Ужгороді в середній школі та університеті. Зі шкільних літ дивував зрілістю і майстерністю. У час навчання на філологічному факультеті змужнів і вдосконалився. Університет закінчував цілком сформованою особистістю і поетом з яскраво вираженим обличчям.

Після закінчення навчання було немало «старань», аби Кремінь у рідному Закарпатті не залишився. Доклали до цього свої чіпкі руки всевидючі опікуни, відділення ж Спілки в особі особливо відповідального секретаря воліло застерегти себе від усіляких випадковостей. Тому у відділенні одного слова не прорекли, одного поруху не зробили, аби винятковий талант залишився порівняно неподалік від Ужгорода, у рідній Сухій.

Віддалена від карпатських верховин Миколаївщина Креміня не тільки родинно приголубила, але й на довгі літа після закінчення університету вколисала. Має Кремінь чималий авторитет і в Києві, не тільки в Миколаєві. А ось його винятково мудрої, майстерної поезії так не вистачає для престижу нашої обласної письменницької організації.

Престиж літературному Закарпаттю нині творить третій істинний поет – Петро Мідянка. Три книжки поезій Мідянки склали честь і добру славу не одному Широкому Лугу на Тячівщині (тут поет живе з повдовілою мамою, тут і вчителює). Істотність поета Мідянки в тому, що він не проходив того обов'язкового гуртківського вишколу, яким хизуються, як правило, не так ті, хто на гуртки ходить, вірші читає, а більше ті, котрі мають «честь» гуртками керувати, у гуртках «наставляти».

Обійнятий високими полонинами, влітку зелений, восени золотобагряний, взимку білий-білий, Широкий Луг має вчителя і поета Петра Мідянку. Слава саме про Петра Мідянку розійшлася далеко і широко, як про явище самотутнє, часто несподіване, проте завжди прекрасне в сучасному суцвітті поезії. Подібним можна тільки пипатися, подібне українське Закарпаття утверджує не єдино в Україні, а перед світом. Щасливий народ, якого поети достойно славлять словом. Бо духовної зрілості, істинних висот народ сягає тоді, коли його утверджують поети. І не єдино. Коли його утверджують творці прекрасного, вічного. Ким би

прекрасне не було створене – поетами, живописцями, композиторами...

Кілька днів тому я стояв на згарищі дерев'яної церкви – пам'ятки архітектури у Стеблівці неподалік Хуста. Серце гірко плакало. Бо вже немає у рідному Закарпатті неоціненної перлини серед церков – народної старовинної готики. Чия рука піднялася, чиє серце не здригнулося, не єдино Закарпаття і Стеблівку, а увесь великий світ позбавляючи скарбу дерев'яної народної архітектури? Зовсім неподалік згарища – мури нового храму. Під бляхою дах, хоч вежа для дзвонів – тільки зведеться.

Прохопилося при бесіді з одним стеблівцем, ніби через спалення сподівалися на великі страхові, які допоможуть добудувати церкву. Ганебна жорстокість. Добре, що я не впав від огудливого хвилювання, наближаючись до віттарної частини на згарищі – хотів ближче підійти до престольного традиційного каменя. Камінь, здається, ще все ярів вогнем. Хто його з місця зрушить, коли віддавна живе мораль: престольний камінь недоторканий? Стоять тому каменю посланцем живих століть із прадідами в Стеблівці, строгим і караючим суддею сучасників...

Мені завжди страшно буде проїжджати на рідну Тячівщину трактом через Стеблівку. Я тут вже не визиратиму майстерно виковані хрести, що завжди таємничо окреслювалися на тлі неба. Думаю і думатиму, якої великої поезії знебулися стеблівці... завжди думатиму: скільки кам'яниць нових і розкішних не набудували б у Стеблівці в наш ворохобний, неситимо жадібний час, ніщо-ніщо і почасти не замінить пам'ятки, що нині стоїть у чорному вугіллі – навіть всепожираючий жадібний вогонь не зміг храм із дубових могутніх деревин обернути єдино в сірий попіл.

Ніщо упродовж довгих підневільних століть не змогло обернути народної душі українців у Закарпатті в попіл. Українська мова творів Скунця, Кременія, Мідянки – наше золото. І яке велике щастя, коли маємо для утвердження себе подібних творців у Слові.

Хіба це мало?

Це – багато! Подібне утверджує нас, нашу українськість велемовно. І в цьому теж наша закарпатська вічність.

Українська вічність.

СНАГА І ПРОСТІР ПАВЛА ЧУЧКИ²⁵

До своїх поважних 70 літ він прийшов із багатьма набутками, які піднімають його до честі й широкої слави.

Народившись у сільській родині неподалік Ужгорода, в низинних Баранинцях, міг стати в ряду добрих господарників згідно із землеробською традицією.

Родинна традиція вділила йому досить завзятої беручкості змалку, формувала чіпкий завзятий характер. Умови життя визначали кожному в родині свій обов'язок. Добрий господар батько Павло і турботлива мати Марія самі пройшли важку і тверду школу. До всього пам'ятали: все, що робиться, повинно робитися докладно, якнайкраще, стаючи ознакою і лицем не окремо взятого, а родини, роду.

Родина Павла Чучки-батька, садиба з подвір'ям, допоміжні господарські будівлі, оброблена ділянка землі – все було бездоганним, могло служити прикладом. У родині панували звичай, як скарб, береглися честь, добре ім'я кожного. Рідні Баранинці на стику з угорцями та словаками, недалекий Ужгород із гімназією урізноманітнювали, збагачували, розширяли, наповняли при всьому, залишаючи основне родове і корінне українське, як знамено, що його належить нести, берегти.

Інша прикметність – вона стала складовою в долі Павла Чучки молодшого. Визволення Закарпаття 1944 року, Ужгородський університет. Тут П.Чучка не тільки здобув вищу філологічну освіту, а й сам став творцем вищої освіти в Закарпатті, виріс в особу знаменитого філолога, педагога-наставника, нині є своєрідним достойним знаменом духовних, освітянських, культурних набутків у рідному Закарпатті.

Курсові роботи, дипломна на факультеті української філології – писалися під опікою улюбленого викладача С.Бевзенка, – велика кількість наукових статей, газетних публікацій, участь у

²⁵ Чендей, І. Снага і простір / І. Чендей // Карпатський голос. – 1998. – 21-27 лют. – С. 2.

роботі для виходу численних книжок, це вже не сотні, а тисячі сторінок із великою затратою не просто енергії, а духовних сил і тої снаги, без якої не може завершитися жодне, справді інтелектуальне діло.

Для характеристики вченого рівня Павла Чучки можна б влаштовувати в ряд публікації, зроблене як набуток у вищій освіті, зокрема в рідному університеті. Його завжди займає основне, ніяк не другорядне. Створене у філологічній царині в Закарпатті вченим Чучкою складає істотну частину філологічного наукового скарбу республіки. Окремі ділянки мовної науки, проблеми, завжди Чучкою-вченим бачаться і сприймаються глибоко і широко, значуще і суттєво. Уміння його завжди проникатися проблемно й істотно достойне уваги. Науковий керівник багатьох через аспірантуру, голова по організації та проведенню наукових конференцій, редактор та упорядник численних збірників, автор великої кількості статей – тільки окремі сторінки докладання великого досвіду, енергії, знання професора Чучки.

Не тільки він багато написав, створив, але й про нього багато написано. І немає сумніву: багато ще буде написано.

Його судження, якої ділянки культурного, духовного життя не торкались би, – завжди виважені, докладні, аргументовані. З ним не тільки цікаво, але й приємно трактувати, зокрема, про долю літературного процесу на Закарпатті, про нашу літературну критику, а коли точніше – про брак літературної критики в Закарпатті у минулому.

Павло Чучка із тих, хто не тільки докладає зусиль, спричиняється до творення літературної української мови, але й високо ставить знання літературної мови, пам'ятаючи, що літературну мову – першооснову мистецтва у слові, творить і сам народ. Без літературної мови в її найкращому вираженні та набутку немає й самого народу.

У робітні Павла Чучки на книжкових полицях лежить чимало друкованих видань, які вийшли у світ саме внаслідок його праці, наукового, інтелектуального досвіду. По цих виданнях можна судити про силу-силенну переробленого і зробленого нашим ювіляром. Поки що серед друкованих праць немає одної. А саме: досі друком не вийшов у світ «Історико-етимологічний словник

прізвищ Закарпаття». І це тоді, коли такий словник творився Павлом Чучкою протягом багатьох літ, обіймає дві тисячі п'ятсот сторінок машинопису, сягає від дванадцятого століття по 1945 рік. «Історико-етимологічний словник прізвищ Закарпаття» був би достойним явищем до ювілею вченого. І не тільки вченого Павла Чучки. Подібний словник став би явищем для всього культурного і освіченого Закарпаття.

Немає сумніву, що такий словник у нас буде.

У Павла Чучки є все. На його вік достойно пройдена життєва дорога, шанована родина. Громада робленого, переробленого і зробленого. Є багато вихованців і учнів у науці. Є визнання, популярність і слава. Залишається побажати ще багатьох років життя. А з роками звершення того, на що вистачить волі, снаги і здоров'я.

У майстерні художника А. Кашиая. Іван Чендей, Гаврило Глюк, Антон Кашиай з дружиною, 19 травня 1957 р.

Іван Чендей садить дерево з сином Михайликом, квітень 1959 р.

Іван Чендей з дружиною Марією, 1960 р.

Іван Чендей, Борис Олійник, Григiр Тютюнник, Харків, 1970 р.

Петро Скунець, Дезидерiй Задор, Іван Чендей

Іван Чендей з дружиною, 1975 р.

На веранді у Чендея часто збиралася літературна молодь. Микола Діонізії Матола, Дмитро Кремінь, дружина Тараса Чубая - Галина, 1972 р.

*Василь Горват, Петро Мідянка, Іван Ребрик.
Фото зі студентських років, 1980 р.*

Володимир Лібовицький, Іван Чендей, с. Стеблівка, 1982 р.

Іван Чендей та Іван Мешко приїхали у Дубове до батька письменника – Михайла, червень 1976 р.

Іван Чендей та Юрій Бача (Словаччина), 1980 р.

На святкуванні 60-ліття Іван Чендея. Анна Панько (дружина поета Семена Панька), Петро Сова, Іван Чендей, 22 травня 1982 р.

Іван Чендей та журналіст Михайло Бабидорич, 31 липня 1980 р.

На святкуванні ювілею. Іван Пекар (брат дружини Марії), Іван Пехньо, Іван Чендей, Йолана та Василь Шени, Михайло Чендей, 1982 р.

*Іван Чендей, Марія Чендей,
Дмитро Павличко,
Михайло Чендей
на садибі письменника,
23 травня 1982 р.*

*Іван Чендей з майстрами
на будівництві хати, 1985 р.*

*Іван Чендей
з донькою Марією, 1985 р.*

*Микола Мушинка, Олекса Мишанич,
Іван Чендей, 1997 р.*

Ліна Костенко та Іван Чендей. Київ, з'їзд СПУ, 1982 р.

Іван Чендей, Микола Жулинський на записі передачі на УТБ, жовтень 1990 р.

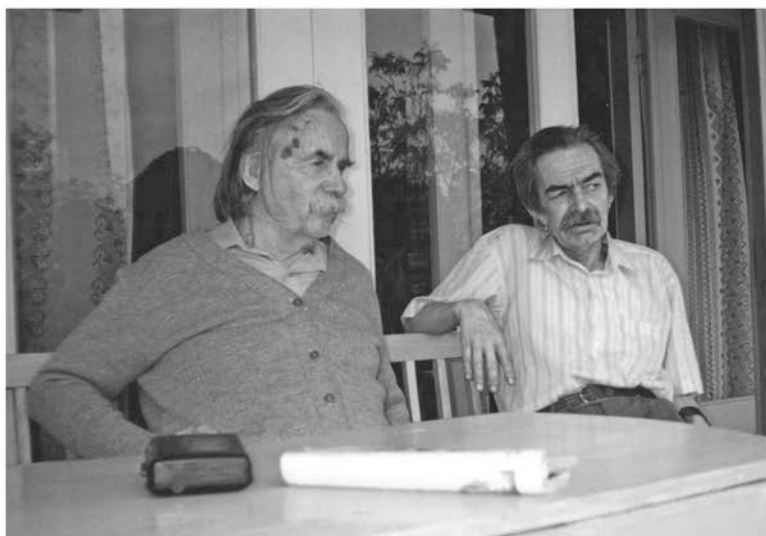
*Іван Чендей з сестрою
Ольгою Данко, вересень 1997 р.*

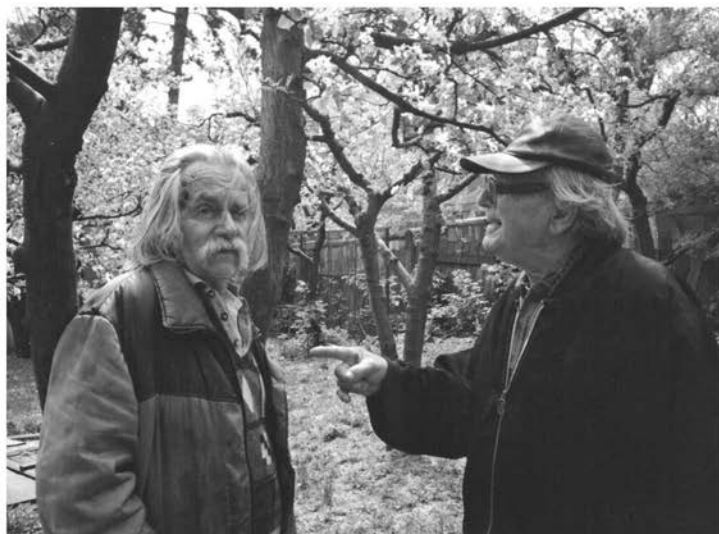
*Після інтерв'ю - потиск рук.
Наталія Сичова (племінниця
дружини Марії), Іван Чендей,
Олександр Гаврош, Марія
Чендей, 1997 р.*

*Осип Данко, Василь Маркусъ, Іван Чендей, Олекса Мишанич,
Марія Чендей, 2000 р.*

Іван Чендей, Петро Скуниць - два ювіляри, 2002 р.

Остання весна в саду Чендея. З братом дружини Іваном Пекарем, 2002 р.

Марія Іванівна Чендей та Сидір Кіраль, 2015 р.

**СУЧАСНИКИ
ПРО ІВАНА ЧЕНДЕЯ**

Михайло Бабидорич

МАЙСТЕР І ЙОГО КОЛИСКА²⁶

Усі закарпатські газети, що себе поважають, опублікували матеріали про письменника, лауреата Державної премії ім. Т. Г. Шевченка Івана Чендея з нагоди його сімдесятип'ятиліття. Одні вирішили «охопити» всього, перелічити все написане й опубліковане, інші показали «невідомого». І те, й те виявилось непосильним, бо перед нами постать, у якій доля краю втілена не лише яскраво, хвилююче, але й болісно, що

він і сам відобразив у своїх творах. «Закарпатська правда» «ювілейні» рядки дає про нього, може, останньою, але тому, що вона з'являється після тривалої перерви. Цілком закономірно, що цей особливий номер донесе до читача і його ім'я, бо ж із «Закарпаткою» пов'язано немало його радісних і гірких днів.

I

Чендея раніше читав, ніж побачив. А побачив на I з'їзді народних комітетів 26 листопада 1944 року в Мукачеві у колі хустян, серед яких були й мої знайомі з Ужгородської гімназії. Саме вони й «навели» на Івана; але в залі було таке вирування емоцій, що ніякого ближчого знайомства бути не могло. А потім вчитувався у нього з весни 1945 року в «Закарпатській правді». Туди він прийшов раніше за мене, а наприкінці сорокових вже працювали разом, певний час навіть в одному кабінеті, хоч у різних відділах. Нас щось тягнуло назустріч один одному, і те «щось» втрималося й досі.

Нелегку долю Івана Чендея у літературі і житті можна було передбачити. Тому, що він жив «неприродно», з неперерізаною пупо-

²⁶ Бабидорич, Михайло. Майстер і його колиска / М. Бабидорич // М. Бабидорич. Епізоди життя / упорядк. В. Бабидорич; передм. В. Дрогальчука. - Ужгород: Мист. Лінія, 2007. - С. 96-103; Закарпат. правда. - 5 лип. - 1997.

виною. Вона приковувала його до батьківського гнізда, особливо до матері, яку він у «Сестрах» змалював «до святості чистою». Дуже хотів, аби і я побачив її; одного літнього дня повіз у Дубове, звідти разом уже з немолодою жінкою піднімалися на Ясеніву, до літувці, де мали косити траву, висушити сіно, доглянути картоплю. Іван добре бачив неньку, – вона була ядром великого роду Чендей, декому й непомітним, але для всіх життєдайним. Саме довкола неї крутилися усі родинні позитрони-нейтрони, і нікому не спадало на думку внести в ту ніжно-лагідну чи й ятриву круговерть щось стороннє. Воно б і не прижилося. Неперерізана пуповина заважала Чендею відірватися від життєвих явищ, що самі впадали в його очі, заповзали в душу і вже далі диктували теми, художні зав'язі і розв'язки. Його творчий вимисел, хоч як буяв, але все одно не відпускав далі народних естетики і філософії, що вважали підвалиною життя народний дух, народні традиції, неперестанну працьовитість, вимережані в чарівність звичаєвості. Вони стали першоосновою творів, яких набралось до 30 книг, не враховуючи газетну, журнальну публіцистику і дослідження художньої творчості Закарпаття.

Неперерізана пуповина прив'язувала письменника до правди і справедливості, від якої не відступався, за що натерпівся по вінця. Це не раз зіштовхнуло його навіть з батьком, котрого глибоко поважав, але нерідко з ним і розходився. Старий це переживав, а як людина глибоко побожна, до краю злився, коли у творах сина з'явилося щось таке, що критично розкривало церкву хоч би на зразок «Задушної суботи».

Коли Іван познайомив мене з батьком, старий патріарх з довгим волоссям і великою, несформованою, розкуйовдженою у всі боки срібною бородою засвітився, обласкав мене очима і руками. Від молодості «сільський книжник», він газети читав від заголовка до підпису редактора, знав імена журналістів, постійних авторів.

– Як мені приємно вас видіти; ото, що ви пишете, то є література, а не те, що мій Іван!

Він не знав, де мене посадити, що піднести, навалився із запитаннями. Ми б і розпрощалися найближчими людьми, якби я не припустився помилки. Старий, уже більше саморозкриваючись, зайшов і в родинні потаємності, пережиті кривди від дітей; підвів до фотопортрета, зашкленого в золотавій рамочці:

- Оце моя невістка Василина; я дав сину Василю гроші, аби зі Львова привіз мені образ Пречистої Диви, а він ось що привіз – свою жону.

Моя відповідь старого вбила:

- Дорогий Михайле! Якщо ваш син з-поміж усіх жінок світу вибрав саме її, то вона і є пречиста і непорочна.

Батько зло посміхнувся, нервово затряс бородою:

- І ви такий, як Іван!

На мені був покладений хрест; старий відмовився іти з нами і на Ясенову.

II

Скільки слухав Чендея – він ніколи не забував людей, на котрих спинився і спирався у житті й літературі. Здивований, що, незважаючи на позицію письменника, цього не роблять оглядачі його літературного і життєвого шляху. Надто він у них самотній, що не відповідає дійсності. Талант його помічали, говорили, спонукали до роботи. За це й досі по-синівському вдячний гімназійному вчителю Петру Лінтуру. Я ж хочу сказати про редактора «Закарпатської правди» Олександра Шабаліна, для якого подані до газети Чендеєм твори були святом. Одне вторгнення редактора у долю письменника, мабуть, усі забули; мене ж воно потрясло і змусило багато що переосмислити.

З номера в номер газета публікувала повість «Суперфосфат». Один наш «старший» колега після кожної нової подачі говорив одне й те ж: «Так, згоден, у художньому плані це річ дуже сильна. Але саме тому й шкідлива, бо, як річ аполітична, робить на читача неправильний вплив». На третьому «заході» «критика» на Чендея у редактора горизонтально забігали очі. Нарешті вони зупинилися і вп'ялися у злісника:

- От що я вам скажу, дорогий наш вчителю і товаришу! У вас нічого не вийде! Вашим прийомом з України кращик письменників було виполото і позасіювано ними неосяжний Сибір. Так що метод ваш відомий, випробуваний, але застарілий. Зарубайте собі на носі і на лобі! Гостро соціальну повість ви називаєте аполітичною, бо в художньому і в будь-якому іншому плані ваші писання нічого не варті...

Це було сказано з таким притиском, що по нас заснували мурашки.

Названий товариш, хай йому земля буде пухом, замовк, однак закарпатська критика талант Чендея зносила тяжко. Тому, передусім, що все написане ним ішло від життя, а критики, й особливо їх керманічі та замовники з ідеологічного відділу, хотіли, аби ішло тільки від марксового «Маніфесту» і точно вклалося в лєнінову партійну організацію і партійну літературу. Невдоволення викликала його вперта робота по підготовці видання книг літераторів старшого покоління – Олександра Маркуша, Луки Дем'яна, Юлія Боршоша-Кум'ятського, Федора Потушняка...

Натиск на письменника посилювався після появи роману «Птахи полишають гнізда». Читав книгу ще зі свіжою фарбою, читав захоплено, вдивляючись у письменникову родину, його дубівських земляків, піднесених твором до висот долі нашого краю. Вражався рясним мереживом народної звичаєвості, за яким можна було писати етнографічну дисертацію. І раптом розгортаю вранці рідну газету: «Ступки, м'ялки і духовний світ Пригари». Це про «Птахи полишають гнізда». На летючці накинувся на рецензю, заочно на автора Юрія Балегу, на завідуючого відділом, спростовуючи положення критика, розвінчуючи нерозуміння твору, його новизни, першовідкриття образів і проблем. Доти письменника кусали за те, що «несучасний». «Птахи...» ж на сучасну тему. Але автор надто переконливо доводив: сучасне виростає на минулому, в ньому його коріння й живильна сила, а його нехтування, й особливо того, що виплекано на усталених народних традиціях, несе в собі руйнування, людські драми, а то й трагедії. Такий сучасний Чендей не сподобався «п'ятому поверху»; його кожен новий твір аналізується прицільно, рецензенти добираються, їх інструктують, а статті присилаються прямо «звідти», з наказом «Нічого не правити». Своїми «Птахами...» він на десять років випередив «Прощание с Матёрой» Распутина, але кому це було до вподоби?!

Скільки ж вихлюпнулося люті, коли в 1968 році «Птахи полишають гнізда» вийшли російською мовою, та ще на весь світ тиражем два мільйони сто тисяч у серії «Роман-газети» (№ 21), а слідом – монографія на нього «Король Лир Верховини» Григо-

рія Корабельникова. «Знавців» красного письменства на «п'ятому поверсі» несамовито злять союзне визнання та позитивні оцінки закарпатського письменника провідними критиками України Миколою Жулинським, Іваном Дзюбою, Віталієм Донником, Григорієм Сивоконем та іншими. Від цього довкола нього усе важчає прес «керівної і спрямовуючої» сили.

III

Я був одним із тих, котрим письменник дав почитати повість «Іван» у рукопису. Стало лячно за нього.

– Поклади на п'ять років у шухляду, а там видно буде... – кажемо про це з його дружиною Марією Іванівною. «Будуть його бити...» – зітхнула. «Будуть жорстоко», – додаю. Він же був непохитним.

Сказати, що били жорстоко, організовуючи проробку скрізь, де могли знайтися люди, котрі читали, а більше не читали книги, – нічого не сказати. Директиви надійшли до редакцій: ні рядка не публікувати до вказівки. А про письменника – тільки погоджене в партійних органах.

Я взяв з полиці книги Чендея і став знову перечитувати. Враження було приголомшливе. До того, що раніше перечитував, ковтаючи, тепер повертався знову й знову. Деякі деталі пробивали мозок, як удари молотком по цвяхах у труну із «Тестаменту».

Справа дійшла до партійної комісії. Здавалося, що виручить Чендея збіг обставин: в один рік на засіданні бюро міськкому промивали мізки йому і Феліксу Кривіну з невеликим інтервалом. Я був на обох цих засіданнях. Коли «розглядали» Кривіна, я вчепився зубами в руку, щоб не розреготатися. Він підняв членів бюро на кпин, а вони того, видно, не розуміли.

«Я потрясен, что столь загруженные важными государственными делами люди, как глубокоуважаемые члены бюро, находят время читать то, что написала такая малая личность... Это бесконечно волнует. И не имеет значения, что я в книгу не вкладывал тот смысл, который вы вычитали. Раз из нее можно было такое вычитать, значит, писатель не до конца все додумал. Это бюро – для меня большая школа...».

Фелікс Кривін говорив так легко, навіть весело, що одна дама, котра верховодила міськкомом, весь час то підтягувалася в кріслі,

щоб виглядати вищою, то випинала пластмасові півкулі ліфчика. Кривіна пошадили, оголосили тільки догану.

Чендей читав членам бюро лекцію з літератури про художній вимисел і образ, який ніколи не ототожнюється з конкретними особами, розгумачував, що думки персонажів не є позицією письменника і т. д. А мусив знати, що для його слухачів ця матерія не потрібна. І не тому, що вона для їх розуму незбагненна, а тому, що проект рішення був погоджений – «з партії виключити».

Це не робилося миттєво. Проробка йшла «комплексно» і розтягнулася на місяці: письменника в якихось справах викликали до КДБ. Потім обшуком перевертали речі в квартирі так, аби помітив їх сліди. Комунальники приходили й обмірювали город, подвір'я, квадратні метри житла... Що не день, якась нова капость. Наче в області не було інших проблем, крім неспідаємого письменника.

До нищості нікчемними були бесіди з ним у парткомісії. Чи спеціально добиралися люди, глухі душею, такі, що нічого Чендєєвого не читали, чи задиктовувалися їм слова, якими слід «каятися» майстру, яким брудом себе обливати. Про ці речі ми не раз говорили з Іваном Михайловичем, як і про те, що всі його зустрічі фіксуються, подається інформація, з ким «водиться». Згадувана міськкомівська дама одного разу, розмовляючи з відвідувачем, зреагувала на телефонний дзвінок начальства: «Так он же дружит с Чендєєм!» Відвідувач, вийшовши на вулицю, знайшов телефонну будку і переповів мені почуте.

Так тягнулося десять років. Зламали не письменника, зламалися самі ідеологічні «фахмани», вкривши ганьбою себе і організацію, якій, ніби, служили.

Тодішній секретар обкому Юрій Васильович Ільницький викликав мене:

– Ти дружиш з Чендєєм. Скажи, чому він не хоче визнати свій ідеологічний зрив?

– Тому, що писати те, чого від нього вимагають, Чендей не може. Бо це неправда, несправедливо. Крім того, це людина достойності. Його не змусять топтати саму себе.

– Тож що? Він нічого про себе не скаже?

– Скаже те, що не принизить його гідності.

- Ти упевнений? - Я кивнув головою. - То поговори з ним і принеси написане мені особисто.

Так народився чотиристорінковий текст. Його при мені читав Юрій Васильович з ідеологічним секретарем обкому.

- Це нас влаштує, - сказав перший.

- То ти писав?

- Ви ж бачите підпис Чендея.

- А то справді він?

- А хто ж?!

Почалося друге перечитування, уже прискіпливе.

- А що, якби це слово замінити на таке...

- Не піде!

- А тут можна б внести...?

- Можна.

- Іван не буде заперечувати?

- Ні. Це синонім і справа смаку.

- Тут би вписати речення, - вставив своє слово ідеолог.

- З цим реченням статті не буде.

- Чому, звідки знаєш?

- Бо це суперечить тому, що не раз писав Чендей.

- Де писав?

- Сто раз у «Закарпатській правді», журналах, книгах...

Утрясли текст швидше, ніж думалося. Його передали - по ВЧ в ЦК. Через кілька днів вказівка: друкуйте!

Після тої маленької статті про все і ніщо, в якій було кілька рядків про книгу «Березневий сніг» та повість «Іван», які автора не принижували, табу на письменника було знято, з'явилася і книга у Києві, яку Чендей назвав «кисневою подушкою». Але чистого і справді живильного кисню не було і немає. Та ще навалив на себе непосильну ношу - перебудову халупи на нову домівку, здатну для проживання не однієї родини, домівку, яка тепер його мало не щодня гне до землі й віддирає від творчості.

VI

Ми не вміємо налити бочку меду без ложки дьогтю. Таким був і ювілейний вечір письменника у «великому» обласному театрі 20 травня ц.р. Театр був заповнений вельми знаною публікою.

Цього було досить, аби одержати відповідь на запитання, ким є Іван Чендей для Закарпаття, для України і літератури взагалі. Але про це ще й говорили: керівні працівники культури, представники влади, люди від літератури, пробилися на сцену й особисті друзі; вручали вітальні адреси, квіти, окремі вкладники – конверти. Потім була художня частина, яка ілюструвала те, що говорилося в офіційній. В цьому була її слабкість, а ще й у непомірній розтягнутості. Все це ювіляр стерпів, бо коли «про Бога» просив начальника облуправління культури Василя Габорця не влаштувати йому ювілею, той переконав, що буде не свято Чендея, а свято закарпатської української літератури. Цього свята, однак, півгодини повним залом чекали, нервуючись...

У різних ситуаціях я наслухався його нещадних, безжальних самооцінок, може, більше за всіх. Упевнений: таку розкіш можуть дозволити собі лише люди надто великих достоїнностей. Ніщо їх принизити не може, навіть таке, що наговорив письменник кореспондентові «Срібної Землі-Фест» (№ 23) з нагоди свого ювілею і що газета озаглавила «Невідомий Чендей». Усі разом дали поживу і людям, котрі кохаються в літературі, шанують її творців, бо тут багато мудрого, деколи й несподіваного для тих, котрі від письменника неблизько; зате перепало дещо й обивателю, котрий тримає в руках хіба що ошадкнижку.

Ювілей письменника наштовхнув і на сумний підсумок: за незалежної і «вільної» України Іван Чендей не видав жодної книги, хоч вони є, навіть набраний і зверстаний двотомник, який друкарі подарували непереплетеним автору в одному примірникові. Не видав, а для народження і торжества цієї України працював усе життя і немало зробив. Бо належить до письменників, які сильні в творенні і слабкі в добуванні грошей.

З Іваном Чендеєм спілкуюся більше півстоліття. Маю кожную його книгу з автографом. Взимку 1969 року я був у Донецьку на ідеологічному семінарі. Тоді у нас повним ходом пішла проробка Івана за «Івана». Заходжу в книгарню із колегою з «Карпаті ігаз со» Бейлою Сабо. Оглядаю полиці. На одній з них цілим штабелем – «Березневий сніг». Кладу на прилавок портфель і кажу: «Дайте, скільки вміститься». Утрамбовую, а публіка нервує: «Что это за книга?» – «Почитайте, побачите!». Про що говорити! «Ціна –

43 коп!». «Что вы все одному продаете, дайте и мне!». Через 15 хвилин більше ста примірників з магазину пішли. З півсотні книжок маю лише одну. Дивлюся на неї і згадую сумні і тривожні дні. І сьогодні вони для письменника невеселі.

– Коли б я себе не реалізував як літератор, тоді б мені не варто було жити. Настільки моє життя було тяжким і складним.

Скільки карбів на його серці нарубала смерть сина, який загинув у двадцять років; на нього наїхала вантажівка. В автоаварії загинув його брат Василь з дружиною, тією пречистою Василюю, що її вселив у батьківську оселю чоловік. У великої родини завжди в когось були нелади; найбільше турбот падало на плечі Івана.

А ще... Не міг стриматися, коли з'являлася халтура; завжди мовив слово. Раз питаю його: «Гадаєш, що графомана можна зробити талановитим письменником виступами на зборах або в газеті?» – «Не думаю, але й мовчати не можу». Тому в нього й непрості стосунки в обласній організації Спілки письменників.

Усе би то перемоллося, якби повернути душевний стан, у якому твориться. Живе мрія написати роман «Колиска», для якого все вже зібрано й виношено матеріал. Але для цього треба сили душевні й фізичні. А довкола стільки всячини, що ці сили відбирає! Навіть на ювілейному вечорі не стримався:

– Відчуваю, що залишилося мало...

Побажаймо, щоб ці настрої його покинули, повернулися сили, жага праці, щоб і сам він побачив на своєму столі роман «Колиска», про який мріє. Додаймо в унісон йому і свої мрії.

Юрій Бача

ІВАН ЧЕНДЕЙ У МОЄМУ ЖИТТІ²⁷

«За все, що в мені є доброго, я дякую людям» – мабуть, така парафрази відомого виразу Максима Горького була б найкращою оцінкою всього того, чого навчився я від людей, хоча, водночас, з не меншою впевненістю можна сказати, що за всі прикросці, які зустріли мене у житті, – а було їх немало! – теж від потвор, що йменували себе людьми.

Коли мені довелося думати про найкращого учителя в моєму житті, про письменника чи іншу видатну особу, яка зробила на мене найбільший вплив, мені довго не було кого назвати зразком, прикладом, когось, хто освітив мене настільки, що саме йому я мав би дякувати за злам чи переверот в моєму житті. Від формального переліку визнаних у світі геніїв я планомірно відрікався, бо часто не прочитав навіть усіх їхніх творів, не те, щоб зрозумів, в чому їхня справжня велич, а когось справді вартісного я довго не знаходив.

Та все-таки тепер, коли життя наближається до кінця і я значно частіше пригадуюсь над тим, що я зробив чи інші зробили зі мною, я натрапляю на кількох людей (не обов'язково з великої букви, бо букви тут, зрозуміло, ні при чому), які значною мірою допомогли мені розвинути ту чи іншу рису мого характеру чи використати свої власні задатки для досягнення того чи іншого результату.

Серед таких людей чи не на найчільнішому місці стоїть ІВАН ЧЕНДЕЙ.

А почалося наше з ним знайомство дуже давно, зразу після прочитання його архітвору «Чайки летять на схід». Та ж тут до

²⁷ Бача, Юрій. Іван Чендей в моєму житті / Ю. Бача // Дукля. – 2006. – № 1. – С. 46-50.

максимуму згущена турбота батька (який свідомий того, що його й сина, разом з іншими невинними, ведуть на смерть), зберегти сина до останнього подиху в його житті від передсмертних жахів, страху та болю... Такого батька не можна забути, такий твір також не можна забути, отже не можна було забути вже і його автора – Івана Чендея.

А пізніше, в грудні 1959 року, ми зустрілися з Чендесем – в Ужгороді, на науковій конференції, куди я приїхав науковим аспірантом з Києва. Атмосфера в той час була напружена: мене як рідкісного «чехословака» засипали запитаннями про життя в Чехословаччині та, зокрема, хотіли знати мій погляд на так званий чехословацький період життя Закарпаття. Самі закарпатці різко поділилися в поглядах на ці питання. Одні ляляли буржуазну Чехословаччину на чим світ стоїть, бо вона, мовляв, весь час панування над Закарпаттям тільки тим і займалася, що жорстоко гнобила трудящих, а інші хвалили досягнення тогочасного Закарпаття в шкільництві, малярстві, відбудові Ужгорода, доказом чого були ще й тепер, після десятиріч, чудові дороги, мости, будинки, література...

Молодий Іван Чендей був уже тоді надміру врівноваженим та спокійним. Чи на людях, чи в приватних розмовах дивував мене роздумами над цими питаннями, шуканням об'єктивних оцінок всього того, що сталося із Закарпаттям, та все це на фоні далеко ширших, навіть міжнародних подій, в яких Закарпаття – та його люди! – були найчастіше, як нині кажуть, тільки об'єктом, а не суб'єктом історії. «Закарпаття найчастіше не могло вирішувати свою долю – та й тепер воно ще не зовсім може...» – підсумував Іван одну з таких бесід про Закарпаття, і це змусило мене задуматися: як то «ще й сьогодні воно не може вирішувати свою долю...», коли воно, нарешті, назавжди «звільнилося», «воз'єдналося з матір'ю»!..

Відповіді ні Іван мені не підказав, ні я до неї тоді не додумався, проте з того часу я не переставав думати над долею Закарпаття і, як часткове явище, – відтоді я вже постійно тримав у полі зору і життя Чендея, і його творчість; зовсім по-іншому перечитував його твори, а може, й трохи по-іншому почав їх розуміти.

Далеко змістовнішими були наші зустрічі з Іваном Чендесем під час мого другого перебування в Ужгороді, теж на міжнародній

науковій конференції про українську новелу – в травні 1966 року.

Усе тоді довкола нас було іншим: і Чендей – відомий і визнаний вже загальноукраїнський письменник, і я – все-таки вже доцент університету, автор монографії про літературний рух на Закарпатті і численних полемічних статей та виступів на актуальні культурні, національні та й політичні (часто й загальноукраїнські) теми, й цілковита ситуація в Союзі та в Україні була на той час значно іншою. І тому було зовсім природним, що саме у Чендея і саме мені було передано фотокопії праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» для її перенесення в Чехословаччину та, по можливості, для її передачі далі на Захід. Потрібно знати, що тоді я нічого не знав про характер тої праці і тому, з мого боку, не йшлося про якийсь продуманий чи, не дай Біг, якийсь геройський вчинок. «Київські друзі», як сказав професор Аврахов, який передав мені на квартирі в Чендея пакет фотокопій, вирішили переслати цю працю через мене. Я, повністю довіряючи їм, переніс ту працю в кишені піджака (без будь-якої конспірації), лише вдома прочитав її та дав читати іншим, і лише тут і після того почалася практична праця з її розмноження та поширювання, але й політична спекуляція з її використанням різними політичними групами української еміграції після того, як нам таки вдалося успішно переправити її на Захід. (Справа довкола цього досі не висвітлена та не позбавлена спекуляцій, але тут місце для її детального висвітлення).

Невдовзі після цього прийшов 1968-й рік і на самому його початку – велика трагедія в сім'ї Чендейів: вантажівка вбила сина – 19-річного Славка. Я прибіг на похорон, ридали навіть «Два кольори...», однак атмосфера не дозволила навіть стати на коліна перед труною, не дозволяла нести дідові Чендею запалену свічку по дорозі на кладовище, – страшенно задушливою була атмосфера!

Через кілька днів Іван з Марусею приїхали у Пряшів, і – пригадую – в неділю, під тихе благословення падаючого снігу, ми з ним купили молодіжну газету, в якій у відкритому листі пропонували президентові Гусаку зректися посади президента. Мовляв, пенсію матимеш немало, голодувати не будеш, – навіть уявити собі неможливо, як все це впливало на Чендейів і як все те міняло їх. З Пряшева Чендей поїхали в Мар'янські Лазні, де протягом кіль-

кох тижнів наслухалися всього нечуваного та надивилися всього неймовірного на все життя; звідти повернули додому, а через певний час я – заочно – став хресним батьком їхньої Марічки, бо ситуація між тим знову настільки змінилася, що про жодні нормальні відносини між людьми не могло бути й слова.

Одним із конкретних кроків Івана Чендея після відвідин Чехословаччини та зустрічей з фактами та явищами нашого життя був лист Івана до Президії Спілки письменників України (здається, з квітня), в якому він виразно вказував на необхідність СПУ допомагати українській літературі, а через неї – всьому українському життю в Чехословаччині.

Потім приїхали танки, і з того моменту вже не можна говорити про якісь бодай трохи нормальні зносини чи співпрацю між «нами» і «ними». Неймовірні обшуки на кордоні при кожних відвідинах України, заборона перенести будь-яке, навіть радянське друковане (не те що рукописне!) слово через кордон; шантаж, доноси – тут вже при найліпшій волі не можна продовжувати в хронологічній розповіді про значення Івана Чендея, про вплив його життя і творчості на формування моїх поглядів чи на моє таке чи інакше розуміння різних питань під впливом Івана.

Після того, як Іван Чендей був у нас в Чехословаччині, як він наслухався, начитався й зрозумів багато з того, що мучило його роками перед тим і до кінця життя після того, його життєва позиція змінилася. Він змужнів, утвердився в правоті своїх мрій та сподівань, став загартованішим, проте атмосфера в Союзі ще дуже довго була зовсім іншою, ніж навіть в переповненій танками Чехословаччині. І тому його повість «Іван», його «Березневий сніг», його інші твори та його виступи ставали куди більш чендейськими та, логічно, не могли знайти сприятливий відгук в брежневському Союзі. В результаті всього того з Чендеєм сталося те, що з ним зробили сторожеві цербери СРСР: волелюбного, талановитого та високоавторитетного Івана Чендея викинули з усіх форм суспільного життя, зокрема, звільнили з партії, зняли з посад та розкидали готовий двотомник його вибраних творів, який мав вийти до його півсторічного життєвого ювілею. Саме тоді в нас проходила розправа наді мною (та іже зі мною) і, логічно, ця справа-розправа, нехотючи, теж докинула бруду на Івана,

тісно пов'язаного з українським життям Чехословаччини. Не допомогли Іванові ні його друзі, ні не характерні для його творчої манери і не властиві йому «Свалявські зустрічі» – репортажі з меблевого комбінату; довелося витерпіти Іванові та його сім'ї немалі матеріальні та моральні збитки.

Та вийшов з цього Іван – після років – може, сумнішим, може, навіть більш розчарованим, проте внутрішньо переконаним, що єдино така позиція письменника – слуги народу – може допомагати людям ставати кращими, духовно багатшими, людянішими.

Не оминати мені, бодай кількома словами, й згадки про конкретну допомогу видатного майстра слова Івана Чендея мені, початковому авторові.

Коли я, довго і тяжко думаючи про долю «матерів моєї України», писав повість «Живе собі баба», думав я зачепити в цьому творі також тему молодіжної любові між студентами-геологами, тим більше, що вони опинилися влітку в лісі, де можливостей для любовних історій було немало. Зрозуміло, йшлося не про модні сьогодні еротичні сцени чи копірвання в тілесній еквілібристиці, проте й натяки на такі прояви «любові» тут були. Коли Іван прочитав рукопис твору, він недвозначно дав мені зрозуміти, що таке «збагачення» теми твору тут недоречно і непотрібне. В листі до мене він тактовно, проте однозначно вказував на прикладах великих авторів (згадував, зокрема, «Даму с собачкой» Чехова), як можна натякнути, проте оминати зайві любовні ніби сцени в зображенні позитивних героїв твору. Зрозуміло, я послухав мудрих порад досвідченого автора, а скоро й сам зрозумів, що задумане мною «збагачення» твору було б великою плямою на високогуманній темі цього твору.

Подібних порад (чи застережень) Івана до окремих моїх творів було більше. А подобалась йому, зокрема, їхня тематика, простота стилю й мови, хоча частіше ми говорили про потребу поліпшення, ніж про досягнення моїх спроб.

У нашому листуванні та при зустрічах не оминав Іван також обговорення ширших справ. Часто темою його зацікавлень було життя і творчість Івана Мацинського, Михайла Шмайди та навіть Анни Галчак. З другого боку, він висловлював свою думку про загальний стан закарпатської літератури та про практику ви-

давання та оцінки книг окремих авторів, де часто менш вартісні твори модних авторів виходили навіть стотисячним (так званим масовим) тиражем. Майже завжди Іван говорив про молодих закарпатських авторів (велике майбутнє видів, зокрема, перед початківцем Петром Скунцем). Усе це при обмежених інформаціях про справжній стан не тільки літературних справ в Закарпатті значною мірою збагачувало мої знання закарпатської дійсності (може, й оберігало інколи від провокаторів та донощиків) та у всякому разі уточнювало та поглиблювало мої погляди на закарпатські справи. Пригадую, Іван щиро обурювався з приводу афери про «Дневник» Митрака, яка мала на меті очорнити, зокрема, відомого літературознавця та фольклориста Петра Лінтура, з приводу афери довкола Андрія Карабелеша, оцінки Адольфа Добрянського та з приводу інших акцій тодішньої ідеологічної «боротьби» проти «буржуазно-націоналістичних впливів» української еміграції.

Слід згадати й факт, що Іван Чендей був свідомий свого місця й значення в загальнонаціональній українській літературі та культурі. Спочатку стимулом для його активної діяльності було позитивне ставлення до нього органів нової влади в Закарпатті. Пізніше таким стимулом ставала його популярність серед неймовірно широких кіл читачів в Закарпатті, в Україні, але й в Чехословаччині та інших сусідніх країнах, де жило корінне українське населення. Ця популярність невпинно зростала, ширшала, могла ніла та переростала у всенародну пошану.

Наперекір тому, що партійна верхівка частіше леліяла менш заслужених діячів культури, Іван усвідомлював вагу свого слова. Не перестаючи бути скромним та глибоко пов'язаним з проблемами життя простого селянина, Іван прагнув якнайширше та якнайміцніше закласти міцний фундамент художньої літератури, в котрій почував себе творцем та майстром своєї справи. Все це дозволяло йому зіставати малоговірким, економити словом, берегти красу та чистоту мови, розвивати її багатство та все створене та збережене народними масами: народну творчість – пісню, казку, прислів'я та приказку, загадку, народний звичай, традицію, писане яечко, дерев'яну церковку (а в ній ікони), грубу газдівську сорочку, грудку рідної землі, вагу соленої сльози та ціну твер-

дого мозоля. Та понад все те ще й глибоку дідівську мудрість та бездонну материнську любов. Знаючи собі ціну, Іван часто ігнорував певні речі матеріального життя, кепкував над нещирими, незаслуженими та не вартими глибокої поваги похвалами, а зосереджував свою увагу на речі тривалої та справжньої духовної вартості. На фоні плиткого політиканства та величезної показухи радянського життя інколи могло здаватися, що Іван виділяє себе з-поміж інших письменників та працівників культури рідного народу, проте в переважній більшості в таких випадках ішлося про надавання переваги справжньому авторитету в народних масах перед дальшим дипломом чи зіркою на лацкані піджака. У всякому разі він значно вище цінував зустрічі з вартісними людьми, ніж засідання в почесних президіях надуманих панків.

Знав я – бо не раз був свідком того – і про велику любов та повагу Івана Чендея до природи, до її трав і квітів, потічків і річок, плодів і дивотворів – до скель, дебрів, яруг, печер, але й тихих закутків, розлогих полонин, могутніх верхів...

Усе те зливалося в мені в образі людини, міцно пов'язаної з природою, як і з історією та культурою свого народу. Не забуду обличчя його батька з грубезною свічкою в руках на похоронах Славка... Не забуду філософської задуми Івана над книгою у нас в кімнаті, коли ми думали, що він вже давно спить і лише позабув погасити світло в кімнаті. А він сидів, читав чи не читав, проте зосереджено думав... Не забуду, однак, і веселої жартівливої поведінки Івана в сільській майстерні народного письменника Юрка Колинчака зі Старини, куди ми заїхали з ним, Михайлом Шмайлою та Анною Галчак.

У всіх тих та й в інших іпостасях Іван був природнім, був самим собою, його форма завжди виявляла його суть. І саме таким він часто уявлявся мені – синтезом всього того вартісного та найкращого, що кожна людина має вибрати з-поміж моря можливостей, щоб стати і бути людиною.

На жаль, на похороні Івана я не був (як і ніхто інший з наших). Після довгої та тяжкої хвороби він помер, та зістала величезна праця видатного та талановитого барда народної культури. Хочеться бути впевненим, що вагу життя і творчості Івана Чендея, нарешті, зрозуміє також офіційна – вільна й незалежна – Україна

і зробить все для того, щоб могутнє його слово дійшло до народу і надовго служило розвиткові загальнонаціональної культури.

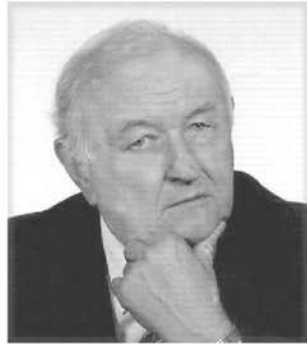
Як на мене, навіть на підставі того, що я на сьогодні знаю від нього і про нього, він зістане для мене людиною-зразком, прикладом вірного служіння своєму народові. А за те, що мені часом довелося дихати спільне з ним повітря й разом з ним переживати спільні наші болі за долю нашого народу, я йому безмежно вдячний.

Василь Габорець

ФЕНОМЕН ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Відрадним і незаперечним є факт, що наша благодатна Срібна Земля багата духовно величними особистостями – письменниками, майстрами пензля і різця, композиторами, артистами та іншими яскравими творцями людської культури. Незаперечною є також та істина, що можна багато зробити, коли між людьми є порозуміння. З-поміж багатьох відомих діячів культури, з якими таке порозуміння було плідним у вирішенні не однієї творчої проблеми, хочу виділити відомого українського письменника нашого краю, лауреата Національної премії ім. Т.Г.Шевченка Івана Михайловича Чендея. Він належав до тієї когорти творців, котрі ніколи не обмежуються суто одностороннім художнім процесом. Це була натура надзвичайно багата, неспокійна, глибока, багатогранна особистість. Під час багатьох наших зустрічей і спілкувань я постійно переконувався, що Іван Михайлович цікавився не лише справами в літературі, але й у культурі та мистецтві, а також у державно-громадському житті області, країни. Він знав, що відбувається в Спільці художників, чим живуть наші композитори, не пропускав жодного більш-менш визначного концерту в філармонії, особливо коли до нас приїздили відомі та популярні мистецькі колективи і виконавці.

В Івана Михайловича було багато друзів. А друзі, як відомо, пізнаються в біді. Коли до лікарні потрапив хтось із відомих митців, його добрих приятелів, Чендей навідував його одним із перших і намагався підтримати колегу бодай добрим словом. Я це спостерігав, коли він навідував важко хворих Антона Кашшяя, Андрія Копку, Василя Свиду, Ернеста Кондратовича та інших добрих колег у царині мистецтва.

Чому я згадую про це? Та тому, що дехто вважав Івана Чендея занадто різким, прямолінійним і безпардонним в оцінках, висловлюваннях, судженнях... Мені також доводилось спостерігати подібні ситуації, але ця відверта різкість проявлялася у випадках, коли йшлося про бездарних і безпомічних у творчому плані митців. Коли ж йшла мова про справжній талант, Чендей ніколи не скупився на щирі, правдиві та схвальні оцінки і горою стояв за цю людину. Як митець неабиякого літературного і естетичного смаку, вмів об'єктивно оцінити талант інших. Він, до прикладу, неодноразово підкреслював, що на Закарпатті є два справжні поети – Петро Скунець і Дмитро Кремінь. Гадаю, він не помилився.

Авторитет Івана Михайловича серед працівників культури і мистецтва краю був надзвичайно великий. Скажімо, коли в Україні було створено Фонд культури, який очолив відомий український письменник Борис Олійник, на Закарпатті ні в кого не виникало сумніву, що наше обласне відділення цієї благородної організації має очолити Іван Чендей. Щоправда, він всіляко відмовлявся від цієї почесної і відповідальної посади, посилаючись на свій немолодий вік, але все ж підкорився волі більшості й очолював обласне відділення Фонду впродовж багатьох років. Згодом якимось зізнався, що тільки тому погодився, бо дуже хотів як голова благодійного фонду чимось посприяти встановленню в Ужгороді пам'ятника Т.Г. Шевченкові, оскільки вважав, що цей факт мав би величезне не лише культурне, але й політичне значення.

І справді, письменник виявив виняткову активність та настирливість у вирішенні тривалих та нелегких проблем Шевченкового «пришестя» до Закарпаття. Річ у тім, що для виготовлення і встановлення пам'ятника потрібні були чималі кошти, яких на той час у зв'язку із загальнодержавною економічною кризою не було ні в копторисі обласного управління культури, ні в у обласному бюджеті. Адже вартість пам'ятника на той час становила близько 14 мільярдів купоно-карбованців. Тож за таких обставин голова обласного відділення Фонду культури України Іван Чендей особисто підготував звернення до громадян краю, керівників трудових колективів, навчальних закладів, бізнесменів з проханням пожертвувати на це благе діло кошти. З подібним проханням звертався і до представників української громадськості за

кордоном, відкрив у відділенні фонду спеціальний рахунок для збору пожертвувань на пам'ятник. Від початку і до завершення спорудження монумента був членом обласного організаційного комітету, разом зі мною, архітектором Степаном Шолтесом, журналістом Михайлом Бабидоричем виїжджав до Львова та Кієва, відвідавши художні майстерні багатьох відомих скульпторів з метою пошуків пристойної моделі пам'ятника. Одна з них була віднайдена у майстерні народного художника України, голови правління Національної спілки художників України Володимира Чепелика.

Таким чином, пам'ятник Кобзареві в Ужгороді споруджено на кошти народні, в чому немало роль відіграло очолене талановитим письменником і активним громадсько-культурним діячем Іваном Чендеєм обласне відділення Фонду культури України, а на завершальному етапі спорудження монументу значну суму коштів загальних витрат допомогла мобілізувати від спонсорів обласна державна адміністрація та обласна рада. У спеціальному виданні про спорудження пам'ятника Т.Г. Шевченкові (1999р.) з нагоди 185-річчя з дня його народження (автори пам'ятника скульптор М.Михайлюк, архітектор В. Лезу) Іван Чендей разом з іншими громадсько-культурними активістами записав такі вагомні слова: «Встановлення пам'ятника Тарасові Шевченку на Закарпатті – велика культурна і політична подія. Він стане символом єднання і людської злагоди всіх, хто живе в цьому краї. Вклонитися Великому Кобзареві прийдуть і багато гостей, котрі щороку відвідують Срібну Землю. Тож нехай безсмертний геній великого сина українського народу, який прийшов у наш край, до древнього Ужгорода, у камені та бронзі, надихає нас на благородні вчинки в ім'я добра, миру і правди».

Проходячи сьогодні повз пам'ятник Тарасу Шевченкові, мимоволі вклоняєшся безсмертному генію української нації, згадуючи водночас добрим словом тих, хто доклав старань до його побудови, і поміж них – Івана Чендея.

Мені випала щаслива і пам'ятна нагода організувати відзначення двох ювілеїв Івана Михайловича – 70-річчя та 75-річчя від дня його народження. Обидва відбулися в обласному українському музично-драматичному театрі, обидва пройшли святково, уро-

чисто, піднесено і багатолодно. Та обидва рази Іван Михайлович приходив до управління культури з одним і тим же наполегливим проханням: непотрібно ніяких святкових зібрань та урочистостей, бо ми, казав він, живемо в надто складний час, країна переживає економічну скруту, людям не до пишнот, а ті кошти, що передбачені для проведення ювілейного вечора, краще використати на важливіші потреби, хоча б на видання двотомника творів, котрого він чекає і не дочекається багато років. Та я все-таки наполягав на проведенні ювілейного вечора, додавши, що видання двотомника – це само собою, а ювілейний вечір – це теж само собою. Трохи подумавши та зваживши ситуацію, ювіляр уперто заявляв:

– Я взагалі не прийду на той вечір! Зараз цей захід нікому не потрібний.

– Якщо ви, шановний Іване Михайловичу, на свій ювілейний вечір не прийдете, то це аж ніяк не означає, що він не відбудеться, ми все одно його проведемо. В такому разі – без вас! Чи ж то буде гарно, що Чендея впановуватимуть люди, колеги, поціновувані його таланту при живому та, слава Богу, здоровому авторові, але без його присутності? – глянув я на мого співбесідника і по виразу його обличчя впевнився, що таки переконав його у необхідності проведення подібної акції. Для того, аби поставити крапку в розмові про відзначення ювілею, я додав:

– Майте на увазі, шановний Іване Михайловичу, що Чендей як письменник і громадсько-культурний діяч давно вже належить не тільки собі та своїй родині, але й тим багатьом читачам, котрі його шанують.

– Ну, що я вам скажу? Я впертий, а ви ще впертіший. Будь, що буде! Як-то кажуть, хай твориться воля Божа і воля ваша! Але все ж прошу вас і настійно благаю, аби там не було зайвого та надуманого славослів'я, бо воно людині тільки на шкоду, а не на хосен, – сказав він і піднявся зі стільця. Був задуманий і заклопотаний неминучими подіями, які ні обійти, ні об'їхати...

Ювілейний вечір до 70-річчя письменника (1992 р.) був особливо щирим, теплим і задушевним. Чи то причиною цього була особа самого ювіляра, чи режисура дійства, пропущена через чуйні серця викладачів і студентів Ужгородського училища культури (нині – коледжу культури і мистецтв), чи одне і друге разом узяті,

але вечір удався, і наш ювіляр залишився дуже задоволеним. Глядацький зал театру був переповнений, на ювілейний вечір письменника прийшла творча інтелігенція, викладачі та студенти навчальних закладів, шанувальники його творчості.

Особливої ваги цьому культурному заходу додала присутність на ньому і виважений, ґрунтовно-аналітичний виступ про творчий набуток письменника відомого літературознавця, академіка, директора Інституту літератури Академії наук України Миколи Жулинського. Його двадцятихвилинна промова глибоко схвилювала присутніх і особливо ювіляра. За порівняно короткий відрізок часу наш шановний гість зумів вагомо, вичерпно та об'ємно оцінити творчий внесок письменника до скарбниці української літератури.

Взагалі ж приїзд до Закарпаття такого знаного вченого в царині літератури як Микола Жулинський, став ще однією культурною подією, окрім ювілею І.М.Чендея. В той період його ім'я не сходило з літературознавчих часописів, а проникливий аналітичний розум наукового дослідника, критичний аналіз літературних процесів надавали його науковим статтям та працям естетичної глибини і переконливості.

Той незабутній ювілейний вечір відбувся в день народження І.М.Чендея 20 травня 1992 року, а наступного дня ми вирушили на батьківщину ювіляра до селища Дубового на Тячівщину. Це були Іван Михайлович з дружиною Марією Іванівною, згадуваний уже Микола Жулинський, а також відомий український вчений-літературознавець і публіцист, громадсько-культурний діяч, професор Микола Мупинка з Пряшева і автор цих рядків. Такою була воля і побажання Івана Михайловича від самого початку розмови про відзначення ювілею. В ці дні його особливо вабило до рідних місць, до незабутніх вражень босоногого дитинства та замріяної юності, до тих близьких серцю околиць, де завжди на душі стає тепло та відродно, а інколи й щемно від усвідомлення, що вже відійшли у вічність деякі близькі друзі та рідні, а особливо батько та мати. Тут він знайшов прообраз деяких своїх героїв і до відомої книжки «Березневий сніг», і до інших творів. Дубове – це досить великий і вагомий пласт його життя і творчого шляху.

Ми переночували у рідних Івана Михайловича, а вранці з першими променями сонця вирушили штурмувати гору Ясеніву,

що височить над Дубовим. Була вже пізня весна, на поріг ступало гаряче карпатське літо. Перед нами пролягли звивисті чабанські стежини до вершини Ясенової, де полонинська краса ще яскравіше ясніла під весняними променями сонця, бо день видався на диво погожим та безхмарним.

Долаючи схили Ясенової, ми з Миколою Мупинкою відокремились від інших двох наших супутників, котрими були, як здогадується читач, Іван Михайлович та Микола Григорович, аби дати їм можливість поспілкуватися, сказати те, що можуть у такі рідкісні хвилини повідати один одному справжні та щирі друзі без стороннього вуха.

Відверто кажучи, ми всі трохи хвилювалися за нашого ювіляра, котрому в його сімдесят років, що вже відвик від таких втомливих полонинських підйомів, випало долати Ясеніву та ще в спекотний день. На щастя, наші хвилювання були зайвими: кілька годин «штурму» Ясенової закінчились взяттям її вершини, коротким перепочинком і неквапливим спуском донизу її крутими звивистими стежинами. Коли долали останні метри схилу, сонце вже сідало на спочинок. Вмивши спітнілі обличчя в гірському потічку, зросилися свіжою прохолодною водою, і втому як рукою зняло. Швиденько переодягнувшись, поспішили до селищного будинку культури, де вже зібралися дубівчани на ювілейний вечір Івана Михайловича. І тут я мав можливість порівняти, якою була атмосфера ювілейного торжества в Ужгороді, а якою тут, у рідному селищі письменника. В глядацькому залі було багато не тільки селищної інтелігенції, але й численної родини Чендеїв, сусідів, друзів, і це створило загальну атмосферу безпосередності, близькості, товариськості, родинності. У промовах односельчан відчувалося, що вони щиро пишпаються своїм знаним земляком.

Я особливо чекав нового виступу Миколи Жулинського. Там, в Ужгороді, він виступав двадцять хвилин академічно складно, хоча разом із тим дохідливо та переконливо, і всі двадцять хвилин – без папірця. За тривалістю його промова в Дубовому дорівнювала ужгородській, але за характером була зовсім іншою. Зваживши на аудиторію та уникнувши складних літературно-дослідницьких оцінок творчості письменника, критик просто вів задушевну розмову з дубівчанами про те, що їхнім славним

земляком пишається не лише Дубове, Закарпаття, але і вся наша Українська держава.

Творча дружба Івана Чендея з відомим критиком-літературознавцем, на мою думку, була не випадковою. Іван Михайлович як письменник завжди прагнув, щоб його твори були об'єктивно і кваліфіковано оцінені. Це є абсолютно природне прагнення кожного справжнього творця. Та об'єктивно здійснити це дано далеко не кожному критикові. А ось Микола Жулинський володів цим естетичним чуттям, цим даром Божим. Здається мені, що саме це було одним із головних витоків творчих взаємин та й чисто людської близькості цих двох яскравих особистостей.

...Разом з дубівчанами ми вийшли із селищного будинку культури. Побачили над Ясеновою повний та сяючий місяць посеред яскравого мерехтіння безлічі зірок.

У неодноразових висловлюваннях Івана Михайловича про найбільш активних учасників закарпатського літературного процесу я завжди вловлював надзвичайно шанобливе його ставлення до своїх талановитих попередників – Луки Дем'яна, Олександра Маркуша, Василя Гренджі-Донського та інших. У цьому я впевнився, зокрема, під час відзначення 100-річчя від дня народження Василя Гренджі-Донського у 1997 році. Окрім широкомасштабних урочистостей в Ужгороді, Міжгір'ї, Тячеві, Виноградіві та інших населених пунктах Закарпаття, ювілей письменника урочисто відзначався на Пряшівщині, а також у Братиславі, де письменник вимушено опинився як вигнанець після трагічних подій Карпатської України, де провів останні роки життя і похований у 1974 році на центральному братиславському кладовищі «Солов'їна долина».

Принагідно слід відмітити, що до відзначення ювілею чимало зусиль доклала донька письменника Зірка, котра для цього приїхала до Закарпаття з далекої Америки, а також тодішній Надзвичайний і повноважний посол України в Словацькій Республіці, відомий український письменник і громадсько-культурний діяч Дмитро Павличко, а на Закарпатті – Іван Чендей. До речі, на прохання Дмитра Павличка управління культури Закарпатської обласної державної адміністрації організувало виготовлення пам'ятної надгробної плити з вигравіруваним портретом Василя

Гренджі-Донського для встановлення на його могилі в Братиславі, а ми удвох з Іваном Михайловичем взяли участь в урочистому мітингу з нагоди встановлення надгробка, а також у науковій конференції в Братиславі, присвяченій 100-річному ювілею письменника. І хоча на той час самого Івана Михайловича вже мучила хвороба, він терпеливо та мужньо переносив і нелегку дорогу потягом, і взагалі всілякі незручності досить тривалого шляху до Словаччини. І у виступі на могилі Василя Гренджі-Донського, і в промові на ювілейній науковій конференції він віддав належне поетові-борцю, котрий ризикував своїм життям, але чесно і самовіддано служив Карпатській Україні, поетичним словом славив її визвольні змагання.

У нашому управлінні культури Іван Михайлович був дуже частим і завжди почесним гостем. Приходив до нас зі своїми нелегкими життєвими проблемами і радощами, ідеями та планами. Коли в 1994 році став лауреатом Національної премії України імені Т.Г. Шевченка, також зайшов до управління культури і в деталях розповідав про свої враження від урочистостей у столиці, що відбувалися з нагоди вручення високої державної нагороди за участю Президента України.

Ми завжди в управлінні культури ставилися з великою увагою до цих його відвідин. Якось я запитав нашого гостя, як його самопочуття, як працюється, він не роздумуючи відповів:

- Знаєте, працюється творчо і натхненно тоді, коли в родині все добре, коли всі здорові і щасливі. На жаль, це буває не завжди.

У цих його відвертих зізнаннях було так багато щоденної життєвської правди, а за ними прослідковувалась його постійна турбота про найрідніших йому людей. А взагалі мало хто із тодішніх письменників так приязно та дієво допомагав у розвитку культури в нашому краї, як це робив Іван Михайлович, чим виявляв свою небайдужість до всього, що відбувалося в Закарпатті і загалом у державі. Шкода, що люта хвороба примусила його останні роки закритися в чотирьох стінах. Та навіть за таких обставин на шпальтах газет час від часу звучало пристрасне чендеївське слово. І це завжди радувало, бо знали, що його слово мудре.

У тій його життєвській мудрості я особисто переконувався неодноразово, але як унікальний факт, що яскраво характеризує саме

що рису характеру Івана Чендея, запам'ятовся ось такий. У селі Білки, що на Іршавщині, місцева влада всілякими методами намагалася примирити дві релігійні конфесії – православну і греко-католицьку. Приводом до взаємної неприязні свого часу стала згубна антинародна політика радянського тоталітарного режиму, котрий у кінці 40-х років минулого століття розпочав наступ на католицьку церкву, внаслідок чого велика кількість греко-католицьких церковнослужителів була репресована, а греко-католицькі церкви передані православним вірникам або перетворені на колгоспні склади, як це було і в моєму рідному селі Липча на Хустщині, або на так звані «музеї атеїзму». Греко-католицькі громади були позбавлені приміщень для моління. Коли ж із настанням процесу демократизації ці складні питання поступово почали врегульовуватись, то давалось це не так легко і не так просто, бо, як відомо, почуття вірників, як і національні почуття, надзвичайно чутливі та вразливі. Аби налагодити мир і злагоду між двома конфесіями, у Білках було вирішено провести обошльне віче на площі в центрі села. Цю відповідальну акцію спеціально приурочили до великого релігійного свята Петра і Павла, а це свято у Білках завжди є храмовим. По службі Божій дві великі колони вірників – православних і греко-католиків – із церковними павісами, іконами та молитвами зійшлися на головній площі села. До білківчан промовляли представники влади, священники. Попросили до слова й Івана Михайловича. Він привітав селян із великим церковним святом, подякував державній владі за те, що нарешті кожній людині гарантовано право віросповідання. Завершив свою коротку промову такими мудрими словами:

– Бог один на небі, і всі ми кожен по-своєму величаємо його та молимося йому – як православні, так і греко-католики. І сонце своїми теплими променями з ранку до вечора однаково обігріває як православних, так і греко-католиків. Усі ми діти одного батька – Всевишнього Господа, а для батька завжди найбільшою радістю і втіхою є мир та злагода між дітьми, братами і сестрами. Тож будьмо гідними цієї великої Господньої ласки.

Промовець зійшов з імпровізованої трибуни. Натопи якусь хвилину мовчав, роздумував над почутим, схвильований простими, але мудрими словами письменника, а потім вибухнув шква-

лом оплесків. Чендееве слово поставило своєрідну крапку в тій багатолюдній примирливій розмові двох конфліктуючих релігійних конфесій. По обличчях вірників було видно, що задушевні думки письменника припали їм до душі. А я розмірковував про те, що талановитий письменник своїми творами, ідеями, думками завжди промовляє до народу, і в його душі завжди знайдеться потрібне слово.

...Івана Чендея я навідав у його оселі за якийсь час до його сумної кончини. Він лежав на дивані нерухомо, а його засмучені очі дивились у стелю. Фізичний стан його був надзвичайно тяжким, і якоїсь реакції на мій прихід не послідувало. Моє серце застигло в тривозі.

- Іване, поглянь: то Василь Степанович прийшов, - заговорила до нього дружина Марія Іванівна.

Після хвилинного задумливого мовчання хриплим, придушливим голосом промовив:

- Я дуже радий зустрічі. Вибачайте, піднятися не можу.

Своїм напівпогаслим поглядом поволі прощався з нашим грішним земним світом, повагом заглядаючи у потойбічний. На наших очах, на жаль, догорала свічка неординарної людини, котру ми звикли були бачити невтомною в бурхливому життєвому круговороті, відданого сина нашої Срібної Землі, котрий так багато зробив своїм непересічним талантом і натхненною працелюбністю задля блага людей. Такі особистості як Іван Чендей не помирають - вони живуть у тих добрих і невмирущих справах, котрі залишили нам і нашим нащадкам за життя, живуть і вічно житимуть у пам'яті сучасних і майбутніх поколінь.

Ольга Данко (Чендей)

Я З БРАТОМ СПІЛКУВАЛАСЯ НАЙБІЛЬШЕ*

Брат Іван був старшим від мене на 13 років. До мого приїзду в Ужгород уже закінчив гімназію, мав за плечима навчання в університеті, побував на війні, на курсах журналістів у Харкові, звідки приїхав дуже схудлим. Працював у газеті «Закарпатська правда». З 1955 року став головою закарпатського відділення Спілки письменників України. Працював багато, знав чимало. Займався з молоддю. Радів їхнім успіхам. Легко міг визначити здібну людину. За своїм робочим столом проводив багато часу. Коли перевтомлювався, йшов у свій сад чи виноградник. Сам обрізав дерева, обкопував, прищеплював. Урожай мав завжди щедрий. Не шкодував ділитися вирощеним із друзями і добрими людьми. Сам садив і прищеплював чудові троянди різних кольорів. Роздавав часто їх знайомим. Був чесний, скромний, негоноровий, прямий, привітний, терплячий, душевний, готовий допомогти кожному. Міг приписати у свою хату всіх, хто до нього звертався: без приписки людина ніде не могла влаштуватися.

Я з ним часто їздила по Закарпаттю. Нерідко йому вітались люди, яких він не знав. Часто зупиняли, щоб поговорити... В його хаті жило і виховувалось не одне покоління близьких. Це ще й завдяки дружині, яка ніколи цьому не перечила, підтримувала, допомагала. Першою читала написані твори.

Під час поїздок обов'язково відвідував своїх друзів, рідних, не обминав жодного книжкового магазину, любив купувати книжки.

* Уривок із ненадрукованих спогадів

Дуже любив місто Хуст. До мене приїздив часто в Деревці і Дравці. Міг прийти пішки, подолавши п'ять кілометрів.

Будував хату. Часто мені казав, що коли б не будівництво хати, написав би роман «Колиска». Для неї зібрав чимало матеріалу. Вмів давати гарні назви своїм творам. Наприклад: «Чайки летять на Схід», «Луна блакитного овиду», «Казка білого інею», «Кринична вода», «Далеке плавання», «Вітер з полонин», «Калина під снігом», «Теплий дощ», «Птахи полишають гнізда», «Терен цвіте», «Скрип коліски».

У своїх творах висвітлював різні теми. Як підмітив Микола Жулинський: «Історія його краю в його творах». Микола Григорович неодноразово казав мені при зустрічах, що так, як мій брат пише лише Олесь Гончар. З дружиною О. Гончара Валентиною Данилівною родина підтримує зв'язки і досі. О. Гончар з дружиною теж бував у брата вдома. М. Жулинський приїздив багато разів, навіть у мене в Дравцях побував.

Двічі вище хати брат висаджував лісок із рідкісних дерев. Привозили йому саджанці письменники, допомагали садити. Отримав на це дозвіл від міської влади. Раніше там був занедбаний виноградник. Земля пустувала. Він плекав, доглядав лісок, поливав щедро. Розвів мурашник, нарощував його, підкладаючи гілочки, ставив їжу, воду. Коли приходила до них, обов'язково вів мене, щоб подивилась на ті струнки дерева. Та нечистий вселився в людину, що найняла чоловіка, аби зрізав той лісок. Позбирав гілки, стовбури і поскладавав на огорожу. Брат переніс страшний стрес. Почав готувати фундамент на огорожу, носив відра з бетонним розчином, важкі камені. Перевтомився. Наслідок – обширний інфаркт міокарду. Видатний кардіолог на руках поніс брата до машини, як дитину. Привезли в реанімацію. Талановитий лікар врятував йому життя. Після цього брат прожив ще довго. Вдруге посадив чудовий лісок. Виріс гарний, але знову заважав майновитим. Із Києва через газету «Літературна Україна» звернулись до урядовців М.Жулинський, І. Драч, Г. Сивокінь та інші з проханням не знищувати той лісок. Не послушали. Якомусь «грошовитому» треба було там шматочок земельки. Урядовці ні на що уваги не звертали і закони не дотримали. Лісок знищили.

У 1996 році на запрошення друзів з Америки брат таки полетів до США. Вони його довго вмовляли, приїздили до нього. Це професор Василь Маркусь, Осип Данко. Там він був близько місяця. Виступав у багатьох містах перед українськими громадами, його тепло зустрічали, задавали багато запитань. Стільки зібрали грошей за його виступи, що повністю покрились видатки на подорож і ще щось залишилось. Сильно змучився. Виснажений повернувся додому. Про все це мені розповів, коли я була з ним в санаторії «Карпати». Говорив мені, що в Америці йому не сподобалось. Ніколи би свій край ні на який інший не проміняв. Ще розповідав, що назви санаторіїв запропонував урядовцям він. Це «Перлина Карпат», «Сонячне Закарпаття», «Карпати», «Квітка полонини».

Багато праці доклав, щоб відкрили в Ужгороді музей Федора Манайла. Був у комісії, коли організовувався музей народної архітектури і побуту.

Любив ходити у светрах, вив'язаних мною. Є навіть фотографії у його книжках. Виступав у них на телебаченні, ходив по місту, носив вдома. Нитки купував сам, замовляв візерунки. Я дуже старалась виконати його замовлення якнайкраще. Нав'язала йому тих светрів чимало. Людив джерги-ліжники, покривці, зроблені маминими руками.

Коли в друзів не було грошей, міг віддати останнє.

29.09.2015 р.

ЖУРАВЛІ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Доля не зводила мене з Іваном Михайловичем Чендесем на шляхах житейських, але розщедрилася на зустрічі шляхами творчими. Простіше кажучи: я читав усі без винятку його книжки й журнальні публікації, на багато з них відгукувався статтями в пресі; він читав дещо з мого. Ми зацікавлено листувалися протягом кільканадцяти років, починаючи з 1981-го, – звісно ж, на теми літературні. Це нас поєднувало, хоч особистих контактів, власне, й не було. Майже в кожному листі Іван Михайлович пристрасно запрошував мене в гості на Закарпаття, знаджуючи красою його природи (це, власне, був і вияв його любові до рідного краю, потреба поділитися радістю свого «землепочування»), – але в мене все щось не складалося. В Києві Іван Михайлович бував не часто, і то в спілчанських чи видавничих справах, і ми як зустрічалися, то «на людях». Так що задушевні бесіди залишалися на листування.

Перші листи від Івана Михайловича я одержав 1981–82 років. Це був період, коли я ще працював на Авіазаводі і тільки почав повертатися до літературної роботи. Писав про «літератури народів СРСР». Іван Михайлович читав деякі мої книжки, давав їм добрі оцінки, але постійно нагадував: скільки в українській літературі такого, про що треба писати! В самому лише Закарпатті яке чудове гроно оповідачів і новелістів – Лука Дем'ян, Олександр Маркуш, Федір Потушняк, – мало поцінованих і мало відомих. За цих своїх попередників, як і за колег у Пряшівщині, Іван Михайлович особливо вболівав, слушно вбачаючи велику несправедливість у такій неувазі до однієї із самобутніх гілок української культури. Я це чудово розумів, і мені це боліло, але умови для повернення в українське літературне життя склалися повільно, я лише набирав борги, щоб спробувати згодом повернути їх.

Тим часом почалася горбачовська пора «гласності й перебудови». Іван Михайлович був серед тих, хто пов'язував з нею свої надії на оновлення і життя, й літератури. Але водночас бачив тихий саботаж чиновників – і апаратних, і літературних. У багатьох листах до мене він пише саме про це. В його творчості наростають мотиви соціальної сатири, викриття міщанської психології. А водночас – поетизація народної владчі, гармонії родинних стосунків і доброго співжиття зі світом природи, яка промовляє до нашого серця багатством своїх голосів і незбагненністю свого мовчання. Письменника тривожила доля таких кращих якостей народної владчі, притаманних його героям, як внутрішня гідність, доброзичливість, несуетність, уміння відособлюватися від минущої моди й напасті, зберігати незалежність думки, – чи ці якості витримають випробовування нового часу – часу небувалих напружень і повсюдного попиту на моральну деградацію? Його тривожила розгубленість багатьох наших людей перед несподіваними проблемами, що почали вимальовуватися вже з перших кроків незалежності України. В одному з останніх листів – 21 грудня 1994 року – він згадував повчальний для нас історичний прецедент: «...Коли після розвалу Австро-Угорської імперії Масарик повернувся з Америки до Праги», то на запитання стурбованих земляків, як їм бути далі, тепер уже у власній країні, він відповів: «Не бійтеся. І не крадіть». – До цієї простої і, як виявилося, вичерпної (для чехів і словаків) поради Іван Михайлович додав своє сумне спостереження: «Таке враження, що наш чиновничий люд почув глас самого неба: «Не бійтеся – крадіть!» Під такою тотальною навалою може впасти і благовладштована держава».

Це писано понад двадцять літ тому. За цей час страху ще поменшало, а крадіїв ще побільшало. І якщо наша не дуже «благовладштована» держава все-таки не «впала», то хіба завдяки тому, що тримається на таких людях, як ті, про кого Іван Михайлович Чендей писав у «Криничній воді», «Луні блакитного овиду», «Казці білого інею», «Іванових журавлях», – людях щедрого серця, тружденної сили, великодушної поміркованості, природної доброзвичайності, які живуть з людьми і для людей, залишаючись у їхній пам'яті негаснучою жаринкою добра, а в самому шліні життя – слідами добрих справ.

Таким залишається для нас і сам Іван Михайлович Чендей.

31 березня 2017 р., Київ

Микола Жулинський

ЯСЕНОВА ХУДОЖНІХ ВІДКРИТТІВ²⁸

Що ж, пора і честь знати! Пора в дорогу, в дорогу додому – після великих доріг по Закарпаттю, по історії і сучасності чудового краю. Тиждень з Вами, дорогий Іване Михайловичу, багато важив для мене. Зустрічі, розмови, спогади, розважливі Ваші пояснення – все це мерехтливо, але яскраво і вражаюче, заповнювало сонячні дні, а спонукає зараз до роздумів. Але не треба поспішати з висновками, бо варто ще й ще подумати, замислитися, перечитати Ваші твори, заглибитися в складну історію краю, послухати себе, розгорнути свої враження перед собою, аби не обмежити свій кругозір тільки красою гір, екзотикою звичаїв, сліпучими спалахами зустрічей, за якими мовчазно і величаво стоять у горі, у скорботах людські долі.

Дорога на Ясенову. Хіба забудеться це сходження на гору, яку Ви навечно «оселили» в своїх творах? Не забуду, як Ви, босий, попереду з торбинкою, в якій сало, помідори і хліб, то поспішаючи, то вичікуючи мене, йшли слідами матері, батька, своїми слідами; як бесідували з Цилею – трагічної долі жінкою, як зупинилися Ви біля пастушків – випитували, хто вони, якого роду, що пасуть, що читають; як Ви бігцем долали самий верх Ясенови – кинулися в траву, розкидавши руки, а вгорі зовсім близько – небо. Сторчать коники, світ розгорнувся, розширився, і ти німієш у подиві перед цією величавою прадавністю землі і неба... Як обміряли викошену братом Петром гору, як обходили оборіг і вивіряли: звідки ж то, з якого боку нещодавно звалився Петро і забився так, що довелося саньми звозити в село («звісно, з крутішого, вищого боку, бо як падати – то вже падати!») Як обідали біля Вашої кошари, пили з кринички воду, як раділи і сміялися з того, що онуки пастушки з Вашого

²⁸ Із Книги пам'ятних записів садиби на вул. Висока, 15

дитинства Василяни на возиках один поперед другого хвалилися майстерністю з'їжджання з гори. Як частувала нас Василяна козячим (ні, овечим!) молоком кислим і кукурудзяним коржем, бринзою... Як ходили по цвинтарі, зупинялися перед могилою Вашої матері, брата, дідів... А це лише один, і то не повний, день. Бо перед тим ми ще немов освячували своє сходження на Ясенову в Преображенській церкві, з подивом язичеським спостерігали за Вашим батьком, який по-диктаторському давав лад у церкві, вершив обряд і таким був зосередженим у своїй старанності, що не зауважив сина.

А після Ясенови була зустріч з дідом Михайлом, його гнівні інвективи з приводу п'янства, куріння, блуду – громоподібні глаголення і осудження...

Потім поїздка в Усть-Чорну до водоспаду, відвідини Петра, на другий день – зустріч з Ільком Поповичем, який колись підписував листа «У кривому дзеркалі», а зараз відмовляється уською поведінкою і оцінкою діяльності (бездіяльності) Фіцає Івана – прототипа Івана з повісті «Іван». Зустрічі з сестрою Анною і сестрою Сидонією; поїздка в Рахів, в Хуст (відвідування гімназії), в Білу Церкву; зупинка в селі Стеблівка біля неймовірної елегантності церкви XVII століття...

Повчально, цікаво і величаво. Отак я приблизився до роду Чендей, до Ваших героїв, до їхніх прототипів. Дечому навчився, дещо пізнав з історії Закарпаття. А головне – наблизився серцем до Вас, дорогий Іване Михайловичу, до Марії Іванівни, Михайла, Марічки. І це мене найбільше тішить.

За все спасибі уклінно. Сходження на Ясенову максимально зблизило мене з Вашою творчістю, змусило (і я цьому радію!) ще раз перечитати і «Птахів...», і «Терен цвіте», і «Березневий сніг», дало мені моральне право виносити свої роздуми про Вашу творчість на суд читацький.

Мрію знову (вже тепер тут, на Вашій розкішно зеленій, плодovitій завдяки Вашим трудам садибі) про нові враження, про нові горизонти відкриття того світу, яким Ви живете, задля якого творите, в ім'я якого будуть вершитися Вами нові Ясенови художніх відкриттів.

16 – 22 серпня 1981 року

Дмитро Кешеля

У ЖИТТІ І НА КАРТИНІ²⁹

Не стало Івана Чендея. Він був останнім літературним метром Закарпаття, який міг похвалитися власною школою. «Школу Чендея» радо відвідував кожен початкуючий прозаїк, і не тільки... Нині ця «ніша», на жаль, порожня.

За вікном автобуса на весь голос дзвінок, світло і радісно співала весна. Все надовкола буяло, кипіло, рвучко літав вітер, а маршрутний автобус «Мукачево-Ужгород» ледве волікся по дорозі, не забуваючи зупинитись біля кожного стовпа, як п'яниця біля чергової корчми. Повільна їзда мене дратувала. З'являлося

час од часу таке почуття, що вискочу із салону і сам побіжу значно швидше, аніж плентався цей лінивий автобус. Я ж так спішив! Хоча... Нікуди я не спішив: просто давалася ознака велика тривога перед зустріччю із тим, до кого їхав я – простий сільський школяр. А замахнувся я не мало-не багато, а на зустріч із самим Іваном Чендеєм – на той період чи не найпопулярнішою людиною в краї і добре знаним письменником у всьому Радянському Союзі.

У ту пору я теж пробував свої сили у прозі. Активно відвідував мукачівське літоб'єднання «Полум'я», і навіть дещо вже видрукував на шпальтах районки «Прапор перемоги». Один із духовних наставників літстудійців, теж відомий письменник Йосип Жупан постійно наголошував: якщо беретеся за перо, мусите знати творчість класиків і сучасників – читайте, читайте і ще раз перечитуйте. Для мене – слухняної сільської дитини – напучення варошського пана та ще й письменника – звучало, як одна із заповідей Божих. Я читав постійно, усюди, аж до потемніння в очах. Іван Чендей поряд із Стефаніком, Коцюбинським, Потушняком, Маркушем,

²⁹ Кешеля, Дмитро. У житті і на картині / Д. Кешеля // Карпатський світ. – 2006. – № 1. – С. 197-201.

Томчаниєм, Лукою Дем'яном став для мене улюбленим творцем. Та з усього мене найбільше вразила книга «Березневий сніг». До слова, я встиг її купити в одній із мукачівських книгарень за день до конфіскації. І вже відтак нікому не хвалився, що володію дорогоцінним скарбом. Читав збірку помаленьку, щовечора, сторіночку за сторіночкою у літній кухоньці при свічці.

Все вражало у творах – сюжети, мова, щедро пересипана місцевою говіркою, тонко виписані характери, пейзажі, замальовки... Але найбільше опшелешила правда життя. Вона, ця правда, чи не вперше за десятиліття радянської влади на Закарпатті постала не у всій «красі», а в гіркоті, пригніченості, безнадійності і великій печалі. Вона, Чендеева правда, йшла із твору у твір, як вимучена життям селянка-жебракча від хати до хати, але просячи не милостині, а щирого людського співчуття. Те, про що я читав у книзі, щодень бачив і сам: і покалічені людські душі, і зневіру, і суцільну брехню, ряджену в одежі правди. Але такі вже були у той час правила гри: життя ішло своїм вибоїстим, кам'янистим і тернистим шляхом, а мистецтво легко котилося іншим – рівненьким, гладеньким під оптимістичні марші фанфар про всенародні звитяги і всюдисуще благополуччя. А Чендей «Березневим снігом» вперше за радянські роки на Закарпатті порушив ці правила руху, і правила гри...

Реакція не забарилася. Одного дня поштарка – моя рідна тітка Олена – принесла газету «Закарпатська правда» і, вручаючи мені особисто, мовила:

– Прочитай, Митре... Там дуже страшна стаття про письменника Чендея.

Тітка добре знала про мої літературні потуги, тому газету особисто вручила не випадково.

Гадаю, немає потреби переповідати матеріал «Чому обурились дубівчани?», опублікований у згаданому номері «Закарпатської правди».

Прочитане опшелешило! І тепер вже обурився і я! Але проти дубівчан. Будучи наївним підлітком, притьмом взявся за перо і написав до районної «Прапор перемоги» гнівний протест: мовляв, письменник Чендей ніде не збрехав і нічого не видумав, бо я сам свідок, як у нашому селі рубали хрести, знущалися над храмами, ображали священників, вірників і таке інше. І того ж дня через

поле навпростець подався до Мукачева. Робочий день у редакції, бачиться мені, уже закінчувався. У прийомній залишилася тільки – чи то секретарка-машиністка, чи коректорка – молода, дуже вродлива жінка на ім'я Міла, з якою був уже знайомий. Вислухавши мету мого візиту, вона попросила допис, уважно прочитала і, похитуючи головою, тихо мовила:

– Який ти молодець, Митрику! Який молодець! А який дурний! Боже, який недотепа!

– Чому?! – обурився я, налаштувавшись після перших слів Міли на похвалу.

– А тому, що ти нічого не розумієш! І твоєї статті ніколи ніхто не надрукує, – сказала із якимось співчуттям Міла.

– Але ж все, що написав Чендей – це правда, – не здавався я. – А в статті його несправедливо сварять!

– А ти поїдь до Чендея в Ужгород. І скажи йому про все це сам. І твої міркування, висловлені Чендею особисто, стануть письменникові набагато дорожчими, аніж би надрукував їх газеті, – порадила раптом співрозмовниця.

І досі не відаю, чи моя підліткова симпатія Міла була щирою, а чи хотіла зіграти зі мною у невинний жарт, але її слова вельми збентежили мене і миттю глибоко засіли у мізках. І в мені почався великий внутрішній дисконформ!

Мовлю про це не випадково. Якщо судити за публікаціями окремих моїх ровесників і деяких старших колег, вони з'явилися на цей світ із криками «Смерть більшовизму! Хай живе демократія!». А коли опанували перо, славосхвальні оди партії і радянській владі писали і друкували на шпальтах газет і у своїх збірках просто так, задля людського ока, аби приспати пильність всевидючої цензури. Мовити б – це все робилося вдень. А ось уночі, обливаючись кривавим потом і корчачись у творчих муках, писали гучні антирадянські поезії і романи, які тут же ховали глибоко у шухляди. Бачите, існувала і така «янусова» мораль, тобто – дволика. Щоправда, коли наказав довго жити «Союз нерушимий» і радянська влада почимчикувала у білих тапочках, ніхто так і не побачив й не прочитав тих геніальних підпільних творінь. У всякому разі!

На відміну від нинішніх вічних борців за щастя народне я народився тихо, непомітно і ніхто, як згадує рідня, не почув із вуст

моїх не те що революційного заклику, а навіть звичайного дитячого писку. Більше того, ріс і виховувався у патріархальній закарпатській родині, де понад усе шанували Бога, владу (вона ж бо теж від Бога), вчили покори батькам, шани старшим. А ось з іншого боку – наказували говорити завжди правду, боротися за справедливість і заступатися за невинно ображених. Зрозуміло, перша частина повчань у мене, як правило, вступала у суперечність із другою. І тому почасти, виборюючи правду, я неодмінно порушував заповіді про шану до влади, батьків і старших. За що неводноразо отримував ременем по хребтянці. Але в цьому ніколи не вбачав страждання за революційно-демократичні переконання. Так сталося і на цей раз. Після довгих вагань перемогло: обов'язково заступити за ображеного і сказати правду. Отож не попередивши рідню, я замість уроків сів на автобус і поїхав до Чендея. Адресу мені дав Микола Матола – на той час відомий молодий поет. А знайти помешкання для нас, сільських підлітків-всюдисуц, не вартувало великих зусиль не те, що в Ужгороді, а навіть в мегаполісі.

...Зізнатися чесно, увійшов я у хвіртку будинку по тодішній Високій, 15 із збентеженням і навіть якимось трепетом. Проте варто було пройти кілька кроків, як тривога і скутість миттєво зникли. Я потрапив у рідну для себе стихію. Довкола старої, але ще доброї хати пишно цвіли дерева. Зліва простяглися ряди виноградника, вміло підрізаного і підв'язаного, з акуратними, як грядочки, межиряддями. Посеред обійстя красувалась пишна сосна, під якою стояв дерев'яний стіл із вкопаними у землю лавицями. І всюди – квіти, квіти, любовно підстрижена зелена травичка і живопліт довкола чималенького господарства. У всьому – куди не кинь оком – відчувалася рука газди – порядного, вмілого і знаючого. Ця сільська ідилія миттєво мене заспокоїла і з'явилося таке відчуття, ніби завітав у гості до свого діда Василя. І вже сміливо попрямував моценою камінням доріжкою до схованої межі квітучими деревами садиби. І тут на дерев'яному ганку побачив досить дивного, вірніше б мовити – дуже колоритного, як для міста, чоловіка. Він – так тоді здавалося мені – був уже в літах, сидів за дерев'яним сільським столом... І загалом він увесь був сільським: із довгим пишним сивуватим волоссям, у домотканій без гудзиків сорочці, таких же простих ногавицях і... босий. Чоловік сидів за столом і крізь окуляри щось заглиблено читав.

«Напевно, Чендеїв садівник», – подумав я і голосно привітався.

– Слава Йсусу Христу, вуйку!

– Слава навіки! – відповів чоловік.

Зняв окуляри і весело-допитливим поглядом почав вивчати мене.

– Вуйку, Іван Михайлович Чендей живе тут? – запитав я і для певності додав. – Той, що письменник!

На обличчі мого співрозмовника майнуло деяке здивування, але він одразу опанував себе і добродушно відповів.

– Так, ти не помилився. Чендей живе тут. А сам звідки будеш?

Я відрекомендувався. І тут чоловік, відсунувши окуляри, почав мене випитувати: хто мої батьки, як живуть люди у селі, види на врожай, наші традиції і звичаї, як на місцевій говірці звучить те чи інше літературне слово... Чоловік весь час послуговувався рідною мені місцевою говіркою. І саме цим викликав велику довіру, повагу і я пірнув у бесіду, як у рідну стихію. І пройшла добра година, доки я схаменувся й запитав.

– А Чендей, вуйку, вдома?

– Вдома, вдома! – запевнив співбесідник.

– А ви би його не могли покликати? – попросив я уже приятельськи співрозмовника.

– А ти до нього у якій справі? – зацікавлено підняв голову чоловік.

– А-а-а-а, – похитав заперечливо головою. – То я мушу говорити лем із Чендесем – віч-на-віч.

– А ти й говори! – підбадьорливо понукнув чоловік.

– А чому се я маю вам розказувати свої секрети? – здивувався я.

– Та тому.., – тут співрозмовник витримав паузу і сказав... – Бо я і є Чендей. Як ти сказав «...той, що письменник».

Від несподіванки я ледве не вдавився язиком. Розкрив рота і отетеріло дивився на співрозмовника, відчуваючи як по спині неприємно поповзли мурашки.

Віч-на-віч із Чендесем я ніколи не зустрічався. Бачив його тільки на портретах. Там Іван Михайлович, як правило, виглядав дуже молодцювато, коротко підстрижений, у вишиванці, із щасливим блиском у очах і стримано-поміркованою посмішкою. Переді мною ж тепер сидів зовсім інший чоловік – значно старший, із па-

тріархально довгим волоссям, якийсь втомлений і, хоч як мужньо не тримав себе, печальний і навіть розгублений. З усього видно, все прожите і пережите, що було пов'язане із виданням «Березневого снігу», лягло тяжкими карбами і на душу, і на обличчя...

- А я вас зовсім не таким уявляв - набагато молодшим, - бовкнув сперсердя я...

- Люди, Митрику, дуже міняються, - знічено відповів Чендей. - От я бачив, як на війні за одну годину молоді хлопці ставали сивими дідами. А в житті часом буває не легше, як на війні.

Ці слова Чендея чомусь дуже врзались у пам'ять, і я їх неводнораз згадував про себе.

- Але не розчаровуйся і не ганьбися, - продовжував Чендей, - можеш мене називати і вуйком. Мені се дуже любиться. Ну, а тепер говори, що привело до мене.

І я плутано, десь заїкаючись, вибачаючись, почав викладати своє обурення від статті «Чому обурилися дубівчани»... Чендей відклав убік папери, ручку, зіперся підборіддям на руки і, не мовлячи слова, почав уважно слухати. Я геть розгубився, бо чекав на якусь моральну підтримку - підтакуванням, чи бодай, згідливі кивки голови. Проте Чендей був якимось незворушним. Щоправда, щодалі від моєї бесіди лице письменника ставало задумливішим і сумнішим. Коли я врешті завершив монолог, Чендей якусь мить мовчав. І тільки, коли побачив, як я від хвилювання витираю спітніле чоло не менш спітнілими руками, лагідно усміхнувся.

- Дякую красно тобі, хлопчику.

Я полегшено зітхнув.

- А скажи, будь добрий, ще хтось так, як ти, теж думає?

- Та про це все село наше говорить! - вигукнув я. - І всі люди навколо!

Я не лукавив. Хто пам'ятає 60-70-і роки минулого століття, у наших людей була величезна тяга до духовності, культури, літератури і мистецтва взагалі. Майже кожен художній твір, який виходив з-під пера закарпатських і інших відомих українських письменників, ставав справжньою подією не тільки в колі інтелігенції, а в житті всього народу. Пригадую, який читацький бум викликав роман Михайла Томчанина «Жменяки». До нашої сільської бібліотеки надійшло кілька примірників, і за ними в чергу

вишикувались сотні людей. Багатьом доводилось по півроку чекаати, а роман у книгарнях Мукачєва продавали по великому блату з-під прилавку.

Іван Чендей теж належав до вельми популярних письменників і звісно, історія із «Березневим снігом» стала, мовити б нинішнім сленгом, «найрейтинговішою» у тодішньому політичному і культурному житті не лише Закарпаття, а й України.

Від мого запевнення Іван Михайлович просвітлів і лагідно сказав:

– Це добре, що люди розуміють... Але коли б це тільки ти один зрозумів, то письменникові і так варто писати і страждати...

І коли вимовив останні слова, очі зволожились і на краєчку повіки затремтіла сльоза.

Тут скригнули двері, і на ганок із хати вийшла миловидна жінка із якоюсь квітучосяючою посмішкою. Як згодом виявлось, це була Марія Іванівна – дружина Івана Михайловича. Привітавшись, Марія Іванівна радісно, здивованим голосом запитала:

– У нас гості?

– О, Марійко, як ти вчасно, – глянув ніжно на дружину Чендей. – Я ще не обідав. Та й наш гість із неблизької дороги. Певне, вже зголоднів.

Як я не відпирався, але мусів пообідати з Чендеями. До слова, велика гостинність і співпереживання – кожного нагодувати, порадити, поспівчувати, допомогти, дати притулок у хаті на нічліг, а деколи й на проживання – це була одна з найголовніших рис характеру письменника Чендея і його родини.

... Ми прощалися далеко за полудень. Я, скориставшись нагодою, залишив Чендею і зошит своїх невеличких оповідань. Він обіцяв прочитати і конче відгукнутись.

Коли покидав обійстя Чендеїв, біля хвіртки озирнувся. Письменник сидів на ганку за тим же дерев'яним столом і щось записував. Достеменно з таким Чендеєм – замисленим, босим, у домотканій сорочці і таких же ногавицях – через багато-багато літ я зустрінуся на одній із персональних виставок нашого художнього академіка, мого великого цимбори Володимира Микити. Щоправда, зустріч ця буде не персональною, а з відомою картиною Микити «Письменник Іван Чендей» (1979 р.).

Іван Коршинський

ЗІ СПОМИНІВ ПРО ІВАНА ЧЕНДЕЯ

З Іваном Чендеєм я вперше зустрівся у вересні 1940 року, коли вступив на навчання до Хустської гімназії, де навчався й він. Різниця у віці нам не завадила зблизитись і відчутти прихильність одне до одного, насамперед завдяки його другу однокласнику Івану Фечці з Довгого, з яким я, будучи студентом, жив разом на квартирі. З приємністю прислухався я до їхніх розмов, що стосувались переважно літератури. На прочитані мною книги Фечка захопив мене навіть писати лектури. Звичайно, зблизило нас з Іваном Михайловичем і спільне віровизнання; ми разом ходили до православної церкви та відвідували недільні реколекції.

Складне політичне життя у краї вплинуло й на наші долі: його у 1942 році було мобілізовано в угорську армію, звідки йому вдалося дезертирувати, і після визволення Закарпаття він став кореспондентом «Закарпатської правди», а мене з гімназійною освітою та з атестатом зрілості про закінчення Великобичківської середньої школи, студента другого курсу медичного факультету Ужгородського державного університету, у жовтні, саме на Покрови, 1948 року, було заарештовано і засуджено за зв'язок з підпільним рухом опору тоталітарному комуністичному режиму.

Із земляком і вже відомим українським письменником Іваном Чендеєм наші дружні стосунки відновилися аж в Ужгороді. На той час він був автором збірки оповідань «Чайки летять на схід» (1955), повістей «Терен цвіте» (1958) та «Іван» (у збірці «Березневий сніг» (1968)), роману «Птахи полишають гнізда» (1965). Два останні твори «за відхід від принципів соціалістичного реалізму» викликали невдоволення замовних літературних критиків. Тож у наших розмовах часто йшлося про те, як не втратити людську гідність під тиском обставин. Вдячний Івану Михайловичу і пи-

шаюся тим, що у тривалих задушевних наших розмовах він був зі мною щирий і відвертий.

Іван Михайлович був не лише талановитим письменником, він творчо підходив до всього, що його стосувалося. Багато мудрих порад я отримав від нього і по садівництву, зокрема по обрізці і догляду за садовими деревами, виноградарству тощо. Пригадую, з якою насолодою та ще й гумором садив він у нашому саду принесеного зі свого городу саджанця горіха, до чого захопився і моїх малих донечок. Певно, що із чистим серцем горіх посаджено, бо досі розлогою кроною прикрашає наш сад і нагадує про великого садівника. Якось, коли я захворів, приніс мені Іван Михайлович виноградне гроно зі свого городу: зважили – 1700 грамів. Жартома він додав: «Діло майстра боїться».

Були й розмови про літературу, про книги – і його, і чужі. Мені він подарував, гадаю, всі свої книги з авторськими написами, зокрема, «Криничну воду» (Ужгород, 1980), двотомник «Вибрані твори» (К., 1982), «Калина під снігом» (К., 1988), перший том «Вибраного» (Ужгород, 2002). Іван Михайлович любив писати розлого. За винятком останнього дарчого напису.

5 червня 2003 року я відвідав важко хворого Івана Михайловича. Тоді вже було видруковано видавництвом «Карпати» перший том двотомника «Вибране» з передмовою Миколи Жулинського «Духовна свіча Івана Чендея». У том увійшли оповідання та дві повісті – «Іван» та «Іванові журавлі». Автору книга сподобалася. Оскільки це було в день мого народження, він вирішив її подарувати мені. Але настільки був слабкий, що близько двадцяти хвилин затратив, щоб під словами Миколи Жулинського на початковій сторінці: «Іван Чендей... заради того, щоб добро і справедливість, любов до ближнього, віра в щастливий день України утверджувалися, запалив духовну свічу творчості і її світлом розгортає темінь у людських душах» – зміг поставити тільки свій підпис. На жаль, це був останній слід його пера.

Складалося так, що найбільше задушевних розмов відбувалося між нами під час подорожей. Як правило, я сидів за кермом, а Іван Михайлович біля мене. Я відчував, що йому подобаються такі спілкування, як і мені. Проїжджаючи селами, він, як правило, завжди знаходив щось цікавого згадати і розповісти. Наприклад, дорогою

до Чинадієва Іван Михайлович мав що сказати, адже родом з цього села і дружина його Марія Іванівна Пекар. Її рід він яскраво описав у картинах «Свалявські зустрічі», отже з описаного пощастило мені дещо почути з його власних уст. Не залишився поза увагою і відомий Чинадіївський замок, що приховує у собі багато загадкових історичних подій, пов'язаних із відомою княгинею Глоною Зрині.

Осіла в пам'яті моїй поїздка на Мукачівщину з Іваном Михайловичем по гриби – королівські опеньки, де їх було так багато, хоч коси. На поїздки на Тячівщину зупинюсь трохи детальніше, адже вона вплинула якоюсь мірою і на моє балотування у депутати Верховної Ради України. Івану Михайловичу не сподобалося, а мені тим паче, що дубівчани, його земляки, не поставилися до мене так, як ми сподівалися. Виникло непорозуміння між моїми побратимами, колишніми політв'язнями, та деякими представниками однієї з конфесій, які до сьогодні недолюблюють нас. Та був Іван Михайлович, який не міг пробачити землякам того, що вони піддалися на агітацію тих, з якими і він сам боровся у минулому, тих, що зараз вдалися до задобрювання виборців – роздачею харчів, одягу, гостинками, а хтось додумався до безпрецедентного заходу: звозив ліжка, начебто з метою організації нової лікарні. Очевидно, в той скрутний час такі маневри для декого давали очікуваний результат.

У Дубовому зустріч із земляками відбулась у переповненому великому сільському клубі. Першим надали слово мені. Виступив я, як завжди, і перед виборцями інших сіл найбільшого сільського району країни. Особливого враження на присутніх я не справив; зрозуміло, чекали на виступ Івана Михайловича.

Коли підійшов до трибуни він, в залі затихло, перестали й перешіптуватись. Адже перед ними виступав земляк, який прославив Дубове не лише в Закарпатті, але й за межами України. У своєму виступі Іван Чендей мене дуже хвалив; мені було і приємно, але й важко від таких величань... Не пожалів він і дубівчан, виганьбивши за те, що важко відриваються від комуністичного минулого ... Йому довго і щиро аплодували, а після багато з присутніх поспішили особисто поспілкуватися з ним.

Наступного дня ми пішли до церкви, а відтак погостювали у його рідних. Вся подія для мене залишилася у пам'яті як незабутнє свято.

Коли повертались додому, відчувалось, що Іван Михайлович був задоволений своїм задумом захистити земляка. Додам, що все це відбулося після першого туру виборів до Верховної Ради. Зрозуміло, що після такої зустрічі з односельцями, вони до мене у другому турі поставились більш прихильно.

Не приховую, та бо навіть з приємністю згадую, як дорогою Іван Михайлович між розмовами чудово виспівував коломийки. З моєю любов'ю до пісень, звичайно, я час від часу підспівував йому. Його милозвучний баритон, що порою опускався до басу, бринить у моєму серці до сьогодні.

Дорогою ми згадали і про горезвісного Івана з «Березневого снігу», який у великодну п'ятницю на цвинтарі хрести палив. Проїжджаючи через Тячів згадали і про збори у готелі «Коруна», де Івана за заготовлений для нього патріотичний виступ на зборах та після ста грамів оковитої ще й «Орлом» охрестили... Опинившись у моєму рідному Бушпині, завітали і до сестри Юліни, ровесниці Івана Михайловича, з якою не могли наговоритися. Навчаючись у Тячівській горожанській школі, вона була дуже активною, брала участь у «Просвіті», була курінною у «Пласті». Згодом видала прегарну книжку пісень, в якій переважав закарпатський мотив, зокрема фольклор, їм було про що поговорити.

У Бушпині Іван Михайлович зацікавився моїм родом. Він уважно вислуховував мене, зокрема про моїх батьків. У той час наша рідня встановлювала надмогильний пам'ятник покійним батькам. Вислухавши мене, він запропонував зробити на пам'ятникові таку епітафію: «Благословенним будь ім'я їх з роду в рід. Многостраждальним у трудах на землі. Скорботним у святій любові до дітей і внуків своїх».

Відвідуючи кладовище в Бушпині, прочитуючи цей напис, як не згадати про одну з найдорожчих у моєму житті постатей – патріарха письменників Закарпаття – Чендея Івана Михайловича.

30.01.2017 р.

Дмитро Кремень

СЯЙВО НЕЗГАСНОЇ ВАТРИ

З роками одні події в пам'яті вивищуються над іншими, постають Говерлами і Монбланами над полонинами і кичерами, через історичні панорами переходять племена і народи, і в мерехтінні небесного кіноекрану ти бачиш отой неосяжний космос у сяєві зір і сузір'їв, без якого й себе уявити неможливо. П'єш небесне вино з ковша Великої Ведмедиці, задивившись у зоряне небо, а серед мерехтіння космічного планетарія вловлюєш обриси облич, астральних величин земного походження. Звичайно, це уява грає тобою і з тобою, але це вже – доки й ти не переселився – не перелетів на вічні орбіти. Там десь, яскрава і мінлива, сяє зоря Івана Чендея, запалена ним самим, як ватра далеко у горах. І світить вона магічно, як світила Іванові Палійчуку з повісті Михайла Коцюбинського та з фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків». У сьайві письменницької слави Іван Чендей зустрічав тут, на вулиці Високій, 15, молодого кіногенія Івана Миколайчука, який залишив (а я його пам'ятаю) в альбомі почесних гостей свій автограф. І Сергій Параджанов, із яким Іван Чендей писав сценарій майбутнього світового кіношедевра, сидів на веранді з Іваном Чендеєм і художник Федір Манайло, і ще немала черідка, як любив казати письменник, осяяних примхливою славою артистів, поетів, творчої богеми початку шістдесятих ХХ століття. Мерехтить далека ватра з небес, і не згасє.

Не згасє – і не згасне. Попри сучасну велику трагедію нашої країни, ми успадкували гори прадавніх трагедій і бід, і долати розбрат усе ще треба, хоча перші удари долі ми сприйняли і прийняли мужньо, як наші предки. Але ватри не згасають, і чужинці не загасять зірки над Карпатами і Великою Україною. Час прийде!

Земля в снігу, а мариться травень, 20 число. Цього дня схилимося перед образом і над сторінками книг Івана Чендея, п'ємо з небесних чаш вино пам'яті на його 95-ліття.

А я пам'ятаю ще перший ювілей Івана Михайловича – його 50-ліття. В архіві зберіг уже потьмянілі фотографії – тоді ми, студенти філфаку УжДУ, на запрошення нашого колежанина і друга Михайла Чендея прийшли з квітами до письменника-ювіляра в гості. Михайло нас і сфотографував. От веранда ще тієї першої господи Чендей, де за столиком для гостей – тонісінькі спудеї, амбітні молоді поети Дионісій-Микола Матола з нареченою Світланою, Іван Павлій, Дмитро Кремінь. От я – в модерному джемпері – тримаю на руках Ічку, наймолодшу донечку Марії Іванівни та Івана Михайловича. Закарпатське вино з родинного винограду, склянки, квіти – запам'яталося з 20 травня 1972 року. Проте це була не перша зустріч із ушавленим, проте опальним письменником, автором уже відомих і в Союзі книг. Досить сказати, що роман «Птахи полишають гнізда» тричі виходив у Москві в перекладі Емми Хайкіної, в тому числі – і в «Роман-газеті». Це був таки вищий пілотаж визнання! Від першої книги новел – «Чайки летять на Схід» – і до опальної книги повістей та новел «Березневий сніг» пройшло немало часу, вийшла ціла бібліотека книг Івана Чендея. Біографічна канва систематизує книги, факти життєпису, проте тільки людська пам'ять здатна зберегти деталі дум письменника-мислителя. Яюсь, у мій прихід до нього, одягнений у робочу одягу класик показав мені кілька дерев, саджанці яких отримав у подарунок од Костянтина Паустовського. А потому вказав на вечірне небо: «Бачите, Митре, скільки зірок? Так і в літературі. Неба і зірок усім вистачить...». А потому, з сумом: «Але літературна дрібнота зірок не шукає, їм би щось практичне...».

Справжньою розкішшю для мене була бібліотека Івана Михайловича, де я читав неприсутні навіть в університетській бібліотеці книги та журнали ще дорадянського періоду. На веранді я читав «Круг недільного читання» Льва Толстого і книгу Володимира Винниченка, видану в Пряшеві, там же виданий том геніального Богдана-Ігоря Антонича, «Бояриню» Лесі Українки, Дмитра Донцова, передсмертний лист Олександра Фадєєва, «Зоряний корсар» Олеса Бердника, «Критику чистого розуму» Іммануїла Канта і твори Миколи Бердяєва...

Читав мені й давав читати додому рукописи повістей «Іванові журавлі», «Калина під снігом» – усе було яскраво написано, пере-

жито автором. Іван Чендей міг персоніфікувати себе з багатьма персонажами, і про відомий вислів і випадок із неприпомністю Гюстава Флобера ми інколи говорили, коли я приносив Учителеві свої модерні поетичні симфонії «Опришки на Експо», «Коні Адамові», «Сад», «Тан блукаючого вогню», мало не всі – загиблі в спецфондах після катастрофи 1974-го...

Але я знову повертаюся до образу письменника, з яким уперше познайомився восени 1967-го року. Півстоліття тому – теж велика, що не кажіть, велика дата. Іванові Михайловичу минуло 45, він уже був знаменитим письменником і головою Закарпатської письменницької організації. Бура над «Березневим снігом» іще тільки збиралася. Лише тепер це можна реконструювати. Загибель старшого сина, інцидент на прем'єрі кінофільму «Тіні забутих предків», коли на авансцену кінотеатру з заявою про арешти української інтелігенції вийшли Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл і Василь Стус... Але відтуння цієї події не могли не долинути до Ужгорода, як і подальша опала самого Івана Чендея. Це тепер уже вишиковуються в трагічну парадигму, а тоді... Що міг знати восьмикласник Ужгородської школи-інтернату № 2? Але я йшов на світло...

З раннього дитинства я малював, і досить непогано. Дуже любив техніку мокрої акварелі, якої мене навчив учитель нашої Сухівської ВШ Іршавського району Олег Михайлович Макушин. У 5 класі дебютував як поет – добіркою в «Закарпатській правді». Звісно, віршики дитячі, але далі я брав участь у районних, обласних виставках, друкувався в обласних – «Закарпатській правді», «Молоді Закарпаття» – та районній газеті «Нове життя». Відвідував районне літоб'єднання при редакції районки, яким керував рідний брат знаменитого поета, письменника, історика, перекладача Федора Михайловича Потушняка – директор Осійської СШ Петро Михайлович Потушняк. У нас бував і вже відомий тоді дитячий письменник Степан Іванович Жупанин, який приїздив із Виноградова. Спогадую літстудійців Ірину Дзвонар (Густі), Ольгу Фельдман, Степана Поляка, Івана Калиничча. Учителі Ілля Стерчо, лісотехнік Юрій Петришинець із великим шітетом відвідували засідання літоб'єднання.

Проте вчитель російської літератури Олег Михайлович Макушин підтримував мене як обдарованого юного митця, тож досить

багато зусиль віддав цьому. Ми з ним ходили ажно завоблівно і художника-пейзажиста Василя Васильовича Бурча. І нарешті мене було влаштовано в Ужгородську школу-інтернат № 2. З тим, що я відвідуватиму студію образотворчого мистецтва обласного палацу піонерів у знаменитого художника і педагога Золтана Степановича Баконі, який виховав цілу блискучу плеяду митців. Одна лише родина Скакандійв – Івана, Василя, Юлія – чого вартує! А як не згадати моїх друзів по ізо студії Йосипа Райнінґера-Чернія, Михайла Сирохмана, Олександра Шпонтака, Івана Клісу, Івана Богдана!

Із занять в ізо студії я й повернувся, коли в ідальні інтернату проходила зустріч із ужгородськими письменниками. Юлій Боршош-Кум'ятський, Василь Діянич, Володимир Ладижець, Петро Скунець явилися, як богове, до нашого інтернатського резервата, де правила були суворі. Але літературу викладали чудові вчительки, тож у нас письменники і художники бували часто. Надзвичайним організатором цих перверсій був старший вихователь, учитель історії Іван Іванович Пекар. Як виявилось – швагер самого Івана Михайловича Чендея!

Так, уже з легкої руки Івана Івановича Пекаря, учнівський зошит із моїми юнацькими віршами потрапив у святая святих – у Спілку письменників Закарпаття. Тепер там історична назва – площа Жупанатська, 3, а тоді була – Радянська, 3. Тепер до Жупанатської веде вулиця Собранецька, тоді – Радянська. Вже весь перший курс філфаку я жив на вулиці Радянській, на квартирі в родички, яка колись працювала сестрою-хазяйкою обкому партії, тож на будинку висів барельєф із профілем секретаря ЦК КПЧ Івана Мондока (чи й зберігся?), як і увічнений після страти у війну Герой Радянського Союзу Олекса Борканюк – сенатор чехословацького парламенту. З Високої в обком часто ходив Іван Михайлович, у якого були непрості стосунки з першим секретарем обкому Компартії України Юрієм Ільницьким. Із вікна будинку я бачив письменника, який стрімко мчав у напрямку збудованої ще чехами чотириповерхової споруди з ліфтом, у якому підпільно каталися інтернатські. Але то було потому.

А ранньої, золоті ужгородської осені мене запросили на нараду молодих літераторів у Спілку письменників, і я полетів...

І досі пам'ятаю млажаваго метра – Івана Михайловича Чендея – в ореолі слави. За столом президії сиділи кілька письменників – це був чорновусий, із магчними очима Петро Скунець, кілька збірок якого і поему «На границі епох» я знав, Юрій Керекещ, Василь Діяннич, Семен Панько. Всі модно одягнені, в краватках, у чеському взутті. А я – в «інкубаторській» інтернатській одежі, в «баршпунівому» (вельветовому) костюмчику та черевиках масового пошиву. Високочолий, усміхнений Чендей говорив щось про високу літературу, жартував до творчої молоді: Не шука, мовляв, зловити крука...

Красиво, інтелігентно вдягнена молодь ловила кожне слово класика. А він підійшов до високої купи альбомів і загальних зошитів і несподівано витягнув синій тонесенький зошиток. І я мало не зомлів: це був мій зошит... Іван Михайлович почав читати, підкреслюючи кращі, на його думку, строфи, в залі пролунали оплески...

– Петре, попрацюйте з перспективним молодим поетом, – звернувся до Скунця верховний бог письменників. Із моїм зошитом у руці Петро Миколайович і поманив мене в сусідню кімнату – там аналізував мої вірші. В основному позитивно, на щастя неофіта. Потому ми потоваришували з видатним поетом на все життя. Що характерно: і в Чендея (1922), і в Скунця (1942) день народження – в один день: 20 травня. Тож і цьогоріч в один день спом'янемо і пом'янемо двох великих майстрів української літератури за ювілейним столом. І прочитаємо світлу молитву пам'яті синів Срібної Землі. Велику славу і велику опалу вони винесли з гідністю, написали свої знакові книги, за які Іван Чендей у 1994-му, а Петро Скунець – у 1997-му році здобули Державну премію України імені Тараса Шевченка.

Мене вони привітали з Шевченківською премією в 1999 році, на схилі ХІХ століття. Доки житиму – не забуду: ні їхні твори, ні розмови та листування з ними, ні їхні родини, дорогі мені – як свої.

За п'ять університетських років я не раз приходив на вулицю Високу, 15, і ця родина для мене була – як і є – рідною. Крім «філософії», я любив попрацювати на подвір'ї письменника, зайнятого садом і виноградом – що для мене було скосити кілька соток землі, коли в горах ми з братами Михайлом та Іваном косили і складали десятки копиць! І ходили горами кілометри доріг, і спали в колибі, на ніч розводили ватру, вечеряли і спілкувалися. Місяць у Карпа-

тах був – мало не в півнеба, зорі – як на Чумацькому Шляху, і скільки не живи – це вже ніколи не повториться. Та я дістаю двотомник і окремі видання Івана Чендея, чотиритомник Петра Скунця – і чую рідні голоси. Я йду на вулицю Високу – там, у саду або в кабінеті працює Іван Михайлович, а Марія Іванівна щойно прийшла зі школи. Мій університетський друг Михайль – Михайло Чендей – захопився фотографією, і наробив море справжніх шедеврів, де гуляє білим анголом і мала Ічка-Марічка, і мама, і батько, і я. Федір Манайло з незабутніми вусами, з декоративними диньками, вирізьбленими ще на городі, а висушеними восени. А скільки був майстер слова в студіях майстрів живопису, на семінарах творчої молоді! Його чорною «Волгою» їздили на весілля Дионизія-Миколи Матоли в Мукачево і до родини Марії Іванівни в Чинадієво. В опального письменника з'являлися декаденти і дисиденти, і він не боявся!

...Востаннє Івана Михайловича і Марію Іванівну ми з сином Тарасом, тоді аспірантом Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАНУ, провідали влітку 2001-го року. Нас прийняли в новому будинку, карпатському палаццю, схожому на корабель-вітринник. Усе Тарас тоді зафільмував і зберіг для вічності.

З того корабля злетів у небо високий і мудрий апостол правди Іоан, Іван Михайлович Чендей. Ударили дзвони в його Дубовому на Тячівщині, закалатали в Чинадієві коло Мукачова, де зустрів любов усього життя Марію, котра нещодавно пішла у кращі світи. Перед тим згас і Михайль – аполлонічний ужгородський красень. Уся родина Чендейів зазнала трагедій неймовірних – син Славко, брат Василь, опала і жорстока старість били його нещадно. Та не здався Чендей – гімназист і гонвед, студент і журналіст, а головне – один із найкращих українських новелістів ХХ століття. Прекрасний романіст і спенарист. І не погасне пам'ять про людину, яка написала такі знакові книги. Досить згадати «Птахи полишають гнізда», «Березневий сніг», «Іван», «Луна блакитного овиду», «Чайки летять на Схід», «Тестамент», «Іванові журавлі», «Теплий дощ», «Калина під снігом», «Скрип коліски»...

З ватри земної – міради зірок на небесному овиді. Гукаю до захмарного безмежжя: чуєте мене, Метре?

29 січня 2017 р.

Дмитро Кремень

ПТАХИ ІВАНА ЧЕНДЕЯ³⁰

I

Птахи із неба падали й кричали.
Із ними небо падало наниз,
Як небо їх крилатої печалі
Над самотністю порожніх гнізд.
Птахи набрались у польоті моці,
І крик їх – наче поклик далини...
Та летячі і падаючи мовчки,
Вже мовби небом зістають вони.
А понад ними їхній крик вознісся...
І вже щоразу ближчає луна.
То кличуть нас ячанням вітру гнізда,
Немов неопалима купина!

1973

II

Зійду із авта – й не ступлю ні кроку.
Така чужа ця вулиця, і я...
Переименуйте вулицю Високу,
Верніть високій вулиці ім'я!

Лаокоона облітали гади.
Адам сконав за первородний гріх...
Та світло непогаслої лампади
Із вулиці Високої – для всіх.

³⁰ Кремень, Дмитро. Птахи Івана Чендея [вірш] / Д. Кремень // Карпатська Україна. – 1992. – 16 квіт. – С. 8.

*І він світив...
Його чекала плаха,
Та він плазучим мовити посмів,
Що бог створив і гадину, і птаха,
Але у нього серце для птахів.*

*– Усіх птахів? – питала чорна галич.
– Нас ненавидиш? – сикнула змія...
– Усім вам доста з Гариць і Пригариць,
Та спів і сик таки не плунав я.
Ви божі тварі, і ні в чім не винні.
Та жаль бере, що тяжко солов'ю
На рідній, на зеленій Верховині,
Де в птиччих гніздах вивели змію.
Не бійся, змію, я тебе не вдарю.
Були стоглаві, але й тих простив...*

*III
А ти, мій тезку, Іване Каламарю,
Зі свого мерва гадів напустив!
Твої серпи і молотки іржаві,
Ти що з собою, братку, натворив?*

*IV
...З Павличком про Чендея у Варшаві
Я в королівському замку говорив.
Під небом синім, золотом жовтневим,
Що опадало на чужі дахи...
Там плакали вигнанців-бойків меві,
І плакали Чендееві птахи.
Раділи ми птахам у ріднім леті,
Схиливши в тузі душу і чоло.
У королівському замку на банкеті
карпаторосів поряд не було.*

*Була Україна, та, яка щокроку
Іде крізь гвалт імперський та аврал...*

V

*Я віднаходжу вулицю Високу.
При чому тут, і справді, генерал?
Та вище, вище, де до хмар вознісся
Палаццо – модернова дивина.
Так птахи повертаються у гнізда.
Зелена Верховина? Це вона!
Там любі серцю золоті дівчата,
Там у гнізді Чендеєві птахи.
А газд нових знайшли каламарчата,
Що на чужинські моляться дахи...*

1992

Дмитро Кремінь

СМЕРЕКОВЕ ПРОЩАННЯ

Івану Чендею

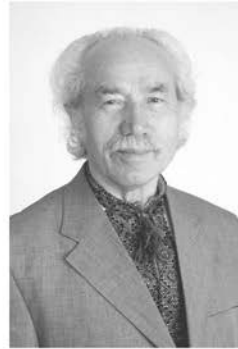
А я прощатися не вмію.
Летіли дні. Літа летіли.
І три смереки у гаю
Росли, росли і зеленіли.
Зиму розвіяно у прах.
До гаю молодість верталась.
На кругойдучих, на вітрах –
Смереки дві. Одна зламалась...
На смеречині чорний птах,
Чиєю долею далекою,
Хтось розгубився по світах,
А ми прощаємось з смерекою.
Упав на місто тихий смерк.
І мить прощання – мить остання.
Віолончельний лад смерек...
Мить смерекового прощання.
Та в смерку тім мої літа є,
Вони встають під вічним небом.
Коли волосся облітає
Печальним снігом безневим...

20 чи 18/VIII – 1976 р.
Ужгород

Василь Марко

СІМ СЛІЗ ІВАНА ЧЕНДЕЯ³¹

Хто добре знав Івана Михайловича Чендея, може засумніватися в доцільності визначати образ сльози як оцінкову категорію в його творах: чоловік твердий, він не давав сльозам волі. І все-таки в центр розмови кладу це загадкове слово, уживаючи його в значенні фізичного чи душевного болю, сигналу тривоги, критичної ситуації. Епізодів, де символічний образ сльози зафіксований номінативно, у творах Івана Чендея чимало. Це дало змогу згрупувати акцентовані епізоди навколо проблем, до яких періодично звертається автор, а саме: ставлення до Бога, релігії та церкви («Птахи полишають гнізда..», «Іван»); доля родини, роду й час («Червона цятка на снігу», «Березневий сніг», «Криниця діда Василя»); драма загубленого таланту («Цимбаланя»); біль господаря, позбавленого власності («Пайочка»); смерть як межовий стан людини й проблеми, пов'язані з ним («Останній дзвоник у вересні», «Калина під снігом»); болісні ситуації, проти яких сльози безсилі, бо замість омріяної долі людям дісталися втрачені надії («Чайки летять на Схід», «Ярина»). Письменник прагнув простоти, до якої читачеві й дослідникові треба сходити.

Число сім як сакральне у творах Івана Чендея не зафіксоване. Тлумачення дається йому в словнику «Українська міфологія» укладеному Валерієм Войтовичем. Наведу окремі приклади того визначення: «Сім – божественне число Всесвіту. Складається з трійки – символу неба і душі та четвірки як символу землі і тіла.

Сім кольорів райдуги; сім днів тижня; сім днів посту; сьомий день після створення світу – день відпочинку; сім небес; сім променів сонця...» [1, с.585]. Число сім дає змогу виділити певні зміс-

³¹ Марко, Василь. Сім сліз Івана Чендея / В. Марко // Дружба. – 2012. – 21 лип. – С. 4.

тові епізоди у творах І. Чендея, систематизувати їх, простежити перехід від сакрального до естетичного наповнення традиційних образів-символів. Як наслідок, художнє письмо І. Чендея набуває оригінальності й виявляє зв'язок із традиціями.

У творах Івана Михайловича все точне й правдиве. Для нього не було заборонених тем. Він не піддавався ні внутрішньому, ні зовнішньому цензору; довіряв тій правді, серед якої виріс, основи якої засвоїв і захищав. Реального світу, в якому народився й жив письменник, уже немає. Залишився художній світ, створений ним. Авторська позиція сприймається тут як художній діагноз – оцінка суспільної моралі, рівня духовності людини. Відхилення від норм, сконцентрованих в авторському ідеалі, викликають тривогу, слугують застереженням.

На розхитування основ моралі – віри в Бога, поваги до церкви – І. Чендей реагував як на драму народу. У романі «Птахи полишають гнізда...» письменник зобразив тривогу й біль родини Пригар, пов'язані з вимушеним відступом від духовних традицій. Михайло Пригара тривожно роздумує над синовим розкладом уроків, у якому «закону божого не видно... Я хотів би, щоб їх вчили, по якому такому подобию і образу створений чоловік. Має він душу чи душі не має?» [2, с. 342].

Тут сліз іще немає. Є внутрішній спротив наступу атеїзму. Сльози будуть пізніше, коли помре Михайлів онук, бо «воно в гріху почалося, і бог йому віку не дав...» [2, с. 560]. Смерть малого Михайлика сприймається як покара батькам за порушення закону. Автор ще бачить вихід із ситуації, висловлений старим Пригарою у формі поради синові й невістці: «Повінчайтеся...» [2, с. 561].

Персонаж повісті «Іван» Каламар опинився в духовній прірві, з якої немає виходу. І Чендей простежує деградацію представника ломпенізованої влади, котрому, за висновком попа Івана Стаха, «все авансом давалося!» [5, с. 335]. А старий селянин Мацола висловив думку – вирок Каламареві: «...ти ніякого Бога не маєш!» [5, с. 336]. Останній гріх Каламаря – заборона святити паски на Великдень.

Перебуваючи в критичному стані, Іван Каламар перегортає сторінки свого життя, щоб знайти «найщасливіший день». Та жоден згаданий Іваном день не був щасливим, бо Каламар по-

ганив їх злом: щасливі дні сімейного життя з першою дружиною порушив зрадою, яка звела дружину в могилу; утвердження справедливості на селі в повоєнні роки звелось до пиятики й пограбування швейної машинки від удовиці Пікових. Тільки зараз Каламар усвідомлює зміст гірких слів пограбованої, звернених до нього: «Майте святого Бога при собі, Іване! Ви – свій чоловік! Дитина машинку замозолила у панів гірко, а ви її забираєте» [5, с. 333]. Святого Бога Каламар не мав. Його розпачливий вигук «Де мій Бог?» [5, с. 338], – і його ридання виявилися запізними. Часу на каяття вже не було. Старий селянин Коциба так визначив причину смерті Каламара: «Трутизна з'їла всього Івана, і віку йому вже не було» [5, с. 344]. У цьому вирокі зійшлися Божа правда й народна правда як досвід життя за християнськими законами, порушення яких несе неминучу покару.

З фінальною сценою життя Івана Каламара, коли він вигукує: «Де мій Бог?» і тяжко ридає, – перегукується сцена на його похороні, коли Іванів батько не може заплакати за сином, «сльози як заклилися – не текли» [5, с. 343]. Хто скаже, кому було важче: синові, котрий відчув, що життя його кінчається і він стоїть перед вічною дорогою страждання, над якою раніше глузував; чи батькові, котрий, усвідомивши фізичну й духовну причини смерті сина, відчуває, що плачем Іванові вже не допоможеш, що сльозами й власного болю не полегшиш, бо синова смерть обірвала традиційний ритуальний зв'язок – оплакування – між поколіннями. Так у творах Івана Чендея взаємодіють концептуальні величини, утілені в символічному образі сльози, семантика якого (образу) закріплюється конкретним контекстом.

Друга сльоза в художньому світі І.Чендея стосується родини, роду. Письменник не ідеалізує патріархальних цінностей, але глибоко шанує досвід трудової селянської родини, яка любила рідну землю, любила працю. У родині вчили шанувати батьків, пам'ять і честь роду, дбати про дітей. Серед родинних символів важлива роль належить колісці, через те вираз «Ми з одної коліски» визначав найвищий рівень спорідненості. На основі християнської й народної моралі формувались ідеали І.Чендея. Під селянською стріхою живуть їхні носії: Михайло Пригара, якого автор нагородив багатьма рисами рідного батька («Птахи полишають гніз-

да...»), мати Василина, прообразом якої була мати письменника («Казка білого інею»), майстер Іван, його прообразом був тєсть Івана Михайловича («Іванові журавлі»).

І.Чендей тонко реагував на занепад моралі в родині (оповідання «Тєстамєнт»), на занедбаність корєня роду (оповідання «Криниця дїда Василя»), на послаблення родинних зв'язків, на порушення заповіді панувати батьків (оповідання «Пиліолі з-за кордону»). Не менше болло викликають сторінки Чендєсвих творів, де зображено смерть дитини через хворобу – явище, свого часу поширене на Верховині (оповідання «Василько»); через випадкове вбивство (пан лісник «з-за Дунаю» застрєлив сільського хлопчика, прийнявши його шапку із заячого хутра за зайця, – оповідання «Червона п'ятка на снігу»).

А до якої групи болло віднести сльози Микулки Недича, позашлюбного сина партійного чиновника високого рангу? Хлопчик прийшов на перше побачення з батьком, але, відчувши холодне ставлення до себе, тікає від чоловіка, котрий справді був батьком Микулки. Їхнє перше побачення, мабуть, буде й останнім...

Складну ситуацію зобразив І.Чендей у романі «Скрип коліски». Дєградований Вєртун пропонує дружині Одоті припинити вагітність. Тільки мудрість і мужність жінки привели її до родинної коліски й коліскової як запоруки, що її дитина появиться на світ і виростє. Майбутній матері додають певності слова вчитєля: «Коли, Одотю Федорівно, в Забережі не буде матерів, не буде уже й самої Забережі...» [6, с 485]. Але чи полєгшать ці слова життя без батька майбутньому синовчुकю або майбутній донєчцї Одотї Федорівни?

Родинні сльози у творах І.Чендєя дуже розмаїті. Та всі вони однаково болять, і кожну автор кладе біля свого серця й біля нашого серця. Про одну скажу докладніше. Вона закодована в самій атмосфері оповідання «Криниця дїда Василя», ставши наприкінці символічним знаком трагізму світу.

Причина самотності дїда Василя – не родинний конфлікт, не дєградація його дітей, а складні суспільні обставини, коли молоді люди змушені шукати щастя за межами рідного краю. Сини дїда Василя знайшли своє місце у світі, одружились. Приїхали з дружинами до батька, принєсли щєдрі подарунки. Але втратили зв'язок

із родинним гніздом. Дома почуваються екскурсантами, жоден не має наміру повернутися додому й колисати діток у родинній колісці. Чи можна кинути докір синам і доньці, котра мешкає в сусідньому селі, що батько помирає в самотині? Суб'єктивно ні. Але душа шемить, коли чужі люди випадково знаходять діда Василя в хаті мертвим; коли подарунки синів п'ятирічної давності пригодилися батькові для останньої дороги.

Після смерті батька діти продали рідне обійстя. Його нові господарі зрубали горіх – велет, який був знаковим для цілої околиці. У криниці, яку довгі роки доглядав дід Василь, пропадає вода. «В чому було відсвічувати мерехтливим зорям, до чого було задивлятися місяцю, коли ледве помітна гірка сльозина?..» [4, с 388] – такою фразою завершується оповідання.

Наведений штрих не випадковий у художньому світі І. Чендея. За труною діда Василя з цього обійстя відходить краса, якою милувалося не одне покоління його роду. Люди не тільки обробляли землю заради хліба щоденного, а й бачили зоряне небо в дзеркалі криниць. Зміліла вода сприймається як знак туги, як останні сльози за господарем, слід якого відтепер берегтиме сільський цвинтар.

Третя сльоза у творах І. Чендея пов'язана зі сферою духовності й таланту. Висока духовність і яскравий талант підносять людину, а занепад цих якостей призводить до руйнування особистості.

Талантом матері, дружини, господині нагородив Всевишній героїню повісті «Казка білого інею». Готовністю робити добро вона підноситься над буднями й стає в ряд носіїв ідеалу автора. Герой повісті «Іванові журавлі» за талановиті руки здобув повагу всіх, хто його знав, й одержав від них шанобливий титул Майстер. Усе, що він робив, було не лише надійним, а й красивим.

Поруч з образами персонажів, котрі мають талант жити, як мати й Майстер Іван, І. Чендей створив образи Цимбалани (одноіменне оповідання) та Івана Купали (повість «Далеке плавання»), талант яких виходить за межі буденної праці.

Цимбаланя – талановитий народний музикант. Майстерно грала на багатьох інструментах, поки не захопилася чаркою, і її життя не перетворилося на глибоку драму. Живе без родини. Люди правду кажуть: «Не тоді народилася...» [4, с 463].

Біографію героїні І. Чендей подає фрагментарно з позиції кількох нараторів. Вирішальне змістове навантаження несе оригінально побудований часопростір. Цимбаланя чужа в тому світі, серед якого живе. На весілля прийшла без запрошення і вже не як музикант. Серед сільської громади живе відчужено, на далекому кутку. Завершується оповідання символічною сценою, де журлива пісня Цимбалані порівнюється з голосом чорної кані, що просить дощу, голосом, готовим упасти самотньою сльозою болю.

Тугу Цилі (таке ім'я Цимбалані) за загубленим талантом і загубленою долею автор передає складною формулою: «Не лишень її серце плакало. Плакала душа. Тільки очі не плакали...» [4, с. 450]. До подібного прийому письменник удався в повісті «Іван», зображаючи біль Каламаря – батька на похороні сина. Невиплакані сльози Каламаря-старшого поглинула прірва бездуховності сина, а невиплакані сльози Цимбалані – складний синтез часу й особистої долі. Зате глибинною суттю душевні муки обох персонажів схожі.

І.Чендей був свідком однієї з найбільших драм ХХ століття: більшовицька влада позбавила його краян права власності, позбавляла радості володіння нивою, садом, лісом, радості, яка за довгі роки переходила в любов до рідного краю. Зі складним і болісним процесом великого грабунку пов'язана четверта сльоза у творах автора роману «Птахи полишають гнізда...». Михайло Пригара давно пережив грабунок землі державою. А тепер від нього забирають останнє – рідне обійстя, на якому працював він, його батько, дід, прадід. Письменник відчув естетичний зв'язок Пригари зі своїм осередком, зі світом, у якому живе. Ось фрагмент розмови Михайла з головою сільради Дмитром Славинцем: «А за вітер з полонини... За черешневий цвіт на Згарипці ви чим мені заплатите?. – Нічим...бо тих грошей ще ніхто не наробив!» [2. с. 368]. Головний конфлікт роману, пов'язаний із руйнуванням патріархального світу, у центрі якого була постать господаря-власника, письменник намагається розв'язати в системі взаємодії цінностей краса/права як основи взаємин людина/влада.

В іншому епізоді устами того ж Михайла Пригари письменник визначає економічну й філософську основи внутрішнього конфлікту героя. Пригара звертається до каменя-межовика: «О,

коли б ти мав силу!.. Тоді і я мав би силу!.. – прошепотів Михайло. Дивився, дивився на той камінь. – Ми сивіли і дивились на тебе, як на Бога. Ти мав силу і давав силу» [2, с. 591]. Більшовицька влада знехтувала законом власності, як основою моралі. Михайлові залишалась віра і надія на майбутнє. Але в житті вони виявились ненадійними...

Ще одну спробу розв'язати чи бодай пом'якшити конфлікт, у якому опинився Пригара, письменник робить у фіналі роману. Постає Михайла подано на тлі блакитного неба: у високо піднятих руках він тримає кирку на довгій держалні. Фігура Пригари нагадує романтизованих героїв мистецтва соціалістичного реалізму. Їхня шпучна велич об'єктивно переносилась на образ Пригари, дегероїзуючи його: на колишньому власному обійсті Михайло був не господарем, а найманим робітником. Цієї суперечності не могла зняти (Гегель) добра воля окремого представника влади. Так сьогодні уявляється складна взаємодія тексту роману «Птахи полишають гнізда...» І.Чендея з часом.

Проблема людина-земля-час оригінально розв'язується автором у повісті «Казка білого інею» та оповіданні «Пайочка». Образ матері в повісті – один із найпоетичніших у творчості письменника. Згадуючи своє життя, мати благословляє його, благословляє своїх дорослих дітей як джерело її вічності. Перед її внутрішнім зором весь час стоїть образ гори-красуні Ясенови, до котрої прив'язана як до власної долі.

«Казкою білого інею» як символом краси й гармонії Іван Чендей урівноважує гіркі й радісні думи матері, що не раз виливались у сльози розпачу. Але рятувала жінку її висока духовність, надаючи їй буденній праці ознак місії.

Інший варіант долі жінки-верховинки зобразив І. Чендей в оповіданні «Пайочка». Його героїня Анна давно покинула верховинське село Забереж і мешкає в родині доньки Марії в Ужгороді. Задоволена, про пайочку землі, яку колись наділив їй тато, і не згадує. Та несподівана ситуація активізувала мрії про пайочку. Земляк Дмитро Довгий хоче купити від Анни ту ділянку землі. І її колишнє поле несподівано відгукнулося в пам'яті, у душі й серці. І. Чендей тонко передає стан колишньої господині «питоменної пайочки». Їй захотілося «усього один голий раз босими ногами в

сінокіс росяним полем тої пайочки піти... Мовби на крилах, вона подалась далеко-далеко від житла в кам'яниці.. Вона знала – ніщо-ніщо до неї не повернеться, не повториться для неї, але все-все мимоволі повторилось в пам'яті та уяві, до всього її тепер повертала і все їй повертала пайочка землі на Делуці... І вона раптом сама хотіла до Забережі» [5, с. 126-127]. Донька такого стану матері не розуміє. Для доньки пайочка – звичайний шмат землі, з яким її ніщо не в'яже А мати на пайочці зазнала щастя молодій господині. Через те останнє прощання з «питоменною» ділянкою Анні болить.

П'ята Чендеева сльоза пов'язана зі смертю персонажа. В оповіданнях «Червона калина під снігом» й «Останній дзвоник у вересні» ця неординарна подія входить до концептуального поля пам'яті. Тут не названо концепту сльоза. Біль передано стильовими синонімами й описом стану героя. Це розширює художній діапазон твору.

...Після відходу Ірини, героїні оповідання «Червона калина під снігом», у кращій світі не минуло дев'яти днів. Біль її чоловіка Юрія ще свіжий. Але сліз уже немає. Замість них «ніби стогін один виривався болем» [5. – Т.1. – С 239]. Наприкінці оповідання особливо щемливого змісту набувають три деталі: перший сніг, калина під снігом і криниця при дорозі. Вони стали своєрідним концептуально-психологічним обрамленням десятирічних подружніх взаємин Юрія та Ірини. Перший сніг випав, коли вони побралися. Тоді ж напилися води з придорожньої криниці й побачили калину під снігом. Молода дружина захоплено вигукнула: «Червона калина під білим снігом! Краса яка!» [5, с. 249]. Пам'ять Юрія зв'язала два епізоди, віддалені часом. Через десять років після одруження, коли Ірини вже немає серед живих, знову випав сніг – «перший білий сніг без неї» [5, с. 245]. Для Юрія то початок нового відтинку життєвої дороги – дороги самоти й болю. Але на рівні сюжету цей мотив не розвивається. Автор активізує його способом накладання нових вражень на образи калини й криниці, збережені в пам'яті Юрія й збагачені емоційним досвідом дружини. Побачене тепер (з-під білого снігу «палали вогнем ягідки калини» [5, с. 249]) доповнюється емоційним вигуком Ірини з десятирічної давнини: «Краса яка! ...» [5, с. 249] – і та краса активізує

пам'ять, власне, сама стає пам'яттю. Символічного смислу набуває й образ криниці: її вода з побутового ряду переходить у ряд архетипних образів живої води, яка допомагає долати самотність, стає покликом до життя.

Твори, які можна віднести до постої сльози І.Чендея, присвячені проблемі зв'язків закарпатців з «братями зі Сходу». Ця ідеологема добре вписувалася в тоталітарну систему цінностей. Письменники особливо охоче зображували факти переходу молодих верховинців через кордон до Радянського Союзу 1939 року. Однак омріяний рай у братів виявився пеклом: наших земляків заіпозрили в шпигунстві й кидали за ґрати й відправляли до таборів. Їхні долі не розгорталися в художні біографії, а подавалися як частина долі близьких людей, що залишилися на рідній, але поневоленій землі.

Під цим кутом зору розгляну кілька творів І Чендея. Батька й неповнолітнього сина, героїв ранньої новели «Чайки летять на Схід» (1953), чужинці розстріляли за зв'язок із партизанами. Тільки чайки, сполохані пострілами, «швидше замахавши крилами, тривожно закружляли над ущелиною і попливли на схід» [2, с. 20]. Трагедію батька й сина автор «знімає» (Гегель) романтичним образом чайок, що тлумачився як символ прагнень закарпатців до свого пракореня. Сьогодні таке тлумачення образів новели потребує уточнень, адже в польоті на Схід чайкам довелося долати не одну трагічну смугу.

До новели «Чайки летять на Схід» прилягає новела «Ярина» (1961). Але істотно відрізняється від неї формою вираження ідеї. Батько говорить про сина, що подався «до більшовиків», прямолінійно, майже гаслами: «Мій син пішов до наших!.. Він іще прийде сюди!.., чей доживу і я тої світлої днинки...» [4, с. 97]. Батько міг не усвідомлювати драми сина. А як бути письменникові, коли умови не дають змоги сказати всю правду, яку він знав?..

Думаю, більше історичної правди в новелі «У вагоні», де автор передав болісні переживання селянина Петра Космача, сина якого, Миколу, угорці розстріляли в Хустській тюрмі 6 червня 1940 року. Батько везе деталі дубового хреста на могилу сина. І це єдиний знак, у якому сублимовано самотність старого, його зажуру й пам'ять...

Трагічна доля Петра, коханого головної героїні оповідання «Цимбаланя» Цилі (юнак «через ґруні до наших дався... Сарака не повернувся, упав...» [2, с. 283]), залишила відблиск шостої сльози на житті дівчини. Вона приречена на самотність і злиденне існування, від чого її не рятує навіть рідкісний талант музиканта. Тугу виливала в грі на скрипці, залишеній Петром, і в пісні. Поки зайва чарка не звузила світ до безнадії.

Суперечлива й невимовна поста сльоза І Чендея. Жодна її крапля не впала на сторінки його художніх творів, але світ нею повнився. Тільки земля не могла по правді розпорядитися тими сльозами. Вони стали підвладними лише небові. Хто був на похороні Івана Михайловича, запам'ятав проливний осінній дощ. Напевно, то були невиліпані сльози юнаків, що ходили «на обручі», їхніх батьків, котрі не дочекалися синів, і дівчат, котрі не дочекалися своїх наречених.

Сьома сльоза І Чендея особистісна. Вона не могла адресуватися смертним, а тільки Творцеві Неба і Землі. Письменник зазнав багаторічних заборон на публікацію його творів і згадок про нього. І от після тих мук 1992 року в столичному видавництві «Дніпро» мав вийти другий двотомник вибраних творів письменника. Іван Михайлович довгий час жив передчуттям цієї радості.

Наприкінці серпня 1992 року я випадково зустрів І Чендея в Києві. Він був скромно, по-дорожньому одягнутий. З рюкзаком на плечі. Мав утомлений вигляд. Я поцікавився, які цінності в рюкзачку. Іван Михайлович жарту не приймав. Без радості сказав: «Мій двотомник...». У бесіді за обідом з'ясувалося, що в наплічнику справді скарб. Тільки печальний. Коректура другого двотомника, який ...не вийде. З економічних причин. Цей проект буде зреалізовано лише через десять років видавництвом «Карпати» за сприяння Закарпатської ОДА.

Як пережив письменник серпневу подію 1992 року у видавництві «Дніпро», він напише в щоденнику. Його донька Марійка познайомила мене з тим записом. Там не було слова сльоза. Але я певен, що вслід за деякими своїми героями автор сам плакав серцем і душею. І ще я певен, що серед рясного дощу на похороні Івана Михайловича були й святі краплі, якими Всевишній благословляв митця, слово якого стало одкровенням.

Олександр Масляник

ВИНОГРАД З ЧЕНДЕЄВОГО САДУ

Він не став дисидентом, хоча де-факто ним був. Не був поскрибованим, як Августин Волошин, Іван Маргітич, Андрій Патрус-Карпатський, Іван Ірлявський, Теодор Ромжа, хоча доля на десятиліття «щедро» вділила йому жорстоке цькування, чиновницьке приниження, підступне знеславлення й замовчування і як наслідок – пекучу безпросвітну самотину...

А як все гарно починалося!

Михайло Чендей повернувся до Дубового після Першої світової й кількарічного російського полону. Привіз кілька книжечок й довгими зимовими вечорами почав розповідати сусідам, що свої то за горами – не чужі... то брати наші, а модні ідеї панславізму скоро опанують Європу, московська православна віра – єдино канонічна, тож мусимо чинити опір мадяризації й прагнути возз'єднання з великою Росією.

Малий Іванко слухав ті батькові оповіді й щиро вірив, що скоро прийдуть в дорогих обладунках казкові герої й визволять Карпати від гніту й майже тисячолітньої неволі.

І вони прийшли! В кирзаках й фуфайках, різали свиней, пили бочки вина, пили невимовно й тут же, за столом, мочилися під себе, мацали дівчат, крутили самокрутки й пахкали в обличчя подивованим закарпатцям: визволителі прийшли, стелить скатертини, несить усе найкраще, що є в хаті!

То був перший удар по москвофільству Михайла Чендея. Але хай, хлопці молоді й гарячі, от закріпиться нова радянська влада, прийдуть досвідчені кадри, інтелігенція...

І вони приїхали! У чудернацьких галіфе, лакованих чоботах, португезях, довгих плащах і кашкетах. Швидко вичистили край від «бандьоровцев» та карпатських січовиків – кого до Сибіру, а кого під стінку... Совіти довершили розпочате мадярськими фашис-

тами нищення української за духом закарпатської інтелігенції. Після погрому Карпатської України у 1939 році мадяри без суду й слідства замучили та розстріляли тисячі національно свідомих українців, найперш стійких носіїв українського духу – інтелігенцію. На зміну гортіївському режиму прийшов не менш кровожерний радянський з передовим загоном енкаведистів. Утікачі через гори в СРСР отримали «притулок» в концтаборах – понад десять тисяч біженців з поруйнованої Карпатської України опинилися в ГУЛАГу. 1933-1945 роки – найчорніші в історії Срібної Землі: малярськими й російськими фашистами (ментально порідненими) знищено велику частку закарпатських українців.

*Земляче юний Срібної Землі –
Прийшла пора жорстока і кривава...*

Молодий поет Іван Ірлявський прийняв мученицьку смерть за волю України.

Чи був це другий удар по москвофільству задурманених російською пропагандою закарпатців, а найперше Михайла Чендея? Гадаю, що злам у свідомості селянина з Дубового відбувся, однак документальних свідчень не маємо...

Іван Чендей недвозначно визначив свої творчі й життєві орієнтири самою назвою першої книги – «Чайки летять на Схід», а роман «Птахи полишають гнізда» приніс йому всеукраїнську й всесоюзну славу. Став відомим українським радянським письменником, головою обласної спілки, членом керівної на той час партії, виступав на пленумах, конференціях, з'їздах. І тут – «Березневий сніг» – як сніг на голову, повість «Іван»... Добре змашена й завжди готова до пекельної роботи репресивна машина увімкнула свої костедробильні механізми й умить затягнула у немилосердні жорна знаменитого сина москвофіла Михайла Чендея.

У долі самого Івана Чендея сфокусовано трагізм великої групи закарпатських літераторів, художників, композиторів, журналістів, акторів, які творили в жорстких рамках соцреалізму; вони щиро славили рідну землю й нещиро співали оди Сталіну й КПСС; вони хай пошепки, але, мов молитву, повторювали святе слово "Україна", бо пам'ятали про свої корені, бо дуже нуртували пам'ять; на жаль, багато хто переступив через неї, мов через не-

потріб, бо глибоко в дрімучих нетрях душі засів страх... Але не Чендей. Височів урочо, мов сфінкс, над плиткістю й суетою, неустанно робив свою велику українську справу, власним життям показував, як митець повинен поборювати страх й виборсуватися з лишнього павутиння сумнівів й непевності.

І це нелюдське випробовування подолав з честю, явив нам приклад високого чину й незламного духу. Не плазував, не просив у катів помилування, не зрікався власної творчості, не продав душу червоному дияволу.

Ласкава доля подарувала мені три незабутні зустрічі з Іваном Чендеєм – моїм найпершим Учителем.

У нашій родині завше з пошанівком мовилося про великого закарпатця – мій батько Іван Масляник, журналіст, у роки роботи в «Молоді Закарпаття» був скерований до Харкова на курси, де мешкав в одній кімнаті з Іваном Чендеєм – тоді завідувачем відділу «Закарпатської правди». Там і заприятелювали.

Знаючи мою велику тягу до читання і писання, порадив мені показати свої новели Івану Чендею. Як перфекціоніст я й не міг піти до кого-небудь іншого – тільки до знаменитого класика!

Перша зустріч відбулася влітку 1977 року – я, студент-практикант «Молоді Закарпаття», після дзвінка метру йду на тодішню вулицю Петрова (нині Висока), 15. Хвилювання зашкалює! Неофіт, початківець крокує до живого класика... Я вже добре знав, що Чендея цькують, замовчують – про це мій батько на кухні кричав голосно й колоритно, не добираючи висловів, проклинав партійних бонзів, які згодом і йому за вільнодумство залили сала за шкіру, позбавивши улюбленої роботи в районній газеті «Зоря Рахівщині».

Чендей прийняв мене привітно, посадив у саду за стіл, де вже зібралися високі гості з Києва. Не пам'ятаю в деталях розмову, але йшлося про творчі справи – літературний процес, виставки, музику. То була ознайомча зустріч, наостанок Іван Михайлович нарав добірного винограду і от я, ошелешений, радісно чимчикую униз, повний вражень й емоцій, з великим пакунком ароматного винограду від самого Чендея!

Наступної зустрічі я приніс свої новели й залишив Метру. Він уважно вичитав, залишив зауваги на берегах машинопису (у мо-

ему архіві зберігаю їх донині). Мене вразило те, як терпеливо й сумлінно редагував мої тексти, віділив дорогоцінний час молодому автору, поставився до мене як до колеги. У розмові дав немало цінних порад і настанов, які визначально вплинули на мою літературну долю.

І от третя зустріч – 11 вересня 1983 року. Іван Михайлович дає автограф на двотомнику вибраних творів: «Шановному Олександрові Маслянику з найкращими побажаннями щастя і добра! При цьому з надією і вірою, що в його особі наша література матиме істинного творця-художника. Нехай наша особиста зустріч продовжиться – чекатиму творів зі сподіваннями щонайкращими. Праці вам плідної, успішної! Широ – Іван Чендей, Ужгород, 11/ІХ-83 р.».

Коли через десятиліття мене запитуватимуть, чому так пізно вступив до спілки письменників, я напівжартома-напівсерйозно відповідав: «Мене до спілки прийняв Чендей у 1983-му!».

Іван Чендей залишив нам знакові книги, непромінальні твори, які вже належать вічності, – «Птахи полишають гнізда», «Березневий сніг», «Іван», «Казка білого інею», «Чайки летять на Схід», «Тестамент», «Іванові журавлі», «Кринична вода», «Теплий дощ», «Калина під снігом», «Скрип коліски» – подзвін до наших дум, спомин про минувщину й гордий погук крізь століття. Незримий вогонь дум високих пропікає серце, ягрить душу.

І не пробуйте здолати Чендесві новели чи роман одним подихом, міх-мах, мов читиво для нудної подорожі електричкою. Спіткнетесь вже на другій сторінці, ошелешені огромом пристрастей й почуттів, бо вмить відкриється несхопимий ушир любові й зневаги, правди й кривди, честі й безчестя, усього того, що називаємо людським життям.

Іван Чендей ніколи не відступав від Правди, якою б гіркою й небажаною вона не була. Часом навмисне розкуйовджує героїв, змушує їх лукавити, пристосовуватись, щоб потім гірко каятись. Письменник мовби сповідує Бориса Антоненка-Давидовича: «... не треба уподібнюватись Діогенові, шукаючи істину з ліхтарем удень, досить бути письменникові самому людяним, спостережливим і правдивим. Бо література – то правда, без правди нема літератури».

Чендесві твори будять в душах найніжніші струни й високі ноти, являють навколишній світ поетично й романтично вивіщеним; отсе реальне доокілля з тисячами людей, негараздів, проблем несподавано постає осяяним особливим внутрішнім вогнем, мовби хтось роздер давно непряну фіранку й дозволив нам глянути у невелику щпарину на справжній, такий прекрасний і барвистий світ – казку рідного овиду.

Поетика автора навдивовижу метифорична, ми розкошуємо, купаємось в добірному слові, у рідній мові, яку Чендей знав чи не найдосконаліше з усього красного письменства. Магічний вплив його слова відчував щораз, як тільки відкривав нову книгу уславленого автора і завмирав, мов громом обпечений, лишень першими реченнями: «У вишитій багрянцем широкopolій сорочці по узгір'ях ступав жовтень...» («Тестамент»), «Сутінки впали на притулене до гір верховинське село» («Льодові квіти»), «Надворі сіє осінній густий дощ. Обмиває пожовкле листя старої груші, що простягла віття до вікна і проситься в хату» («Книжечка»), «Голі поля та промерзлі березневі ниви в ранній вечір оповивала пелена згусклої небесної синяви» («Жорно») – і так щотвору, потужно й сильно!

... І коли пізнього осіннього надвечір'я стиха захлипає сум й душі торкнеться світу глибина, а з моніторів та девайсів потече невтримний турлаш гіркого болю від нерадєсних новин – візьміть до рук «Скрип коліски» чи «Криничку воду», пірніть у наосліп відкритий текст і вмить відчуете, як теплий всезнаючий голос огорне сполохане серце зичливим порозумінням, як автор, мов досвідчений психоаналітик, запалить у безпросвітній мряці вогник надії, що вже через мить виросте у дужу ватру жаги до життя і діянь.

Ми в неоплатному боргу перед Вами, Майстре! Не захистили Вас, змовчали... Хай у високих засвітах душа Ваша, увільнена од мультких пут земної суєти, зоріє над нами Вашим віщим словом, Вашою святою Правдою і Вашим чином!

ПИСЬМЕННИК, ДРУГ І ПОБРАТИМ

Перше означення не потребує аргументації. Право на друге і третє дає мені неодноразове використання їх Іваном Чендеєм на мою адресу у своїх дедикаціях на подарованих ним книгах, у тому числі й «Березневому снігу».

«Дружба є спорідненістю людських душ, що у цьому світі зустрічається дуже рідко, тому нею потрібно дорожити», – казав видатний борець за незалежність Індії Махатма Ганді. Гадаю, ми обоє прислухались до цієї поради. Утрата друга завдає іноді людському серцю не менше болю, ніж втрата батька, матері, брата, сестри... Ніколи не забуду похорони Івана Чендея 30 листопада 2005 року. Холодний осінній дощ був ніби свідченням плачу української літератури за своїм сином.

З Іваном Чендеєм уперше познайомився в далекому 1947 році. Він запросив мене тоді додому до себе, познайомив зі своєю дружиною Марійкою – мою землячкою. Розмова у його хаті тоді була недовгою, як цього й вимагає етикет. Після цього ми не зустрічалися майже впродовж десятка років, бо я поїхав з Ужгорода навчатися в аспірантуру до Львова.

В Ужгород я повернувся в лютому 1957 року. Зустрілися ми вразі випадково на одному із загальноміських зібрань. І він, і я добре пам'ятали нашу першу зустріч десятилітньої давнини. Я сказав Іванові, що знайомий з його новелами, що найбільше подобається мені новела «Чайки летять на Схід», у якій вбачаю споконвічне прагнення закарпатських українців до злуки зі своїми східними братами. Потрясаючою за своїм драматизмом була для мене і новела «Тестамент». Він уважно вислухав...

Подальші наші зустрічі носили, скоріше, епізодичний, ніж регулярний характер. Я працював над своїми лекціями, над темою докторської дисертації, а він – над своїм романом «Птахи поли-

пають гнізда», публікація якого викликала холодний вітер у бік Чендея. Досить згадати статтю в «Закарпатській правді» «Ступки, м'ялки і духовний світ Пригар». Натомість московська критика назвала Пригару (головного персонажа твору) «карпатським королем Ліром», який веде боротьбу проти нищення дрімучих лісів Карпат, з наступом промислової цивілізації на патріархальний устрій закарпатського села.

Публікація роману «Птахи полишають гнізда» у 1965 році викликала шквал критики у місцевій пресі. Проте застосовувати якихись «оргвисновки» місцеві власті не наважились, оскільки, як я вже зазначив, московська критика сприйняла роман позитивно, а київська – нейтрально.

Перші суперечки з комуністичною владою у Чендея виникли, коли він, будучи обраним відповідальним секретарем Спілки письменників Закарпаття, домігся публікації творів Патруса-Карпатського, Олександра Маркуша, Луки Дем'яна, яких тодішня влада запідозрила в українському буржуазному націоналізмі. Тодішня партійна верхівка дорікала неслухняному Чендеєві: «Що ти носишся з тими стариками?». Але влада не бажала загострення ситуації, і справу «зам'яли», як тоді казали.

Друге зіткнення відбулося, коли Іван Чендей на одному з обласних партійних активів виступив на захист зелених Карпат, проти нищення-вирубування лісів. Після цих зіткнень Чендея уже не делегували на подібні зібрання, всіляко унеможливаючи подібне.

Публікація «Березневого снігу» в 1968 році була громом серед ясного неба уже не стільки для інквизиторів з КПРС Закарпаття, але й усієї України, адже у повісті «Іван» велося про зіткнення двох ідеологій – комуністичної й християнської, причому Чендей віддав перевагу християнській. А коли ще й Ватикан відгукнувся позитивно про повість Чендея «Іван», то тут уже обуренню владців не було меж. «Попівщина!» – лунало із різного роду зборів та активів, які обговорювали «Березневий сніг». Розпочалася глобальне цькування Чендея у буквальному розуміння цього слова. «Березневий сніг» став забороненим в бібліотеках України, зник з прилавків книгарень, було організовано й «обурення» односільчан письменника. Сам Іван Чендей був виключений з партії, і две-

рі всіх видавництв були перед ним зачиненими на роки, а спроби бодай десь працевлаштуватися виявлялися марними.

І донині для мене залишаються незбагненні ті сили, які тягнули моє серце саме у цей час до його серця, незважаючи на всі попередження. Упродовж більше ніж двох років (1969-1971) я в буквальному розумінні слова щодня бував у хаті Івана Чендея. Саме у цей час він у своїй дедикації до «Березневого снігу» просить дозволу назвати мене «своїм приятелем». Гадаю, ці почуття приятелі жили у серці І. Чендея до кінця його земних днів, а в моєму живуть і нині. «Це єдина людина серед нерідних мені, яка стояла тоді пліч-о-пліч зі мною», – казав Чендей Дмитрові Павличку про мене на святкуванні свого шістдесятиліття.

У партійної інквізиції виношувалися плани «роздавити» І.Чендея і його сім'ю не тільки економічно, а й відправити його за ґрати. Приводом для цього була участь Івана Чендея у передачі плівки з працею Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» за кордон. Треба сказати, що майор Київського КДБ (на жаль, прізвище невідоме) виявився виключно порядною людиною, поставивши Чендею питання, чи він знав про зміст плівки. Іван Чендей відповів, що не личить читати речей, не адресованих тобі. Цим самим було знято звинувачення з І.Чендея у цьому «злочині».

Сам Іван Чендей та його родина після публікації «Березневого снігу» та виключення з партії, закриття дверей усіх видавництв України для його творів виявився у винятково скрутній ситуації. Учительської зарплати його дружини Марійки (як він її завжди називав) ледве вистачало на хліб невеличкій сім'ї. В хаті часом не було й картоплини, хіба тої, що її рідня надіслала, крупи, не кажу вже про м'ясо...

От тоді я й вирішив звести й познайомити Івана Чендея з Василем Шепюю – тоді головою колгоспу на Берегівщині, а пізніше – академіком, директором науково-дослідної станції с. Бакта. Сказав йому попередньо, що на п'яти з половиною тисячах гектарів землі, що належать станції, повинна знайтися крихта хліба для столу такого письменника, як Іван Чендей. Широка й благородна душа Василя Шепи прекрасно збагнула ситуацію, і він упродовж тривалого часу багато чим допомагав митцеві слова. Шкода, що про Василя Васильовича Шепу – видатну постать серед закар-

патської інтелігенції другої половини ХХ століття донині не написано його друзями і людьми, яким він допомагав, гідних його пам'яті спогадів.

У цей самий час я познайомив Івана Михайловича з Коршинським І.Ю, лікарем, доцентом кафедри хірургії, який згодом став не лише його близьким сусідом, а й приятелем. Таким чином я намагався розширити коло людей, які не оглядалися і не боялися тиснути руку «крамольному» для радянської влади Чендею.

Минав час, збігали роки, не стало на своїх посадах оскажених ворогів письменника. На їхні місця прийшли нові люди як в Ужгороді, так і в Києві. Зі змінами у суспільстві і плином часу приходило розуміння: перед лицем справедливості та історії Івана Чендея треба повернути українській літературі. Потрібно було шукати компроміс, на який би погодився втомлений обставинами письменник, і який влаштував би партійне керівництво. Значну роль у цьому пошуку відіграв відомий у другій половині ХХ ст. на Закарпатті журналіст Михайло Бабидорич. У Києві головну роль у поверненні Чендея в українську літературу відіграв академік Микола Жулинський.

На жаль, кількарічне цькування та всіляке гноблення і приниження не пройшли безслідно для подальшої долі письменника. Потрясіння привели до важкої і тривалої хвороби, що і звела його у могилу. Роздумуючи над прожитим і передуманим і ним, і мною, запитую: чи є ще у світі нація, доля якої потребувала би стільки своїх (не тільки рядових) дітей, інтелігенції? Голодомор пожирав головним чином українське селянство. А куди ділися у цих же 30-их роках ХХ ст. більше як 300 письменників України? Залишилося з них неповні чотири десятки... Де сотні українських кобзарів, скликаних до Харкова нібито на кобзарський з'їзд? Усіх до єдиного знищили. А скільки інженерно-технічної гуманітарної інтелігенції було знищено? Ніхто не рахував, та й навряд чи вже зараз порахує...

Згадуючи про Івана Чендея, не можу не сказати пари слів і про нашу з ним поїздку в Дубове – колиску дитинства та юності письменника, так прекрасно оспівану ним у повісті «Луна блакитного овиду».

Іван дуже хотів познайомити мене зі своїм батьком, овидами рідного села. Та наша поїздка відбулася десь на початку літа

1976 року. Побачив Іванового батька – Михайла Чендея – край городу, у закритій бесідці, заповненій старовинними книгами Святого Письма. Мимоволі я згадав образ старця Зосими з «Братів Карамазових» Ф. Достоєвського.

Відтак Іван Чендей повів мене на Дубівський цвинтар, до могили, де похована його мама. На могилі матері я вперше і востаннє побачив сльози у нього в очах. Від могили матері він повів мене на могилу прототипа Івана Каламаря з повісті «Іван» – Івана Фіцає. Розповів подробиці його смерті, про які не знав при написанні твору. Чендей мені тоді сказав: «Якби я знав ці подробиці, закінчення повісті було б іншим. А я кажу: «Має ж «Фауст» Гете сім різних варіантів свого закінчення, у яких поет і філософ намагався розгадати тайну людського буття на Землі. Можна ж подати іншу кінцівку у наступному перевиданні твору». «Цього не буде», – відповів Чендей. І я його зрозумів: до цього твору він не додасть і не відніме й найменшої коми...

Важко зараз пригадати усі теми та подробиці наших з Іваном Чендеєм розмов. Скажу одне: після публікації «Березневого снігу» і зближення з ним у нас не було заборонених для розмов тем. Вони стосувалися, в основному, української історії, літератури, сучасного та майбутнього України, долі її народу.

Колись великий німецький поет і мислитель Й.В.Гете в одному зі своїх листів до друга просив його приходити до нього на могилу для молитви. Гадаю, Іван Чендей з неба краще за мене знає, скільки разів я стояв біля його могили, скільки разів бачив його у снах. Природа снів науці не відома. Одначе з упевненістю можна сказати, що ланцюжки, які духовно в'яжуть споріднені серця за життя, не розриваються фізичною смертю.

Петро Мідянка

НАШ ЧЕНДЕЙ³²

Закарпаття годі уявити без постаті Івана Чендея. Навіть тоді, коли він немічний, з будинку по вулиці Високій, який він збудував у немолодих роках, випромінювалось сяйво безмежної доброти, людяності й порядності.

В будинку Чендея багато речей мені нагадувала Тячівщину: вовняний пуловер письменника, ворсисті ліжники, домоткані покрівчики – подарунок від матері – м'ята з верховинського маминого городчика, з якої він готував неповторний чай. «З якої хочеш, з тої, що вихором у роті?»

Це його нелегкий побут між великих книг і великих полотен.

Не було б Чендея, не було б європейської класики українського кіно, не було б музею Федора Манайла, не було б тих колоритних творів, де Закарпаття має не тільки прикордонний шарм, але передовсім українськість православ'я й неповторні типажі Івана Каламаря, Михайла Пригари, Петра Головчука, отця Івана Стаха.

Смерть, похорон, поминальна вечеря часто присутні у творах Івана Чендея. Похорон Івана Каламаря, мертвий у шовковій сорочці на Великдень Петро Ясенова, покійний хлопчик у романі «Птахи полишають гнізда», мертва мати в кімнаті вікном до Ясенови, випростаний Мортхо Шумільлейб з оповідання «Весільний кулон» і ще багато-багато печальних сцен, допоки сам Іван Михайлович не переступив ту межу. Зрештою, російськомовне оповідання, опубліковане в літературному альманасі «Будет день» також називалося «Три мертвеца».

Він чимось мені нагадував рідного няня, який добре знав літургійний рік, але не запобігав перед священнослужителями.

³² Мідянка, Петро. Наш Чендей / П. Мідянка // Екзиль. – 2007. – № 7. – С. 24.

Не раз мені Чендей, як і Станинець, говорив, що релігія – це велика ідеологія, однак фанатично по храмах не клячав, хотів, щоб православні закарпатці стали автокефальними. Певно, бракувало часу й не хибіло життєвої мудрости.

Образ священика Івана Стаха був за радянськими мірками позитивний, персонаж комуніста Івана Каламаря – негативний.

На відміну від інших інтелігентів, Чендей в Ужгороді регулярно відвідував філармонійні концерти, в тому числі слухав віртуозну гру Святослава Ріхтера, читав листування письменників (передплатних видань з епістолярними томами був повний кабінет).

Заохочував молодих до праці, знаючи провінційну заскорузлість і дріб'язковість ужгородської «духовної еліти». Чендей був харизматичним, мав велику притягальну силу. Він не тільки піднімався на огряднисту гору Ясенову зі захеканим тодішнім київським науковцем Миколою Жулинським, але й міг на ній працювати. Він міг іти з Високої на Корзо дуже елегантним, вишарпанним, свіжопоголеним і напарфумленим, а в творах по-селянськи іронізувати з помади, пудри й одеколону.

У робочу годину ховав свої патріарші пасма срібного волосся під просту хустину, взував гумові чоботи й працював, як його дубівські предки й родичі. Це був не Фолкнер, це був Іван Чендей з притаманною йому лагідністю, м'яким тоном бесіди, це був запальний мараморошанин, якому догодити було дуже й дуже тяжко.

На моє повноліття Іван Чендей пішов у свій розкішний сад і зрізав червоні півонії, подарував кажучи: «Най ти прикрасять кімнату». По дорозі в студентський гуртожиток, на Собранецькій, я зустрів також вісімнадцятирічного Івана Кременя, що вніс пропозицію напитися, а квіти переподарувати дівчині. Випивонів Чендей не любив, вино з європейських сортів возив по письменницьких поминках й та остання чарка коньяку за рік до його смерті була єдиною, коли ми випили разом. По змученому, але одухотвореному лицю письменника покотилися з блакитних, трохи пригаслих очей дві сльози, твердий Іван Ребрик намагався виглядати ще твердішим. Позаминулого року Івана Михайловича не стало.

На уроці української літератури в Тисолові на Тячівщині я онімів: дзвонив Юрій Данилець на мобільний і сказав, що помер

Чендей. Юра чомусь першим сповіщав мені про всі ужгородські смерті знайомих і незнайомих.

Через кілька днів біля бокшаївського пішохідного я купив дві червоні троянди з чорною паперовою стрічкою й поніс їх на те місце, через яке ходив з гуртожитку до центру Ужгорода.

Пригадалися слова Івана Михайловича про цвинтарні справи, і я повівся, як та Анна з повісті «Калина під снігом» перед портретом покійної сестри Ірини.

Чендей ніколи не будував собі музею, як дехто схильний думати. Йому, як затятому працювитуму горянину, соромно було приймати світил української культури в «боргазі» Добей – це раз. Другий раз – ганьба було тримати картини корифеїв на закіптюжених і горбатих стінах. Третій раз – дбав про якийсь комфорт сім'ї.

Колись він видав двотомник. Найбільшою пам'яттю перед Чендеєм було б академічне видання його творів. І щоб ці твори були прочитані й сприйняті серцями сучасників.

Ніколи брудне порно, за всіх часів і народів, не змінить справжній мистецький продукт.

На одному з давніших свят Чендея я чув таку репліку: «А що він зробив для Дубового?» Певно, та «спритна дубівчанка» (з творів Чендея – П. М.) мало що й тямил в культурі, як і той герой оповідання «Оп'юнські турботи» Ян Янович Чучі...

Чендей злився, коли його живого називали класиком і патріархом. Коли він уже за овидом, то йому найпершому пасує оте «класик».

Петро Мідянка

МАРКА ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Колись Іван Михайлович Чендей говорив мені, що Ужгород важко уявити без Петра Сиви, без Михайла Томчання, Йосифа Бокшая. Всі вони прогулювалися парами по Корзо, такі інтелегентні та елегантні. Нині приїжджаючи в Ужгород, я бачу не тільки спустошену архітектурну безликість, але й пустелю людського духу. Відійшли ті колоритні люди, котрими я захоплювався в юності...

Діялося то все, ніби вчора. Іван Михайлович піднімається крутою Високою вулицею у вишуканому пальто, шалику й добротному капелюсі до своєї домівки. Йде задуманий і зосереджений. Які думи обсіли Майстра? Здавалося, що йде не Чендей, а саме Закарпаття, котре він любив понад усе.

Тямлю якісь збори в Спільці письменників. Іван Михайлович примостився коло прадавньої кахляної печі і все поглядає на кишеньковий годинник, кидає ущіптиві репліки тим, котрі тринділи не про літературу, а про власний побутовий дріб'язок. У цінуванні часу був твердий і непохитний.

Любив їздити на нашу рідну Тячівщину. Сідав за кермо на ті часи престижної «Волги». Марія Іванівна постійно переживала дорогу. Коли Іван Михайлович додавав швидкості машині, вона зупиняла його: «Іванку, не жени...». В тій же машині ми щось говорили про діалекти. Я, зарозумілий студент, хвалився, що знаю всі старі слова. Хоч походили ми з одного регіону, Іван Михайлович почав називати мені такі слова, що я лиш рота розкрив. «Ану скажи, що таке шалігура?» Виявилось, що то палиця, якою перевертають картоплю в золі, коли вона печеться.

Працюючи вчителем у Новоселиці, я в Києві видав тоненьку книжечку «Поріг». Видати в столиці на ті часи першу книжку було дуже складно. Тячівські шкільні методисти вирішили організувати мені творчий вечір і запросили Івана Чендея. Він приїхав із сином Михайлом. Коли на сцену вийшли сільські троїсті музики й заграли коломийок, в письменника з очей покотились сльози. Надзвичайно чутливо сприймав близьке серцю у рідних краях...

Усі знали про неприязнь Івана Чендея до алкоголю. Місцеві літератори навіть піджартовували: «Ходім, хлопці, до Чендея п'ять криничну воду...». Книжка Івана Михайловича мала назву «Кринична вода» та й у дворі письменника був колодязь із джерельною водою. На господарстві ріс чималий виноградник із європейськими сортами. Пам'ятаю, як він прийшов у Широкий Луг восени і подав моєму батькові гроно Королеви Єлизавети й сортову грушу. «То старий з'їсть губами», – казав. У пивниці зберігалися цілі барила вина, сам не пив і не пригощав. Дружина Марія Іванівна підсміювалася, що коли в Києві помре хтось із письменників, то Іван Михайлович порозвозить на поминки цілі корчаги. У високих його роках, коли я до нього заходив в ужгородське помешкання він міг собі дозволити чвертку, волаючи до газдині: «Маріко, ану, дай нам тої, на зітлі!» І коли він лежав немічний, ми з Іваном Ребриком розуміли, що більше не побачимо його наживо, передзвонили Марії Іванівні, взяли пляшку «Тиси» й пішли до Чендея. Іван Михайлович говорив, але дуже мало. Ми випили того коньяку, я запитав його: «Чи сниться вам Дубове?». Відповів, що сниться. Тричі за наше довге спілкування ми з ним випили і двічі я бачив на його очах сльози. Він був кріпкий, гірської породи, не цурався найчорнішої праці на мастьку, на будівництві дому. Таким був і за друкарською машинкою. Коли я питав Марію Іванівну чи дома Іван Михайлович, казала, що дома: «Не чуєш, як цокоче на машинці».

Іван Михайлович Чендей сам був неперевершеним оповідачем і прекрасним знавцем світової культури. Цінував письменницькі епістолярії, котрі в тогочасних передплатних виданнях бібліотеки «Огонька» виходили окремими томами. Брав зі стелажа том Чехова чи Гоголя й зачитував мені цілі уривки листів. Тому й не дивно, що очоловав Закарпатський фонд культури. Родина Федора Манайла погодилася віддати елітну квартиру в центрі старовинного Ужгорода під музей. Переймався долею дому Ерделі, при Магдаліні Іванівні то було все нерушеним, неторканим, як при житті Адальберта Михайловича, але не все було під силу одному письменнику, який сам мав чимало земних обов'язків.

Іван Чендей охоче спілкувався з молоддю, приходив в університет на засідання літстудії імені Ю.Гойди. Приходить і має в руках якийсь товстий тодішній літературний журнал, геть-геть покреслений авторучкою «Пелікан». Він знайшов статтю пресловутого в Ужгороді літературного критика, де поспіль по підкреслювано слова

«оспіває», «оплакує», разів зо тридцять то вжито. Говорив, що якби студент здав йому таку курсову, то він не гаючись поклав би тому курсовику «двійку». Подібної письменницької вимогливості до себе я не бачив. Йому не подобалися письменники-фронтовики, що приїхали в Ужгород зі Сходу країни й писали абияк. Він критикував Углярєнка й Поліщука, Цибульського... І цей спілчанський «базар» дуже добре змальовано в повісті «Житіє Антона Кукурічки».

Це далеко не означало те, що він місцевих письменників не поважав. Коли помер Юлій Боршош-Кум'ятський, вони з Марією Іванівною прийшли на похорон строго-настроого в чорному, з довгостеблими гвоздиками в руках. Схвально говорив про Петра Скунця. Коли тому минуло сорок років, то Іван Михайлович казав, що після десятків літ до поета прийшла мудрість. Верховинську хватку до того, що Чендей ненавидів, бачили всі. «Тоді отверзалися уста творців, коли щось наливалося», – казав мені.

Чендей мав тяжкий неподатливий характер закарпатського верховинця. Так гори впливають на людей. Ми зустріли в Широкому Лузі одну літню жінку. Він каже: «Видиш, по ній видко, як нелегко в горах жити...». Марія Івана походила з долинянського Чинадьова, Іван Михайлович з гірського Дубового. Попри все, жінка Івана Михайловича умудрялася варити чоловікові улюблений токан, косарське їдло в горах, бо на дебрі з косою на самокиші довго не потягнеш. У закарпатських передгір'ях, де було вибрання й різали барана, токани не побутували.

Паралельно був він дуже ліричним і чутливим. В його оповіданні «Пайочка» є така деталь: жінка, що добуває останні дні в місті, мріє пройти босою по росі тієї пайочки бодай «голий раз». Або там же: звіздяної морозяної ночі скрипала в горах перестрів вовк, скрипаль зі стаху почав грати, вовк завив і відступив.

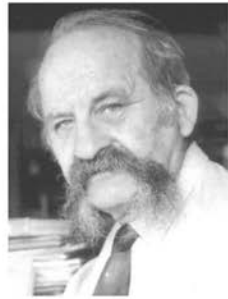
Можна до безконечности проводити паралелі між приватним життям письменника й героями його творів. Та чи нині потрібна така репарація віртуальному читачеві?

«Що би було, горо Ясеново, якби в один день я в тебе кинула хрест?» – запитує одна з персонажів чендейського оповідання. Ясенова (по-дубівськи Ясіння) й нині прекрасна, як постать, як особистість Івана Чендея. І він карпатська Ясенова нашої літератури в сяйві сонячного проміння, яке показується з-за маківки гори. В тому сяйві його і залишимо.

Микола Мушинка

МОЇ ВЗАЄМИНИ З ІВАНОМ ЧЕНДЕЄМ

Ім'я одного з найвизначніших представників закарпатоукраїнської літератури Івана Чендея мені було відоме із лекцій доцента Івана Панькевича на філологічному факультеті Карлового університету в Празі з другої половини 50-х років минулого століття, однак особисто ми познайомилися лише у 60-х роках на одному із фестивалів пісні і танцю у Свиднику. Тоді мені як фольклористові вже були відомі його книги „Казки Верховини”

(1959), „Казки зелених гір” та, зокрема, кінофільм „Тіні забутих предків”, знятий Сергієм Параджановим за сценарієм І. Чендея. Фільм я побачив на початку свого аспірантського побуту в Києві восени 1964 року, який справив на мене неймовірно сильне враження.

Улітку 1980 року Іван Чендей уперше відвідав нашу прямишівську хату. Я показав йому шедеври своєї бібліотеки, товсту папку неопублікованих праць та майже сотню дисків магнітофонних записів із моїх фольклорних експедицій селами Пряшівщини, Чехії, Румунії та Польщі. Найбільше враження зробила на нього розповідь, пісні та музика закарпатця Якуба Поповича, про якого він тут же вирішив написати нарис або повість³³.

³³ Якуб (Яків) Попович (1905-1979) уродженець села Росош Свалявського округу, 16 років працював лісорубом фірми „Латориця”. У 1944 р. вступив добровольцем до Чехословацького корпусу генерала Людвіка Свободи і з боями в ранзі сапера (ženistu) пройшов шлях від Дуклі до Праги. З 52 членів його розмінувального відділу в живих залишилося двос. За бойові заслуги був нагороджений кількома орденами та медалями. Після війни за порадою лікарів (тріпання нервів) переселився у село Мілрже Таховського округу в Західній Чехії (в безпосередньому сусідстві з Німеччиною), 85 відсотків населення якого становили українські переселенці з Румунії. І там він працював лісорубом. Мешкав у „німецькому” домі без електрики на окупіні села, під лісом, маючи там підсобне господарство, невеличке поле, кіль-

Наступного дня я завів Івана Чендея на свою великомасштабну котельню, де усе шуміло і гуділо. Він не міг зрозуміти, що в таких умовах я можу науково працювати. Свої враження він описав у першому листі до мене, який я нижче наводжу в оригіналі, як своєрідний вступ до дальшого листування³⁴.

Саме тоді, після понад десятирічних репресій, розпочався процес негласної реабілітації Івана Чендея. Він обіцяв спробувати допомогти мені і свою обіцянку не раз довів конкретними фактами. Наведу один з них.

8 листопада 1980 року до ужгородської хати І. Чендея, що знаходилася у безпосередньому сусідстві з готелем обласного комітету Компартії України „Дружба“, завітав перший секретар закарпатського обкому КП УРСР Юрій Ільницький разом з першим секретарем Східнословачького крайкому КПЧ Яном Пірчем, тобто найвищі представники Закарпатської України та Східної Словаччини.

ка овець та корову. Любив читати, співати (зокрема коломийки), грати на самобранній сопілці, але й здорово випивати. Після однієї з випивок (в казармах військ Радянської армії, дислокованих в кадастрі цього села) він відморозив обидві ноги, які в нього ампутували. Це прискорило його смерть.

Чеський режисер Яна Шевчікова за мою порадою після смерті Якуба за спогадами односельців зняла про нього ціловечірній документальний кінофільм „Якуб“, який на кількох міжнародних фестивалях здобув нагороди. Мої магнітофонні записи про його життя і репертуар досі не опрацьовані.

³⁴ Шановний добродію Миколо!

Радий був ближчому знайомству з Вами. Скажу щиро: саме знайомство з Вами з Вашою родиною, зробило на мене одне з найбільших вражень в цю дорогу по ЧССР. Не мені давати Вам оцінку – надто в науці фольклору я знаю мало, тим більше далеко не все мені відоме з роботи Вашої безпосередньо. Та виніс враження від Вас різуче, коли бачив громадищу готової праці і для публікацій – тут і казки, і записи етнографічного характеру, розвідки вченого-дослідника.

Був я досить натомлений, коли ми прослухували розповіді Якова Поповича з Мілірж на Тахівщині, проте голос з магнітофонної плівки чую і зараз. За долею Поповича з Росії на Закарпатті, що закинтий був після другої світової війни в ЧССР, доля не одного закарпатця. Скільки тут драматичного і повчального! Як багато тут гіркого болю. В той же час тут багато від життя, від винахідливості простої людини з розумом і талантом.

Щиро дякую Вашій дружині за привітність і сердечність. Вам бажаю здоров'я і добра!

Певен, з часом все-все стане на своє місце, Ваші праці вільно підуть в друку, збагачуючи культуру і науку.

Ще раз добра Вам і щастя! Буде у Вас настрої – тишіть, а сам я радий буду новим зустрічам з Вами.

Ужгород, 1 липня 1980 р. Щиро І. Чендей

При цій нагоді І. Чендей поінформував словацького гостя про кричущі кривди й несправедливості, які творяться в його регіоні над „найвизначнішим сучасним дослідником фольклору цього регіону Миколою Мушинкою“. Ян Пірч позначив цю скаргу в нотатник і, повернувшись у Кошиці, доручив своєму заступникові – завідувачу відділу ідеології Юрію Гамраку – вирішити її. Той 18 лютого 1981 року покликав мене у свій кабінет і після майже двогодинної ялової розмови запропонував мені посаду бібліотекаря на заводі з виробництва підшипників (Závod valivých ložísk) у Пряшеві. Я великодушно відмовився, посилаючись на те, що в мене є п'ять вузівських кваліфікацій – учитель середніх шкіл, перекладач, фольклорист, кандидат наук та доктор філософії – і я не думаю здобувати ще посту – бібліотекаря. Я подякував за пропозицію і вирішив залишитися на посаді кочегара. Про свою розмову з Гамраком я детально поінформував І. Чендея в листі від 11 березня 1981 року³⁵.

Отже, заступництво за мене Івана Чендея у цьому випадку не принесло позитивних результатів, зате укріпило нашу дружбу. Його листи були для мене неабиякою моральною підтримкою.

Ми зустрічалися ще кілька разів – у Пряшеві та Свиднику. У вітальному листі І. Чендея до мого 50-ліття є і такі рядки: *„Ваша діяльність у фольклорі, в дослідженні минулого нашого, в збереженні скарбів, що належать народові, є гідною похвали високої, захоплення і наслідування. Ви належите тут до авторитетів беззастережних і безсумнівних, і це не тільки прекрасно, але й почесно, за це Вам хвала! [...] Озиваючись до Вас з Ужгорода, я не можу не згадати наші розмови з Вами і про художника дивної долі Кулеця, і про незабутнього Володимира Лібовицького, і про видатного Новаківського, не кажучи уже про Дністрянського [...] Але ж як добре, що Ви є, що я Вас знаю, а знаючи Вас, не раз думаю: яким біднішим був би я, не знаючи Вас! І за все, за все Вам мої щирі обійми, мої найсердечніші поздоровлення і доброзичення!“* [9. 2. 1986]³⁶.

У жовтні 1987 р. Іван Михайлович черговий раз відвідав нашу пряшівську хату. Після повернення додому він листом подякував за гостинність моєї дружині Магді. У листі до неї він писав: *„Я*

³⁵ Див. теж: Мушинка Микола.: Колеса крутяться... Кн. І. Спогади / М. Мушинка. – Пряшів, 1998. – С. 122-125.

³⁶ Дати у квадратних дужках становлять дати листів І. Чендея до мене, що зберігаються у моєму архіві.

щиро захоплений великою, подвижницькою працею Миколи Івановича на ниві рідної культури. Немає сумніву у тому, що нині Микола Іванович є одною з найбільших індивідуальностей серед вчених-етнографів, фольклористів у слов'янському світі. Шкода, що певні обставини не дають можливості виходити і приходити до людей з працями на рідній землі. Вірю, що мряки розсіються, що все-все проясниться і стане благодатнішим для більшої творчості, для повнішої можливості реалізувати свої сили. Це так необхідно! Адже кожна творча індивідуальність, кожен істинний розум з народу належать народові, і не тільки певному часу, але й вічності отій, у якій сам народ є вічним. Повернувся я додому збагаченим враженнями, емоціями” [26. 10. 1987].

У грудні 1989 р. мене повністю реабілітували, а в червні 1990 р. я після вісімнадцятих років повернувся на попереднє місце роботи. Отже, передбачення Івана Михайловича сповнилися повністю. У листі від 24 липня 1990 р. він писав: *„Щиро радий за вас, за Ваш нинішній статус. Радий, що Ви знову повернулись до улюбленої педагогічної роботи, що при тому така правда перемогла. Довго довелося ту правду виглядати”*.

На своє 70-ліття 1992 року Іван Михайлович запросив мене до себе. Після урочистого святкування в Ужгороді ми троє – Чендей, Жулинський і я – поїхали в його рідне Дубове. Після гостини у дубівської рідні ми піднялися на його улюблену Ясенову і день завершили урочистим вечером в місцевому будинку культури. День був повний незабутніх вражень, які я описав у газеті *„Нове життя”*³⁷, М. Жулинський – в *„Новинах Закарпаття”*³⁸ та *„Літературній Україні”*, а сам І. Чендей – в листі до мене [1. 6. 1992].

На святкуванні 70-ліття І. Чендея в його рідному селі трапився прикрий випадок. Спускаючись з Ясенови, Іван Михайлович, щоб не спізнитися на урочистий вечір, вирішив не йти дорогою, а стрімкою стежкою, на якій посковзнувся і покотився у провалля. Ледве ми його підняли на ноги та завели до рідні в селі. І Жулинський, і я просили його не йти на урочистий вечір у будинок культури. Та він і чути про це не хотів: *„Там на мене чекають мої земляки, які зможуть прийняти мою неучасть як пімсту за їх засу-*

³⁷ Мушинка, М.: Іванові Чендею – 70 // Нове життя. – 1992. – 22 травн. (№ 21). – С. 10.

³⁸ Жулинський, Микола: Сходження на Ясенову // Новини Закарпаття. – 1992. – 19 травн. (№ 70). – С. 4-5; Літ. Україна. – 1992. – 6 листоп.

дження мене 1969 року в тому ж будинку культури. А вони невинні; їх зманіпулювали". І він поїхав. І виступив у переповненому залі. Виступив блискуче³⁹.

Та повернімся до нашого листування, зокрема до його початків.

Іван Чендей радів, що після понад десятирічного замовчування і цькування його знову почали друкувати. Оцінюючи свій доробок за 1981 рік, він писав: *„Найзнаменніше в 1981-ому, що могло бути і статися взагалі, це двотомник вибраних творів у видавництві «Дніпро». [...] Двотомник мав би бути вартісним: 22 новели, п'ять повістей, роман – такий підсумок“* [24.12.1981].

Наприкінці 1983 р. він інтенсивно працював над закінченням роману *„Далеке плавання“*. Щоб мати спокій для творчості, йому довелося втекти із Ужгорода до рідного Дубового [10.11.1983], та й там роман не вдалося закінчити. Перший варіант його не задовольнив, тому він вирішив створити другий варіант. *„Другий варіант „Далекого плавання“, – писав він, – іде зі скрипом, певно, і тому, бо я вже не молодий, більше усе виважається, обмірковується, хоч не на краще завжди й виходить.“* [29.11.1983]. Та й другий варіант його не задовольнив. Через п'ять років 10 листопада 1988 р. він писав мені: *„На радість мою нині, саме нині, закінчив роботу над доробкою роману „Далеке плавання“. Цікава історія цього твору ще й тим, що нині аж третій варіант є тим текстом, котрий наважуся з чистим сумлінням подавати нашим „Карпатам“ для публікації в наступному році.“*

У 1988 р. я написав рецензію на роман І. Чендея *„Скрип коліски“* і рукопис прислав йому для еventуального опублікування в пресі України, рецензію похвалив: *„Зворушили Ви мене написанням про „Скрип коліски“. Щиро дякую [...] Загальну характеристику роману Ви дали дуже точну, як і героїв розставили по своїх місцях також чітко“* [12.2.1988].

На жаль, мою рецензію йому так і не вдалось опублікувати. Найбільшим своїм досягненням на літературному полі Іван Чен-

³⁹ До цієї пригоди він повернувся через три роки, вітаючи мене з 60-літтям: *„Бачу Вас на Ясеніві в той день, коли ми громадкою на неї піднялися в травні 1992. Було незвичайно гарно, для мене особисто напружено і напружено. Тепер мурашка біжить по хребту, коли пригадаю отой прекрутий спуск навпрошки, при якому я упав з ніг, звестися на ноги не міг. Саме там до раптового скону було дуже близько. Тільки всевишні сили дарували можливість таки на ноги звестися, відтак до племінниці Ольги дійти, в акціях на відзначення тезоіменитства участь взяти. Господи, яким я тоді вичертаним був!...“* [28.2.1996].

дей вважав ужгородський двотомник вибраних творів, який він надіслав мені з присвятою: „Дорогому Миколі Івановичу з щирою повагою і сердечною любов'ю. Щастя Вам щедрого, гараздів родині Вашій! Ів. Чендей. Ужгород VIII/ 83 р.”.

Одержавши мої позитивні відгуки від прочитаного, Іван Михайлович писав: „Приємно мені, що написано у двох томах таки додає Вам децицію позитивних настроїв та емоцій тим більше, бо свідомий: Ви є читачем досвідченим, справді розумієтеся на творах й знаєте ціну доброму слову. При всьому, що не казати, маю підстави вважати себе досить щасливим вже й через те, що двотомне видання подібного характеру справді на Закарпатті є першим”. [29.11.1983].

Оцінюючи свій літературний доробок за 1984 рік, він не без гордості зауважив: „В Ужгороді вийшла поважна книга „Птахи полишають гнізда” в серії «Карпати» з дуже докладною статтею Дмитра Федаки і добрими примітками” [...]. Взагалі, останні 7 років були жвавліми на видання. Я ніби не тільки знову прийшов до читача ваговито, серйозно, але й знову народився” [19.12.1984].

Із закарпатських письменників він найбільше цінував Петра Скунця: „Скунець належить до великих талантів, – писав він мені після повернення із з'їзду письменників України в Києві 1981 року. „Тільки що сам Петро не вмів себе належно берегти [...]. Безталання хай би вже і топиле своє нище (?) безталання в алкоголі, а от коли золото таланту в алкоголі тане, це вже біда, це вже втрата для народу. Для того народу, який талант народжує, аби він світився йому світильником, а не скнів і нидів у горілчаних випарах” [13.4.1981].

До літературного життя на Закарпатті 80-х років він ставився досить скептично: „Здається, цікавого нічого й нема. Якась стагнація і задріманність. Гаразд, що вийшла в «Дніпрі» «Сейсмична зона» Петра Скунця. На жаль, без поеми «На границі епох»” [10.11.1984].

Із загальноукраїнської поезії останнього періоду він найбільше цінував Ліну Костенко, зокрема її книги „Над берегом вічної ріки” та „Маруся Чурай” [24.10.1980].

У 1980 році я надіслав Іванові Чендею приватне запрошення на відкриття виставки 170 картин художника Івана Кулеця в Музеї української культури в Свиднику, які я переправив туди із Праги. Він не зміг приїхати на відкриття виставки, однак творчість цього визначного українського художника, довгорічного директора

Української студії пластичного мистецтва в Празі, його дуже зацікавила, зокрема, після того, як я йому вислав каталог зі своєю анонімною статтею про життя і творчість художника та репродукціями 22 його картин [15.10.1980].

Він також любив чеського художника Йосефа Ладу, листівки якого я час від часу йому вислав з великодніми або різдвяними вітаннями: *„Цей живописець, – писав він мені після одержання однієї з таких листівок, – дорогий мені завжди великою безпосередністю і безприкладною простотою, яка тить у собі незбагненний чар“* [19.12.1984].

У листопаді 1988 р. Іван Чендея було обрано головою Фонду культури Закарпатської області. Головним завданням Фонду було повернення в Україну культурних цінностей української діаспори. Зв'язавшись з головою РФК Львівської області Е. Миськом, вони обоє звернулися до мене із запитанням, чи не хотів би я привезти в Україну свою колекцію картин Олекси Новаківського, спочатку для виставок, а пізніше і для передачі її якійсь державній установі. Для мене, людини, яку в той час влада вважала „антирадянським елементом“ і не допускала до жодної діяльності у сфері культури, така пропозиція офіційних радянських установ була привабливою, і я, ясна річ, погодився.

У зв'язку з тим Іван Михайлович писав мені: *„Ближчим часом маю намір виступити в пресі уже в ролі голови Фонду культури із Закарпаття. Наміряю, і це вчиню, сказати про Вашу велику подвижницьку роботу на царині української культури“* [7.1.1988].

Ця справа затягнулася, бо потрібні були фінансові оцінки картин експертом, дозвіл на їх тимчасовий вивіз за кордон від Міністерства культури Словаччини, митних органів тощо. Врепрешт все це було залагоджено і виставки картин О. Новаківського відбулися у Львові (3. 3. 1990 – 3. 10. 1990), Києві (29. 10. 1990 – 20. 2. 1991) та Ужгороді (27. 2. 1991 – 12. 3. 1991). На відкриття виставки в обласній картинній галереї в Ужгороді з головною доповіддю виступив Іван Чендей як куратор виставки⁴⁰.

⁴⁰ Після великого успіху моєї колекції в Україні картинами О. Новаківського зацікавилися українські організації США та Канади. Там (у Нью-Йорку, Філадельфії, Чикаго, Вінніпезі та Торонто) вони експонувалися від 12 червня 1992 до кінця березня 1993 року. Після повернення у Пряшів я у 1994-1996 роках виставляв її

Іван Чендей був пристрасним захисником народної архітектури Закарпаття. Будучи черговий раз моїм гостем 1987 року, він захопився світлинами дерев'яних церков Закарпаття та Східної Словаччини чеського фотографа Флоріана Заплетала (1884-1969) з 1919-1925 років.

Повернувшись додому, письменник в центральному органі закарпатського обласного комітету КПУ і обласної ради народних депутатів газеті „Закарпатська правда” опублікував статтю „Справа благородна, важлива”, в якій заявив: „Більше нам [обласній організації Фонду культури – М. М.] вдалося зробити, ввійшовши в спілкування з визначним вченим Пряшівщини Миколою Івановичем Мушинкою. Довідавшись, що М. Мушинка має кілька вартісних для Закарпаття фондів, ми звернулися з проською виступити в «Закарпатській правді» й розповісти про видатного фольклориста, етнографа Флоріана Заплетала, котрий в часі двадцятих-тридцятих років досліджував Закарпаття, особливо його дерев'яну архітектуру, побут, історію. Після Флоріана Заплетала залишився поважний фотоархів; нині знаходиться він в Миколи Івановича. Вчений готовий нам його передати”⁴¹.

Далі йде інформація про інші раритети мого архіву: рукописний збірник „Колядки та цедрівки Закарпаття” і „Найдавніші звукові записи мови і фольклору Закарпаття”.

Інформація закінчується констатуванням: „Матеріал цей не просто походить із Закарпаття, але й, природно, належить Закарпаттю. Ми вкрай вдячні Миколі Івановичу за його розуміння справи, за готовність збагатити справжнім скарбом культурного значення”⁴².

у кількох музеях і галереях Словаччини. У 2012-2013 роках я повторно запустив колекцію по музеях України (Львів, Київ, Вінниця, Острог, Тернопіль, Хмельницький, Чернівці, Самбір, Ужгород). У квітні 2016 року я її виставляв у Празі, а 23 травня 2016 року на урочистому її відкритті в меморіальному музеї Олекси Новаківського у Львові я подарував цілу колекцію (50 картин) цьому музеєві, де вона, згідно з договором, буде становити постійну виставку. (В Орлиному леті. Каталог виставки творів Олекси Новаківського із колекції Миколи Мушинки. Автор тексту Микола Мушинка. Упорядник і технічний редактор Олесь Мушинка. Пряшів – Прага – Львів, 2016. – 40 с.). 11-членна Фондовозакупівельна комісія Національного музею у Львові ім. А. Шептицького 18 травня 2016 року оцінила вартість мною подарованих творів сумою 262 200 євро.

⁴¹ Чендей, І. Справа благородна, важлива / І. Чендей // Закарпатська правда. – 1988. – 17 лип. (№ 165). – С. 4.

⁴² Там таки.

Стаття І. Чендея мала для мене неабияке значення. На її основі я написав для „Закарпатської правди“ статтю про Ф. Заплетала⁴³. Та головне: стаття, опублікована в Радянському Союзі, відкрила для мене шлях до української преси Словаччини⁴⁴.

Іван Чендей був ініціатором моєї виставки великоформатних світлин дерев'яних церков Закарпаття Ф. Заплетала в ужгородському музеї народної архітектури 1990 року, яка мала великий успіх. Під впливом цього успіху та за порадою Івана Михайловича я всю виставку подарував згаданому музеєві⁴⁵.

З українських літературознавців та фольклористів у Чехії Іван Чендей на перше місце ставив *Ореста Зілинського* (1923-1976). „Була це людина справді і незвичайна, певна, вельми працюювита й обізнана, натружена. От шкода тільки, що так рано пішов він з життя, при тому за умов загадкових, коли не безглузких“ [15.12.1983]. Він шкодував, що ім'я О. Зілинського замовчується і в Україні, і на Пряпівщині, тому вітав моє бажання видати книжку про його життя і творчість на Заході [15.12.1983]⁴⁶.

У листах до мене Іван Михайлович найчастіше згадував чеського балетмейстра *Володимира Лібовицького* (1906-1984), якого вважав найближчим своїм чеським другом. Вони кілька разів зустрічалися в Ужгороді та Дубовому. У травні 1982 року В. Лібо-

⁴³ Мушинка, М. Вчений і дослідник Флоріан Заплетал / М. Мушинка // Закарпатська правда. – 1988. – № 112. – С. 3.

⁴⁴ На жаль, рукописний збірник „Колядки і щедрівки“ Івана Панькевича і досі знаходиться в мене. Тексти, мелодії та DVD із звуковими записами І. Панькевича 1929 та 1935 років я обнародував у книзі „Голоси предків“ (Пряпів, 2002).

⁴⁵ Життю і творчості Флоріана Заплетала я присвятив кільканадцять статей та п'ять книжкових публікацій. Два фотоальбоми світлин Ф. Заплетала 1919-1925 років „Дерев'яні церкви Закарпаття“ та „Міста і села Закарпаттям (у моєму упорядкуванні і з моїми вступними статтями) опубліковані видавництвом О. Гаркуші в Ужгороді (2015, 2016) на XVIII Всеукраїнському конкурсі (1098 книжок з 63 видавництв України) здобули приз „Книжка року 2016“ в категорії „Красназнавство та туристична література“ (Мушинка Олександр: Книжки року 2016 // Нове життя. – 2017. – 10 бер. – № 5. – С. 3).

⁴⁶ Мертве тіло О. Зілинського влітку 1976 року було знайдене у лісі села Винне в окрузі Михайлівці. Лікарська експертиза (розтин) встановила смерть від паралічу серця. Та у багатьох людей, включаючи дружину Ореста Єву Бісс-Зілинську, ця експертиза викликала сумніви. У часі, коли ні в Україні, ні на Пряпівщині ім'я О. Зілинського не можна було згадувати, я в США опублікував про нього книжку (Мушинка М.: Науковець з душею поета. До 60-річчя народження Ореста Зілинського. – Бавнд-Брук, 1983. – 58 с.).

вицький та М. Ковач з Нового Саду були єдиними закордонними учасниками святкування 60-ліття з дня народження І. Чендея в Ужгороді. Повертаючись із святкування, В. Лібовицький завітав до мене у Пряшів, аби розповісти про урочистості.

Коли я 4 січня 1985 р. повідомив І. Чендея про смерть і похорон В. Лібовицького в Празі, на якому мені довелося попрощатися з ним від імені українських громад Закарпаття і Пряшівщини, він, прибитий горем, писав: *„Ніяк не можу примиритися з думкою, що його уже нема серед живих, що з ним не зможу більше зустрітися, отримати від нього листа. Листи з Праги від Лібовицького так часто єрли великим людським теплом”* [20.1.1985].

Уже від середини 1987 року в листах І. Чендея все частіше лунають його роздуми щодо політичних змін у Радянському Союзі, які він спочатку приймав беззастережно: *„Особисто я глибоко розумію красу і велич тих ідей, які заклав ХХVІІ з'їзд КПРС, січневий Пленум ЦК КПРС”* [8.5.1987]. Побувавши на двох письменницьких з'їздах в Москві і Києві, Іван Михайлович був переконаний, що *„перебудова”* не буде такою легкою, як дехто собі уявляє: *„Тяжко ламати стереотипи, узвичаєність, гірко відмовлятися від того стану, коли можна було нічого не робити, а сито і солодко жити”* [8.5.1987].

Через рік і два місяці він писав: *„Нелегко приходиться нашій країні; відбувається велика ломка уяв, стереотипів, того самого, що довгими роками бовваніло ідолами, лежало вантажем на раменах пригнуптого негараздами, бідністю, несправедливістю люду... Коли великий процес очищення закінчиться через ганьбу, через чесну сповідь і чесно відкинуте все-все, що заважало рухатися, просто іти, буде легше дивитися світові в очі. Саме тоді і ми зможемо зайняти у великій родині народів достойне місце. Але для цього треба ще багато. Все тільки почалося, все тільки набирає рух. Найважливіше усе попереду. Вірю у нього!”* [10. 7. 1988].

Чимало місця у листах Івана Чендея до мене відведено будівництву хати, яке забирало в нього набагато більше часу, енергії та коштів, ніж він передбачав. Спочатку він хотів до невеличкої хатинки, в якій жив, добудувати ще один поверх. Згодом вирішив розширити будинок, додати нові кімнати. Будівництво він розпочав у 1980 р., плануючи завершити його через рік-два. Та воно розтяглося майже на десять років і значно вичерпувало сили і кошти письменника [19.12.1984].

8 травня 1987 р., коли його було повністю реабілітовано і майже щороку виходили його нові книжки, він з глибоким відчаєм скаржився: „Будівництво хати обернуло мене вже не в літератора, а в добувача матеріалів, залагоджувача різних малих і більших проблем характеру господарського. [...] Після того, як знову почали виходити у світ мої книги, я міг чути цілком безбідно, навіть заможно, хата ж витягнула (і тягне) все-все. І так: ціле життя бідуюєш, закладаючи якісь родинні житлові засади й умови вже не так для себе самого, як для дітей. Певно, так бувало завжди – будуєчий дбав не єдино про себе” [8.5.1987].

Будівництво і справді забиравало в Івана Михайловича найбільше часу й енергії. Уже після його завершення він писав: „Коли б хтось спитав мене, що в житті діалося мені з найбільшими втратами енергії, емоцій, я сказав би: будівництва того родинного гнізда, яке повинно залишитися по мені для дітей” [23.12.1991].

Іван Михайлович був першим автором України, який ще до своєї політичної реабілітації у пресі України опублікував про мене статтю⁴⁷.

Після своєї реабілітації 1990 року я одну з перших своїх статей присвятив 70-літтю Івана Чендея⁴⁸. У тому ж 1992 році (11-13 травня) Іван Михайлович завітав до Пряшева на святкування недовжитого 70-ліття свого близького друга *Івана Мацінського* (1822-1987) – теж репресованого⁴⁹.

У травні 1997 року І. Чендей у Пряшеві виступив з блискучою доповіддю на святкуванні 100-ліття з дня народження свого друга *Василя Гренджі-Донського*. У тому ж часі я у пресі прорецензував кілька його творів.

У 1997 році я від імені Асоціації українців Словаччини, Наукового товариства ім. Шевченка у Словаччині, Спілки українських письменників Словаччини та друкарні „Поліграф” у Пряшеві привітав Івана Чендея з 75-літтям. У нашому вітальному листі є і такі слова: „Українська громадськість Словаччини давно знає і високо шанує не лише Вашу літературну творчість та публіцистичну діяль-

⁴⁷ Чендей, І. Микола Іванович Мушинка / І. Чендей // Закарпатська правда. – 1988. – № 112. – С. 3.

⁴⁸ Мушинка, М. Івану Чендею – 70 // Нове життя. – 1992. – 22 трав. – № 21. – С. 10-11.

⁴⁹ ф-ч: Відзначили недовжите 70-річчя Івана Мацінського // Нове життя. – 1992. – 22 трав. – № 21. – С. 1.

ність, але й Вашу громадську мужність, з якою Ви завжди боролися за поглиблення зв'язків між Закарпатською Україною та Пряшівщиною. Ніколи не забудемо, що в 60-их роках саме Ви, як секретар Закарпатської організації Спілки письменників України, опрацювали конкретний план взаємної співпраці між Ужгородом і Пряшевом на літературній ниві. Коли партійна номенклатура скасувала цей план, Ви не вагалися подати про те ґрунтовне повідомлення у «самвидаві», а потім і в закордонній українській пресі»⁵⁰.

У циклі статей на сторінках „Нового життя” (2012, № 3-25) „Архіви свідчать” окрему статтю я присвятив І. Чендею, залучивши до неї один з його листів до мене⁵¹.

Смерть Івана Чендея 29 листопада 2005 року приголомшила не лише мене, але й усю творчу українську громаду Словаччини, про що свідчать некрологи в „Новому житті” та „Дуклі”.

Я віддав йому пошану ювілейною статтею до 90-ліття з дня його народження⁵², яку із пряшівської „Дуклі” в скорочені було передруковано у київському журналі „Слово і час”⁵³.

Про свої взаємини з І. Чендеєм я розповів і у спогадах „Колеса крутяться...”⁵⁴ та „У всякого своя доля...”⁵⁵.

Іван Михайлович Чендей був зразком чесності, принциповості й працьовитості не лише для мене, але й для цілої моєї національно свідомої генерації. Він був справжнім патріотом України, патріотом, який любов до батьківщини проявляв не лише писаним та говореним словом, але й усім своїм життям. Я є гордий, що можу назвати його своїм другом і однодумцем.

18. 03. 2017 р.

⁵⁰ Архів автора.

⁵¹ Мушинка, М. Документи свідчать. Лист Івана Чендея / М. Мушинка // Нове життя. – Пряшів, 2012. – № 10. – С. 3-4.

⁵² Мушинка, М. Взаємини Івана Чендея з українцями Словаччини / М. Мушинка // Дукля. – Пряшів. – 2012. – № 5. – С. 39-59. Деякі цитати з листів автора перевзяті з даної статті – М. М.

⁵³ Мушинка, М. Взаємини І. Чендея з русинами-українцями Словаччини / М. Мушинка // Слово і час. – Київ. – 2012. – № 12. – С. 41-57.

⁵⁴ Мушинка Олесь (упор.): Колеса крутяться... Біо-бібліографія академіка Миколи Мушинки. Книга перша. – Спогади. – Пряшів, 1998. – С. 122-125.

⁵⁵ Мушинка, М. – Шуркала Я.: У всякого своя доля... – Пряшів, 2016. – С. 197-199.

Михайло Носа

«ІВАН» ПОХОДЖЕННЯМ ІЗ ДУБОВОГО

Либонь, у кожної людини серед широкого кола знайомих знайдуться кілька особистостей, згадки про першу зустріч з якими губляться в закапелках пам'яті. Так само важко пригадати, коли ти вперше прочитав твори Т. Шевченка, або І. Франка, або Лесі...

А я достеменно добре пригадую той момент, коли зблизька побачив виступ Івана Михайловича Чендея – відомого письменника і кумира реальних та кухонних дисидентів (і, не менш важливо – земляка, що само по собі не тільки підвищувало мене в очах студентів-філологів, але й незримо якось ніби наближало до митця). Сталося це в січні 1976 року, коли Василь Степанович Поп запросив опального на той час прозаїка на зустріч до студентів. Але напевне ця опальність якось спричинилася до того, що зустріч така відбувалась не зовсім традиційно, як було зазвичай на філфаці. Тому, мабуть, і закарбувалось, що було це на засіданні літературної студії імені Юрія Гойди, при тім – на факультеті, а не, як завжди, в 4-му студентському гуртожитку на Північній, 12.

Звичайно, прийшли не тільки студійці, ми ловили кожне слово живого класика, для нас було все цікавим і незвичним – і виважене, логічно вибудоване мовлення, де поєднувались синтаксична складність, строгість, простота й дивна запопадливість перед слухачем, і манери, і постава, і... як би це назвати, – випромінювана гідність та достоїнство в поєднанні з ніби тесаними лініями обличчя, вузлуватими селянськими руками. І, звичайно, чендейська зачіска та регулярне поправління пасем світлого волосся невловимим жестом чи то голови, чи рукою.

Класик повів мову про відповідальність митця, науковця, літератора за мовлене і особливо друковане слово. Свої філіппіки

він раз-у-раз підтверджував цитатами з якогось чи то журналу, чи книжки, де й була надрукована стаття, що стала об'єктом прискіпливого аналізу, демонстративним матеріалом, як... не треба писати. (Потім поміж нас, студентів, поповзли чутки, що Іван Чендей повністю розбив з мовно-стилістичного погляду статтю одного з викладачів, звичайно, добре нам і всім у літературних колах області відомого. До того ж – не те, що ненависного чи нестерпного, а таки непривабливого, тому симпатії наші були, ясна річ, на боці літстудійного гостя.)

Як би там не було, але майстер-клас про бережливо-трепетне ставлення до писаного (друкованого) слова нам запам'ятався надовго.

Але я, власне, хотів заглибитися трохи далі від свого першого курсу, у шкільні роки. А назвати отой момент найпершої зустрічі, чи згадки, коли я відкрив для себе письменника-Чендея, першого прочитання самих творів вказати не можу. Адже ім'я-прізвище – Іван Чендей – мені не було ні дивним, ні незвичним: саме так звали мого товариша-однокласника.

Для мене, простого сільського хлопчини, що виростав у такій же простій селянській хаті без електрики, читання книжок було і пізнанням світу, і захоплюючим заповненням вільного від інших, обов'язкових, повинностей часу, і засобом підсвідомого потягу до прекрасного... Досить товстенька книжка «Казки зелених гір» була поглинута мною у другому класі за тиждень перебування в районній лікарні. Хоча про упорядників я тоді ще не замислювався, мене захоплював казковий світ. А десь у середніх класах і потрапили мені до рук книжки оповідань і повістей, де ім'я автора – Івана Чендея – вказано вже на обкладинці, а тому і приходило усвідомлення факту, що письменники народжуються не тільки десь далеко і пишуть не тільки про далекі краї, але й те, що ось воно – написано про Дубове, про твоїх земляків, яких... ну мусли знати твої батько-мати.

І я починав засипати своїх батьків питаннями-уточненнями – про нотарів, бохтерів, корчмарів, сільських голів чи священиків, про Забереж і Ясенову та іншу конкретику, яку сприймав на віру, без усіляких умовностей. А Василь Порадок з повісті «Терен цвіте» поставав перед моєю уявою так зримо, ніби сусід чи родич,

якого можна було бачити щодня. Та й молодість моїх рідних батька-матері якраз і припадали на часи, описані в повісті, отож дещо подібне доводилось чути і до прочитання. Так само я шукав і уявляв береги нашої річки, левади, горби і гори, описані в інших оповіданнях та повістях. Тим паче, що назви Забереж, Ясенув, Плай, Заріка входили в мою дитячу пам'ять абсолютно природно. При тому Забереж досить довго сприймав саме як гандал, окрему вулицю за берегом, зліва від Нового цвинтаря, а не як вигадане, умовне, а вірніше – списане з Дубового, село. І разом з батьками не міг докопатися до правдивості деяких деталей, адже там, на Забережі, ніколи не було ні корчми, ні нотаріального уряду.

Звичайно, згодом прийшло усвідомлення умовностей художнього твору, хоча поняття образ, прототип, типовість, реалізм, реальне й вигадане, красиве і потворне, будуть засвоюватися згодом і поступово, а тоді багато про що ще не знав. Так само, але вже досить усвідомлено, класі у сьомому, засвоювалася книжка «Березневий сніг», яку мені презентував ще один шкільний товариш Василь Цубера. Сама книжка на той час уже була під забороною. Гласною чи негласною, ми не знали, але інтерес до цього забороненого владою плоду із саду Чендея тим самим підігрівався неабияк, що вже й підлітки шушукалися між собою і передавали один одному художні твори для прочитання. Ясна річ, книги з такою славою (майже, як «Собор») ставали об'єктом прискіпливого вже й не читання, а дослідження з боку не тільки заядлих читачів, що перелопачували майже весь вміст шкільних та сільських бібліотек, але й публіки більш різношерстної.

Ще через якийсь час хтось із друзів, чи то майбутній філософ Володя Федорик, чи то поет-початківець Михайло Декет, дістали десь літературно-критичну книжку «Художні відкриття чи правда факту?», у якій знайшли вже підкресленими рядки про твори Івана Чендея – повісті «Іван», «Луна блакитного овиду». Рядки, треба сказати, відверто критичні, оцінки літературним явищам були негативними аж до знищувальної риторики. І такі судження нами, молодими дубівчанами, сприймалися бурхливо й обурливо. Адже внаслідок проведених нами вивідань-досліджень через випитування у своїх старших родичів, ми вже знали, що таки був у Дубовому такий собі горе-голова Іван Фіцай, який утверджував

радянську владу безбашенно-самодурними методами аж до заборони святити паски. За що його Бог і покарав, бо сталося саме так, як і описано у повісті «Іван»: упав той безбожник із велосипеда у великодню п'ятницю на мості, від забою «імівся до ноги бронт» (гангрена), і пішов чоловік передчасно давати звіт перед Всевишнім.

Як і перший голова колгоспу Іван Мадар, в пам'ять про якого і назвуть вулицю-присілок Вишній Дзвур. А православний священник Мадар (у повісті – Стах) залишився на цій грішній землі зі своїми болями і думами. Що він почував і думав, дізнатись вже не вдалося, зате ми сприймали образи повісті як цілком реальні і правдиво відтворені. Ясна річ, ми своїм підлітковим розумом не могли зрозуміти, а в чому, власне, вина Івана Чендея? Водночас поза увагою залишалось оповідання «Пілолі з-за кордону», хоча чи не звідти й віяв вітер, адже там теж один із земляків-дубівчан, та ще й партноменклатурник, упізнав себе. І тому постать письменника набувала в нас на відміну від бажань критиків забарвлення героїчності, жертвовності, борця за Правду.

Ось із такими переконаннями якимось і довелось побачити на вулиці рідного Дубового отого загадкового письменника Івана Чендея. Ясна річ, здалеку. Не тільки ми, школярі, але і старші дубівчани, що не були близько знайомі з Кіфаками (сільська родова називка), подивлялись на свого знаменитого земляка приблизно так же – зачудовано, з інтересом і таки з пієтетом та неприхованою гордістю.

Стаття І. Чендея в «Закарпатській правді» навесні 1975 року (якраз, коли я вже вирішував вступати на журфак, а отже цікавився літературними явищами майже «професійно») не привнесла ясності із заборонами друкуватися, з критикою «художньої правди», а навпаки, напустила ще більшого туману і загадковості.

Ось із такими почуваннями і слухав я Івана Михайловича на тому засіданні університетської літстудії при першій зустрічі зблизька. І на правах утасмниченого в дубівські реалії давав роз'яснення друзям-філологам про оголений реалізм Чендея в повісті «Іван» (так я називав таку манеру, щоб не вдаватися до книжних слів на кшталт модернізм, експресіонізм і т. д.), а вони загадково посміхалися, бо вже в їхні голови при вивченні вступу

до літературознавства таки вкладалося розуміння різниці між реалізмом і його соціалістичною видозміною. До речі, книжка «Березневий сніг» ходила по руках уже у студентському середовищі, зачитувалася до дірок і... пропала. Чи хто пригрів, чи, може, здав, куди повважав за потрібне?

Не відаю достеменно. Але значно пізніше, таку ж книжку, а втретє ще й «Калину під снігом» чекала подібна доля. Ореол загадковості не зникав.

А німб живого класика та ще й майже дисидента (відголоски про яких уже давали перші сходи в наших головах) ще довго буде заважати мені відчутти простоту й теплоту у ставленні Івана Михайловича до мене. І тоді, на першому курсі, не стільки сам я наважився, як мої друзі майже виштовхали мене якоїсь провесняної суботи із списаним віршами зошитом на вулицю Високу, в гості до свого знаменитого земляка.

Треба сказати, що ноги мої при проходженні хвіртки стали ватяніші, ніж коли я йшов на вступні чи вже в першу сесію на екзамен зі вступу до мовознавства. Такими ті ноги були хіба один раз, коли наважився таки занести рукописну свою поетичну збірку «Пролісок» на Жупанатську, у спілку письменників. Але, як здебільшого буває в подібних випадках, пішло все зовсім не так, як малювала моя творча уява.

Письменника застав я у садку за хатою, з пилкою і садовими ножицями в руках, у якихось розбитих шкарбанах і робітніх штаних, у вицвілій сорочці із закоченими рукавами. Була та благодатна пора, коли снігу вже не знайдеш, але весна лиш удень відвойовує собі владу над природою, яка щойно пробудилася, коли не сидиться в хаті ні малому, ні старому.

Отакої пори і змусив я Івана Михайловича мимоволі відірватися від важливих справ і турбот, і від того було мені геть ніяково. Треба сказати, що ота ніяковість не покидатиме мене й значно пізніше, а тоді сковувала мою волю у жужмо.

Але розмова, заслугами господаря, потекла звично і природно, немов і не було між нами віддалі у майже сорок років, у які поміщалося життя, мислення і досвід навіть більше, ніж одного покоління. Про Дубове, про мій рід Носів-Вульхових, про дубівські новини і багато про що ще. А загальний зошит із віршами,

які дуже навіть гарно сприймалися при читанні на засіданні університетської літстудії чи при виступах у гостях у ще молодших літераторів зі шкільних мовно-літературних гуртків, але про який боявся почути строгий чендейський присуд, лежав, ніби неприкаянний, збоку на сходинці гарадич, де ми обоє і присіли, поки Марія Іванівна приладнає щось до столу, аби нагодувати голодного студента. Так було тут заведено: прийшлого нагодувати, про що ходили цілі легенди серед здобувачів освіти.

І лише майже при кінці нашої розмови Іван Михайлович згадав про творчі муки і потуги, про відповідальність, про неминучі неприємності, що чекають на шляху тих, хто таки обере для себе таку долю (ніби ми її, а не вона нас обирає), про статистику відсіювання у процесі становлення молодих авторів професіоналами. І так це в нього виходило ладненько і природно, що я вже й перестав чекати свого присуду тут і одразу. Так воно і сталося: господар спровадив мене до господині, а зошит? – нехай залишиться, потім десь поговоримо. Адже було мене припрошувано заходити без обмежень, коли відчуватиму потребу.

Скажу відверто: надалі я не дуже зловживав цією прихильністю через фактор земляцтва, бував на Високій нечасто, та й то здебільшого на запрошення молодшого Чендея, Михайла, з яким познайомився на філфаці і з яким щільно заприятелював мій товариш-однокурсник Іван Чендей, який мав статус родича і який працював неподалік, в астрономічній лабораторії на горбі над обійстями Чендейв.

А потреба таки з'явилася вже через три місяці, коли в університеті велася підготовка до проведення тритижневої ознайомчої практики філологів-першокурсників у Чехословаччині. Отож у мене й виникла необхідність терміново здати 150 карбованців (на паспорт і на негласний обмін валюти між студентами). Таких грошей у студенському середовищі позичити було годі, тож і подався я до Івана Михайловича. Адже обивателям (і мені, грішному) цілком щиро здавалося, що письменники живуть не тільки в достатку, а ледь не в розкошах.

Але на великий мій (і моїх друзів) подив грошей того дня я не дістав, ну, не було в хаті такої суми. Це потім до нас дійде: Чендеям у ті роки було зовсім несолодко. Сума у 150 карбованців (три

мої стипендії або ж зарплата педагога на півтора ставки) була не-підйомною не тільки для студента, але і для сім'ї зовні благополучної, де реально мусили обходитися зарплатою Марії Іванівни. Звідки було мені знати про такі сімейні труднощі. Ніхто й не на-тякнув на них, просто сказали, що гроші будуть завтра.

І я таки здав усе вчасно, щоб ще через два-три тижні поїхати у першу свою закордонну поїздку (наступна буде аж через 14 років, коли СРСР вже розпадатиметься). І лише з відстані часу зрозумів, чому саме так відбувалося. І дотепер не знаю, де Чендеї роздобули гроші для мене, напевне, – позичили.

Ще одного разу, вже на третьому курсі, Іван Чендей прийшов мені на допомогу, коли довелось піонерську практику (була й така) проходити паралельно з навчанням, а не десть у піонертаборі влітку, бо мені вдалося після досить жорсткого відбору бути зарахованим у студентський будівельний загін «Карпати-78», який намілювався піднімати будівельну галузь у Тюменській області. Тож мені не прийшло нічого кращого в голову, як організувати зустріч письменника зі своїми п'яти- чи шестикласниками. Іван Михайлович теж не зовсім собі уявляв, як говорити з цими непосидючими потенційними читачами середнього шкільного віку (не його амплуа), але чомусь погодився і мене виручити, і, очевидно, ще якісь мотиви-цікавості привели його в цю міську школу з російською мовою викладання.

І повів бесіду (досить таки гостру) про кусень булочки, що валялась на підлозі і на яку ніхто не звертав уваги. Чесно кажучи, я застиг у куточку класу. Але учні слухали дуже уважно (синдром живого письменника), припинили засоромлені, а митцеві слова лунали, здавалося, так голосно, як ляскіт батога, хоча оратор голо-су й не підвищував.

Одне слово, виховний позакласний захід удався, а коли згодом прочитав оповідання «Да святиться ім'я його», одразу упізнав і шкільний двір, і клас, і свою піонерську практику.

Взагалі, здатність робити добро, приходити на допомогу – одне з основних достоїнств, притаманне Івану Михайловичу. Адже, ніхто не задумовувався, що в письменника можуть бути свої робочі цикли і плани, що поїздка з Ужгорода в Дубове, наприклад, обходилася в немалу копіюку.

І його запрошували. А він не відмовляв. І приїжджав на малу батьківщину досить часто – на урочистості з нагоди відкриття ново-збудованого сучасного чотириповерхового корпусу школи чи на її 50-ліття, на День Дубового, на тиждень української мови і літератури в технікум, на установчу конференцію НРУ і тому подібне.

А ще ж були й приватні поїздки до своєї рідні, які часто переростали у своєрідні творчі відрядження, після яких часто з'являлися нові оповідання чи вставні новели у більшій формі епічних полотнах. А попутно Іван Михайлович робив оті хороші, дрібні, здавалось би, вчинки, про які мало хто й здогадувався. Та, чесно, і сам я усвідомив їх не одразу, а з відстані часу.

Про епопею висунення його в кандидати у депутати Верховної Ради СРСР вже якось доводилось писати. Але ще деякі епізоди згадати таки варто. Взимку 1994 року літературну громадськість краю, а також дубівчан дуже цікавило «дадуть чи не дадуть» Іванові Чендею Національну премію імені Тараса Шевченка. Я теж долучився до публічного обговорення у вигляді статті в «Новинах Закарпаття» «На що сподіваються дубівчани?» (як продовження знаменитого доносу кінця 60-х «Чому обурились дубівчани?» у «Закарпатській правді» і мого допису «Чи обурюються дубівчани?» в журналі «Вітчизна» у 1988 році).

На той час активна фаза нашого з Іваном Михайловичем листування вже минула. Яким же було моє здивування, коли якогось лютого дня двері мого навчального кабінету привідкриває селищний голова, очевидно, щоб не зривати навчальний процес, кивком голови кличе мене в коридор, а там – кандидат у шевченківські лауреати власною персоною. Просто, щоб сказати слова подяки і підтримки. Мовляв, вашу статтю прочитано в шевченківському комітеті, її помічено, ваша думка не загубилася у дружному хорі прихильників ідеї відзначення книжки «Калина під снігом», дуже добре, що Дубове матиме не тільки свого прозаїка, а літературного критика. При цьому посилялося на авторитет академіка М. Жулинського.

Мою спантеличеність помітили студенти – частину уроку, що залишалася до дзвінка, довелось присвятити сучасній літературі рідного краю. При тому, я цілком тверезо і реалістично розумів, що без моїх п'яти копійок все обійшлося би так само, робилося

стаття швидше для реабілітації дубівчан. І все ж подібні кроки характеризують найперше тих, хто у своїй величчі не забуває сказати добре слово маленьким людям, що їх оточують. Подібне довелось спостерігати у виконанні того ж Миколи Жулинського, листівку від якого з добрими словами про мою методрозробку переслала вже Марія Іванівна, або Миколи Мушинки, що також надіслав мені листівку після того, як йому до рук потрапила моя поетична збірка. Не дивно, що всіх трьох єднала щира дружба.

Велике тягнеться до великого, це природно. Хоч Іван Михайлович володів ще й талантом ставитися до молодших своїх колег по літературному ремеслу (сказав і здригнувся: чи не дістав би на горіхи від Майстра за це словечко – ремесло в поєднанні з означенням літературне?).

«Гадаю, ображатися не будете, – це з його листа до мене від 20 березня 1988 року, – коли спробую Вас наставити: не беріться відразу за великі шматки – рецензію роману, повісті. Спробуйте рецензувати невеликі книжки оповідань. В університеті Ви гарно працювали в літературному гуртку, відтак не на один рік відкляли перо літератора. Не знаю, як у Вас зараз з поезією, але пам'ятайте: літературна праця вимагає постійності».

А в іншому листі: «Придивляйтеся до села, до ситуацій, які тут виникають, стежте за окремими людськими долями, аналізуйте, вникайте! Все Вам зможе знадобитися, як візьметеся за прозу. Для прозаїка потрібен простір матеріалу».

З віддалі часу аналізую листи Івана Чендея (окремі фрагменти з яких вміщені у книжці «Дубівчани в одежі слова: вивчення творчості Івана Чендея в школі», але основний масив цих листів ще чекає на свого дослідника і видавця) і просто дивуюся, скільки терпіння, мудрості і дипломатичності потрібно було проявити, аби так, по-батьківськи і водночас майже по-настановчо-імперативному, висловлюватися, коли в мене за плечима було всього кілька публікацій поетичного характеру, а літературно-критичні напрацювання лише окреслювались у формі рукописів, хоча й набраних здебільшого одним пальцем на технікумівській механічній друкарській машинці.

Як і дивними виглядали, наприклад, відвідини (без попередження) мого гуртожицького помешкання або запросини мене в

гості до головного лікаря різдвяного вечора 1990 року, коли радикально-рухівська риторика вкупі з радянською практикою виховання і перебудовчими акцентами розводила нас по різні боки барикад. Скажу відверто, я тоді не все сприймав схвально, тут діяв радше фактор величезного авторитету письменника, що на практиці довів уміння бачити пророчо.

А тепер розумію: Іван Михайлович поступав так чи інак від величезного бажання прислужитися рідному Дубовому, підтримати все добре, здорове, таке, що подавало надію, стосувалося це літератури й мистецтва чи будь-якої сфери життя. Він щиро радів не лише літературним публікаціям дубівчан, але й успіхам у соціальной сфері – освіті, бібліотекарстві, медицині – у виробництві. Радів новим опатним будинкам на Верховині, новій школі, поліклініці, технікумові, новим цехам та іншій виробничій інфраструктурі, успіхам земляків своїх на рідній батьківській землі. І старався діяти за принципами: не нашкодь, по можливості допоможи, підкажи, порадь. Зло назви злом, а добро – добром.

Чи в художньому полотні, чи в приватному листі: «У подібному (йдеться про публікацію в «Молоді Закарпаття» моєї статті про «Калину під снігом» 26 серпня 1989 року – М. Н.) чимало цікавого. Найперше те, що саме Ви є, хто наперекір моїм землякам, котрі двадцять літ тому коїли з волі чи мимоволі збиток вже не в ставленні до мене, а до літератури, мистецтва слова, будучи тим же моїм земляком, сказали своє добре і щире слово при нагоді виходу нової книжки... Знаю про Ваші до цього умови життя – ситуація у Вас не з вельми зручних і привітних у гуртожитку. Дякую за зроблене».

«Дякую» – це саме те слово, яке буває так важко вичавити із себе, і яке було останнім, почутим від Івана Михайловича навесні 2005 року, коли він, немічний і майже всуціль мовчазний у своїй хворобі, сказав, побачивши та обмацавши згадувану вже книжечку («Дубівчани в одежі слова...») як невеличку частинку його бажань-настанов.

Саме таким і залишається Іван Чендей у пам'яті моїй та інших наших земляків.

Дмитро Павличко

«І ТИ ГУЦУЛ, І Я ГУЦУЛ, ОДНА У НАС МОВА»: ЗУСТРІЧІ З ІВАНОМ ЧЕНДЕЄМ

Уперше Іван Чендей підійшов до мене 1954 р. на з'їзді письменників у Києві, напередодні якого в Будинку офіцерів відбувся літературний вечір. Вів його Олесь Гончар. У президії сидів Михайло Шолохов. Мені дали слово, я прочитав два вірші. Один із них про колоски пшениці «Коли ми йшли удвох з тобою» зала сприйняла бурхливими оваціями. Російський гість шанобливо піднявся й потис мені руку. Зрозуміло, що це мене насправді зворушило й окрилило. Вся оця моя схвилюваність несподівано перетворилася у справжню радість, коли ставний, русявий, вищий зростом і старший за мене незнайомиць промовив до мене: «Я Іван Чендей з Ужгорода». Я почав йому «викати», але він якось так несміло, тихцем сказав: «І я гуцул, і ти гуцул, обась-мо гуцули, то кажи мені «ти»». В моїй душі одразу озвалася пісня про Закарпатську Україну. Я, десятилітній хлопчина, співав її 1939 р. у Стопчатові на толоці разом із парубками й дівчатами мого села:

*В Закарпатті радість стала,
Україна там повстала, та гей!
Там грають барабани,
Віють синьо-жовті фани, та гей!*

Я ці слова тихесенько проспівав Чендесві. Він потиснув мені руку. Ми порозумілися мовчки й тут же обмінялися адресами.

1955 року вийшла збірка моїх віршів «Моя земля». Там надруковано поезію «Закарпатці, брати мої», спонукою до написання якої було власне знайомство з Іваном Чендесем. Юнацький, в Шевченковому стилі, але слабкий, епігонський віршик:

*Закарпатці, брати мої,
Не синії гори
Нас ділили. Роз'єднало
Україну горе...
Роз'єднало, та не вбило
Нашої надії,
Не столочило в болоті
Леліяні мрії.
І ти гуцул, і я гуцул,
Одна у нас мова,
Одна пісня, ти із Хустки,
А я з Яблунова.
Вже не ляже поміж нами
Крутими верхами
Німих кордон, брати мої,
Мучені віками.
Піднімімо у день добрий
Трембіту високо,
Лиш вона одна розкаже,
Що в серці глибоко.
Роздирав орел нам груди,
Та серця не виїв,
А в тім серці – вільна пісня –
Златоверхий Київ.*

Цей вірш у згаданій збірці, на жаль, опублікований із певними змінами, які я був вимушений внести на вимогу мудрого редактора. Він порадив мені переробити останню строфу, бо, насправді, перелякався цих рядків. Просив вписати Москву замість Києва, а тоді, казав він, вже можна друкувати цей вірш саме в такій редакції. Він застерігав, що за «Златоверхий Київ», – символ незалежної України, – відомі органи мене заарештують: «Подбай, Дмитре, аби цей вірш не ходив між людьми в рукописі». Я переписав цю останню «націоналістичну» строфу, виконав редакторську волю щодо заміни слів, але в теперішніх виданнях цей вірш подається за початковим автографом. Жаль мені, що не поіменував цього вірша Іванові Чендею, адже саме його відчув у юності своїм братом. Мої поезії, присвячені нашому побратимству, записував кожного

разу в Чендесвій Книзі для гостей, коли навідувався до нього в Ужгород.

Цей спогад про Івана Чендея написав на прохання професора Сидора Степановича Кіраля, сумлінного дослідника епістолярної спадщини письменника. Я безмежно вдячний йому за те, що він знайшов і передав мені мої листи до Чендея, а також його листи до мене. Чесно зізнаюся, що без тих цінних листів, забутих мною, я не зміг би розбудити в своїй пам'яті ті давні думки, які важливі для такої праці.

По-справжньому в духовному розумінні ми зблизилися й по-дружилися з Іваном Чендеєм ранньої осені 1958 року. Чендей був тоді головою Закарпатського відділення Спілки письменників України. З його ініціативи та за підтримки Олесь Гончара на Закарпатті й на Пряшівщині проводилися літературні «Дні братерства». До Ужгорода прибули з Києва Олесь Гончар, Андрій Малишко, Борис Буряк, Олексій Полторацький, зі Львова – Юрій Мельничук, Дмитро Павличко, з Праги – Богуміл Ржіга, Вашек Каня, Марія Марчанова, з Братислави – Руді Моріц, Войтех Мігалік, Павол Горров, Богуміл Хноупек, з Пряшева – українські літератори Іван Мацинський, Федір Лазорко. Господарем тих днів на Закарпатті був Іван Чендей. Він досить добре розмовляв чеською та словацькою. Він повсюдно супроводжував гостей, виступав із промовами, у яких не було банальних подяк партії, а предметна історія й характеристика міста або села, де ми читали свої твори перед людьми. Саме тоді я пізнав Чендея як інтелектуала, європейця за поведінкою, знавця своєї малої батьківщини, українського патріота.

На зустрічі всіх вище названих письменників у школі, де вчилися зібрані з усього Закарпаття круглі сироти, не обійшлося без гострої розмови з учителями. Хоч то вже був час так званої «першої відлиги», ми критикували Сталіна голосно. В «Сиротинці», в тій славній школі, русифікація демонструвалася вчителями як велике досягнення в освіті. Олесь Гончар та Іван Чендей зробили зауваження педагогам і владі, запиталися, чи не пора глибше вивчати рідну мову і співати в Карпатах пісні Карпат, а не тайги. Чехи мовчали, словаки тішилися, а наші брати з Пряшева сяяли щасливими очима, слухаючи виступи Чендея та інших письменників на захист рідної мови й культури.

Перший мій лист до Чендея написано у Львові в жовтні 1958 р. Власне там, з першого речення йде мова про те, що «поїздку в Пряшів не відкладено на довго», адже він був ініціатором тих «Днів братерства», які обернулися у свято української літератури та в пошану до письменників і до всього українства Пряшівщини. Я звертаюся до нього, як до близького приятеля: «Якщо можеш, потурбуйся, щоб мою книжку «Правда кличе», яка має вийти ось-ось у Львові, Закарпаття замовило в приємній кількості». Мова йде про наклад книжки «Правда кличе», одної з найважливіших моїх збірок, де й був опублікований сонет «Коли помер кривавий Торквемада». Я передчував, що той Торквемада, мертвий Сталін, вдарить мене. М. Рильський радив мені не друкувати того вірша, але я не послухав. До Івана Чендея звертаюся – допоможи! Хай Закарпаття замовить «приємну кількість» екземплярів. Наклад книжки «Правда кличе» сягнув 18 тисяч примірників. Звісно, для всієї України він був замалим, бо книжка моментально розійшлася в Тернополі, Львові, Франківську. Невдовзі збірку заборонили та фізично знищили, але, на щастя, не увесь наклад пропав. Думаю, всюдишущі органи МГБ знали про мій лист до Івана Чендея. Вони все читали, що писали письменники один до одного. Вони «записали» Івана Чендея до моїх друзів, до перших небайдужих читачів книжки «Правда кличе». Коли Івана Чендея 1969 р. виключили з партії, я знав, що для нього це був смертельний удар. За повість «Іван» та оповідання «Березневий сніг», геніальні твори вже сформованого не просто антисталініста, а протестанта, що стає на боротьбу проти великодержавного московського шовінізму і проти здичавілого, позбавленого будь-якої духовності, хваленого повсюдно партією будівника комунізму. Я знав, за що б'ють Чендея, співчував йому, а інколи й думав і про те, що мої похвали Іванові Чендею, які проголошував у Києві, також зашкодили йому.

1 жовтня 1975 р. я гостював у Чендея й записав вірш у Книзі пам'ятних записів:

*Гей, не корім, Іване, долі
За те, що нам дає біду,
Бо лиш з біди куєм поволі
І волю, і снагу тверду.*

*Хай знають діти і онуки,
Що краще плач, ніж мертвий сміх...
Як діамант, сльоза розпуки,
Не згасне у словах твоїх!..*

*Живи! Пиши! В нелюдській втомі
Заходь в ясу безсмертних літ,
Бо сонце на твоєму домі
Лишило вже вогненний слід.*

Іван Чендей поставився до виключення з компартії спокійно. «Вони, – говорив він, маючи на увазі письменників, які з волі обкому проголосували за його виключення, – ненавидять мене за те, що пишу, не оглядаючись ні на кого, що маю свій погляд на людяність, правду й брехню, за те, що люблю свій народ, його духовні й високоморальні традиції. Але знаєш, Дмитре, мені тепер легше жити. Я вже не слуга, а вільна людина!». Іван розповідав мені, що його викликали в обком, натякали на те, аби визнав свої помилки. «Я не вважаю себе ні в чому винним!» Так він говорив і просив: «Не співчувай мені!».

Але в Києві і в Ужгороді Івана Чендея почали частіше згадувати шістдесятники. Проти волі партійних ідеологів зростала його популярність як митця. Я гостював у Чендея п'ять разів: у 1978, 1980, 1982, 1985, 1997 рр. Кожен раз, коли я приїжджав до Ужгорода, заставав його за роботою як майстра та будівничого своєї хати. На пагорбі, при виїзді з Ужгорода в напрямі до кордону зі Словаччиною, Чендей придбав шматок землі, на якому стояла стара розвалюха, де він поселився. Біля тої хатчини, власне, на її фундаменті, Чендей вирішив звести двоповерховий дерев'яний будинок, архітектором якого був сам. Батько його, газдовитий господар, верховинець з-під гори Ясенової, допомагав синові. Чендей показував мені дубові підвалини своєї хати, привезені його татом із Карпат. Мені здається, він був готовий цілувати ті дубові трами з рідного села. Він гладив їх і якимось навіть побожно-святочно казав: «Я виріс на цих колодах, вони були татом моїм приготовані, щоб стати фундаментом мого дому». Я пригадав Чендеєві, що й Тарас Шевченко, як і він, також мріяв мати свою оселю. Проектував її на папері, але поетові не пощастило. «А тобі пощастить, – казав я, –

ця твоя хата буде пам'ятником твоєму батькові, пам'ятником твого карпатського світу, твого невтомного пера!» Чендей не звертав уваги на мої патетичні хвальби його хати. Він показував мені руки в мозолях. Водив мене по ще недобудованому першому поверсі свого омріяного обійстя. По драбині ми піднімалися і на другий поверх. І там, і там лежало всюди на лавицях столярське приладдя – сокири із широкими й вузькими лезами, ручні пилки, великі й маленькі свердла, всіх розмірів гйблі, цвяхи, молоти та молотки. Іван Чендей любив працювати як столяр на будові своєї, ним же спроектованої для всіх потреб життя, хати. А для письменницької праці спорядив на другому поверсі широченну кімнату. Там, на полицях, розмістилася його багатюща бібліотека. Але ще до того, коли добудовувалася вся стеля, коли була закладена тільки її половина, тут уже стояв стіл, за яким світанками сидів і творив уже майстер художнього слова Іван Чендей.

Будуючи свою хату, цей одержимий трудом письменник, будував світ життя своїх не сфотографованих, але духовним болем своїм продуманих, вічно живих героїв.

Коли в Києві у 1982 р. з'явилося двотомне видання творів Чендея, написав йому листа, у якому похвалив передмову Миколи Жулинського, але зазначив, що в ній замало сказано про оригінальність Чендеевого письма. Звертаючись до закарпатського побратима, свідомо наголосив на тому, що про нього як оригінального художника, тобто про стиль його письма і, зокрема, як той стиль розвивався, сказано дуже мало. Жулинський порівнював І. Чендея як прозаїка з опальним відомим російським письменником Валентином Распутіним, автором знаних повістей «Живи і пам'ятай» (1974) та «Прощання з Мат'юрою» (1976), однак недоречно твердив про те, що Чендей нагадує О. Гончара і Є. Гуцала, і Ю. Мушкетика, і т. д. Я цього не сприйняв: «Що це значить, що до твоєї «Лиски» «пам'ять долучає» «Сіроманця» М. Вінграновського і т. д. Отже, винаходили велосипеди, коли вони вже були винайдені. Йдеться про певне першенство твоє у дуже важливих тематичних колах нашої літератури».

Тепер я думаю, що Микола Жулинський свідомо підсилив у своїй передмові комуністичні мотиви у творчості Івана Чендея. Він хотів показати, що повісті, оповідання й романи Чендея варто по-

рівнювати із визнаними вже творами так званих радянських класиків. М. Жулинський чудово розумів, що прозу вигнаного з партії Чендея треба розглядати в контексті творів тих письменників, які не були проскрибовані тогочасною комуністичною критикою.

Тоді я вважав і тепер так вважаю, що першество Івана Чендея в боротьбі нашої літератури проти сталінської деспотії, нищення національно-духовних цінностей людини не відкрите загалові й не досліджене ґрунтовно. А воно розвивалося на усвідомленні письменником своїх національних та християнських традицій, якими він дорожив, пройшовши в юності складну школу, яка намагалася відірвати його від рідного українського кореня та від морального закону, сформульованого в десяти християнських заповідях.

Іван Чендей вражав мене своїм тихим, лагідним голосом. Він ніколи не проголошував незаперечних істин. Нічого не визначав, як непорушну істину. Він ніколи не говорив категорично – це ось так має бути. Цей чоловік думав, коли писав, але також думав, коли говорив.

Я звернувся до нього за порадою. До мене потрапили вірші закарпатського хлопця із села Дмитра Вакарова, який вчився в Празі в гімназії, заснованій білогвардійцями. Писав російською мовою, хоча батьки його українці, селяни. Дмитро Вакаров керував за німецько-угорської фашистської влади на Закарпатті підпільною організацією. Його піймали в Будапешті, замордували в концтаборі. А його антифашистські вірші мене хвилювали. Іван Чендей розповів мені, що знав Дмитра Вакарова. Радив перекласти його твори. Іван Чендей також розповів мені, що й він у юності був схоплений добродійством прибулих із більшовицької Росії білогвардійцями. Московської орієнтації видатний фольклорист Петро Лінтур спричинився до того, що юний Іван Чендей не тільки наполегливо вивчав російську мову, а й писав перші свої літературні твори російською. Я ніколи не повертався до цієї теми в розмовах із Чендеєм. Я знав, що його українська душа страждає від зухвалої зверхності російської мови над його рідною мовою. Росіяни на Закарпатті майже всі поводитися брутально, вважали, що українська мова законна тільки у Львові. Росіяни не шанували навіть Олексу Борканюка, закарпатського комуніста, вбитого жандармами угорського фашиста Хорті. Знаючи про це, звернувся до

Івана Чендея з проханням написати кіносценарій для фільму про Борканюка. Українець Борканюк був членом чеського парламенту, боровся там за права українців мати свої школи, газети, театри і т. д. на Закарпатті. Іван Чендей через певні обставини відмовився від моєї пропозиції й порадив звернутися з цього питання до угоргородського поета П. Скунця.

Своє ставлення до росіян на Закарпатті Іван Чендей показав у новелі «Березневий сніг», де створив образ Мокія Фортунатовича, «визволителя» російського, партійного чиновника, що спокусив невинну дівчину й покинув її вже вагітною перед народженням дитини. А та дитина, сирота, Микулка Надич, знаходить випадково телефон Мокія Фортунатовича. Втішений і щасливий він телефонує своєму батькові. Однак переляканий батько не знає, як поведетися з рідним сином і чинить, як справжній негідник: хоче позбутися усіляких клопотів. Та син відчув нищу душу цієї людини й сам обриває свої контакти з падлюшним «отцем».

Іван Чендей, буваючи в Києві, ночував у мене. Темою наших розмов була москалізація нашої мови й культури. Інколи я казав йому, що треба якось вийти на тему постановя Української держави на Закарпатті: «Напиши, Іване, роман про твоїх земляків із Дубового, які служили в час війни в угорській армії, але перед тим були стрільцями в «Карпатській Січі», боролися за Україну, проголошену в Хусті групою Волощина». Іван відповідав: «Час на це ще не прийшов!»

1972 року зателефонував мені Іван Чендей. «Я в Києві, – каже, – вийди на хвилинку, я на Хрещатику». Виходжу, вітаємось. Іван відводить мене від вуличного багатолюддя, говорить тихесенько: «Я був у Маланчука. Він казав тобі передати, що тебе слухають. Вся квартира прослуховується. Бережись!». А в Маланчука Чендеєві довелося вимушено побувати з приводу публікації його двотомника.

Я знав, що Маланчук, колишній мій знайомий із часів студентства у Львові, тепер ідеологічний секретар ЦК Компартії України, ненавидить мене як «націоналіста», якому Петро Шелест довірив бути головним редактором журналу «Всесвіт». Маланчук не хотів зі мною зустрічатися. Він знав, що йому доведеться виганяти мене з роботи у «Всесвіті». І раптом така новина! Іван Чендей, мій приятель, передає мені від мого ворога засторогу – бережись! Іван Чен-

дей, вигнаний з партії письменник, передає мені від партійного бонзи: «Бережись!» Ця загадка відгадувалася просто: Маланчукові потрібен був на Західній Україні бодай один письменник, до якого партія ставилася позитивно. У Львові таких не було. Напевно, Маланчук намагався при цьому переконати самого Івана Чендея, що партія не покинула його, що вона чекає від нього творів самокритичних. Щоб якось пом'якшити його впертість, змусити до визнання своїх помилок у відомих творах із книжки «Березневий сніг», показати йому, що партія застерігає й Дмитра Павличка – берегтися, значить, оніміти у власній хаті. Думаю, Маланчукове застереження стосувалося й самого Чендея. КДБ слухало і мене, і його, і взагалі всіх українськомовних громадян України.

Гадаю, що мої імпровізації поетичні, які залишав у Чендесвій Книзі пам'ятних записів в його оселі на Високій, 15, так само були кимось сфотографовані. Я читаю їх тепер і відчуваю, як нелегко вони писалися. Я тільки в останньому вірші від 5 березня 1997 року написав ту правду, яка завжди стояла в моїм горлі на зустрічах із Чендесом, але тоді я не міг пускати її у білий світ:

*Сьогодні вже не знаю, де я,
Ні, добре знаю – я в Чендея,
В його оселі, Боже мій,
На юний лад мене настрої!
Я залишаю у цій книзі
Скарби моїх чуттів – я жив
В неволі, в рабстві, у кормизі –
Не раз фальшивий брав мотив.
Та перед смертю сталось диво –
Ми всі воскресли, ми – живі!
Іване, вистарай на мливо
Слова, тверді і зернові!
Пиши! Твоя пора ще з нами,
Потрібно нам твого ума,
Щоб ми не стали знов рабами,
Бо часу в нас на те нема!*

В останньому листі до мене від 12 серпня 1987 р. Іван Чендей напише: «Надсилаю тобі «Скрип коліски». При цьому пригадую, як поласкав і щиро підтримав мене, коли вийшов «Березневий

сніг»... Було це давно (цілих 18 літ минуло), а пам'ятається, ймовірно, виразно ще й тому, бо книга ця зв'язана з багатьма негараздами. До речі, 28 травня в нашій організації були відкриті партзбори. На зборах окремим пунктом в постанові записано: «Опублікувати знову повість «Іван». Голосували й ті самі, хто колись розпинав».

А я Чендееві 18 літ тому зателефонував. Похвалив його, та не зміг тоді все сказати не лиш тому, що боявся, а й просто був до глибини душі перейнятий захопленням, сміливістю та лаконічністю оповіді про Івана Каламаря, який заборонив священикові Стаху святити паски великодні біля церви. Повість «Іван» явила Івана Чендея як мислителя, що піднявся на висоти, звідки видно, що справжня людина живе «не хлібом єдиним», а своїми духовними, Богові рівними можливими скарбами. Я переконаний, що повість «Іван» та «Луна блакитного овиду», а також оповідання «Березневий сніг» та «Лиска» – це твори з вічної класики української літератури.

Я читатиму деякі твори Івана Чендея наново, а деякі вперше. Не все мною, загарбаним політикою на зламі століть, коли вирішувалась доля проголошення й утвердження української самостійної держави, могло бути прочитане. Мене ще буде хвилювати Чендеева багатюща українська мова.

Іван Чендей виявився далекогляднішим від галицьких і закарпатських письменників XIX ст., які писали свої твори гуцульським або лемківським діалектом! Він, подібно до Івана Франка, широко вживає західні діалектизми нашої мови, але в його словнику домінує мова наддніпрянських класиків нашої літератури. А при тому лексичне багатство гуцульського діалекту в Івана Чендея таке прекрасне і неосяжне, як природа гори Ясенової, під якою розташоване його село Дубове, а нижче грає-виграє гомінлива річка Тересва. Його мова сама собою впливається в океан української мови, передаючи йому сотні мерехтливих, сяючих на сонці хвиль.

10.IV.2017, м. Київ

ПАВЛИЧКО І ЧЕНДЕЙ⁵⁶ *

* * *

*Іване, друже мій і брате,
Падуть, як жовтий лист, літа.
І є бажання написати
Онукам, правнукам листа.*

*І пишеш ти до незнайомих,
Горять слова у тихий смерк.
Твого пера легенький помах
Вбиває ненаситну смерть...*

*І я в твоїм чудовім раї
Дивився на роки вперед.
Поет ніколи не вмирає,
А ти, Іване мій, поет!*

09. X. 1961

* * *

*Уклін твоєму дому, Іване,
Твоїй родині, і землі.
І тому слову, що постане
В твоєму серці... В ранній млі
Я від'їжджаю з Закарпаття,
Тебе не стрівши! Дух болить,
Та наді мною, мов прокляття,
Оте "нема часу" висить!*

⁵⁶ Із книги пам'ятних записів садиби на вулиці Високій, 15

* Іванові Чендею присвячено також "Тригчу про жінок" Дмитра Павличка (/ / Павличко, Д. Твори : В 3 т. - Т. 1. - К. : Дніпро, 1989. - С. 363-364).

*Ми ще зустрінемося, мій друже,
Ми простір ще дамо душі,
І серце добре й небайдуже
Зрадіє... Покищо чини
Потрібно в долі відробляти,
Тому й спішу, спішу що крок,
Але коло твоєї хати
Лишаю мислі пуп'янок –
Тієї мислі, що палає
Любов'ю до людей – вона
Мене з тобою поєднає,
Як мати, що у нас одна!*

*Світанок 18. VIII. 1978
в Чендеєвій хаті.*

** * **

*І знову я в святій садибі,
Де проживає Ів. Чендей!
Спасибі долі! І спасибі
Дорогам за талан оцей,
За щастя побувати в майстра,
Торкнутись до його стола!
Ні, не збідніла пишна тайстра,
І молодість не відійшла.
Хоч сивина вже скроні вкрила,
Хоч день зажурений, як дим,
Іван Чендей розправив крила –
Політ високий перед ним!
Тут знову мисль живу знайшов я,
Тут серце дружба пройняла...
Благословенне будь, гніздов'я
Митця, мислителя, орла!*

31. X. 1980

* * *

Благословляю літаки!
Ще вчора був я у Мустая,
А нині тут, де рідна стая
Де потиск рідної руки!..
О, друже мій! На всі простори,
Безмежні відстані Землі,
Добро приносять не мотори,
А люди – добрі, а не злі.
Я на твоєму ювілеї,

Щасливий тим, що знов і знов
Дивлюсь на Тебе – о, промов

До нас, бо всі ми вже Чендеї,
Скажи нам правду... Ні, мовчи,
Життя не вкласти у дві слові.
Ти будеш плакати вночі,
Від смутку й нашої любові.
Життя ламалося і гнулось,
Було веселе і сумне,
Але життя те не минулось,
Життя твоє й не промине!
В травневій радості зеленій
І в завірюсі сніговій
Тебе нестиме людський геній,
Народу невсипуций. Дій;
Живи свідомістю тією,
Що вічний ти! Такий ти єсть!
Невигідний для ювілею,
Як дар, сумління, правда й честь!

22.V.1982

Твій дім, Іване, більший аніж хата,
Що збудував ти з каменя й цеглин,
Твій дім – душа народу пребагата
(і не один лиш закарпатський клин!)
І в ній ти житимеш, така твоя вже доля,
Але будуй і це своє житло,
Де діти, друзі сядуть до застолля,
Де надих осява твоє чоло!

30.III.1985

Пейзаж – з балкону Чендеевої хати
Долина річки, по найменні Уж,
Садами черешневими повита,
Таким блакитним туманцем налита, –
Дивися, серце, та очей не мруж! –

Це наче світло тих невинних душ,
Яким дорога до небес відкрита...
А далі – гори, зелень соковита,
І хмари, наче кавуна м'якуш!

Ця лагідна краса, це диво любе,
Мов дівчина, яка не пишить губи
Й на тебе, усміхаючись, іде...

Та видно й димарі – цей познак згуби –
Так начебто в волосся молоде
Хтось паперовий, мертвий цвіт кладе.

26.V.1988

Олена Пекар

МОЇ СПОГАДИ ПРО ІВАНА МИХАЙЛОВИЧА ЧЕНДЕЯ

Мої спогади ведуть мене у далеке дитинство, в рідне село Синевир до маминої хати. Мені було, здається, 12-13 років. На літніх канікулах завжди брала у сільській бібліотеці книжки. Читати я любила, читала багато.

Тому, приїхавши на канікули із школи-інтернату, я зразу взяла в сільській бібліотеці книги. Приглянулася назва «На зеленій Верховині». Оповідання поглинали мою увагу, читалося легко і швидко. Бо все було настільки близьке і зрозуміле, ніби автор жив у нашому селі. Це вже потім я дізналася, хто такий І.М.Чендей, звідки...

Наступного разу взяла до рук його роман «Птахи полишають гнізда». Читала-ковтала книгу, бо йшлося про події в селі Нижньому Бистрому, де проживав Михайло Пригара – головний герой роману. Саме в цьому селі, де побудовано Теремле-Ріцьку ГЕС, я вчилася в школі-інтернаті, а потім закінчувала навчання в Хустській школі-інтернаті.

«Було це так давно і незабутньо, мені ішла п'ятнадцять весна, до рук попалась книга дивовижна, – роман «Птахи...» Івана Чендея. Як спрагло я читала книгу тую, яким близьким до болю все було. У Згаричі-Пригаричі, що в Бистрім, я бачила рідню свою й село. Про автора не знала – звідки, хто він, і скільки весен відцвіло йому, та зустріч відбулася. Відбулася через багато років-літ тому...» Це рядки мого вірша, присвяченого І.М.Чендею, із першої збірки моїх віршів «Доки весни відходили в літо».

Чи думала я, тоді п'ятнадцятирічна дівчина, що колись моя життєва стежка поведе до Ужгорода, де зустріну свою долю – Івана Івановича Пекара – молодшого брата дружини письменника

Чендея. Так сталося, що працювати я почала в Ужгородській школі-інтернаті (зараз це ліцей-інтернат із поглибленим вивченням профілюючих предметів), де завучем був Пекар І.І., учитель історії. Це була шляхетна, інтелігентна, цікава, духовно багата людина. Він звернув на мене увагу, а мені було дуже цікаво спілкуватися із ним на будь-які теми. Так ми спілкувалися довгих п'ять років, поки дружба не переросла в почуття щирої любові. Тоді я ще не знала, хто є ріднею для Івана Пекаря.

Одного дня мені запропонували замінювати уроки у (тоді ще діючій) вечірній школі вчителя української мови та літератури, племінника Івана Івановича. Я залюбки погодилася на заміну: зайвих грошей у бідній вчительки ніколи не було.... Три рази на тиждень я вечорами ходила на заміну уроків. Ясна річ, проводжав мене до гуртожитка ангел-охоронець – мій майбутній чоловік. Коли при нагоді він запитав мене, чи знаю я, хто такий Іван Чендей, я із хвилюванням розповіла йому про свої враження від прочитаного у юності роману «Птахи...». Тільки тоді Іван Іванович «розкрив всі карти», розповів, що автор книги – його шовгор, а учитель, якого замінюю, є сином Чендея.

Одного разу сталося диво. Я побачила І.М.Чендея. Це були 80-і роки, коли навіть за молоком люди подовгу стояли в чергах. У молочний магазин, що навпроти «Кобзаря», зайшов сивочолий вусатий чоловік і скромно став у довгу чергу. Я впізнала: це був сам Чендей! Тоді звернулася до людей із проханням пропустити без черги цю поважну людину: це ж письменник! Сам Іван Чендей. Люди погодилися, а Іван Михайлович із вдячністю провів мене (казав, що нам по дорозі) до мого гуртожитку.

Зав'язалася щира розмова. Я, хвилюючись, розповідала, що працюю в школі-інтернаті, де завучем прекрасна людина – Пекар І.І., і що замінюю уроки сина Михайла. Це була наша перша зустріч, яка запам'яталася не тільки мені. Виявилось, він теж цю зустріч пам'ятав, бо сам про неї згадував.

У серпні 1984 року ми з Іваном Пекарем одружилися. Але десь за місяць до весілля він привів мене на Високу, 15 познайомити із родиною. Ми тільки зайшли на подвір'я, а із хати вийшов нам назустріч Іван Михайлович. Ми зустрілися біля колодязя. Не раз потім біля цього колодязя, у затінку під кущем ліщини, на про-

холодному тесаному камені, у літню спеку ми сиділи удвох і розмовляли.

Я дуже любила слухати його розповіді, коли він водив мене по саду, де кожне деревце – вишня, груша, яблуня, горіх чи абрикоси – мали свою історію. Він міг подовгу розповідати, як прищеплював те чи інше деревце. Вражала одна яблуня, на якій росли три сорти яблук, прищеплених Іваном Михайловичем.

А який він був садовод, землероб, які помідори вирощував! Любила працювати на землі, в саду, косити і сушити сіно. Це нас поєднувало як верховинців, як горян, які знають ціну землі, які знали всю нелегку селянську роботу біля хати.

А ще я запам'ятала стару хату, його робочий стіл. На моїх очах почалося і закінчилося будівництво нової хати... Коли було зведено поколь, кімнати першого поверху більш-менш готові, тоді справили новосілля.

Для кабінету замовили стелажі. А величезну бібліотеку І.М. доручив мені упорядковувати, розкласти по полицях книги, сортувати. Це була цікава і захоплююча робота. Скільки там книг із автографами від письменників!

А Книга пам'ятних записів! Я з головою поринула у царство книг, перечитувала відгуки, автографи і ніби бачила всіх тих класиків літератури перед собою, в кабінеті Чендея...

Пригадуються вечори в Чендєєвому саду, під смереками, коли у 1986 році після Чорнобильської трагедії до Ужгорода приїхало багато письменників: Іван Драч, Дмитро Павличко, Микола Жулинський, Володимир Дрозд, Олесь Гончар. Усіх їх гостинно приймала родина Чендея. Вони подовгу гостювали. Про кожного із них окремі спогади, які завжди при нагоді розповідаю своїм учням. Із Д.Павличком та І. Драчем говорили про поезію, співали «Два кольори»...

Коли приїхав Олесь Гончар із дружиною, вони зупинилися в готелі «Дружба», що навпроти садиби Івана Чендея. Кілька разів гостювали у письменника. Коли вперше зайшли на подвір'я, мені доручили піти зустріти їх і провести до хати. Я із хвилюванням побігла зустрічати класика літератури. Зустрівши, сплеснула руками і кажу:

– О Господи! Живий Олесь Гончар!

А він мені на це:

- Та ще живий.

Ми весело розсміялися, привіталися і я провела їх до хати. Дружина Валентина вразила своєю красою. Іван Михайлович взов Олеса Гончара своєю «Волгою» по Закарпаттю...

Дуже своєрідне знайомство відбулося із Миколою Жулинським: Іван Михайлович любив неординарність. Я загірнула сіно за хатою, квапилася, бо наближався дощ. Іван Михайлович привів до мене стрункого незнайомця і каже: «Оленко, ось тут маєш помічника. А ти, Миколо, справуйся біля гарної молодиці, заодно і пригадаєш собі, як колись робив сільську роботу». Я пояснила, як треба просувати носилки попід пласк сіна і ми почали зношувати те сіно на сінник. Іван Михайлович, задоволений роботою, запропонував мені зробити екскурсію по Корзо для працьовитого Миколи. І ми гуляли містом, пили каву в затишнім кафе, про щось невимушено розмовляли. Він зрідка питав щось про письменників нашого краю, я розповідала все, що знала, не підозрюючи, що переді мною світило науки. А як приєднався до нас Іван Михайлович, отоді й відрекомендував Миколу Жулинського як літературознавця, вченого, критика...

Назавжди в пам'яті спогади про святкування 70-річчя І.М.Чендея у драмтеатрі. Це було грандіозне святкування і масштабна подія для краю. Із Києва приїхав М. Жулинський із науковцями, а із тодішньої Чехословаччини – Микола Мушинка із групою письменників. Збереглося у мене запрошення: «Сімдесят літ тому народився він у Дубовому, в долині Тересви. Нині він належить усьому Закарпаттю». Пошанувати його прийшло дуже багато людей. Зала драмтеатру була переповнена. Такого ще не було в Ужгороді. Ювіляр – на сцені, було багато виступів... Пригадую, як кожен із спілчан намагався підійти до Миколи Жулинського, нагадати про себе...

Наступного дня була поїздка в Дубове і сходження на Ясеніву. На полонину підіймалися легко, інколи зупиняючись на перепочинок, щоб глянути вниз на село, річку. Іван Михайлович розповідав, пригадував, показував, де косили поле, де стояв оборіг для сіна, якою стежкою ходив по воду до криниці. Ми (М.Жулинський, М.Мушинка, В.Габорець, я) уважно слухали. Це була незабутня подорож...

Згадую ті часи, коли запрошувала Івана Михайловича до ЗОШ №1 ім.Т.Г.Шевченка (працюю там і зараз, помінялася тільки назва закладу). Нині це лінгвістична гімназія. І.М. Чендей бував у школі й раніше, бо там навчалася його дочка, згодом онучка.

А я запросила його на відкритий урок для філологів міста як письменника, твори якого вивчала з дітьми на уроках літератури рідного краю. Прийшло дуже багато вчителів міста, слухачів курсів, філологів нашої школи: їх було більше, ніж учнів. Урок незвичайний тим, що вивчалися оповідання та новели І.Чендея у присутності самого автора. Діти та гості на уроці мали змогу спілкуватися з письменником.

Пригадую, відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку в Ужгороді. Іван Михайлович був членом художньої ради по розробленню проекту пам'ятника. Саме І.М.Чендей підібрав рядки Т.Шевченка, які викарбувані на постаменті: «Обніміться ж, брати мої, молю вас, благаю...». Виступав тоді мало, бо хворів, він якраз із лікарні виписався. Лікарі заборонили йти, а він пішов. Для нього це було справою честі.

Біля хати, під сливою, була лавиця, змайстрована моїм чоловіком. На тій лавиці любив сидіти Іван Михайлович. Я сідала поруч перепочити після роботи, якої завжди було багато на городі. Ми подовгу розмовляли, говорив здебільшого він. А в моїй особі він мав уважного слухача, який щирим серцем любив цю людину як письменника, шанував за його талант.

Дуже цікавою була поїздка до Виноградова на святкування 90-річчя брата Гренджі-Донського, яке влаштувало товариство ім. Олени Теліги. Виступав Іван Михайлович, Марія Іванівна від Союзу українок Ужгорода, я від освітян нашого міста. Збереглися світлини тої зустрічі. Як уважно слухали всюди Івана Михайловича, з якою шанобливістю приходили до нього люди. Після таких зустрічей письменник був завжди піднесений, одухотворений.

Його дуже любив, поважав мій чоловік – Іван Іванович Пекар. Завжди мені нагадував, щоб усвідомлювала, із якою людиною спілкуюся. Просив мене вести щоденник, усі розмови записувати, фотографувати, бо з часом це стане вагомим для людей, тому і сам ночами писав, залишив по собі не один зошит спогадів про цю прекрасну людину.

Для мене Іван Михайлович назавжди залишився людиною мудрою, доброю, працьовитою, скромною у побуті, хорошим господарем і Майстром слова у літературі. Я завжди говорю своїм учням, що на Закарпатті літературу тримають два велетні прози і поезії: Іван Чендей та Петро Скунець, обидва лауреати Шевченківської премії, обидва прийшли на світ у травні.

Коли роблю виставку творів І.Чендея, говорю учням такі слова: «Читаючи його твори, ніби дихаєш його «Вітром з полонин», бачиш, як «Цвіте терен», думаєш, що «Ватри не згасають» і що «Березневий сніг» не зашкодить «Зеленій Верховині», а «Свалявські зустрічі» надовго запам'ятаються, і «Теплий дощ» оновить «Вікна у світ», щоб помилуватися «Луною блакитного овиду», а далі відпливти у «Далеке плавання», щоб повернутися до «Птахів...», які залишають гнізда і почути той «Скрип колиски», який застерігає людей від лиха; а далі – помилуватися «Калиною під снігом» і напитися тої цілющої «Криничної води» з «Криниці діда Василя». А потім зустрітись із до болю близькими і вже втраченими людьми, читаючи «Іванові журавлі» та «Сестри»».

Іван Чендей мав задум написати твір “Колиска”. Та не встиг, не судилося... Це повинно була стати продовженням розповіді про рід, близьких, певно, родину і дружини Марії Іванівни... Та хтозна, певно, є якісь напрацювання-записи... Втім, час покаже. Будемо сподіватися, бо ще не всі архіви вивчені...

Петро Перебийніс

ЧЕНДЕЄВА ГОРА

У кожного своя гора. Хтось там навів прикутий до підніжжя. А хтось підкорює вершину і розмовляє з небом на горі...

Повертаюся думками у далекий сімдесят сьомий рік минулого століття. Я вперше у загадковому для мене європейському Ужгороді. Ступаємо ажурними провулками разом із тутешнім письменником. Перед нами відкривається казкова панорама. На квітучій зеленгорі синіють вікна романтичного будинку.

– Бачите отой палац? – показує рукою мій добровільний гід. – Це гніздечко Чендея. Де тільки грошики беруться...

– Ну, мабуть, одержує солідні гонорари, – кажу навздогад.

– Які вже гонорари! – посміхається колега. – Не друкують його...

Багато води відтоді перекотив за виднокола неквапливий Уж. І все тепер уявляється інакше. Не змогла б вижити сизокрила душа Чендея у задушливій комунальній клітині. Та й клітини тієї йому не давали. Він випросив для себе вільну гору і разом із коханою горлицею своєю кривавими мозолями збудував там орлине гніздище. Про це свого часу я довідався від нього самого.

Ми познайомилися за неймовірних обставин. Як головний редактор державного видавництва «Дніпро» я займався підготовкою двотомного зібрання творів Івана Чендея. Та коли подали мені на підпис узгоджений тематичний план, у ньому стояв чомусь... один том. З огляду на мою посаду це була цілковита несподіванка. Апетлюю до директора Олександра Бандури. Він киває на свої телефони і якимось багатозначно дивиться у стелю.

Що там казати. В тій ситуації особливо гостро відчував я своє нестерпне безсилля. Так би все воно й зосталося, якби саме небо не подарувало Чендею справді янгольську нагоду. Як зараз бачу той розпашілий день каштанового київського літа. Їду кудись у

тролейбусі. Споглядаю обличчя пасажирів. І раптом... Не вірю очам своїм. Широке чоло. Довгасте, аж до пліч, посріблене волосся. Розкішні «шевченківські» вуса... Він! Іван Чендей! Сам не знаю чому, але враз осяяла мене відчайдушна думка.

Пробираюся до нього і не дуже впевнено питаю:

- Вибачте, ви Іван Михайлович?

- Так, - мовить він розгублено. - А звідки ви мене знаєте?..

Називаю себе і посаду. Розповідаю про все і наголошую, що це дуже ризикована розмова.

- Я розумію, - переходить Чендей на шепіт і в розпачі дивиться небесними очима. - А що ж нам робити?

- У Києві достукатися важко, - роздумую вголос. - Добре було б, якби хтось із ваших офіційно попросив.

- А хто? - наївно питає Іван Михайлович.

Показую пальцем у небо. Дивлюся на його збентежене обличчя. А серце моє стискається від болю і щемливої тривоги...

Ось і моя зупинка. Він тисне вдячно руку. А мені на тротуарі ще довго ввижаються небесні очі, посивілі вуса...

Минуло небагато часу. І сталося! Одного пасливого ранку запрошує мене до себе директор і втаємничено повідомляє:

- Ви знаєте... будемо видавати два томи Чендея. Є вказівка... - Зводить очі під стелю і мовби роздумує вголос: - Дивно. Дуже дивно...

Можна уявити мій стан тієї хвилини. Душа тріумфувала! Хід конем спрацював. Сильні світу тодішнього завжди знаходили спільну мову. Усе залежало від їхньої волі. Могли втоптати тебе у грішну землю, а могли зненацька підняти до небес. Отак, як це було з Іваном Чендеєм.

Він умів бути вдячним. Один за одним полинули до мене зворушливі, писані щільним почерком листи. Дуже хотілося йому показати своє орлине гніздо, зеленокриле своє Закарпаття. Тому настійно кликав мене в гості. І ось нарешті чудової літньої пори вісімдесятого року ми з дружиною взяли квитки на літак, а за якусь годину вже обіймали милого вусаня у затишній залі невеличкого ужгородського летовища.

Іван Михайлович зосереджено і вправно крутив лискуче кермо старенького легковика і розказував, показував чарівні куточки

свого міста. Не зогледілись, як опинилися у райському куточку. Ось вона, легендарна вулиця Висока! Ось вона, непокорена Чендеєва гора!

Піднімаємось на крилах до орлиного гнізда. Цей дім не можна змалювати. Бо цей дім – картина. І найкраще відтворення буде тільки репродукцією. А спільний твір Марії та Івана Чендеїв так і зостанеться єдиним у світі. Унікальним.

Важко сьогодні все згадати у деталях. Нас обіймала сонячна Краса. Кожен куточок дихав духом творчості. Уява надійно зберегла хіба що робоче місце Майстра. Віддалена кімнатка. Реліктова машинка з недодрукованим аркушем шедевуру. Стосик рукопису на столі... Все тут сповнене чекання. Скоро Майстер повернеться...

Ми ходили трав'янистими доріжками саду небесного. Марія Іванівна бережливо пригортала до грудей кожную гілочку, кожне стебельце. І частувала, частувала нас добірними грушками, запашними яблуками, соковитими сливками. А наші очі розбігались навсебіч. Якщо справді є у світі рай земний – то він отут, на цій Горі, на вулиці Високій!..

Життя минає. Слово залишається. І постає перед очима Епілог.

У травні чотирнадцятого року, під час ювілейного Шевченківського свята на Черкащині підійшов до мене симпатичний молодий чоловік – і сталося диво. Ми не знайомі. Але нас давно поріднила небесна доля незабутнього Чендея. Ось книжка. «...Зробити щось корисне для свого народу»: З епістолярної спадщини Івана Чендея». Тут є документальні свідчення моєї творчої співдружності з карпатським чародієм. А переді мною – сам автор монографії Сидір Кіраль. Доктор філологічних наук, професор. Давно вивчає життя і неосяжний світ Чендея. Кожен лист, кожне написане Майстром словечко вишуковує, науково опрацьовує, ретельно зберігає. А ще, як і я, піднімався на Чендеєву гору.

– Отже, вам теж є що згадати про взаємини з Іваном Чендеєм, – зраділо кажу приязному Сидорові Степановичу.

– А я в житті його не бачив, – ніяковіє дивовижний чоловік...

Отакій-то Епілог, який, на щастя, не кінчається...

СТЕЖКА НА ВИСОКУ

Уже й не пригадую точно, але скоріше за все до Івана Михайловича Чендея привів нас із Василем Горватом Микола Матола. Справа в тому, що навколо Чендея як незаперечного метра традиційно кучкувалися студенти УжДУ з літературним збоченням, тобто, які щось писали чи мріяли щось написати. Пройшли тут літературно-життєвський вишкіл майже всі більш-менш потенційні писаки молодшої генерації, багатьом з яких Чендей сприяв у подоланні порогу в більшу літературу. А це: Дмитри Кешеля і Кремінь, Володимир Фединишинець, Іван Петровіч, Микола Матола, Петро Мідянка, Юрко Клованич, Михайло Носа... І от ми також десь уже на другому курсі філфаку мало-помалу почали торувати стежку на Високу.

Отже, легенда не вирізнялася оригінальністю. Оскільки за нашими плечима ще не було якихось помітних мистецьких звершень, хіба що недолугі спроби у виноградівській районці, то явилися ми з Василем перед очі класика з творчим задумом взяти в нього інтерв'ю. Якісь питання ми, мабуть, наваляли, так собі гадаю тепер. Чендей справляв враження справжнього патріарха, а наша втасмниченість у навкоlobерезневу двоїванну колізію робила з нас спільників, тобто у власних очах ми теж були не такі, як усі, бо знали щось більше, а прихильне до нас ставлення з першого ж візиту додавало впевненості. Тим більше, що інтерв'ю наше робилося в професійний спосіб, – ми собі поговорили в ознайомчому дусі, а листок з нашими запитаннями залишили. Невдовзі отримали від Івана Михайловича акуратно віддрукований на парадному папері текст нашої бесіди, опракований у перегнутий надвоє лист А3 формату крейдованого паперу, що теж додавало значущості, бо до цього мали ми справу зі звичайними двокопійчаними школярськими зошитами, у кращому разі – з канцтоварними блокно-

тами за, здається, 27 копійок. Цю реліквію прилучення до високого зберігаю донині не лише як милий спогад, але і як літературну пам'ятку, бо є тут слово і про плани створити великий епічний твір «Колиска» з панорамним відтворенням історії Закарпаття упродовж століть. А для «Радянського студента» я (смію думати, що я, бо у Василя був і залишається жаклиний почерк) переписав інтерв'ю від руки. Друкарську машинку мав Матола, але навряд чи ми нею скористалися. Мідянка ж розжився на югославську машинку трохи згодом, ачеї уже після університету. Публікації в «Радянському студенті» не пригадую, а от у виноградівському «Прапорі комунізму» ми з Василем прозвучали, бо до тексту розмови була приписка, що інтерв'ю зроблено спеціально для цієї газети.

Що ця публікація кому давала? Для нас, неофітів, це, зрозуміло, було подією і фактом причетності до вищих сфер. Облога Івана Михайловича на початку дев'яностих уже дещо послабшала, а в такий спосіб і ми її трохи посунули. Чи стало це подією на філфаци – не пригадую. Але фактом є, що наші університетські патрони з більшим чи меншим ентузіазмом ще зовсім недавно гострили пера для з'ясування питання: «Чому обурилися дубівчани?». Тим часом навідини до патріарха набули певної системності. Разом чи поодиночі ходили ми до Чендея чи не щотижня. Виробився певний ритуал: спершу потрапляли на кухню до Марії Іванівни, тоді – на бесіду до метра, а далі – в сад-город щось і допомогти по господарству. Це робилося залюбки – ми ж хлопці з села і до роботи звиклі.

Перший серйозний на все життя редакторський урок чи досвід набув я, звичайно, в Івана Михайловича. Отже, наш шкільний випуск доля покарала жакливими випробуваннями – однієї одними з перших були вкинуті в афганську м'ясорубку. Уже з I-II курсу залишилися страшні спогади про війну та жертви. Цинкові гроби почали витати і над Закарпаттям. І то досить щільно. Тема була табуйованою, тож інформація поширювалася в народно-причитальній традиції. Одна така розповідь про похорон ком'ятського хлопця, про цинкову труну з вічком, через яке нічого не видно, і божевільне причитання матері над сином мене вразила. Я також не знав відповіді, в ім'я чого гинуть наші хлоп-

ці, а інтернаціональний обов'язок ніяк не влаштував. Я написав етюд «Була весна...». Це – емоційне відтворення материнського відчаю і волення до неба «чому?» з безапеляційною вимогою «верніть мені сина». Приніс я цю сторіночку тексту до Чендея. Чекав, самозрозуміло, похвали, бо тема дражлива і заборонена до вільного трактування, а почуття, які я задокументував на папері, були щирими й життєво підтвердженими. Іван Михайлович при мені перечитав, може, навіть похвалив, але негайно взяв олівець і почав фіркати моє письмо, підкреслювати слова. Тоді попросив порахувати підкреслення. Виявилось, що на сторінці мого рукопису дієслово «бути» використано зо два десятки разів, хоч в різних формах, – майже третина тексту. І далі, й далі... Якимось сталося так, що я враз це все побачив на власні очі, тобто я зрозумів, що не все написане є власне текстом, кожна шпилька метра була не стільки дошкульною, скільки цілком доречною. Я дивувався, що цього раніше не розумів, навіть не підозрював, що можна прочитувати в такий спосіб, видячи річ цілісно. «Залиши це мені», – мовив класик. І я залишив. Наступного разу тримав я в руках віддруковану річ. І дивне відчуття: вона була моєю, хоча і в зовсім іншому виконанні. Навіть слова, які до того часу не були в моєму лексичному арсеналі, сприймалися безболісно як питома мої. Цей етюд зачитав я на засіданні літстудії ім. Гойди, яку вів Василь Степанович Поп. Чекав я, звичайно, фурору, бо мав уже благословення звище. Аж тут нічого не сталося. Ніби взагалі нічого не сталося. Ані півслова про моє читання я не почув, бо Василь Степанович якось одразу запросив до слова когось з інших літстудійців. Здається, Вася Кіш читав стихи з будзагонівського доробку чи хтось інший щось інше... Уже забігаючи у видавництво «Карпати», дав я цей етюд перечитати Петру Частові. Він оцінив його й одразу почав прикидати, де цю річ можна опублікувати. Мій листок лежав у нього на столі тривалий час. Згодом ми цю тему ввели навіть у видавничий план. То вже йшлося про перебудову. Та сталося так, що Петро неминуче мусив виїхати в США, а видавничі плани розгойдувала перебудова – нічого з наших намірів не вийшло: ані про Афган, ані про колективізацію... Лишився досвід. Етюд мій в редакції Івана Михайловича десь запропав. Як я його не шукав – нема. Лише спогад. Приємний спогад і важливий досвід.

На другому курсі сталася ще одна суттєва подія в моєму творчому житті: я придбав кінокамеру «Кварц-8-супер». Ну й, відповідно, причандалля для проявки плівки та демонстрації. У цій справі мав попередника – Юрка Клованича, який на початках мені допомагав, передавав власний досвід. Отже, я почав фільмувати й мріяти про кіно. Багато знімав у Чендейв. Накручував метри й періодично демонстрував Чендееві. Освоїв колір. Якогось року в березні випав сніг. І тут я з камерою якраз нагодився на Високу. Ні, це вже був навіть квітень-травень. Здається, 15 число. Тюльпани, розколоти серця (так ці квіти називав Чендей) і кульбаби з-під снігу, примерзла зав'язь на абрикосах і персиках, поважний Чендей-садівник і т. д. гарно мені відзнялися. Цей сюжет розлого виписаний класиком у дарчому тексті до київського двотомника його «Творів». Іван Михайлович пророкував мені тут високу долю митця, зокрема кіношника, бо я вмів «не лише дивитися, але й бачити...». Сподіваюсь, колись це пророцтво збудеться...

Ставився до нас, молодих, Іван Михайлович справді по-батьківськи. Марія Іванівна відповідно – по-материнськи. Таке патрунування над нами було для Чендейв органічним, та й у наші долі вони виписувалися гармонійно, а в наших родинах (домашніх) говорилося про них як про своїх близьких, майже як про ужгородських родичів. Випитували, «як там» і тут, і там обмінювалися гостинцями, городницькими секретами тощо. Коли ж траплялися серйозні життєві випробування, на Чендея можна було покликатися й на його діяльну поміч розраховувати. Іван Михайлович дбав про кожного з нас, протягував, штовхав, боронив. Дмитро Кремень і Петро Мідянка в Чендеевому «доробку» мали особнє місце, яке було відкрите й для нас, але для цього треба було докласти зусиль.

Тривожною темою з високим градусом співпереживання для Івана Михайловича були Петро Скунець і Микола Матола. З обидвома ми, молоді, тісно спілкувалися, розуміли, про що йдеться, але все ж дещо легковажніше трактували місце і роль алкоголю в їх повсякденному побуті. Перебування в опалі якось ніби оправдовувало чи й виповнювало іншим змістом цей стан. Чендей цього категорично не сприймав і при кожній нагоді застерігав від надміру довіри до Демона Хмелю.

Чендеї і Скунці колись, ще до нас, дружили родинами. Та от уже майже два десятки років не ходили одні до одних. Іван Михайлович з Петром Миколайовичем перетиналися хіба на спілчанських чи офіційних заходах і в телефонних розмовах. І лише на їхні поважні ювілеї (80 і 60) нам з Наталкою удалося змобілізувати Петра й Олену Скунців, і ми разом навідалися до Чендеїв. Іван Михайлович почувався вже досить погано, та наша гостина, напевно, була для нього дуже важливою. Фото, яке я зробив на терасі Чендея, де два класики поряд, для мене – торжество справедливості. У моїй свідомості ці дві постаті суть знаменням часу й такими залишаться. Іван Михайлович за весь час нашого гостювання промовив може пару фраз, а моя спроба записати їх розмову зі Скунцем будь про що на диктофон зазнала фіаско. Усе ж касета в диктофоні щось береже, як і кількадесят фото. Згодом ми ще раз провідали Чендеїв у такому ж складі. Він уже не вставав з ліжка, лише дивився на нас і випив з нами якихось двадцять грамів коньяку. Та все ж усе розумів і пізнавав нас, бо при нашому відході сказав Наталці, назвавши її на ім'я, заходити ще. Можу лише уявити, з якими почуттями робив Петро Миколайович запис у Чендеєвому гостьовому альбомі, в якому зійшлися цілі генерації української письменницької братії. І не лише письменницької. І не лише української. Що там написав Скунць, цей неперевершений майстер експромтів, класик і вітального жанру?

Життя добряче потопталося по долі Чендея. І не минуло це без драматичних нот. Драматизм його творчої долі ще ніким не осягнутий і не потрактований. Може, ще й не час. Його ім'я присутнє в сьогоденні. Його твори, його біографію досліджують скрупулозно й поважно. Його світ осягають.

Ми багато сперечалися. До крові. У метафоричному сенсі. Можливо, Чендей мене провокував, але і я давався до такої провокації, говорив те, що думаю. Він мені заперечував, а я наполягав на своєму ще з більшим запалом. Маю, однак, мало втіхи від того, що правда іноді була на моєму боці. Хотілося, щоб це була його правда. Але ж і він уперто тримався свого. А його правди де в чому я не можу прийняти ще й нині. Здається лише, що дещо починаю розуміти. До прикладу. Чендей не міг вибачити Станинцеві літературного мовчання за радянських часів. «Він сам себе поховав.

Якби відмовився від свого попівства, він став би першорядним радянським письменником, як Маркуш, Дем'ян і т. д.». Тепер думаю, що Іван Михайлович дуже добре розумів, чому Станинець не зрікся «свого попівства», але став першорядним українським письменником. Більшим, ніж Маркуш і Дем'ян, які залишилися попри все в радянській добі. Не можу, проте, з'ясувати для себе, чому Чендей не прозрадив мені, що є такий письменник Станинець, що він листувався з ним і був у нього в Горонді. А стежку до Станинця проклав мені Кирило Галас, якого Чендей трактував поважно і як поета, хоча й не зреалізованого. Ще один вузлик – постать Петра Лінтура, який до самої смерті не вибачив Галасові відступництва від російськості на користь українства в студентські ще роки (1942). «Нож в спину рускаго народа» застряв у свідомості Лінтура настільки глибоко, що навіть на смертному одрі ще кривавив і відштовхував Кирила Йосиповича. Чендей же Лінтура майже поетизував. Чи це була лише данина опікунству Лінтура в Хустській гімназії над ним і пророкування великих літературних перспектив для початківця з розмахом на «шекспірівські теми»? Бо навіть фольклористично-етнографічний доробок Петра Лінтура потребує критичного аналізу й наукового потрактування, а не лише захопленого величання. Такі от вузлики поза тим стимулювали проникнення в глибші пласти нашого культурного, зокрема літературного, минулого.

Сторінка з альбому Володимира Микити висіла над столом у нашій кімнатці, і босоногий Чендей споглядав із-за тесаного стола за нашими потугами утвердитися в цьому світі. Цей портрет на стіні помітив сусід зі свого балкона у поперечній п'ятиповерхівці. І так я довідався, що Тиводари і Чендей куми. А на тій лавиці за довгим, з грубо тесаних дощок столом на Чендеєвій терасі старої хати доводилося сидіти не один раз й у різних товариствах. За мармуровим столиком під смереками в саду Чендей прилучав і мене до ширшого кола митців і науковців – Мишанича, Жулинського, Кудлика... Іван Михайлович при тому похвалявся своїм домашнім вином, бо й було чим.

Не останньою фігурою для нашого проникнення у творчу лабораторію патріарха був Джон, шовгор Івана Михайловича, брат Марії Іванівни, Іван Пекар. Він опікувався нами на городніх та

господарських роботах, розкриваючи при тому приховані від респіти світу подробиці життя метра (часто це були вкрай цікаві інформації). Чендей, здається, ніколи не порушував теми самвидаву, але від Джона ми довідувалися про весь перебіг подій, зокрема, і з Дзюбовим «Інтернаціоналізмом...». Щось експлозивного перепадало і від Михайла Чендея, який, до речі, ніколи не вип'ячував свого «божистого» синівства, був добрим приятелем.

Майже всі ми, молоді, пройшли через потенційне зятівство – в Чендея підросла Марічка, – та жодному з нас не випала копка. Спершу було заскоро, а потім – запізно. Нікого все ж особливо не зачепило. Ми мали вище покликання – творити (і багато чого натворили. Усякого). Хіба що Марію Іванівну, бо вона справді дивилася на нас з перспективи. А коли ми з Наталкою прийшли запрошувати Чендеїв на наше весілля, на неї, Наталку, впало проникливе й критичне око Марії Іванівни: «Кого то Іванко собі знайшов?». Марію Іванівну завжди щиро турбувало, як і чим живуть Іванко, Василько, Петрик... Її співпереживання ми прагнули віддячити систематичними навідинами. Але все рідше. І Джонове колоче: «Ну та правда, що ви зайняті. Що вам до Чендея?», – при зустрічі на вузьких ужгородських вулицях зачіпало.

Нема Чендея, Скунця. І навіть Пекара. Але те Джонове напоминання зачіпає і нині. Розумію: доки зачіпає – доти добре.

14-15.02.2017 р.

Петро Скунець

ОСТАННЯ ОСІНЬ ПАТРІАРХА⁵⁷

Осінь цього року видалася напрочуд погідною. Для Івана Михайловича Чендея вона вже була 84-ою. Тож, прикутий до ліжка, він уже не милувався, як налилися сонцем плоди його саду-винограду. Бачився я з ним востаннє місяць тому. Точніше, бачив я його, бо він не пробудився на мій голос, хоча іноді ще й заговорював до родини. І от на самій грані осені й зими, в ніч на 29 листопада, закрилися очі його навіки. І хоча Іван Михайлович прожив довгі літа, хоча бачив я його безпомічним, притиснутим до ложа тягарем літ і хвороби, а все одно для мене то був ніби й не він. Для мене Чендей – кремезний і неподатливий верховинець, що звик жити з роботи і, увірвавшись у світ фальшивих діянь зі своєю правдою, нажив собі ворога в самій системі влади. Інакше б ті дрібні служителі, які з ним повели війну, виглядали просто смішними пігмеями перед його могутньою силою і талантом.

Народившись після Першої світової війни, коли на Закарпатті запанувала масариківська Чехословаччина, Іван Чендей зумів здобути пристойну на той час гімназійну освіту. Власне здобув він її вже за гортіївської Угорщини, хоч і був із багатодітної селянської родини. Розпізнавши в синові вродженого інтелігента, батько, вибиваючись із сил, усе-таки не обірвав дорогу до знань майбутньому письменникові.

Гімназія в Хусті, де навчався Іван Чендей, була російською, то й зорієнтувала свого вихованця у відповідному напрямку. Він був навіть учасником з'їзду Народних комітетів у листопаді 1944 року, що проголосив возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. І таки став українцем, хоч, як виявилось згодом, не до кінця радянським.

⁵⁷ Скунець, Петро. Остання осінь патріарха / П. Скунець // Літературна Україна. – 2005. – 8 груд. – №48 (5135). – С.1, 2.

Соціалістичну дійсність Іван Чендей прийняв із відкритим серцем, і це було цілком природно після пережитого фашистсько-го режиму. Не здогадувався, у які підступні обійми потрапив.

Не знаю, хвалив чи не хвалив журналіст Іван Чендей, коли працював у «Закарпатській правді», Сталіна, але в літературу він прийшов уже після смерті «батька всіх народів» – у 1955 році талановитою збіркою оповідань «Чайки летять на Схід». Відтоді кам'яниста дорога в літературу йому стелилася гладко, як асфальт. Аж до 1965 року, коли видав роман «Птахи полишають гнізда». Головна ідея твору, яку вичитав я особисто, – що народ зберіг себе за тисячоліття іноземного панування саме завдяки патріархальному селянському укладу життя, завдяки прив'язаності до родинного гнізда. І настали нові часи, коли «птахи» масово полишають рідні гніздовища. «Що ж то буде з нашим народом?» – напрошувалося питання в читача, котрий уміє читати не тільки сюжет, а й підтекст.

Отут і вдарила критика, правда, ще не масованим вогнем: як же так, народ буде комунізм, а він, невдячний Іван Чендей, що дістав вищу освіту завдяки радянській владі, навіть у Москві вчився на вищих літературних курсах, ідеалізує патріархальщину, від якої ми йдемо вперед семимильними кроками?

Тоді ще обійшлося критикою в офіційній пресі. Чи відчував Іван Чендей, що це вже сигнал? Мабуть, не відчував, усе списував на недолугість нашої критики. А між тим уже входили в силу брежневські часи...

В 1968 р. з'являються друком книжки повістей та оповідань Івана Чендея «Березневий сніг», а в ній – повість «Іван», де комуністичному активісту протистоїть священник. Конфлікт між ними – типовий для радянської літератури, нетиповим, навіть винятковим було те, що перемагає правда священника, а якщо задуматися – духовне начало торжествує над пожадливістю і самовпевненістю тимчасової влади. Ще в книжці було оповідання, в якому впізнав себе в неприглядному вигляді один із партійних зверхників.

Серед письменників у партії теж знайшлися критики напохвати, але їй, партії, цього виявилось не досить, було організовано в рідному селищі Івана Чендея Дубовому велике театральне дійство, де вправлявся в красномовстві всілякий дріб'язок із ко-

муністичних активістів. Досі бачу перед собою крупнокаліберну газетну рубрику «Чому обурилися дубівчани?».

Оскільки Іван Чендей не розкався в написаному, його виключають із компартії, що означало заборону друку на довгі роки.

Заново повість «Іван» побачить світ аж у 1994 році (книга «Калина під снігом»). Звичайно, в часи горбачовської перебудови Іванові Чендєєві запропонували поновитися в компартії. Не знаю, що він своїм доброзичливцям тоді сказав, але партійного квитка назад не взяв.

Він був серед тих, що організували на Закарпатті товариство української мови, Народний рух.

Та це побіжні сторінки його біографії. А от творчість письменника – це та сторінка в житті Закарпаття, завдяки якій ми вписалися в Україну не тільки політично, а й духовно.

Тепер уже виведені на світ Божий інші імена, які возз'єднали наш край з Україною задовго до 1945 року, проте саме Іван Чендей перший заговорив на всю Україну про Закарпаття так, що нас почули. Зокрема, багато суто закарпатських слів саме він увів у літературну мову. Задовго до росіянина Распутіна («Прощання з Матір'ю»), Іван Чендей у своїх «Птахах» забив тривогу про духовне спустошення народу, яке призводить до його виродження. Коли шукати йому в українській літературі паралель – то насамперед Олесь Гончар з його болочим розвитком від «Прапороносців» до «Собору» аж до цілковитого заперечення комуністичного міражу.

Іван Чендей для багатьох із нас був і залишиться духовною опорою. Звинувачений колись у патріархальщині він став для нас духовним патріархом. Він знайшов свою істину на землі. Нині пішов шукати вищу, Божу істину. Однак не сплюндрувавши землю, на якій мав щастя і нещастя жити і творити.

Петро Скунець

ТІЛЬКИ БУДЬТЕ, ІВАНЕ ЧЕНДЕЮ!⁵⁸

Завжди так виходило, що день народження ми святкували окремо. Адже він у нас – в один і той же день. І мої гості не завжди були б у вас бажаними, а вапі – в моїх гостей. Кажу – гостей, бо сам я ніколи не був господарем своєї долі, я довірявся їй, долі. І коли я був ще студентом, доля мене звела з вами. Не стану лукавити: перша дорога до вас була довгою. Ви сиділи у найбільшому кабінеті Спілки письменників, а я йшов до вас по килиму, і ця дорога мені була довшою, як дорога до школи, в яку я ходив із далекого присілка.

Скажу відверто, мені показали ви холодним начальником. Та, очевидно, зваживши на мої цурави шахтарські бокончі (брат-шаhtar подарував), ви собі щось надумали. І через пару днів мене запросив бухгалтер письменницької організації, вручив мені 20 рублів. Та це ж майже стипендія!

Нас дуже хотіли посварити. Коли я, вже після університету, служив (нашим?) Збройним Силам на Далекому Сході, мені писали: «А от Чендей на чергових зборах сказав: «Скунець в'їхав на білому коні в літературу».

Може, й так. Але з того білого коня давно сталася пшпапа. Ще тоді, коли вони навіть на віддалі в 12 тисяч кілометрів хотіли нас посварити.

В тому, що ми не посварилися, очевидно, ваша більша заслуга, як моя. Адже ви й Дмитра Кременя, що не був янголиком, тримали терпляче біля своєї виваженої натури.

І коли ви для мене були просто чоловіком не моєї «файти» (я жив своїм буйним, а не вашим нібито спокійним розважливим життям), я не знав, що вас хочуть просто знищити. Як людину, котра чи не єдина в Закарпатті має силу протистояти брутальним заїзним хлопам, що конче хотіли наступити брудними чобітьми на душу гордому народу.

⁵⁸ Скунець, Петро. Тільки будьте, Іване Чендею! / П. Скунець // Трембіта. – 2004. – 18 трав. (№18 (37)). – С.2.

Тоді ще наш народ був гордим.

Вас тоді виключили з компартії. І ви умовили мене вступити до неї. Щоб у письменницькій організації, де все вирішувалося на партійних зборах, була своя людина.

Тоді виключення з компартії означало навіть більше, ніж невступ до медведчуківської партії, котра зашморгнула багатющу державу на ефіопському рівні, користуючись Президентом, що прийшов до влади по закупівельних цінах.

А після вас – «пошла писать губерния». На Закарпатті в антинародні потрапили єврей Кривін, маляр Ковач, українець Скунець і навіть поміркований щодо влади Мейгеш. Бо потрібно було задусити «гідру, що піднімає голову» (вислів мого видавничого директора).

Ой, хлопці-комсомольці, які в шістдесят, і в сімдесят літ із комсомолу не вийшли! Комсомольського азарту у вас вистачало, а розуму, який тоді нічого не коштував, ви так і не пробували набутти.

Але чого я до цих хлопців звернувся – вони й нині при владі, і результати їхньої любові до народу наяву.

Я до вас звертаюся, Іване Михайловичу, – як до людини, що при владі не була, але умами володіла і володіє.

Коли вам захотіли повернути компартійний квиток, ви, наскільки знаю, за ним не пішли.

Я компартію теж покинув, коли став головою крайового Народного руху. І знаєте, чому я тоді нічого не боявся? Бо однодумцями в мене були Іван Чендей, Іван Мешко, Фелікс Кривін, Юрій Керекеш – люди, які навіть у дрібницях чесні до кінця, а вже у великому ділі...

Ми ж не були тими, хто не має чого втрачати, крім кайданів. Ми мали народ із собою, за собою, а головне – перед собою.

На жаль, цей народ занепав за роки незалежної України більше, аніж за відверто антинародної влади. А полчища графоманів, що окупували літературу, не дають нам право на довіру до літератури.

Тож будьте, Іване Чендею! Навіть якщо літа не дозволяють вам писати – будьте. Як духовна опора. Не тільки для мене, а й для молодших. А такі серед них є, Іване Михайловичу! Будьте з нами, будьте з ними.

Петро Скунець

ПАТРІАРХАЛЬНИЙ ЧИ ПАТРІАРХ?⁵⁹ **Спроба прочитати Івана Чендея** **в рік його 80-ліття**

Іван Чендей долучався до культури та освіти у москвофільському варіанті – російські білоемігранти на Закарпатті в часи його юності відкривали свої навчальні заклади і вірили, що мають на території Чехословаччини (згодом гортійської Угорщини) острівець Росії; вони нав'язували закарпатцям свою імперську свободу – без українства. Угорці чи не це підтримували: після проголошення Карпатської України вони зненавиділи українство дужче, ніж червоний режим Сталіна. У Хустській білоемігрантській гімназії, де свого часу навчався Іван Чендей, за прочитаний «Кобзар» Шевченка чи навіть вірші Тичини можна було поплатитися набагато тяжче, ніж за революційний роман Миколи Островського «Як гартувалась сталь».

І.Чендей мав учителем Петра Лінтура – згодом видатного фольклориста, що об'єктивно працював на Україну, але ідейно так і залишився москвофілом. Петро Васильович Лінтур пізніше був і моїм учителем в Ужгородському держуніверситеті. Оскільки я вже на третьому курсі став членом Спілки письменників України (Петро Васильович теж ним був), він, викладач слов'янських літератур, великодушню дозволив мені: «Отвечайте, пожалуйста, на украинском языке». Видно, знав мої настрої. Коли в 1945 році Закарпаття приєднували до Радянської України, Петро Лінтур, перший заслушник голови Народної Ради Закарпатської України, заявив: «Это нож в спину русского народа!» Це запізніле русофільство Петра Лінтура не завадило його учневі Івану Чендею відразу надійно вписатися в українську радянську літературу. Українську – бо Іван Чендей, чутливий до народного слова, не зумів би писати мовою церковно-приходських дячків, а тим паче

⁵⁹ Скунець Петро. Патріархальний чи патріарх? / П. Скунець // Дзвін. – 2002. – №5-6. – С.139-141.

попів-москвофілів, які й нині вивертають уми й душі закарпатців своїми проповідями часів Духновича (був такий поет-будитель, що ніяк не міг зрозуміти – по-церковному говорити з народом, себто по-староболгарськи, чи по-народному). Але І.Чендей вписався і в радянську літературу. І в цьому немає нічого непристойного. За всі віки закарпатці не відчували себе людьми на своїй землі. Навіть брати-слов'яни – чехи, що тут кільканадцять літ порядкували, мали наш край за колонію. Як брати-слов'яни росіяни – Східну Україну, як брати-слов'яни поляки – Галичину. І.Чендей повірив у таку Україну, як вона тоді була, – радянську, але без національного приниження. Що б там ми не говорили за радянські часи – для закарпатців вони були обнадійливі. Навіть післявоєнний голод та репресії не могли закреслити того, що простолюд уперше в історії краю дістав доступ до освіти.

Книжкою оповідань «Чайки летять на Схід» (1955 р.) Іван Чендей відразу ж вийшов у майстри новели, яка, до речі, на Закарпатті була свого часу навіть цілою новелістичною школою. Навіть у Москві вийшов збірник «Новелла Закарпаття». На жаль, це жанр, колись могутній у творчості Луки Дем'яна, Олександра Маркуша, Федора Потушняка, того ж Чендея, у краї майже занепав. Усі новелісти вдарилися в романи.

І.Чендей писав – як і належить соціал-реалісту: з одного боку – визискувачі, з іншого – народ, що прагне соціалізму. Хоча саме оповідання «Чайки летять на Схід» – то класика, яка не належить ні до соціалізму, ні до капіталізму. Там – крик душі. Там – правда душі. Там – перемога душі над бруталністю навколишнього світу.

Але Іванові Чендею можуть дорікнути за антиклерикальні настрої в багатьох його творах. Я – не дорікатиму. Клерикали у мене досі викликають відразу, як і в дитинстві, коли нудотний запах ладану над мерцем супроводжувався «арештом» корови від родини, що не спроможна була заплатити за похорон. У компартійні часи антиклерикальні речі друкувати було легко – вони йшли під знаком атеїстичних. Не вірю, щоб Іван Чендей був колись атеїстом – я ніколи не чув від нього жодного богохульного слова. Хоча добре знаємося добрих чотири десятка літ. Наперед кажу: не дружили. Різниця в роках та й у звичках. Він – цілеспрямований, жорсткий

у поводженні з людьми. Я – благодушний. Однак, чи я був у нього вдома, чи він – у мене, ніколи я не відчував тої жорстокості, про котру мені товкмачать. А бував я в нього з багатьма людьми – з Олесем Бердником, приміром, з іншими – не угодними режиму. З молодими закарпатськими літераторами – Дмитром Кременем, Дмитром Кешелею, ще багатьма.

Але повернемося до клерикалів. Іван Чендей не був і не є простаком, якого можна провести на станцію «Нікуди» і там залишити. Свого часу він був головою Закарпатської організації Спілки письменників України. Тоді було відмовлено багатьом, що приїхали сюди «ловити щастя і чини», у вступі до Спілки письменників. А туди рвалися всі рядові журналісти, всі кандидати наук новоствореного університету, всі, хто, приїхавши в Закарпаття, заримував «Марічка – річка – смерічка».

І от з'явилася книга «Березневий сніг» (1968).

Мушу вернутися назад. У 1965 році з'являється роман І.Чендея «Птахи полишають гнізда». Через багато років щось подібне напише прекрасний російський письменник Валентин Распутін – «Прощання з Матьорою». І буде все добре, твір Распутіна увійде в шкільні програми. В Івана Чендея було по-іншому. З'являється стаття в «Советском Закарпатье» «Ступки, мялки и духовный мир Пригар». Автора звинувачують в оспівуванні патріархальщини, яка, мовляв, – саме вона, а не університетська чи навіть творча еліта – вберегла Вітчизну від деградації.

Тоді на захист Івана Чендея від брутальної критики виступив хіба-но Володимир Фединишинець, згодом русинський бойовик, який, однак, здається, совісті не втратив.

Як читати книжку І.Чендея «Птахи полишають гнізда»? Тоді ще наші птахи так не полишали гнізда, як тепер. Адже вони тепер тікають не так у міста, як у закордони. Іван Чендей побачив, що гори наші пустіють, що ними, горами, правлять якісь дивні сили, де споконвічний син гір мусить полишати своє гніздо.

Іван Чендей тоді, видно, не розумів, та й ніхто не розумів, що готується розправа.

Так от вийшла книжка «Березневий сніг». Сиджу у Спілці письменників. У дворі нашому – «Закарпатська правда». У Спілці письменників – два пальця. Хазяїв – нема. Ключа не маю, отож

вартую, бо всі кудись зникли. Мені ж їхати в Міжгір'я – батько тяжко хворий. Дочікуюсь бухгалтера. Іду. Телефон: ви можете на п'ятницю написати рецензію на «Березневий сніг»? Можу. Іду в Міжгір'я. Газета вийде в неділю. Вертаюся у п'ятницю. Машина поламалася. Пишу від руки. До сих пір не можу знайти ту статтю. Вона, звичайно, в газету не пішла, а пішла по коридорах влади. Хоч я їй давав конкретно в «Закарпатську правду».

Там – про позитивного попа. І негативного партійного маразматика. Отут компартійним маразматикам і явився простір для діяльності. Іван Чендей відкрив незахищене серце. Так, між священиками теж були мудрі люди. Іван Чендей посмів їх побачити і протиставити атеїстичному режиму. Наступного дня ми їхали у Виноградів. Я вже знав, що в газеті про Чендея буде, і купив на вокзалі газети для всіх, хто зі мною їхав, крім одного, що належав до авторів літературного нальоту. Моєї статті там, звісно, не було. Не буду називати авторів цього мерзотного випадку, – одні повмирали, інші тяжко хворі. Тільки в Івана Чендея почалась нова біографія. Він посправжньому любив радянську владу, що урівняла нас у правах, а тут йому вліпили – як «врагу»: виключити з партії (Компартії). А це тоді означало – геть із літератури, геть із громадського життя.

Звичайно, для Івана Чендея це не було безболісно. Він хоч і тримає в руках не тільки себе, але себе інколи втримати не годен.

Коли настає перебудова, Іванові Михайловичу пропонують вернутися за партійним білетом. Однак він не являється. Він приходить до нас у Рух – тоді це була єдино реальна сила, що могла протистояти облудній системі. Івана Чендея товкли напі зверхники тоді, коли на нього посипалося горе з усіх кінців. Загинув старший син Мирослав – удар страшний. На похороні Іван висловився так: «У мене були грім і тиша. Тепер залишилася тільки тиша (другий син – Михайло)». З'явилася донька Марічка. Додалося мороки з онучкою. А коли верталися з рідного села Дубового на Тячівщині з похорону матері, рідний брат, що вирвався наперед, не маючи навиків керувати машиною, убив і себе, і дружину, і дитину, залишилася дочка, яка довго не знала, живучи в Чендея, що вона вже сирота...

Але я обіцяв прочитання творчості Івана Чендея – своє. А як це прочитання зробити, коли книжку його марудять уже кілька

років, хоч і є указ Президента видати всі книжки лауреатів Шевченківської премії, починаючи з такого-то року, за державний рахунок. Іван Чендей підпадає під цю категорію. Так от, дожив до 80 літ – а Президент не думає про свої укази, а думає про свої екстази.

Але я обіцяв своє прочитання творчості Чендея. Так от: вся його творчість – це бунт душі проти фальшивого розуму.

Вся його творчість – проти перетворення карпатського селянина у ломпен-пролетаріат.

Вся його творчість – небесні світила замість свічок, які ставлять Україні її чи не її олігархи.

Іванові Чендею сьогодні 80 літ. На жаль, він, сповнений незвичайної фізичної, розумової і душевної сили, змушений сьогодні обмежувати себе багато в чому, у красному слові теж. Але прожив він гарні літа, де була боротьба жорстока, але він у раби так і не пішов.

Колись із його саду ми викопали кілька дерев, які я посадив у себе – на так званій дачі. Всі заплідносили щедро. І вже в них є нащадки.

Я, Іване Михайловичу, радий, що ви у вісімдесят зберегли серце й розум. Мені, Іване Михайловичу, шкода, що такі люди живуть не вічно. Бо цей дріб'язок, котрий хоче все викинути, що було до них, – то лише дріб'язок. Біблію вони читають лише там, де їм вигідно, а от про Хама забули (за всіма даними історії, ми пішли не від Хама, а від Яфета).

Най вам Бог пошле благодаті. Поки Ви з нами – ми сильні Вашою силою. Вашою мудрістю. Вашою непростенністю гріхів, сотворених супроти самого народу.

Петро Скунець

НЕ ПЛАЧТЕ, МАРІЄ ІВАНІВНО!⁶⁰

Є такі автори, є такі видання, з якими не варто вступати в полеміку, бо відомий принцип «У суперечці народжується істина» не спрацює вже тому, що істини твій супротивник не шукає, просто хоче виговоритися. Не буду я полемізувати із Петром Годьмашем. З ним найкраще говорити, зводячи все до гумору, інакше буде галасливо і безрезультатно. Стаття «Фіаско Гаврошофедак», надрукована «Ехом Карпат» 20 березня цього року, уже своїм заголовком провокує на гумор. Взагалі слово «фіаско» чомусь означає провал, а буквально його значення і в перекладі зі старогрецької мови – пляшка вина. Будемо вважати, що своїм опонентам Петро Годьмаш підніс люб'язно пляшку вина-бормотухи. Тільки от чому «гврошофедаки» виступають у множині, я второпав не до кінця. З Федаками все ясно, бо знаю аж п'ятьох, котрі утверджують українське діло вдома й у світі, і всі з одної родини. Сімейщина, словом. Щоправда, Петро Годьмаш цей факт не врахував і возвів у множину самого лише Сергія Федаку, одного з наймолодших докторів історичних наук в Україні, а крім того, талановитого письменника і публіциста. А в іншого поета і публіциста Олександра Гавроша є хоч і не родич, а відомий барикадний тезко з романа Віктора Гюго. Ба ні, Петро Годьмаш утворив ціле явище із двох конкретних осіб, щоб ми збагнули, якій страшній напасті він геройськи протистоїть.

Я не буду йти в спомагачі Федаці та Гаврошу, вони, якщо вважатимуть за потрібне, самі впокорять бойовий дух Петра Годьмаша.

Але до мене на п'ятій поверх без ліфта піднялася жінка, далеко не юних літ, діяльна просвітянка Марія Іванівна Чендей зі своїм уже теж не юним сином Михайлом. Вони й принесли мені газету, у якій Петро Годьмаш робить висновок, що письменник Іван Чендей по-українськи писав лише тому, що інакше не мав

⁶⁰ Скунець, Петро. Не плачте, Маріє Іванівно! / П. Скунець // Новини Закарпаття - 2007. - 31 берез. - №36-37. - С.4.

би змоги друкувати свої твори. «Я себе усвідомив українцем великою мірою завдяки літературі», – цитує Годьмаш Чендея, але слово «усвідомив» пропускає мимо вух і зводить усе до можливості друкуватися. «А в душі, як і його діти, І.Чендей залишався і помер русином по національності».

Захистити свої погляди тепер Іван Чендей, на жаль, не може. А поклатися на те, що його твори захистять себе самі, мені, як молодшому побратиму письменника, не випадає вже тому, що Марія Іванівна в моїй господі вперше плакала.

Та перш, ніж скажу про Чендея-батька, мушу сказати про сина Михайла, що нібито в студентські роки був членом підпільної русинської організації і за це його виключили з університету. Михайло твердить: підпільної організації як такої не було, її видумали самі кадебісти, аби довести, що хліб їдять не задарма. В заарештованого С. Ача безпеканти справді вилучили листа в ООН (нібито з вимогою визнати русинську націю), однак цілковита брехня, що лист було надруковано на машинці письменника Чендея. Щодо Михайла – його участь у цій акції зводилася до того, що С. Ач скористався його студентським квитком для поїздки в Одесу, де планував передати американцям лист. Адже студентський квиток на літак коштував дешевше. С. Ача таки запроторили до буцегарні на два роки, а от про виключення Михайла Чендея з університету Петро Годьмаш знову нафантазував. Та найогиднішою сентенцією в статті вважаю разом із Марією Іванівною такий заключний акорд: «Його батько, письменник І. Чендей, попав під опалу, був виключений із КПРС. Але незадовго до відходу у вічність І. Чендей мені сказав, що не сердиться на сина, бо таким його, тобто русином, виховав».

Незадовго до відходу, брехливий мій тезку, Чендей тобі нічого не міг говорити, родина допускала до нього тільки найближчих друзів, які падали його останні сили. Та я згоден вернутися трохи назад, коли він ще міг полемізувати. Якщо хтось нав'язував йому тему русинства, Іван Чендей відразу поблажливо осікав його словами: «На цю тему будемо говорити, коли вже зовсім не буде про що говорити».

А виключили з партії Чендея за книжку повістей та оповідань «Березневий сніг», в якій протиставлено носіїв релігійної та комуністичної моралі на користь першої.

Не плачте, Маріє Іванівно! То велика розкіш для словоблуда, аби від його осоружної писанини плакали. В Івана Михайловича я колись надібав цікавий вислів, якого до нього в українській мові не було: пуститися в пляси.

Коли брехня пускається в пляси, правда від її тупоту з орбіти не зійде.

ІВАНОВІ ЧЕНДЕЮ⁶¹
(На його 70-ліття)

*Такими світ жонглює іменами,
що навіть трудно вимовити нам.
А нас нарік спогорда Іванами,
і все шкодує щастя Іванам.
І ділять світ царі та президенти,
і на війну лаштуються вони.
Сурмить сурма, а на війну поплентав
невдаха, що попав у Івани.
Когось ласкава доля задобрила,
а дівчина, що в лютий вітрюган
життя лупає громіздке, як брила, –
на ній звичайно жениться Іван.
І поки десь шинкує доля-максі,
то доля-міні їсть сухий токан.
Якась країна породила Маркса,
а всиновити змушений Іван.
І на пісочку гріються в замрії
пролетарі гладкі, як кавуни...
А в нас були не мрії, а Марії,
та й родяться нещадно Івани.
Ну що ж, буває правда і незвана,
такий уже русинський наш талан:
як не чужинець тішитися з Івана,
то знайдеться на нього свій Іван.*

⁶¹ Скунець, Петро. Іванові Чендею : [ВІРШ] / П. Скунець // Скунець, Петро. Один: Вірші, поеми, балади, переклади, мініатюри. – Ужгород : Два кольори, 2000. – С. 454-455.

І прийде він, між Іванів найвищий,
тому, що служить десь там нагорі...
О, як Іван свого ж Івана нищив –
позаздрили б і хани, і царі.
О, два Івани – материнські втрати,
що дивляться одвіку в різний бік, –
ніяк вони не прийдуть брат на брата,
хоч кожен серце матері обнік.
Бо хто єсмо? – оголена ідея,
а не любов, і вік наш – це обман,
а все ж йому спасибі за Чендея,
за те, що не минається Іван.
Отой Іван, котрий узяв на себе
у пору жовчну, глупу і сліпу
не зорями розшите вічне небо,
а землю цю жорстоку і скупу.
Загляне слава в сімдесяту весну,
чарчину вип'є їй ляже на диван.
Нехай спочине. Знов наліг на весла
і зве в далеке плавання Іван.
І хай не жде його казкова фея,
а ти, карпатська жінко, не старій, –
це ти колись дала землі Чендея,
дала для мрій, а більше – для Марії.
І хоч його не вабить тиха гавань,
і хоч думки не часто дома сплять,
ти жди завжди його з далеких плавань,
жди в сімдесят, як ждала в двадцять п'ять.

Михайло Стрельбицький

ЧЕНДЕЙ-АНТЕЙ: ГОСПОДАРЕМ СЛІВ, ОБЕРЕГОМ ЗАКАРПАТТЯ, ЗВЕЛИЧНИКОМ НЕСПРОСТОВНОЇ ГІДНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Звично казати: господар свого слова (своєму слову). І він, Іван Михайлович Чендей, письменник з когорти українських шістдесятників, таким був. Пообіцяє – зробиць. Відмову – обгрунтує: прямо чи не прямо, але завжди чітко і переконливо. Яюсь так – господаровито (пає, по-газдівськи!), хоч при тім і з максимально можливою делікатністю. Господарське, газдівське велось в ньому від традиційного укладу життя горянина, либонь, найбезпосередніше – від батька, про якого говорив з незмінним пієтетом та до якого возив при нагоді своїх ближчих знайомиць з числа тих, яким мав потребу не тільки виповісти, а й увіч явити Закарпаття своє питоме.

Але кажу: господар слів. Множина множинна слів – і словникових літературних, й рідкісних діалектних – були під його рукою як вивірений реманент чи інструментарій: кожне-всьяке для відповідного чину та місця. Неологізмів, оказіоналізмів фактично не винаходив, потреби в тім не маючи. Зате сув'язі своїх слів, як автор відповідальний, цінував. Листи, густо друковані на машинці, могли мати мінімальні, але дуже чіткі доречні правки. В тих листах, 2-й примірник яких – так розумію – залишав собі, здається, принагідно-первинно формулювалися певні його сентенції, максими (підстави для такого висновку дає видана уже по його смерті збірка сентенцій та нотаток, дбайливо упорядкована донькою – Марією Іванівною).

Листуватися з ним ми розпочали наприкінці 1970-х, а далі – здебільше принагідно – продовжували у 1980-х. Нагодами слу-

жили книжки та обмін книжками (зрозуміло, дуже нерівноцінний з мого боку!), певні події тодішнього літературного життя. Почалося з того, що під глибоким враженням від його, либонь, головного твору – роману «Птахи полишають гнізда» я почав стежити за новинками «співця Закарпаття» й написав, як умів, рецензію на одну зі збірок його оповідань та коротких повістей. Він приязно відгукнувся листом, а невдовзі став запрошувати у гості: ддя, мовляв, глибшого та конкретнішого знайомства з краєм. Я не примусив себе довго збиратися, бо добре пам'ятав світлоносних два тижні студентської діалектологічної практики, проведеної у Хустському районі під орудою унікального мовознавця і педагога Миколи Володимировича Павлюка – живої легенди одеського філфаку... Незабутній доцент Павлюк учив – передовсім власним прикладом – бути ненав'язливими у спілкуванні та уважливими до найменших подробиць побуту-буття. Тож ми залюбки – хто як умів – грали з місцевими у футбол (й тут нам відкривалася дивовижа: юні земляки Коман-Сабо-Турянчика-Медвіда ніколи не лаялися під час гри, не викрикували «доган» на адресу один одного при найприкріпших промахах); а проїхавши, приміром, з Хуста до Велятина, ми фіксували, як гречно та побожно (!) дякували місцеві водії за тих кілька кілометрів дороги; а обідавши в місцевій кафешці, зачудовано спостерігали, як статечні вусані, справляючи якусь (чи не поминальну?) учту, пускали одну-єдину чарчину по колу й кожен, чарчину піднімаючи, вставав та виголошував...

... Мабуть, з тиждень докучав я у ролі гостя-нахлібника письменникові та його благородній родині. Був кінець зими, тож мандрувати в гори особливо не випадало, але екскурсії по місту, розмови, а то й читання раритетів з домашньої бібліотеки Чендейв заповнювали час цілковито. Крім того, перших, либонь, два чи три дні мого такого перебування співпали з перебуванням (у ролі дорогого та бажаного гостя з Праги) балетмейстера Володимира Лібовицького. Цей дивовижний уродженець Закарпаття, україномовний чех з його багатющим світовим життєвим та творчим досвідом, не міг не відчутти обмеженість досвіду вінничанина, який йому у сини годився, та й поза межі СРСР носа не показував. Негайно пан Володимир взявся мене патронувати, запрошувати

до Праги («Я надішлю запрошення. Обов'язково приїдь! Ти побачиш: там теж соціалізм, але – зовсім інший!»). Зрозуміло, що під час застільних та післязастільних розмов утрюх я переважно слухав.

Провели Лібовицького – усі присмугніли... Драматична історія моєї «непоїздки» до Праги була попереду, про що мушу сказати окремо.

Кілька наступних днів з Іваном Михайловичем відкривали в ньому рідкісне, але таке природне для нього поєднання в одній особі митця, краєзнавця й мистецтвознавця (закарпатська школа майстрів пензля – Бокшай – Ерделі – Микита – предмет його особного пієтету) та «газди» – глави сім'ї, чий старший син трагічно загинув, залишивши незагойний рубець на батьківському серці, «домовласника», уже заклопотаного потребою «перебудувати хату» (як на мене тодішнього цілком ще міцну й геть ніби не тісну), садівника, посталою перед перспективою корчувати старі дерева, а заводити пальмети...

У його авторському самоусвідомленні несподіваним тоді для мене здалося замикання у контекст власне Закарпаття: порівнював себе з письменниками-земляками попередніх десятиліть, їх тематизмом та підходами: що і як зуміли виповісти вони, а що належить робити сьогодні. Уявлявся своєрідним оберегом свого унікального краю, у контексті ж цілої української прози – обстоювачем універсальних цінностей усього своєрідного, окремішнього, самодостатнього.

З того, як оповідав про рідних та знайомих, пригадуючи пам'ятні епізоди власного життєвого шляху, ставало зрозуміло, що не вимисел-домисел, а художнє нарисування в руслі традиції образків Нечуя-Левицького та Коцюбинського покладає для себе основою основ і методу, й стилу повісткування. Вразило, що відмова одного з героїв рецензованої мною збірки від попівської сповіді на смертному одрі («Гріхів у мене нема!») була дійсним фактом родинного життя: так вчинив і сказав тесть автора – сонцепоклонник від землі Іван. Апофеозом гідності маленької людини (в сенсі Гоголя) та її природної чесності перед самою собою (в тлумаченні Винниченка) поставав і той персонаж, і весь сутнісний пафос негучної прози Чендесвої.

Як і чому оця внутрішня гідність питомого народного закарпатського характеру поєднується з незрівнянною еластичністю пристосовництва та кон'юнктурництва місцевого чиновника, серійного журналіста, типового літератора й – ширше – взагалі працівника «ідеологічного фронту» чи «керівного тилу», – я цього разу випитувати не став. Бо й готовий не був. Не дозрів до постановки питання. Нині ж гадаю, що пережити упродовж неповного століття п'ять різних, але мало чим відмінних у нищівному ставленні до місцевого «людського матеріалу» державрежимів з якимсь іншим результатом навряд чи зміг би будь-який інший «елітарний прошарок». Тим паче, якщо цей «елітарний прошарок» не є жодною спадковою аристократією, а щораз рекрутується з числа видатніших конформістів тутешніх, конформістами приїжджими планомірно поповнюється-розбавляється...

На прощання цього разу попросив у Івана Михайловича живців яблуні сорту «Голден-делішес». Він приставив драбину, ретельно вибрав кількоро кращеньких пагінців з сонячного боку... (Сад! Його сад на міському узгір'ї – не дарма ж вулицю генерала Петрова нині перейменовано на Високу – для мене відтоді став певною метафорою його життя і творчості)... А те, що «Голден-делішес» не прижився у мене – це вже гірка синекдоха моїх земних діянь: прищепив, було, до нижньої бокової гіллячки дорослій «тірольці» на батьківському подвір'ї... Прийнялося! Але й захиріло років через два. Принести з лісу кислицю та перенести сорт – «від Чендея» ж! – планувалося, однак... не «втїлилося у життя»...

Подібно не «втїленим у життя» zostався грандіозний (!) намір створити ряд монографій – письменницьких портретів під загальним титлом «Національна культурна традиція: індивідуальний вимір творчої особистості» – Гончар, Стельмах, Чендей, Шевчук, Забаштанський... Снаги ледве вистачило на Гончара (1988), але й цю (300-сторінкову!) працю назвати вдалою не випадає. Забрало відповідної методології: ідея аксіологічної трирівневості змісту художнього твору (Ідеологія – Етос – Інстинкти) на той час ледве означувалась у моїх здогадах, та й то без чіткого уявлення про цілу гаму взаємин означених трьох складових – аж до варіанту компенсації чи заміщення однієї двома іншими...

Друге – триденне – моє перебування в домі Чендейв нагодою мало 60-літній ювілей Івана Михайловича. Зрозуміло, що спілкування з самим письменником тут було менше, зате коло його гостей-шанувальників – як місцевих, так і з широкою України та діаспори – промінилось не тільки емоційністю, але й інформаційністю, думками. Привітальні слова Дмитра Павличка, Миколи Жулинського, Миколи Мушпинки, науковців з Ужгородського університету звучали як невеличкі доповіді: про значення творчості, гідної життєвої поведінки та прикладу надійності в дружбі й єдиномислі (у сенсі Тараса Шевченка)...

А сад уже зеленів молоденький, група-пальмета синусоїдально – до землі паралельно – обіцяла інтенсивні врожаї.

Атмосферу і відлуння тих шанувальницьких ювілейних посиленок з рисами наукової конференції я довів тоді через Жмеринку до Одеси (хоча мешкав уже у Вінниці), і тамтешні мої літературні однокашники слухали мій «звіт» навіть з легкою заздрістю. Хоча Одеса завжди знала і вміла своїм воздавати по-своєму: кому – помпезно, кому – амікошонськи дотешно та злагідно...

Мій же неприїзд до Праги, до «татуса» Лібовицького (у листах він почав звертатися до мене «синку») – то і печаль, і драма, і трагічна врешті-решт розв'язка. Не пустили члена Спілки письменників СРСР (це кажу для тих, хто нині вважає членство в оній організації індульгенцією та карбом благонадійності)! Листи й характеристики, щиросердо виконані вінницькими письменницькими авторитетами – головою організації Анатолієм Бортняком та партгоргом Григорієм Усачем, ніскілечки не розчулили й не переконали місцевий ОВІР. Раз – що запрошує ніяк не кривний родич, два – що проситься у поїздку... холостяк (героїчне моє одруження було ще суттєво попереду). Та й що це за мета для відвідин братньої країни соцтабору: ознайомлення з культурою? творчі контакти літератора... з балетмейстером? Таким чином Злата Прага з її «теж соціалізмом, але зовсім іншим» залишалася недосяжною. Сяка-така підготовка: «Чешско-русский словарь», книжки з історії та архітектури чехословацької (!) столиці, звісно, зайвими не стали, однак... Наяву реалізувався сюжет Віслави Шимборської: «Мій неприїзд до міста N відбувся...». Пан Лібовицький вочевидь був з того розчарований, та й на здоров'ї (як вимальову-

валось уже з листів Івана Михайловича) підупадав. Листи з Праги до Вінниці, а з Вінниці до Праги йшли, щоправда, майже з тією ж періодичністю, але ставали одноманітнішими та коротшими. Потім – місячна, либонь, «невідповідь» від нього, а відтак у конверті, підписанім знайомим почерком – аркуш із зображенням упрост католицького хреста й друкованим – чеською – текстом: сестра і небожата покійного повідомляють, що їх брат і дядечко такого-то дня... спочив у Бозі... Слово *bratranec* вражало якимсь негаданим виразом осиротілості: його, пана Володимира, – колись, його сестри та небожат – по його кончині...

Чи впізнаю я цю свою реальну гірку історію «неприїзду» у сюжеті повісті Чендея «Далеке плавання»? Нині – так. А свого часу, у другій половині 1980-х, рукописа для видавництва «Карпати» рецензуючи (!), повірте, не сподобивсь співвіднести мою недосяжну Прагу з навіки недосяжними для героя повісті, простакуватого хлопця Івана, далекими морями-океанами. Хоча в основі – одне й те ж: НЕ ВИПУСТИЛИ. ПЕРЕСТРАХУВАЛИСЬ. Вочевидь у повісті з печально-сардонічною назвою соціальний портрет, характер персонажа, його мрія та обставини прописані настільки індивідуалізовано, що поглинули всю увагу рецензента, спокушеного перспективами «перестройки». На автобіографічні рефлексії зосередженості й не залишилось...

Тут треба зізнатись, що взагалі десь від середини 1980-х моє критичне «ремество» почало притуплюватись, а з виходом монографії про Олеса Гончара (1988), розчарування якою не забарилось, поспідовно підупадало. Штампований інструментарій літературно-критичного дискурсу все більше дратував. Натомість – синкретика вірша вирішально брала гору. (Можливо, це ілюзія віршувальника-графомана, але нині навіть найбанальніші рими мене не зупиняють; придумав теорію: що банальніша кінцівка рядка, то оригінальнішим – рятівничим! – повинен бути його початок!).

І вже не статті, не монографія (досвід видання «гончарознавчої» привів до усвідомлення, що ніякої серії монографій-портретів не виконаю), а невеличкий віршований дигтих, між двома частинами якого пролягли три десятиліття з гачечком (!), став концентрованим виразом мого розуміння письменника Івана Чендея:

МЕРИДІАН УЖГОРОДСЬКИЙ

1. ІЗ САДУ ПРИЙШОВШИ...

Івану ЧЕНДЕЄВИ

*Із саду прийшовши, лопату кинь...
Ба ні, обережно постав лопату:
вона – інструмент неабиякий,
не кожен із неї добуде свято.
Цимбалам довірся, скрипков молись,
флейти Яновського плач неприкрашений
шануй, але знай, що душа і мисль
приводяться в рух м'язами нашими.
Ну а лопата не винувата
в тім, що взурпатор усяк
хотів нею праведників закопати,
приміряв її на геральдичний знак –
неодмінно в променях сонця,
що сходить з-за кручі,
символів правди – на всі лади...
По мерзоті мерзкій, по падлоті падлючій
будуть цвісти сади...*

Із саду прийшовши, лопату... кин-н-нь?

1981, 2016.

2. ВУЛИЦЯ ВИСОКОГО ЧЕНДЕЯ

*В Ужгороді-місті, в Уж-горОді,
де околиць шик – сади-городи,
є – як сенс письменника-протєя –
вулиця Високого Чендея.
Він у жанрах прози і садів
термосив настільки не потроху
зайдами калічену епоху,
що не раз і сам собі радів.
З висоти садиби як гнізда,
з верховин традиції Шевченка,*

з верховіттів яблунь споглядав
 всіх світи – суворо, але й чемно.
 «Тіней...» лаконічний сценарист,
 був він Параджанову до шмиги:
 сперечались трохи – хист об хист! –
 два опришки, втекли з-під кормиги...
 Віз сюди Павличко Марчука,
 з Праги Лібовицький – плани творчі,
 віз Жулинський розмисли – чекав
 тих розмов, яким замало ночі...
 Відійшовши в засвіти, Чендей,
 в пам'ятях людських триває легко;
 усміхом печальним до людей –
 його повість «Плавання далеке».
 В ній, у повістині тій, Івана –
 хлопця з найчесніших – не пуска
 пильна бюрократія, погана,
 вивчитись хоча б на моряка;
 от далеке плавання його
 й закінчилось плаванням в чарчині...
 «Не втинайте ж мрійних крил людині!
 Серця не гасить палкий вогонь!» –
 вчить Чендей немовби й не повчально,
 але незабутньо, бо – прощально.

Чому – «МЕРИДІАН УЖГОРОДСЬКИЙ»? Чи виправдано давати таку широку назву двом шкіцам до портрету одного літератора? Просто шкіци увійшли до нової моєї збірки «Українська весна. Атлантидно», в якій окремих розділ складають короткі цикли-«меридіани»: житомирський, вінницький, одеський, сімферопольський... Чому вулиця Висока у віршованих рядках фігурує, як вулиця Високого Чендея? Бо в рядках – можна. Дозволено! Як сказав колись Борис Нечерда: «Ніхто не примусить і не заборонить: набратися духу і мчати з гори...» Розуміється ж, нам треба не з гори, а – вгору: до висоти Високого Чендея, до висоти людської гідності його героїв.

О, вже та висота! Верховини ті! Що зосередженіше в них вглядався, то сильніше відчувалось: чогось найголовнішого «чендеєз-

навчого» і в «Меридіані ужгородському» ще не сказано. Зокрема – у вимірі історіософському. У контексті сьогоденних наших – українських взагалі, закарпатських зокрема – ... контекстів: між азійською Імперією й постєвропейською (!!!) Філістерією, у стосунках з найближчими конкретними сусідами, у ставленні до власних покручів, перекинчиків, симулянтів, казнокрадів та казножерів...

І здається, наступні 10 рядків, писані-переписувані, історіософське значення Чендея і Чендеевого доробку врешті таки ж... окреслили... дещо:

*Перманентна карпатська вандея
в його серці негучно жила:
в добрім серці Івана Чендея,
ужгородця Чендея-антея –
друга лісу, маржини, зела...
... Нині в «йоббіки» й «земани» вийшли
пні московських тудей-растудей?
Українцям лишається вишкіл,
неспростовної гідності вишкіл,
що вписав його в книги Чендей.*

Спресувалось, можливо, занадто густо: реальні пні дорізуваних карпатських лісів й ідеологічно-ментальні пні пострепресивних угорських та чеських н-н-націоналістів, кремлівським «тудей-растудей» доведені до забуття власних трагедій відповідно 1956 та 1968 р.р.!

О благодатний Іване Михайловичу Чендею! Саме після цієї мініатюри я остаточно зрозумів, що: 1) продовжить вона не цикл епіграм, які вже й подавав, було, на суд читацький, а цикл таких собі «нано-монографій» започаткує; 2) що феномен будапештських «йоббіків» (забули, як після «Умиротворення-1956» їхніх дідів (!) назагал іменовано «фашистами», та й настільки послідовно, що масова совкова свідомість ще на початку 1970-х українському (!!!) угорцю Йожефу Сабо з трибун кричала «фашист!», а сам сьогоденній Йожеф Йожефович мусив писатися «Йосифом» («Йосипом») – найфеноменальніший феномен! При всій же феноменальності феномен «йоббіків» цілковито надається для означення всіх інших сьогоденних постєвропейських лженаціоналістів,

Кремлем підкуплених та застрашених. Бо ж хіба не «йоббіки» нідерландські голосування своє проти асоціації з Україною мотивували... визначальним мотивом: «Аби не дратувати Путіна!»?!..

Звичайно, що жанр «нано-монографії» засобами вірша потребує особливо скрупульозного відсіювання рис другорядних, акцентування – рис визначальних. Ризикну на завершення лінії моїх ужгородських сентиментів представити мою версію в цім жанрі творчого портрету Мар'яни Нейметі, – поетки й журналістки, чийм беручким радіоголосом новини Закарпаття доходять нині до мене найдохідливіше:

*Не ймуть Мар'яну Нейметі вітри
епохи набувальництва і кітчу:
їме мікрофона, як філософ свічку,
вона і – до людей, в сад, до гори!..
Гора ж то їй знає, відають чернетки:
що мікрофону віддана – поетка.*

Моє при цій нагоді резюме? Місія БУТИ ОБЕРЕГОМ ЗАКАРПАТТЯ неодмінно трансформується в універсальну місію УТВЕРДЖУВАТИ ПІДНІСТЬ УКРАЇНЦІВ. І добре, що традиція ця продовжується.

ЧЕНДЕЄВІ ЖУРАВЛІ

Іван Чендей – письменник-прозаїк, публіцист, збирач і публікатор фольклору, мистецтвознавець, кіносценарист – творець сценарію одного зі знакових українських кінофільмів «Тіні забутих предків», Іван Михайлович Чендей лауреат літературної премії імені Андрія Головка за роман «Скрип коліски» (1987), премії Українського фонду культури ім. В. К. Винниченка (1988) та Державної премії Украї-

їни імені Т.Шевченка (1994; за книгу «Калина під снігом», повість «Іван»). 1993 року нагороджений Почесною відзнакою Президента України, що опісля прирівняна до ордена «За заслуги».

Він гідно пройшов свій земний шлях, що випав на його долю – нелегкий, вибоїстий, з численними ранами душі і тіла, та щедрий усмішками щасних днів і плодами творчості.

Від першої книги («Чайки летять на Схід», 1955) його творчість зацікавлено сприймає вдумливий читач, жодного із видань не оминула критика, нерідко й голобельна. Писалося чимало – і про несподівані образи-персонажі творів, увагу до деталі і психологічних нюансів, закарпатський колорит, особливості мови... Зібрав пресу справді величезну (чи не перевищує його обсяг) роман «Птахи полишають гнізда...» – від рецензій та відгуків у районних, обласних, майже всіх республіканських газетах і журналах, до детальних розглядів у центральній періодиці колишнього Радянського Союзу із «Правдою» включно, а також у книгах критиків і літературознавців, українських і російських. Щоправда, критиканські, інколи до бруталності, випадки не лише щодо роману, подальшої повісті «Іван», але й особи автора – виключно недолугий тоталітарний слід і належать вони, як правило, закарпатському оточенню автора. Другі і наступні прочитання поставили найбільш критиковані його твори на найвищі щаблі української, і не лише української, прози.

Без заглиблення в обставини життя Івана Михайловича Чендея не тільки неосягнути природи його небуденного таланту, але й не ввійти у його розмаїтий художній світ.

Якось він сам про життєвий шлях особистості сказав: «У житті все складається з зустрічей та проводжань, що й самі ми упродовж довгого чи короткого життя втиснуті у якийсь регламент від появи на світ і колиски, до проводжання в останню дорогу і домовини з чотирьох дощок... І уже ціле життя від колиски здається нічим іншим, а одною дорогою з тими ж зустрічами, проводжаннями, набутками і втратами...» (з листа до М. Жулинського).

Зустрічі й проводжання Івана Чендея, його набутки і втрати тривали впродовж вісімдесяти двох з половиною років.

Народився 20 травня 1922 року в Забережі – одному з куточків чи не найбільшого села у верхів'ї річки Тересви, Дубового – у багатодітній родині Михайла та Василини Чендейів.

Батько, як і чимала громада чоловіків-верховинців, уже відійшов був на заробітки в далеку чужину, і у старовинну родинну колиску в першій сповиточку, який тут же й спорядила, його положила мати. Надійно змайстрована сільським столяром вона “висіла коло самої печі, над дощаним ліжком”, як потім згадував у вщерть сповненій народознавчими роздумами автобіографічній повісті “Луна блакитного овиду”. Тут уперше “почув скрип убитих до сволака ковальських гаків, чув дитячий плач і мамину колисанку”.

Із зеленої колиски Карпатських гір, материнської пісні, трудів і днів та дозвілля краянина й постав увесь його могутній письменницький талант, сформувався громадянин і творець Іван Чендей.

Затулене навкруг горами Дубове займає значну територію, включає присілки і кутки – Нижній Дубовець, Вишній Дубовець, Забереж, Луг, Лужок, Заріка, Підгора, Завітерш, Берджани... Тут, власне, у Забережі й на горі Ясеновій, що височить над селом, розгортаються події багатьох творів письменника.

У часи його дитинства село було найбільшим в окрузі і чи не найбільш важливим у всій околиці. Гострі соціальні негаразди, боротьба проти утисків, за волю і возз'єднання – усе це в конкретних виявах входило в дитячу душу, щоб вилитися пізніше у сторінки книг.

У сільській народній школі була у нього любима перша вчителька – Йолана Тимкович. Спонукала записувати народні пісні.

Був заведений зошит, який проте згодом батько викинув у піч, вважаючи таке непотрібною забавкою. З роками з'явився інший зошит, продовжувалися записи – і весною 1938 року в ужгородській газеті були опубліковані дві добірки коломишок. По війні збирацьку фольклорну діяльність продовжував. Зокрема, чимало записів відправив у Київ в Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії, в академічному виданні коломишок частина з них відтворена.

Важко було синові багатодітного селянина-бідняка потрапити до гімназії, але природні здібності, завзятість у навчанні, хай і дитяче, але усвідомлення власної гідності взяли своє – до гімназії в Хусті він поступив. Тут теж поталанило на вчителя. Був ним П.Лінтур – прищеплював вихованцям любов до російської класичної і радянської літератури, народної творчості, знайомив з літературним життям Закарпаття, спонукав гімназистів, серед яких був тоді і поет-антифашист Дмитро Вакаров, до творчості. П.Лінтур вів у гімназії літературну школу, на сучасні поняття – гурток, у літературному збірникові якого «Будет день» (1941) Іван Чендей видрукував п'ять оповідань, хоч перші два, «Історія з грішми», було опубліковане раніше, у газеті «Руський народный голос».

По закінченні 4 класу гімназії батько, на прохання якого стати священником син Іван категорично відмовився, припинив матеріальну поміч синові-гімназисту. Навчання він продовжив, але нелегко працював щодня на канікулах, щоб далі вчитися в місті. Трудився у лісі, на ремонті вузькоколійки, на будівництві шосейної дороги – справді у поті чола, довгими шістнадцятигодинними днями робочими, в спеку і дощ.

У роки дитинства і юності в єство майбутнього письменника міцно ввійшла стихія багатогої усної народної творчості краю, звичаєвість та обрядовість краян. «Іще при навчанні в народній школі я захоплювався журналом «Наш рідний край» з його додатком «Віночок для підкарпатських діточок». В журналі, і особливо в додатку до нього, друкувалися народні казки. Вони були моїм улюбленим читивом.

Навчаючись у гімназії, я записував народні коломишки. Дивом і великою радістю було, коли з моїх записів з'явилися дві добірки в газеті «Руський народный голос» – виходила така газета на Закарпатті в час першої Чехословацької республіки.

Велике враження на мене справляв різдвяний вертеп з колядниками-лицедіями і колядками. Досі пам'ятаю чар народних верховинських весіль з цілими барвистими сценами в його окремих частинах, співами і танцями. Захоплювався я народними весняними забавами, подив викликали у мене тексти ворожінь, закликань, баянь і т.д.

Не залишався я байдужим ніколи від народних звичаїв з їх багатою обрядовістю».

Після визволення Закарпаття фахом І.Чендея стає журналістика. З березня 1945 року він працює у газеті «Закарпатська правда», вчиться на курсах газетярів при Республіканській партшколі в Харкові, потім закінчує філологічний факультет відкритого в Ужгороді університету, очолює обласну письменницьку організацію, знову йде вчитися – на Вищі літературні курси при Літінституті імені М. Горького.

Багато сил й енергії віддав, аби ввести в літературний процес письменників краю, що почали свій творчий шлях у 20-х – 30-х роках і вивели красне письменство Закарпаття на загальноукраїнський рівень. Насамперед це стосується Олександра Маркуша – письменника-прозаїка, видатного педагога, автора.

Десятиліття журналістської роботи та перебування в Москві особливо сприяли становленню Чендея-літератора. Це було і проникання в життя – сотні людських доль пройшли через серце журналіста. І десятки рецензій на театральні вистави. І осмислення праці художників, музикантів, народних митців. І систематизація знань з літератури – вітчизняної та зарубіжної, з естетики, історії образотворчого мистецтва, музики та театру. І вільне спілкування з колегами в Москві, серед яких нині відомі письменники Н.Матвеева і Б.Харчук, Є.Носов і В.Астаф'єв, Ф.Мухаммадієв і Б.Можаяєв.

На таких шарах пізнання й почувань постає творчість письменника. Першооснови його художнього світу закладалися в рідних околицях, зазнавали впливу світу широкого, постійно збагачуючись. А під час роботи над фільмом «Тіні забутих предків» Параджанов жив у Чендея майже місяць. Спав у робочому кабінеті Чендея. Після вечері лягав на диван і до другої ночі розказував чоловікові технології написання сценаріїв. Зачіпав теми, на

які ми боялися говорити. «Мені не можуть пришити український буржуазний націоналізм, бо за національністю я вірменин», – іронізував спокійно. Вчив письменника робити голубці з виноградного листя.

Як свідчить академік М. Мушинка, формальною причиною суворого покарання Івана Чендея була повість «Іван» із його збірки «Березневий сніг», в якій він старого священика зобразив позитивним героєм. У мене – демонстративний протест проти окупації Чехословаччини військами Варшавського договору в серпні 1968 року. Дійсна причина в обох нас була спільною: сприяння перевезенню рукопису праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» з України за кордон. Моя спроба в грудні 1965 року була невдалою: органи КДБ інтенсивно слідкували за моїми зв'язками з Іваном Дзюбою і, знаючи, що я везу його рукопис у Словаччину, при митному контролі на кордоні в Чопі забрали його, мене затримали, аспірантуру в Києві скасували, а після кількадечного слідства видворили з Радянського Союзу. Спроба Івана Чендея була успішною. Він в 1967 році одержав «самвидавчу» копію праці І. Дзюби від свого друга – декана Ніжинського педагогічного інституту Григорія Аврахова, який на його квартирі передав її доц. Юрію Бачі, що саме тоді гостював у І. Чендея. Той без перешкод перевіз рукопис до Пряшева, передав своєму колишньому студентові Павлу Мурашці, який, подбавши про перепис рукопису на празькій «неевідованій» машинці, спровадив мікрофільм рукопису на Захід. Праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» появилася друком у видавництві «Сучасність» в Мюнхені, згодом десятки разів перевидавалася в українському оригіналі та перекладах, навіть китайською мовою. Вона стала найпопулярнішою книгою українських шістдесятників у світі. КДБ, без сумніву, знало про шляхи передачі праці Дзюби на Захід, однак з тактичних причин (щоб виявити інші вогнища розповсюдження «самвидаву» в Україні і шляхи його передачі на Захід) в судових документах засвідчило їх лише в 1972 році, коли один з учасників процесу засвідчив передавання праці Дзюби на Захід і видав органам безпеки імена всіх учасників цього процесу, включаючи Івана Чендея. (Микола Мушинка, Листи Івана Чендея до мене // Нове життя. 2012).

Пізньої осені, 29 листопада 2005 року, його не стало. З обійстя на узгірку в Ужгороді, на вулиці Високій, численна громада ужгородців та приїжджих з області й України шанувальників таланту видатного письменника, журналіста-публіциста, мистецтвознавця, кіносценариста провела його у Вічність. Йшли від збудованої стараннями митця родинної хати посадженим й випестуваним ним садом на Кальварію, що здійнялася над вулицею Високою, 15, де він провів значну частину свого земного життя, і де його стараннями постав новий дім, де живуть нині його дружина Марія Іванівна, дочка, теж Марія Іванівна, з чоловіком Іваном і своїми дітками, онуками письменника. На Кальварії великий трудар знайшов свій вічний спочинок поруч з трагічно загиблим у юності рідним сином Мирославом.

Емоційним порухом, що привів Івана Чендея у світ словесного мистецтва, стала пісня. Дві добірки коломиїок з рідного села у його записах були першими публікаціями піснадцятилітнього гімназиста, що з'явилися на шпальтах газети «Руський народный голос». Наступного року на її шпальтах видрукуване й перше оповідання письменника «Історія з грішми». Відтак пішли у світ кілька оповідань в газетах «Русская правда», «Русское слово» та альманасі Хустської гімназії «Будет день» (1941), три оповідання в газеті «Закарпатська правда», у якій тоді працював («В поле», «Новая весна», «Переселенцы» – відповідно 8 квітня, 20 травня, 1 червня 1945 року; газета виходила тоді російською мовою).

Для всіх цих перших творів, написаних російською мовою, характерні психологізація пейзажу, картинність, сценічність текстів, що нагадують рух кадрів у кінофільмі, увага до деталі в ліпленні образу-персонажа й психічних станів характерів, вихоплених з народної глибинки, прагнення внести в російськомовні тексти народне мовлення краян, насамперед у діалоги.

На щастя, письменник тут же спонтанно усвідомив, що мова – надто важливий, найважливіший, складник словесного мистецтва, і ще в 1945 році без будь-якої спонуки зовні почав писати мовою коломиїок, що їх записував, друкував, пересилав в Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії, де й зберігаються донині, мовою пісень, казок, легенд і переказів, які чув дома, мовою українською, назавжди поєднавши власну творчість зі своїм

родом і народом. За кілька років праці у літературі (1939 – 1945) він ніби повторив той страдницький шлях, яким пройшла література Закарпаття від перших десятиліть ХІХ століття, від Михайла Лучкая і Василя Довговича, що, здавалося, ось-ось зіллються з мовною і народно-поетичною стихією рідного народу, через так зване “язичіє”, а відтак і російську мову Духновича, Митрака, Кралицького, Сільвая, Карабелеша до природного утвердження нового красного письменства краю як українського реалістичного й модерністського на міцній народній основі Гренджею-Донським, Лукою Дем’яном, Олександром Маркушем, Юрієм Станинцем, Федором Потушняком у прозі, Василем Гренджею-Донським, Юлієм Борпошем-Кум’ятським, Зореславом, Іваном Ірлявським, Іваном Колосом, Федором Потушняком – у поезії.

Ніяких зовнішніх спонук щодо творення власного українського літературного материка І. М. Чендей справді не зазнав. Показовим тут є також його власне свідчення на схилі літ: «Великою мірою це сталося завдяки літературі. Я побачив, що мова наших людей – це мова Коцюбинського, Стефаника, Франка, Шевченка. Адже до того я не читав українські твори. Зате добре знав «Мать» Горького. Велику роль відіграло повернення до народної творчості, пісні, коломийки, Я побачив, що українська культура є нашою, що це є ми. Раніше просто бракувало інформації. А тут уже була безпосередня причетність. І вона все розставила на свої місця. Це сталося не під чийось тиском. Я сам дійшов до цього. Це відбулося мирним шляхом – через власне усвідомлення і самоусвідомлення».

Для нього, здається, ніколи не існувало питання, про що писати. Предметом зображення стали люди, з якими ріс, зустрічався в живім спілкуванні, які запали в душу. Зате від перших оповідань, ненастанно долаючи опір матеріалу, прагнув наповнити слово всіма турботами життя, щоб передане у творі хвилювало, збагачувало досвід, щоби не проступала в написаному й ледь чутна нотка фальші.

З посяяного-вирощеного ним набуток власним і літератури стали характери: живі, об’ємні, глибинно народні, від рала, пера і молота роботящі. Плекав їх, як ростив у саду на узгірку в Ужгороді деревце і виноградну лозу. Доглядав старанно, давав усе життя

необхідне, не позбавляючи, однак, вітру й гроз, спеки і морозів. За таких умов у красі справжній їм судилося розвиватися й плодоносити на ґрунтах відкритих – не у теплиці.

З першою книгою письменник не поспішав, як і не квапився йти в професійні літератори. Збірка новел «Чайки летять на Схід» з'явилася 1955 року, більш ніж через півтора десятиліття по тому, як автор видрукував перше своє оповідання. Та й твори, вміщені тут, охоплюють ледь менший проміжок часу. Новела «Льодові квіти», вміщена в ній, написана ще в 1942 році. За представленим у збірці – напружена робота над словом, пошуки власного творчого «я», велика самовимогливість.

Зате кращі твори першої книги письменника гідно входять у скарбницю української радянської новелістики. З першої книги І.Чендея «виявляє себе як прозаїк з поетично-емоційним піднесенням» (М. Бажан). Авторська піднесеність гармоніює з душевним станом персонажів. Ліризм поєднується з драматичною напругою. Стиль оповіді – вивірене реалістичне письмо, виразно стримане, без надривів, стисле, але не однотонне. Крізь горе ні й ні проступає радість, серйозність пронизує пунктир усмішки й гумору. Однак стислість письма, ошадливість у слові завдяки місткій художній деталі не позбавляє зображене епічного роздолля.

Після збірки новел «Чайки летять на Схід» одна за одною з'являються книги прозаїка «Терен цвіте» (повість, 1958), «Вітер з полонин» (оповідання та повість, 1958), «Ватри не згасають» (оповідання, 1960), «Задушна субота» (оповідання, 1960), «Верховино, мати моя» (нарис про творчий шлях самодіяльного ансамблю «Боржава», 1900), «Чорнокнижник» (оповідання, 1961), «Син» (оповідання, 1962), «Поєдинок» (оповідання, 1962), «Птахи полишають гнізда...» (роман, 1965), «Коли на ранок благословлялося» (нарис про життя і творчість Д. О. Вакарова, 1967), «Терен цвіте» (новели, повість, 1967), «Птахи полишають гнізда...» (роман, повість, 1970), «Зелена Верховина» (повість, оповідання, 1975), «Свалявські зустрічі» (нарис про працівників орденоносного Свалявського ліскокомбінату, 1977), «Казка білого інею» (повість, оповідання, 1979), «Теплий дощ» (оповідання, повісті, 1979), «Кринична вода» (повість, оповідання, 1980), «Вибрані твори в двох томах» (повели, оповідання, роман, повісті, 1982).

Поза цим – численні нариси, статті, есе на газетних шпальтах та в журнальній періодиці. Переклади з угорської. Підготовка перших радянських книг письменників Закарпаття (Лука Дем'ян, Ф.Потушняк, О.Маркуш), творчість яких почалася в дорадянський період. Донесення до читача фольклорних багатств (книги «Скакав піп через пліт», «Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати», «Казки Верховини»). Створення сценарію художнього фільму «Тіні забутих предків» (1964, у співавторстві), який приніс славу радянському кіномистецтву на міжнародній арені (друга премія «Південний хрест» на кінофестивалі в Аргентині). Ряд сценаріїв для фільмів-нарисів («Художники Закарпаття», «Євгенія Долинюк», «Верховина – краса моя». «Довічні свідки». «Чорна Тиса»).

Творчість письменника, його художній розвій позначені постійною, однаково інтенсивною роботою в усіх жанрових різновидах прози. Нарис, оповідання, новела, повість, романне письмо використовує органічно, у залежності від задумів й кола життєвого матеріалу, що стає предметом осмислення і зображення у творі. Написане І. М. Чендеєм складає внутрішню цілісність, один твір доповнює другий, змальовує народне життя з іншого ракурсу чи часового відрізка, але завжди проростає в нім сучасність, зігріта авторською думкою.

Після виходу в Києві книги «Березневий сніг» (1968) з повістю «Іван», в центрі якої постать представника найнижчої, а зате й найчисельнішої клітинки владних структур радянського тоталітарного режиму, розправа над письменником виявилася неминучою.

Цю книгу та інші його твори було вилучено із публічних бібліотек, а його виключено із партії, що означало у тих часах позбавлення шматка хліба і його, і родини, жорстоку моральну і фізичну розправу над особистістю. Те суспільство, що зневажало людину, не могло вчинити інакше, бо в «Івані» прозаїк талановито розкрив на прикладі найнижчої тоталітарної владної клітинки, яка сфокусувала всі негаразди хворого суспільства, антинародну суть владних структур радянського тоталітаризму, які до небес підносилися над людьми, топтали їхню честь і гідність.

Імпульсом до написання роману «Птахи полишають гнізда...» послужило будівництво Теремле-Ріцької (Закарпатської) ГЕС.

Упродовж 1953-1955 рр. у газетах «Закарпатська правда», «Молодь Закарпаття», літературному альманасі «Радянське Закарпаття» письменник видрукував низку нарисів («В долині Тереблї», «Весна на будівництві Закарпатської ГЕС», «Звідси побіжить струм», «Весна на Закарпаттесбуді», «Люди Закарпаттесбуду», «Будова в Карпатах» та ін.) про робітників й інженерно-технічних працівників будови. На цьому матеріалі написана новела «Тривожна ніч» – увійшла до книги «Чайки летять на Схід» (1955).

Безпосередню роботу над романом автор розпочав у 1957, завершив у 1963 році. Вперше надрукований окремою книгою в 1965 році (К.: Радянський письменник).

Твір був помічений критикою, висувався на здобуття Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка, набув всесоюзного резонансу.

У перекладі російською мовою вперше надрукований (із вступним словом Л. Теракопяна) в ж. «Дружба народів» (1968, № 2-3); вийшов окремою книгою: Іван Чендей. Птицы покидают гнезда... – М.: Молодая гвардия, 1968, – з післямовою Г. Корабельникова «Естественное чувство человека» (с. 237-252); цього ж року склав окремий випуск «Роман-газеты» (1968, № 21).

Друге видання роману українською мовою вийшло у видавництві «Дніпро» 1970 року (Птахи полишають гнізда...: Роман, повість). Поглиблюючи характери, удосконалюючи стиль, мову і т. п., для цього видання письменник зробив нову редакцію твору.

«Птахи полишають гнізда...» з'явилися майже одночасно з тими творами радянської літератури, що торкалися проблем відповідальності сучасників перед ближчим і віддаленим майбутнім, – це питання оточуючого середовища і землі, спадкоємності звичаїв, моралі, родової пам'яті, краси, праці, обов'язку. Певно, надійшла пора, коли література в органічному своєму розвитку не могла обійти гострих питань, заявляючи цим і про своє розуміння часу і про здатність глибокого проникання в сучасність з її складнощами і протиріччями. Поряд з творами російських письменників (повісті С. Залігіна «На Іртиші» – 1964, В. Белова «Звична справа» – 1966, В. Астаф'єва «Кража» – 1966, перші дві частини циклу романів Ф. Абрамова про Прясліних «Брати і сестри», «Дві зими і три літа» – 1958-1968) був написаний І. М. Чендеем роман, що виявив

співзвучність зі створеним названими письменниками і вінс у загальний потік щось істотно своє, закарпатське, українське. Звісно, письменники творили без будь-якої залежності один від одного, творили кожен по-своєму, цікаво, хвилююче, хоча в центрі їхньої уваги було одне – людина праці, землі, село в сучасному високорозвиненому світі. Тим більше підтверджувались і перегуки мимовільні в їхніх творах, знову і знову засвідчуючи підняте часом зі всією його актуальністю і гостротою. Ці проблеми досі не стали периферією ні життя, ні літератури. Лише через ціле десятиліття по тому – Валентин Распутін у повісті «Прощание с Матёрой». А відтак однокурсник В. Астаф'єв «Цар-риба».

Роман І. М. Чендея, як і названі та цілий ряд інших творів радянської літератури, написаних пізніше, вражає дивовижним закоріненням у життя, широтою соціально-психологічних і філософських узагальнень, проникненням у духовний світ трударя, традиційних його клопотів та уявлень.

За романом прийшли до читача повісті «Іванові журавлі», «Казка білого інею», «Кринична вода», ряд новел та оповідань. Тут – теж розширення кола життєвих явищ сучасності, поглиблення народного характеру у зв'язках індивідуального і колективного, у поєднанні турбот селянських і робітничих, у дослідженні духовності селянина, робітника та інтелігента.

Перу прозаїка належить також переклад вибраних оповідань основоположника художнього слова руснаків Сербії, найдавнішої закарпатоукраїнської і загалом української діаспори на Балканах – Михайла Ковача «Тихі води» (співавтор перекладу син Михайло Чендей).

Увага до художньої деталі, використання наскрізного образусимволу, побудованого на співі життя, пісні, прислів'я, казки, ніби вписують прості, непримітні клопоти героя у вічність, надають зображеному неперехідності, нерідко – монументальності.

Останнє засвідчує лист І. Чендея до О. Гончара від 30.XII. 1976 р.:
«Дорогий Олесь Терентійович!

Схвильований і приємно вражений Вашою щедротою, сердечно дякую за дійсно чудового дарунка для мого рідного села. Книги, що їх надіслали в Ужгород, будуть урочисто передані школі в Дубовім. Приємно мені, що майже кожен, до кого я звернувся з проханням надіслати школі

до новосілля книгу, відгукнувся. Нині маю добру збірку книжок, уже й думаю почате діло продовжити тим більше, що бібліотечка ця стала пам'ятною і неповторною. Радий, що письменники відгукнулися книгами не самотніми, а здебільшого кількома, з привітними написами.

Що про себе? Багато мучився, бідував, зазнавав злиднів, але й працював. Не чув бідності, яка прийшла б до душі, або серця навіть тоді, коли був позбавлений можливості і зовсім елементарної – купити бажану книжку чи платівку.

Гадаю, що негаразди поволі сплинуть у небуття остаточно. Надсилаючи Вам листа на листівках А. Коцьки, хотів би заінтригувати Вас бажанням познайомитися з нашими живописцями на Закарпатті ближче, побувати в майстернях бодай окремих, А. Коцька – колорист з високою культурою письма, майстерністю докладною. Людина він теж цікава. Вельми щедрим є талант Ф. Ф. Манайла, А. Кашиная, В. Микити, А. Дунчака, В. Контратовича – що не митець, то світ місткий і багатий. Коли випаде можливість побувати на Закарпатті, знайомство з живописцями явиться для Вас хвилюючим, радісним.

Нарешті прийшла й до нас, в Ужгород, зима, скрізь чарівно казково. Під отсей зимовий настрій новорічний я щиро цілую руки Вашій господині Валентині Данилівні, Вас обіймаю і бажаю Вам всього тільки світлого і радісного. Нехай 1977 приходить благодатним і щедрим на добро. Здоров'я Вам, хаті ж Вашій – милих і бажаних гостей!

Щиро Ваш завжди, з високою до Вас шаную і любов'ю постійною
І. Чендей».

Володимир Фединишинець

МІЙ ЛІТПОРТРЕТ ПРО ІВАНА ЧЕНДЕЯ 50 РОКІВ ЛЕЖИТЬ У ГЛИБОКІЙ ШУХЛЯДІ

Після закінчення університету ми з дружиною Ілікою отримали направлення на роботу в Донбас – на Луганщину, в Свердловський район, селище Харківське в спеціальну школу-інтернат. В Ужгороді нас, молодих і наївних, обманули, кажучи, що в цьому закладі навчаються високообдаровані діти. Ми лише на місці усвідомили, що це... дитяча колонія. Контингент учнів складався з дрібних хуліганів. Тут мали право працювати лише досвідчені педагоги з мінімальним стажем 10 років. Гну до того, що ми з Ілікою туди потрапили через те, що я, перспективний критик, відверто й безкомпромісно став на захист роману Івана Чендея «Птахи полишають гнізда». Моя полемічна рецензія побачила світ у журналі «Вітчизна» за серпень 1966 року. Я фактично розгромив публікацію доцента УжНУ Юрія Балеги, надруковану в газеті «Закарпатська правда». Так я викликав на себе гнів обкому партії. Окрім того, кілька відгуків про роман Івана Чендея я надрукував у місцевій низовій пресі. Великий резонанс мала моя рецензія на твір Чендея, опублікована в «Літературній Україні». Словом, через головного персонажа Михайла Пригару обкомівці мене відправили на роботу в Донбас, на перевиховання, коли ми з Ілікою вже майже пакували валізи на роботу в міжгірську районку та радіо. Зауважу, що інші наші однокурсники отримали гарні місця в Центральній Україні або й у Закарпатті, навіть в Ужгороді. Але з Донбасу нам з дружиною правдами вдалося повернутися в Ужгород через сім місяців. Замість трьох років. Деякі знайомі при зустрічах відверталися від мене, оскільки я вернувся наче із заслання як ворог народу. До честі скажу, що лише Іван Чендей та мої рідні не боя-

лися листуватися зі мною. Колега писав мені патріотичні образні листи, яких назбиралося плюс-мінус десять. Наприклад, цитую з пам'яті: «Володимире, незабаром рідна земля розкриє вам свої обійми, і ви повернетесь додому, поринете в літературну роботу. А робота в школі додасть життєвого досвіду...» Це окриплювало, надавало снаги, сили контактувати, знаходити спільну мову з дрібними хуліганами. До речі, дружина Іліка мала великий успіх у розбишак як піаністка, що підбирала й озвучувала мелодії їхніх пісень. Приміром, «Как-то раз в саду...» Про це знав Іван Чендей, якому я виливав душу у листах-відповідях. Аби не марнувати час, я запрягся написати літературний портрет Івана Чендея і дотримав обіцянку... перед собою. Нарис життя і творчості майбутнього крайового класика сягнув 150 друкованих сторінок на мій «Континенталці», яку я привіз зі собою в Донбас, не знаючи, коли повернуся в Ужгород.

На жаль, згодом наші стосунки з Чендеєм дещо охололи. Чому? Я міркував, що він як авторитет допоможе мені у виданні збірки поезій в Ужгороді чи Києві, а це відтак посприє моєму вступу в Спілку письменників. Але практичної підмоги не послідувало. Я був злегка ображений, адже через захист «Птахів...» ми з Ілікою серйозно постраждали. До того ж Чендей у мені бачив не багатогранного письменника, а такого собі придворного особистого критика. І тоді в мені народилася бунтівна думка – засунути літпортрет подалі в шухляду. Ясна річ, Чендей знав про об'ємний нарис і неодноразово просив рукопис. Але я відмовляв, викручувався, маневрував. Урешті я своїм трудом став членом Спілки, самостійно видав гору книг, але до літпортрета черга не дійшла. Може, вже і не дійде... Кілька років тому мене неприємно вразив вислів Івана Чендея у його щоденнику, мовляв, я та деякі письменники на його горбі прагнуть увійти в літературу. Абсурдна думка!

Наші стосунки з Пригарою з вулиці Високої ніколи не були неприязельськими, але й довірливістю не превалювали. Що цікаво: Іван Чендей читав мою повість «Останній опришок» про Ілька Лишея, коли її зарубали в 1968 році у видавництві «Карпати». Гадаю, через творчу заздрість він надзвичайно стримано поцінував повість, яка значно пізніше вийшла кількома виданнями.

Спливло на гадку таке. Чендей єдиний раз захистив мене, коли його недруг Петро Углярєнко написав під копірку 70 листів проти мене і розіслав в усі журнали й газети, аби мене не друкувати, мовляв, я сякий-такий, я, цитую, чендейвець. З приводу цього Чендей написав великого листа Олесю Гончару. Потому Петро Углярєнко розкався. Київський критик Леонід Корєнєвич у журналі «Дніпро» у статті «Учителі та учні» розгромив у пух і прах стиль роботи Углярєнка як керівника Спілки.

Заокруглюся так: Івана Чендея вважаю класиком крайового гатунку. Дубівчанин є помітним, приміром, побіч Луки Дем'яна, Олександра Маркуша, Юрія Станинця, Юрія Мейгєша та Юрія Керекєша...

Заокруглюся остаточно: треба завжди покладатися лише на власні сили.

Марія Чендей-Трещак

«НАЙНЕЗАБУТНІШЕ З ОБЛИЧ»

*Найнезабутніше з облич
Таке єдине, Боже, Боже!
Не плач, не муч його, не клич.
Він не обізветься. Не може.

Там ні печалі, ані сліз.
Ні дня, ні вечора, ні рання.
Його нема ніде. Він скрізь.
Вже в остаточній формі існування.*

Чомусь саме ці рядки Ліни Костенко постійно і рефреноно – у моєї голові, коли думаю про батька, згадую своє життя поряд із ним – ще земним, але ніколи не приземленим... Дивовижно лагідним і безмежно щедрим на ніжність і ласку, яка обіймала-огортала, упевнювала і утверджувала в думці, що ти надійно захищена від усіляких негараздів, бо поряд із ним їх (негараздів) бути просто не може, їм нема місця поряд із твоїм мужнім і сильним Татом. Це вже потім, з дорослішанням, прийде розуміння і прийняття того, що життя – складна штука зі своїми непростими порогами, які долатимеш сама, бо тільки так, а не інакше воно влаштоване, такими є його закони.

Але спочатку було дитинство... Якби його малювати – то була б неймовірно гарна картина: невеличкий, (по периметру – книжкові шафи), затишний батьків кабінет з вікнами у сад. Вікна ті невеликі, але за ними – зелено і крізь них – сонячно... Великий письмовий стіл, диван. У кутку, попри шафу з книжками – застелене домотканою веретою глибоке крісло. Його ще претензійно називали «фотель». От у цьому кріслі-фотелі я затишно вмощувалася і

під клацання (яка то була чарівна музика!) друкарської машинки читала, малювала, а часом діймала тата розпитуваннями про надважливі (а як інакше!) для дитини речі. Часом просто нудьгувала, просила розказати казку...

Одну казку, татом вигадану і розказану, через роки й роки прочитала у його Щоденнику. І я її згадала... ту казку. Згадала його, себе малу, свої тодішні дитячі емоції-відчуття. Спогад той увірвався з далеких дитячих років у мою свідомість, і я вкотре подякувала долі за мого Батька. **(Казка про білий сніг**

- Татку, розкажіть казочку! – просить мала Марічка.

А мені здається, я уже всі казки погубив та розтрусив по тяжкій і крутій життєвій дорозі... Яку ж розповісти?... А вона знову:

- Татку...казочку!.. – дивиться такими цікавими вічками, ніби сама уже мандрує за високими горами, за далекими морями, у тридевятім царстві...

- Про курочку Рябу?.. – готовий першу, що приходить до пам'яті легко.

- Про курочку я уже знаю... Іншу розкажіть...

- Про Івасика Телесика?..

- І про Івасика Телесика знаю!.. – сама готова переповісти...

Часинку мовчить, мовби кудись летить на крилах гусей сама, а далі знову:

- Татку, розкажіть казочку!..

Змучений, радий був би, якби залишила мене у спокої. Та ні: її казку і казку. Коли бачить, що дочекатися казки годі, раптом забувається на мої скроні:

- Татку, коли не знаєте більше казок, то розкажіть мені, чому у вас коло очей біле волосся?..

Хвильку мовчу, а вона не зводить вічок з-над моїх голосниць.

- Знаєш, Марічко... – затинаюся, бо шукаю, а що їй повідати. – Коли одного разу я лежав у нашім саду, мені так захотілося спати, що вже сили не було. От я поклав долоню під щічку й заснув. А тим часом пішов сніг. Спершу впав на моє волосся над лівим вухом. А коли я повернувся на інший бік і поклав під щічку іншу долоню, сніг мене припав і на правій голосниці... Відтоді голова на скронях біла...

Марічка довго дивиться на мої майже білі голосниці... І вже не просить казки ...2/ IX – 73...)

Тоді я просто раділа, що мій тато не ходить щодня на роботу (як ходили батьки моїх друзів), що мені добре, бо він завжди вдома, а я можу не піти в садочок, якщо не схочу. Хоч дитсадок любила. Можливо, інтуїтивно... Згодом дізналася: єдине місце, з якого батька не ілюїнували після виключення у 1969 з партії і усіх усюд (різних там комісій-товариств), був батьківський комітет того ж таки садочка.

За вікнами кабінету був сад. Деревя, купці, виноград, буйноквіття – усе садилося і плекалося його руками. Гадаю, що був отой сад для тата рятівним не так з точки зору «своє яблучко-грушка-гноно», як у роботі з рослинами і плеканні квітів знаходив він розраду і рятуюнок у найважчі для себе часи. Мені, дитині, здавалося: тато уміє все. Певно, так і було. Він готував оселю для майбутнього дерева, щепив, навесні обрізав, корчував... Улітку косив, підв'язував, обприскував, тіпшися урожаєві, дарував найгарніші плоди друзям, гордо зважував найбільші (пригадую помідорину, що заважила на кілограм зі ста грамами), жив у саду, ставав його частиною, зливався з ним...

Батько мене ніколи не бив. Єдиний раз я відчула вагу його руки, коли зламала щепу на грушці.

Батько прищепив грушу. Та щепя під весну зазеленіла, з відквітглих суцвіть уже почали в'язатися грушки – а я вломила. Не випадково, навмисно. Певно, сподвигла мене, нерозумну, на це чисто дитяча жага експерименту або ж елементарна нудьга, як це часто буває з дітьми. Батько, спостеріпши це, спалахнув (що для нього було геть невластивим), посягнув мене долонею по руках... Говорив тоді про грушку, як про людину, яку я боляче скривдила. Мене, малу, це, пвидше, вразило-здивувало, ніж налякало. А ще було дуже соромно... Я тоді ще не знала, що по своїй суті люди поділяються на дві категорії: будівничі й руйнівники. Але задатки руйначя в мені в ту мить були знищені моїм татом в корені... По тому татко підмотав стовбур, «почаклував» – полікував дерево...

Ота груша довго ще росла в нашому саду, рясно родила... Але щоразу, біля дерева проходячи, намагалася не дивитися на те місце на стовбурі, що було наче оперезане поперечними глибокими смугами-шрами.

Батько ніколи не читав нотацій, не повчав нав'язливо, не дорікав за пустощі чи промахи. Міг глянути якимось так, що слова ставали непотрібними. Радів, коли його дітям щось вдавалося: гарний малюнок, добре написаний твір, виступ на шкільному концерті, дотеп у розмові... Пригадую: ніколи не просила у тата допомоги в написанні шкільних творів (а писалося їх чимало). Бувало, доводилося виправдовуватися, переконувати однокласників (та часом і вчителів), що пишу їх сама. Коли з досадою розповідала про це батькові, він хитро й не без задоволення посміхався у вуса.

Казкою дитинства були для мене поїздки з татом у його рідне Дубове. Там йому, певно, було наймиліше. Там писалося, творилося, просто верталось до життя, набиралося сил. На околиці, на ті гори, на красвиди в долині гірської норавливої річки Тересви він дивився таким особливим поглядом, як дивиться дитина на маму після довгої розлуки. Було в тому погляді стільки любові, стільки затасного щему! І мені, дитині, без довгих пояснень ставало зрозумілим, чому слово Батьківщина звучить саме так, чому це поняття є святим і єдиним. Так само, як і мама з батьком. До них тато теж ставився з побожною любов'ю...

Сьогодні, працюючи з дітьми, не раз чую від них докори вбік їхніх батьків: того не додали, те не придбали, про те не подбали. Усвідомлюючи плинність і змінність цінностей часу, все ж роблю висновок: не дають їм не матеріального, а того духовного, яке породило б ставлення до батька-матері як до святині, до найціннішого особистого скарбу. Бо що, окрім справжньої духовності, могли дати дев'яťом своїм дітям скупі на достатки (але щедрі на любов) селяни на початку ХХ століття у бідному верховинському селі? А вже те духовне породило і неймовірно сильну любов дітей як до батьків, так і поміж братами й сестрами.

Як брати-сестри Чендеевого роду любилися! Вони нечасто збиралися усі разом. Хіба на весіллях і похоронах. Ще дитиною спостерегла одну дивну (як мені здавалося тоді) звичку: коли гуртом збиралися родиною за столом, починалося якимось незрозумілим для стороннього ока дійство. Кожен з них намагався якнайкраще шматки страви покласти у тарілку братові чи сестрі. Припрошуючи, виправдовуючись, що сам, мовляв, уже ситий, а саме цей чудовий шматочок страви мусить бути з'їдений братом або ж сестрою. І по-

раз той шматок мандрував за столом з тарілки в тарілку, від одного до іншого... Нині розумію: це було посіяно ще у тому їхньому дитинстві, коли на столі було скупо, а в душах – щедро. Посіяно їхніми батьками в душі дітям у тій маленькій верховинській хаті, де їлося з одної миски багатьма дітьми, ліктями не орудувалося... А коли діти виростили, те посіяне колосилося і родило щедро! Бо ж не тільки їжею ділилися, а своєю любов'ю. При цьому примножуюючи її – і збагачувалися їхні душі. Недарма однією з татових заповідей було: «Нехай від Любові народжене породжує тільки Любов!».

Одного разу спитала в Батька: «Тату, а що Ви любите найбільше?» Хвилюк подумав і відповів коротко: «Усе красиве». Я не потребувала якихось уточнень чи пояснень, бо за плечима тоді вже було досить некоротке життя поряд з ним. Люблячи красу, Він все робив красиво і ґрунтовно. Утверджував красу у всьому, чого торкалися його серце і рука.

Не співав, не грав на жодному музичному інструменті, але тонко відчував і розумів музику, обожнював гарний хоровий спів. Вважав неприпустимим для себе не піти на концерт класичної музики у філармонію чи прем'єру вистави у театр. Завжди нарікав на порожні місця у глядацькій залі, щиро дивувався: як у багатотисячному місті, де є кількадесят шкіл, університет, творчі спілки-організації-установи з усім наповненням інтелігенцією, зал на кількасот місць наповнений епізодично? Пригадую, як палив його сором, як ще довго говорив обурюючись про випадок, коли в Ужгород завітала хорова чоловіча Капела бандуристів з Києва. На сцені артистів було рівно удвічі більше, ніж глядачів у залі.

Не малював, але живопис розумів і любив, умів відрізнити справжнє мистецтво від імітації такого, судження його про той чи інший твір, манеру письма, митця загалом – були влучні й точні. Пригадую, ми розмовляли про одного з художників, який збився на життєві манівці, вчинив непорядно. Батько писав про нього. І на моє щире подивування, як митець міг так вчинити, як батько може йому це простити ще й хвалити-підносити у статті, просто і дохідливо пояснив: «Художник він більший, ніж людина». Мізерність в людині порозуміти міг - в мистецтві ж її не сприймав.

Загалом, бував різкий і категоричний в оцінках, чим, очевидно, нажив не одного недоброчливіця, проте неймовірно радів

уському і усім, що несли в собі бодай іскорку – коли не іскру – таланту. А на таланти мав чуття, одразу бачив, у кому є хист до слова, і ще у 1994, першим серед закарпатців-літераторів отримавши Шевченківську премію, передбачив майбутнє лауреатство своїх земляків Петра Скунця, Дмитра Кременя, Петра Мідянки, Мирослава Дочинця. Про це промовляє запис у його Щоденнику.

Радів новим талантам по-справжньому. Тому мені часом смішно чути від декого, що «боявся конкуренції, боявся не бути першим» тощо. Пригадую, як одного суботнього ранку зайшов до мене, був урочисто просвітлений. У руках тримав невеличкий зшиток, зроблений зі сторінок газети «Карпатський край». Там були поезії молоденької Оксани Кішко-Луцишиної. Тато мовив: «У мене сьогодні свято. Я відкрив для себе справжнього митця. Почитай.» По кількох хвилях попросив мене допомогти знайти номер телефону, аби подзвонити Оксані. Подзвонив, з трепетним хвилюванням (від зустрічі зі справжнім, прекрасним Словом) дякував їй...

Колись, уже добре знаючи, що людина – не вічна, що треба встигнути вимовити найголовніші слова при житті, я принагідно сказала татові, що він – прекрасний Батько. Він уважно подивився на мене і заперечив: «Я не був хорошим батьком. Я більше жив своїм внутрішнім світом, світом моїх творів... Мого слова...» Ну як було пояснити йому (а чи й треба?), що він просто фактом свого такого життя поряд, щедрою Любов'ю робив усе необхідне, аби діти його були щасливими... Від його любові. Як було переконати що оте слово «був» боляче різонуло, як переконати було, що він є і завше буде найкращим у світі татом, татком, таточком? Я тоді щось говорила про виховання діями (не словом), про затишок поруч, про книжки навколо, про любов і ласку в нас... Бракло слів, хотілося не заплакати, а заридати, але треба було бадьоро переконувати... А він уважно і якимось розгублено дивився; певно, зримище, ніж я, усвідомлював: усе минає...

Кілька літ по Батьковому відлеті у Засвіти я замислилася: Батько залишив по собі багато. Предметних і непередметних речей. Хату, сад, книги, твори. У творах – тисячі й тисячі слів. А яким Словом можна б найточніше назвати-схарактеризувати його життя? Я знайшла те Слово. Це щедрість. Щедро було у нього і від

нього. Доля щедро обдарувала його. І талантом, і чуттям-розумінням прекрасного. Подарувала розум, красу внутрішню та зовнішню. І радостей, і негараздів було в житті теж щедрими не жменями – пригорщами! Він щедрим був у любові до талановитих, до тих, кого полюбив; щедрим і у нелюбові до бездар і, як сам не раз говорив, заробітчани у літературі. Умів словом піднести до небес, умів словом пригнути до землі. Мама часом дорікала йому за такі крайнощі в його натурі, але, гадаю, інакше він не вмів.

Дивно мені: у житті Батько був натурою твердою, часом різкою і непримиренною до певних речей. Мама ж уміла прощати, довго не тримала на образи зла, може, просто не пускаючи їх глибоко в душу. А для нас, своїх дітей, Мама була «недремним оком», а Батько – «всепрощаючим серцем». Для означення маминого життя я теж відшукала Слово. Змістовність. Попри багато лих, трохи радостей, їхнє життя укупі було щедрим і змістовним. Щедрість і зміст були у всьому, що вони робили, у тому, як вони жили. Були різними і прекрасними водночас. Для мене, для усіх на вулиці Високій в Ужгороді, для усіх, у кого вони в серці – не були. Є.

Марія Чендей

ІВАН МИХАЙЛОВИЧ НЕ ВІРИВ, ЩО ЛЮДЕЙ АРЕШТОВУЮТЬ БЕЗ ПРИЧИНИ, ДОКИ САМОГО НЕ ПОЧАЛИ ЦЬКУВАТИ...⁶²

90 поважних літ виповнилося цього року Марії Чендей, 60 із яких вона прожила спільно зі своїм чоловіком – видатним письменником, класиком закарпатської літератури, лауреатом Національної премії України ім. Т. Шевченка Іваном Чендеєм.

«Вони були дуже різні», – каже онучка Марія про своїх бабусю і дідуся. Сьогодні родина відомого письменника готує до друку його щоденник. На черзі також листування Івана Михайловича. У цих скарбах – невідома наразі загалу грань митця. Навіть після смерті чоловіка його дружина жодного разу не заглянула до щоденника Чендея, хоча знає про сторінки, присвячені їй.

У часи опали, коли Івана Михайловича цькували, вона утримувала сім'ю: все життя працювала вчителькою російської мови та літератури Ужгородської загальноосвітньої школи № 10; у її трудовій книжці – один-єдиний запис.

– Як ви познайомилися з Іваном Чендеєм?

– Познайомилися ще під час війни. Угорська армія зайняла Закарпаття, а він служив разом із моїм братом. Брат розповідав, що в нього є дві гарні сестри, і Чендей написав нам листа. Коли отримали листа, кажу сестрі: «Пиши ти, бо я маю кому писати». Мо-

⁶² Марія Чендей: «Іван Михайлович не вірив, що людей арештовують без причини, доки самого не почали цькувати»: розмову вели Н. Каралкіна, І. Когутич [Електронний ресурс] // Медіацентр УжНУ. – Режим доступу : http://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/marija_chendej_ivan_mikhajlovich_ne_viriv_u_te_shho_ljudej_areshtovujut_bez_prichini_doki_ne_pochali_ckuvati_jogo/2014-12-31-1912#sthash.TR5ijqdz.dpuf

лодість своє брала – нам писало чимало хлопців з фронту. Одне слово, з ним листувалася сестра.

Під час війни мама відвезла нас у Підгоряни, бо у Чинадієві було небезпечно. Міст до Підгорян розбили під час відступу, і ми носили речі мамі, яка забирала їх з братом. А допомагав їм Іван Чендей. Виявилося, він утік із війська, перечекав фронт і прийшов до нас, бо завдяки листуванню мав адресу.

Мама каже нам: «Но, дівочки, хто прийшов? Чи впізнаєте?». Сестра подивилася на нього, бо то ж її хлопець мав бути (а він на той час виглядав блідим, втомленим), і чомусь їй не сподобався. Я зістрибнула з воза і кажу їй, що то Чендей, з яким вона листувалася. А вона лиш критично так подивилася в його бік, то я, щоб рятувати ситуацію, з букетом хризантем, який несла своєму загиблому однокурснику, почала з ним розмовляти. Йшли ми з Іваном пішки від Підгорян до Чинадійова, і за цей час я розповіла йому всю свою біографію, у тому числі й про сварку зі своїм хлопцем...

Коли вийшла заміж за Чендея, не мали нічого, крім однієї шафи з книжками. Я всі ті книги перечитала. Коли він поїхав на курси до Харкова на півроку, мене взяли на роботу у відділ листів «Закарпатської правди». Там підтягала українську мову, оскільки за угорського режиму на Закарпатті не було уроків української.

Для мене робота там була великим дивом – доти не мала уявлення, як видають газети, друкують книги. Мене призначили «свіжою» головою: перед друком номера мала ще раз перечитати його – перевірити, чи немає помилок.

Ніколи не забуду той час. У Харкові був голод: за одну картоплину Чендей міг купити книгу. Але про голод ніхто не мав знати. Він там і сам голодував, захворів, а я нічого не знала – Закарпаття на той час було закритою зоною. Після повернення звідти дорікнув мені, чому не надіслала йому посилку. Але через свою делікатність не написав мені, тож я і не знала про голод. Хоч питала у знайомого, чи мають що їсти у Харкові – той мене запевняв, що все добре.

– Чи пригадуєте момент, коли відчули, що закохані в нього?

– Він був закоханий у мене. Я казала, що так, як він мене любить, ніхто не любитиме. Так і було все життя. Про цю любов я почула з його щоденника у день свого 90-річчя. Моя донька має

намір опублікувати записи Івана Михайловича. Знайшла нотатку, коли ми святкували мої 50 років. Знаєте, вартувало дожити до 90 років, аби це почути. Видно, заслужила це собі в Бога.

«Дівчиною вона була схожа на квітку, що її тільки-но обмили чисті студені роси, залишивши тут-там по крапельці на пелюстці, щоб сонячний промінь мав у чому заграти й засвітитися ...»
І.Чендей 22.08.1974 (зі щоденника).

Життя було таке складне, що важко й розказати, але ніхто не думав скаржитися. Почувалися щасливими. Хоч біди вистачало... Ми з сестрою в один день виходили заміж – люди казали, що недобре так влаштовувати весілля. Згодом воно й підтвердилося... Нашого сина Славка на смерть збила машина...

- Ви навчалися в університеті, вже будучи дружиною письменника. Якими запам'яталися студентські роки?

- Тоді на Закарпатті лише починалася радянська влада, студентів на навчання приймало російське та українське відділення у дворічному Учительському інституті (*провісник УжНУ – авт.*). Мої подруги агітували, аби вступала на російське. Але як дружина українського письменника може піти на російське? Вступила на українське. Сина Славка віддала в Чинадієво, а сама ходила на пари. Щонеділі бігала до сина.

Продовжила здобувати освіту в Черкаському інституті, тому його й записали у дипломі. У часи опали цікавилися, де я навчалася. «То точно східнячка», – казали, коли бачили запис «освіта вища, Черкаський педагогічний інститут». Це мене врятувало від звільнення, бо за чоловіком звільняли і дружину.

Івана Михайловича не друкували протягом десяти років. Роботи не мав, був головою батьківського комітету в садочку. Я дуже хвилювалася. Писала листи у ЦК, сама носила до Академії наук у Києві. Ходила й до Маланчука – секретаря з ідеології. Тож він згодом агітував Чендея, аби йшов працювати редактором журналу «Жовтень» до Львова. Але я не пустила, і він мене послухав.

- Напевно, ви були найпершим читачем творів Івана Чендея?

- Була в нього лакмусовим папірцем. Першою читала повість «Іван», за який його цькувала радянська влада, казала йому: «Будеш дереша діставати!» (це коли б'ють палкою по задку). Він відповів: «Нехай б'ють, але хай друкують». І твір надрукували.

Я була його опорою, але ніколи цим не хвалилася. Постійно хвилювалася за нього. Він виховав кількох лауреатів Шевченківської премії – Кремень часто приходив до нас, а також Мідянка. Довго зберігала суніці, які приніс Кешеля. Запам'ятала його слова про те, як важко жити дитині, яка втрачає батьків, – у нього померла мама. До нас ходили всі закарпатські письменники, причому найчастіше без попередження. Я тоді працювала у дві зміни. Це був час, коли його виключили з партії, він був в опалі, як тоді це називали. Усе господарство, робота трималося на мені.

Пізніше йому замовляли статті, але він довго відтягував із написанням. Просив мене, аби завчасно дзвонила редакторам про те, що він не написав. «Напишу завтра», – казав. То я вже завтра йому нагадую, що обіцяв написати, а він відповідав, що не може. Але я вірила у його здібності, тому казала, редакторам, що він просто не хоче.

– Відомий факт, як Сергій Параджанов вчив вас завивати голубці. Розкажіть...

– Параджанов місяць жив у нас. Водив його Іван Михайлович до Федора Манайла. Я собі думаю, чого Манайла, такого великого художника, не визнавали... Бідував чоловік, бо був сином священика. Отаке було ставлення. Параджанов пішов до нього, подивився й каже: «Іване, ви не знаєте, кого маєте. То великий художник». Іван Михайлович потім виборов музей Манайла.

А Параджанов говорив таку правду, як у житті. Запитую: «Як ви не боїтеся?». А Параджанов, усміхаючись, відповідав: «Як мені, вірменину, припишуть український буржуазний націоналізм? Такого бути не може».

Чендей не міг собі ніколи пробачити, що не поїхав на зйомки фільму «Тіні забутих предків», до якого спільно з Параджановим у нас вдома написали сценарій. Згодом його ім'я викреслили з «Тіней», бо на той час був в опалі. У день зйомок мав здати у видавництво рукопис двотомника, який спочатку навіть не видали. Але він дав слово, відповідав за свої слова, тож мусив вичитати. Дуже шкода, що не поїхав, бо то були чудесні зйомки. Фільм став сенсацією, але про Чендея не згадували...

– З висоти поважних літ чи є щось таке, про що нині шкодуєте?

- Все життя докоряла собі за один вчинок... Коли поїхала до своєї сестри у Кольчино, а в неї на той час у гостях була наша мама, вийшли з кімнати поговорити, бо давно не бачилися, а мама хотіла теж чути, про що говоримо. Я глянула на неї й відчула, що образили її таким учинком. Усвідомила прикрість цієї ситуації лише тоді, коли сама постаріла...

- Напевно, найважчими у вашому сімейному житті були часи опали...

- Коли були іменини у Івана Михайловича, до нас прийшло багато гостей, серед яких - відомі вчені. Я їй не знала, що саме в цей час відбулася передача праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація»: твір, загорнутий у папіросний папір, був замаскований під виглядом одеколону.

Одного вечора, коли повернулася з роботи, прийшли до мене люди від колишнього мера Ужгорода просити, аби Чендей писав покаєнну. Я їм одразу відповіла: «Він не така людина, що гнеться. Він як криша: або зламається, або вистоїть». Арештувати його не наважувалися, бо тут близько кордон - світ уже дізнавався про те, що коїлося в Радянському Союзі. Але вимагали, аби зізнався, що був неправий.

Страшні часи були. Івану Михайловичу багато про що розповідали вчені, а через нього про репресії, голод та інші страждання знала і я. У неправомірні арешти він довго не вірив, казав: «А-а, мусив бути винен». Але як його самого почали цькувати, водити у КГБ, то вже повірив...

Коли був в опалі, то колишні друзі, знайомі боялися зустрітися зі мною на вулиці, щоб не кланятися. Важко згадувати ті часи... Іван Михайлович уже помер, а я досі не сказала, хто то був. Причому вони ходили до нас, називалися нашими друзями.

- І ще пригадую таке. На розі був магазин із молоком, а навпроти - з хлібом. О 6-й ранку я бігла займати чергу в один, потім в інший, аби встигнути щось купити. Тоді був не тільки фізичний голод, а й духовний. Чендей ніколи не йшов ставати у чергу. Сміявся, коли зі спілки йому повідомляли, що принесли «тоті сині кури», на які теж була черга. Замість того, щоб казати: «Добре, прийду», запитував: «Чи дуже сині?».

Я казала йому: «Йване, та хлопець дзвонить, а ти ще сміхуєшся!». А він мені казав іти забирати ті кури. Зате коли давали томи

Єсеніна, який був раніше заборонений, то цілу ніч простояв за ними! А за молоком най я йду! (Усміхається. – Авт.). Такі були часи, зате в газетах писали, які ми щасливі.

– **А сьогодні знаєте, у чому щастя?**

– Думаю, що наука і духовність мають урятувати світ.

– **А любов?**

– Не дам ся визвідати!

Р. С. Передчуваючи відхід в позасвіти Марія Іванівна попросила внучку не класти в домовину «ніяких іконок, вервичок. Витягла з якогось сховку два маленькі недопалки свічок. Це, виявляється, були їхні з татом [Іваном Чендеєм] вінчальні свічки. «Аби-м там його легше найшла», – пояснила...»⁶³, – додає донька до спогадів донька Марія Чендей-Трещак.

⁶³ Чендей-Трещак, Марія. «Аби-м го там легше найшла»: М. Чендей взяла із собою на той світ недопалки вінч. свічок: [розмова з донькою про М. Чендей – дружину відомого письменника / вела М. Нейметі] / М. Чендей-Трещак // Новини Закарпаття. – 2017. – 21 січ. – С. 11.

Олександр Гаврош

ІВАН ЧЕНДЕЙ: «ВІДЧУВАЮ, ЩО ЗАЛИШИЛОСЯ НЕБАГАТО...»⁶⁴

Іван Чендей. Ім'я, котре не потребує рекомендацій. У ньому – сторінка нашої літератури. У свої сімдесят п'ять Іван Михайлович зустрів нас на порозі сам. Понад тригодинна бесіда давалася письменникові нелегко. Час від часу, переповнений спогадами, він просив хвилинну перерву для відпочинку. Тоді, відкинувшись у кріслі, стуливши повіки, Чендей на мить завмирав серед полотен видатних художників.

Ось така вона, осінь патріарха.

– Іване Михайловичу, якось ви сказали, що письменники за своїм стилем бувають різні: темпераментні і помірковані, гарячі й холодні, рівноважені й нетерплячі. Ви себе до яких зараховуєте?

– Більше до розважливих. Але я би не хотів відносити себе до холодних. У мене завжди емоційне відіграє виняткову роль. Я вважаю, що без чуттєвого письменника нема.

– Одна з найменш відомих сторінок вашої творчості – робота над сценарієм ушлявленого фільму «Тіні забутих предків»... Чому Параджанов обрав саме вас?

– Сценарій – специфічний жанр. Він послуговується іншими засобами вираження, ніж література. Моє завдання в тому, аби перекласти повість Коцюбинського на кінематографічну мову. Але на цьому воно не вичерпувалося. Можна було домислювати, роз-

⁶⁴ Чендей Іван: «Відчуваю, що залишилось небагато» / вів О. Гаврош / І. Чендей // Гаврош, Олександр. Закарпатське століття: 20 інтерв'ю / О. Гаврош. – Ужгород: Мистецька Лінія, 2006. – С. 227-240.

ширювати, поглиблювати. Не треба було йти сліпо за книжкою. Так і виникло дещо, чого у повісті не було.

Сценарій був написаний швидко – за якихось два місяці. Перед тим Параджанов звернувся до мене, і ми виробили канву твору, що там має бути, плетиво. Він дуже активно проводив на Закарпатті час. Знайомився з художниками. Був товариський, комунікабельний. Багато спілкувався з Федором Манайлом, який став консультантом фільму. Адже той був великим знавцем гуцульського побуту. Одяг, реманент, начиння, посуд, обстановка в хаті, церкві, корчмі – все це не обійшлося без Манайла, який знав усе. Адже художники стрічки були східняками. Він був дуже задоволений, що став консультантом такого фільму. Видно було відразу, що це буде незвичайна річ – за задумом, масштабами, самобутністю. Здається, Манайло виїжджав і на зйомки.

– А ви брали участь у зйомках?

– Ні. І це була моя велика помилка. Тоді я працював над романом «Птахи полишають гнізда», і питання стояло так: якщо я не здам рукопис до визначеного терміну, книжка не вийде. Тому на зйомки я виїхати не міг, хоча мене запрошували. І сам себе обікрвав. Можна було поспілкуватися, відчутти атмосферу. Звичайно, якусь подальшу участь я брав. Наприклад, їздив на перегляд матеріалу. Але це було вже не те.

– А з Іваном Миколайчуком ви були знайомі?

– Так, він був у мене вдома, коли вперше приїхав до Ужгорода. Фільм ще не знімався, але над сценарієм я вже працював. Миколайчук приїхав познайомитися зі мною як автором сценарію, бо проходив проби на роль. Був дуже захоплений Закарпаттям, своєю майбутньою роботою, відчуттям чогось великого.

– Чи прогнозувалося, що фільм буде мати такий шалений успіх?

– Ні, ніхто про це не думав.

– Як відреагували на це в Ужгороді?

– По-периферійному. Про це не говорили ні з трибун, ні у звітах, ні на конференціях. Воно не стало предметом гордості, що це наш Іван та Федір брали участь у фільмі, з яким українське кіно вийшло на світові екрани.

– З висоти сьогоднішнього часу, що думаете про свою роботу в «Тінях забутих предків»?

- Це прекрасно, що Закарпаття прописалося в українському кіномистецтві бодай участю у картині, яка підняла український кінематограф на таку висоту. Якби це зробив хтось інший, я би так само цьому радів.

- **Ви ніде не писали про свою роботу над «Тінями...»?**

- Не доводилось. Та й мені ніхто не пропонував.

- **Ви, певно, бачили фільм вже десятки разів?**

- Ні, разів чотири чи п'ять. Кожний перегляд – це для мене велика подія.

- **Про що думаєте під час перегляду?**

- Що ми, закарпатці, щось значимо. Що ми не такі бідні, не такі не варті уваги...

- **Просто не вміємо про себе розповісти?**

- А коли українці вміли? Вони вміли добре битися за чужинецькі кордони, воювати за чужі права, рубати ліс зайшлим панам, добувати вугілля, переробляти нафту.

- **Ви ніде не розповідаєте про вашу творчу кухню...**

- Найгірше для мене – невеликі перерви між окремими творами. Але коли входжу в твір, то вже в ньому знаходжуся і щось відбувається. Є речі, які я написав на одному подиху. І вони немалі – «Іван», «Іванові журавлі», «Лиска», «Пілолі з-за кордону». До невеличкої новели «Чайки летять на Схід» – ледве дві сторінки на машинці – я готувався майже півтори року. А написав її протягом двадцятьох-тридцятьох хвилин. Усе було настільки виношено, осмислено, що потрібен був невеличкий час, щоби вилити це на папір... У творчості я іду від реального життя. Завжди щось життя мене наптовхує, наводить. Інша річ, що від того може багато залишитися, а може, – й майже нічого.

- **Вашого батька й досі згадують у Дубовому. Ви перейняли батьківську вдачу?**

- Він прожив 90 років. Був дуже емоційним, крутим за характером, твердим. Це була могутня людина. Мав великі таланти. Листи писав – як художні твори. Батько прожив тяжке життя.

Оженився проти волі діда, тому й не отримав своєї землі відразу. Мати була чутливою, ніжною, дивовижно терплячою. Надзвичайно натерпілася. Народила дванадцятьох дітей, а дев'ятеро виховала. Була людиною до святості чистою і натрудженою. У мене

багато від батька – ота категоричність, інколи знаю спалахувати. Але є багато й від матері.

- Батько був спочатку проти вашого писання...

- У молодості він страшно захоплювався пресою. Передплачував газету «Русская земля», мав побожне ставлення до тих, які пишуть. Тож коли я почав працювати літератором, він дуже осудливо ставився. Особливо, коли я в «Задушній суботі» піддав огуді корисливість попа. Це був реальний випадок, але він сердився. Батько був винятково побожною людиною, винятково. Дякував у церкві. А дід Петро був організатором православ'я в Дубовому. Під час війни австро-угорці мало не стратили його. Врятував греко-католицький піп. Пам'ятаю, як одного разу батько вихопив книжечку в мене з рук і кинув у піч. Тільки через те, що вона не мала релігійного характеру.

- У багатьох творах ви змальовували священників. І робили це переважно з негативного боку. Як це поєднується з вашою вірою?

- Я надивився багато на попів і мав від того переважно негативні враження. Але я не хотів би себе називати атеїстом, знаючи, що в моїй родині є чимало дуже релігійних людей. Не буду їх дратувати і наговорювати на себе. Те, що якась вища сила є, в тому нема сумнівів. Але чи це є таким, як його малюють попи, я сумніваюся.

Батько це засуджував. Казав: «Що тобі до того, які вони. Вони за то будуть самі відповідати». Хоча він і сам казав: «Чим май священник, тим май пекельник». Після четвертого класу гімназії батько викликав мене на відверту бесіду. Тато мав стати священником, але через те, що одружився на вдовиці, не міг отримати духовного сану. Тому мій дід увесь час ніс кривду на маму. Тож батько почав мене переконувати й умовляти, аби я виповнив дідову і його волю. А тоді якраз була нагода безкоштовно вивчитися на священника в Югославії. Я послухав-послухав і дуже коротко відповів: «Попа з мене не буде!» Батько не гукав, кулаками по столу не гунав. Розмова припинилася, але припинилася й воля батькова допомагати мені. І це ускладнило мою матеріальну ситуацію.

- Тепер вам часто кажуть компліменти. Наскільки вони щирі?

- Мені здається, що я не був заласканий, тим паче на Закарпатті. Я завжди привітніше почував себе за межами області: у Львові,

Києві, навіть у Москві. А найгірший огуді як літератор піддавався на сторінках закарпатської преси.

- Чим зумовлене таке щедре друкування ваших творів у Києві і Москві?

- Я не хотів би бути нескромним і самовпевненим, тому відношу це на рахунок певної цікавості до регіону. Потім ставлю це на карб якості літератури. Може, була й тематична зацікавленість.

- Можливо, ви мали впливових покровителів?

- Ні-ні.

- Що відчуваєте, коли вас називають «барометром правди і честі»?

- Просто не звертаю уваги. Вважаю це тою ж мірою перебільшеним, як, може, і заслуженим.

- Тепер вас часто величають патріархом закарпатської літератури. Ви з цим згодні?

- Не згоден. Це перебільшення. Ми живемо в час абсолютної втрати критеріїв, перебільшень. Живемо в час фестивалів і шоу. І коли я читаю в пресі «живий класик», то вважаю, що це ще треба відробляти. Я би був більш стриманим в оцінках. Хоча котрому автору не приємно, коли його оцінюють добре. Але мене так товкли на Закарпатті за «Терен цвіте», «Березневий сніг» та «Птахи полишають гнізда», що коли лунають оці похвали, тим паче з уст тих, які мене розносили, то в цьому є якийсь осад кривди, болю.

- А як взагалі сприймаєте критику?

- Говорити про те, що критика – бальзам на душу, лицемірно. Але чесно, розумно – сприймав завжди і сприймаю. Мене завжди боліло, коли я відчував, що критика заради критики. Що критика – це політика. Якщо в критиці є мистецтво, художній інтерес, то це прекрасно. Але якщо у 1959-му році я прочитав у «Советском Закарпатье»: «Коли візьмемо до уваги, що Іван Чендей повість «Терен цвіте» опублікував окремим виданням на Закарпатті, в журналі «Жовтень» і в книжці «Вітер з полонини» в Києві, то відразу переконаємося, яку мету переслідував автор – заробітчанство»... На цьому закінчується всякий глузд.

- Чому саме Закарпаття організувало гоніння на вас?

- Коли я говорив з першим секретарем обкому, той мені заявив: «Написавши «Івана», ти обгидив нас усіх, у тому числі й себе».

Персонаж повісті Іван Каламар – представник радянської влади, активіст, голова сільради в перші повоснні роки, зображений в негативних барвах. Це тоді, коли треба було піднімати керівників, людей, які творили нову владу комуністів! І вони, здавалося, не застругували нічого іншого, як тільки підтримки і похвали. А Іван був показаний як потворна постать. Цей Іван теж від життя. Ми разом ходили в народну школу, він був моїм сусідом – Іван Фіцай. Для мене це також тяжка постать, дуже тяжка. І трагедію Івана я особисто переживав.

- Як сприйняла книжку його родина?

- Коли я одного разу сидів у харчевні, то Іванову доньку силували, аби йшла мені шловати в очі.

- А ви не надто згустили фарби у повісті?

- Реальне життя було набагато страшнішим.

- Ви потім зустрічалися з дубівчанами, котрі підписали «знаменитого» листа з осудом вашої книжки?

- З деким зустрічався. Це були жертви часу і системи. Я їм прощав за їхню неписьменність, необізнаність, далекість від літератури.

- Вони хоча б читали «Івана»?

- Може, дехто читав. Знаю, що в клубі організували голосну читку.

- Як це терпіли ваші близькі?

- Дуже тяжко. Мама страшно мучилася. Батько був такий твердий, закоренілий. Може, й благословив це, як мою покару за те, що взявся не за свої речі: «Нащо йому писати?» Я не розпитував батька, не зачитував йому окремих сторінок, не звіряв свої бачення, розуміння з його. Дружина, коли прочитала рукопис, сказала: «Будуть бити». Я відповів: «Най б'ють, але хай друкують».

- Що найважче зносилося в ті роки?

- Я був секретарем обласного відділення Спілки письменників, був у багатьох організаціях, правліннях. Після цих подій залишився хіба головою батьківського комітету в дитсадку. Найважче зносилося те, що була повна мовчанка, ізоляція. Добре зроблені матеріали не брали навіть в газету. Було так, що місяцями ніхто не озивався, не телефонував. Друзів було повно, і раптом – голій простір довкола. Після шести років замовчування я прийшов до

секретаря ЦК КПУ Маланчука і сказав: «Маю я право сподіватися на прожиття з літературної праці чи мені йти десь фізично заробляти на хліб?» Тоді мені було сказано зайти до директора видавництва «Дніпро». Згодом вийшла моя книжка, яка в ті роки стала для мене кисневою подушкою.

- Але ж Маланчук - чорна постать для нашої культури. Саме він був організатором репресій над свідомою українською інтелігенцією!

- До мене він дуже добре поставився і допоміг. Так що мені нічого не залишається, як сказати в пам'ять Маланчука «велике дякую».

- Чим ви пояснюєте таку несподівану доброту?

- Ми були ближче знайомі до того.

- Що вам допомогло вистояти?

- Моє щастя було в тому, що в роки замовчування не сидів, склавши руки, а прикладав твір до твору. Я не розслаблявся на речі, які були б написані на замовлення, на угоду. І я дякую цій своїй позиції.

- Коли у вас було більше ворогів - у часи цькування чи у часи загального визнання?

- Ворогів і друзів завжди вистачає. Усе залежить від того, наскільки людина, майстер, митець є зручним для інших. Наскільки решта думає, що їм би було простіше без цього імені.

- Нині ви вибачили усім, хто топтався по вас?

- Я вибачив усім, хто сам усвідомив, що це було не що інше, як топтання. Але й сьогодні є такі, які завтра при нагоді знову розпинали б. Вони є мізерними. Є люди з великої букви, а є повно дрібноти. З дрібними нам не по дорозі. Один з тих, хто розпинав мене на зборах за «Березневий сніг», тепер науковець УжНУ, недавно мене запитав, чи я на нього не серджуся. Я відповів: «Ні, я не сердитий, ви були просто нікчемним виконавцем». Він поморщився, наче оцту нюхнув.

- У 1969 році ви були виключені з партії за те, що не відреклися від своїх творів. Наприкінці 80-х бюро міськкому переглянуло своє рішення і ніби поновило вас у КПРС.

- Я на тому бюро не був. І коли мені дзвонили, щоби я йшов за партквитком, я цього не зробив.

- Так вас прийняли у партію?

- Не знаю. Це їхня справа. Коли б я вважав себе комуністом, то забрав би квиток. З 1969 року для мене з партією вже все ясно.

- У 1981 році в інтерв'ю Миколі Жулинському Ви сказали: «Переконався остаточно: найпрекрасніші зі всіх засад у світі – засади соціалізму. Що може бути прекрасніше за вчення про комунізм...» Це було переконання чи вимушена кон'юнктура?

- Переконання, ніякої кон'юнктури. Соціалістичні засади і нині я вважаю прекрасними.

- То ваша думка не змінилася?

- Не змінилася. І коли б говорили про те, в яку партію вступати, в соціалістичну я би вступив. Хоча для мене ніяких партій вже бути не може. Це пройдений етап.

- Але ж ви на своїй шкірі відчули всі «переваги» соціалізму!

- Соціалізм спотворили ті, хто його пропагував. Він не мав би передбачати магазини для вибраних, квартири для вибраних, санаторії для вибраних. Коли з фонду домоуправи відремонтували квартиру голові облвиконкому і потім хтось зауважив, що ви, мовляв, увесь фонд використали, той відповів: «Чтобы мы себе не сделали?!»

- Але цей лад не зробив жодну країну світу заможною і щасливою. Попри всі неймовірні варіанти соціалізму. Це радше мрія, утопія.

- Я згоден з вами. Але як ідеал – це велика справа. Що може бути прекрасніше за соціальну справедливість – безплатне навчання, лікування, пенсійні гарантії, рівність і чесність у розподілі набутого мозолями, розумом, талантом?

- Знову цитата з того ж інтерв'ю: «Я пам'ятаю розвал ЧСР у 1938–1939 роках, пам'ятаю маленьку опереткову державку Волощина». Які почуття вас охоплюють нині при цитуванні цих слів?

- Я не відчуваю себе у незручній ситуації. Хай це питання залишиться відкритим. Я не був настільки обізнаним і зорієнтованим, щоб дати правильну оцінку і тоді, коли її вже давав. Рівно ж, як не все знав і тоді, коли це відбувалося.

- Ваше особисте життя було непростим. Що в ньому переважало – втрати чи здобутки?

- Коли б я себе не реалізував як літератор (а я вважаю, що себе реалізував, інша річ – якою мірою), тоді б мені не варто було й

жити. Настільки моє життя було тяжким і складним. І найбільшим моїм здобутком є якихось десяток-півтора новел, написаних посправжньому. Не вважаю всі такими. Маю кілька повістей, яким, вірю, суджено не омертвіння з часом, а якесь життя. Я зазнав дуже багато втрат. У мене загинув син, коли йому було 20 років. Він був дуже розумним, прекрасний спортсмен, чудовий танцюрист. У ньому була моя велика надія. Другий син, Михайло, – учитель, має 43 роки, тяжко хворіє. Мусить час від часу лежати в лікарні. Донька – одружена, має дуже гарну донечку. Друга внучка також не цілком здорова. Велика жура і великий клопіт, як її вивести в люди.

- Чи не виникає думки, за що така покута?

- Очевидно, я винен... Одним із найважчих моїх випробувань у житті було будівництво хати. Я почав будуватись у такі роки, коли розумний чоловік за це вже не береться. Мені йшов 63-й рік. Будівництво ми почали у 84-му, а не завершили ще й по сьогодні. 16 книжок пішло в цю хату, громада моїх зусиль і допомога добрих людей. Це було матеріально тяжким, фізично тяжким, нервово тяжким. Ця хата взяла стільки енергії, що я міг не один твір написати. Але я мусив її будувати.

- Не шкодуєте?

- Не шкодую, бо знаю, що діти і внуки мають де жити.

- Кажуть, що Чендей збудував собі музей...

- Нічого подібного. Дай Боже, щоби тут лунав дитячий сміх, а не стояла музейна тиша. Це робилося і робиться для життя. Сподіваюсь, що тут ще справлятимуть і весілля, і поминки. Буде де сісти.

- Ви любите гарні речі. Але в багатьох творах висміювали міщанство. Не бачите тут суперечності?

- Красиве – воно завжди є красивим. Гарні твори мистецтва, гарна колекція картин, гарний посуд – це не просто речі, в які вкладаються гроші, а потреба душі. Так що в цьому я не бачу міщанства. Картини, які ви тут бачите, в основному подаровані. Але я ніколи не зловживав добротою митців. (*Колекція картин Івана Чендея справді вражає – Коцька, Яблонська, Манайло, Контратович, Кашишай, Микита, Бездзір та ін. – авт.*).

- Ваша життєва філософія?

- Мистецтво і краса. Утверджувати свій народ своїм духом, працею, розумом, мистецтвом. За всі роки, відколи живу в Ужго-

роді, у нас завжди хтось виховувався – родина чи не родина. Ми весь час старалися дати комусь вищу освіту. Я сам учився тяжко і дуже бідовав. Тому вважав просто за людський обов'язок допомогти ще комусь вийти в люди.

– Розкажіть про ваші плюси і мінуси.

– У мене дуже багато мінусів. Більше, як плюсів. Дратівлива злопам'ятність. Можу бути дріб'язковим. Належу до тих, котрі були не байдужі до гарних жінок, мали чимало захоплень.

– Ні за чим не шкодуєте?

– Багато за чим шкодую. Є доволі такого, що могло бути інакшим. Шкодую, що оженився дуже рано – у двадцять три роки. Треба було одружитися у тридцять. Слід було стати міцно на ноги, може, науковцем. Встигнути щось більше в літературі зробити. Надто тяжко нам було через бідкування. Перше ліжко, на якому ми починали наше родинне життя, було привезене аж із Хуста і принесене від вокзалу на плечах.

– Ви не згадали про плюси.

– Нездатність миритися з халтурою. Велика кривда внаслідок тих кривд, які досягають тебе несправедливо і незаслужено. Непримиренність до лицемірства, гри.

– Чи не є нелюбов до вас у довоколаітературних колах результатом ваших категоричних суджень?

– Може бути. Я не почуваю себе вельми комфортно у нашому відділенні Спілки письменників. Але я комфорту й не шукав. У нас не має літературного процесу. У нас є його видимість. Одна з наших найбільших бід, що ми не маємо на Закарпатті літературної критики.

– Ви довгі роки приятелюєте з відомим українським літературознавцем, недавнім віце-прем'єром України із гуманітарних питань Миколою Жулинським. Кажуть...

– ...що завдяки йому я піднявся так високо? (Сміється).

– Так.

– Я мав щастя, що такий науковець близько сприйняв мою творчість. Я цього не ігнорую і не недооцінюю. Навпаки, я цьому надаю великого значення і вважаю не випадковим у своїй долі. Великою мірою це було вирішальним. Але таке ж ставлення до мене було і в Григорія Корабельникова, який написав величезну

статтю (майже 20 сторінок) у «Дружбе народів» про «Птахи полишають гнізда». Завдячую своїм іміджем й Іванові Дзюбі, який написав про мене тоді, коли ніхто не писав. У канадській газеті «Життя і слово» вийшла сторінка до мого 50-річчя. Завдячую і Дончику, і Сивоконю, і Стрельбицькому. Гадаю, що автор не тільки в тому, що він створив, але і в тому, що про нього писали і хто писав. Я мав щастя, що в мене було дуже багато авторитетних оцінювачів.

- Який день був найщасливішим у вашому житті?

- Їх було багато. Очевидно, той, коли я мадярським вояком повернувся з фронту і побачив батьків. Щасливим був день, коли відбувся з'їзд Народних комітетів Закарпаття і я, як делегат, підписував Маніфест про возз'єднання з Україною. Щасливий я був, і коли побачив свого першого сина у сповитку. Прекрасними були дні, коли виходили мої книжки.

- А як у вас з почуттям гумору? Часто смієтесь?

- Частіше насміхаюся. Я більше іронічного складу. Добродушного гумору в мене може бути менше, як злого. Це не позитивне. Це те, що дратує, сердить, обурює. Що не друзів додає, а недругів.

- Знаєте, що один з місцевих письменників змалював вас сатирично у своїй книжці?

- Чув, але не читав. Якщо би йому цей твір приніс літературну славу, то я би йому руку потиснув. Таких людей треба шкодувати, а не сердитися на них.

- Про що мрієте?

- Написати роман, до якого я готувався і готуюся довгі роки. Цей роман мав би називатися «Колиска». У п'ятьох папках підготовлений матеріал для нього. Мрією моєю є, щоби вийшов двотомник. Усе готово, залишається тільки натиснути на кнопку і запустити барабани для друку.

Хочеться, щоби я ще щось встиг зробити як літератор. Але я настільки зламаний і знищений невиходом двотомника, цими родинними негараздами, що не знаю, чи ще щось зможу. А найбільша моя мрія – щоби внучка Роксоланка пішла.

- Яка зустріч у вашому житті пригадується вам і досі?

- Їх було багато. Одна з найпам'ятніших – зустріч з моєю вчителькою Йоланою Тимкович 1957 року у Словаччині. Вона вчи-

ла мене усього у трьох класах народної школи. Вийшла заміж за словака і поїхала з Дубового, коли мені було дев'ять років. Була дуже красива і чутлива, як квітка. Ніжна-ніжна. Я досі пам'ятаю, як вона погладила мене по голові, коли тато завів мене у клас, де вона перед уроком відчиняла вікна. Я мав тоді шість років, а вона – вісімнадцять. До речі, вона ще живе у Кошицях.

- Ви зберегли до неї таке світле почуття?

- Побожне. Так-от, після стількох років була дуже хвилююча зустріч. Я знав, де вона працює, а для неї це була цілковита несподіванка.

- І вона вас впізнала?

- Так. Сказала, що я був невисоким блондином. Хлопчиком я мав світле волосся.

- Ви були улюбленою дитиною вдома?

- Нас було так багато, що батьки всіх любили. Хоча від мами я відчував особливе тепло. Не було часу на те, щоби робити з когось пестунчика. Ніхто нікого не пестив – ні новими одягами, ні іменинами, ні запаленими свічками на тортах. Тому я й досі не маю ніякої шаноби до ювілеїв. Я мало не на колінах просив начальника управління культури облдержадміністрації, щоби мені дали спокій і нічого не робили до мого 75-річчя. Я був категорично проти цього ювілею.

- За що вас найчастіше критикує дружина?

- Має за що. За лінькуватість, за упереджені судження. Їй було нелегко зі мною. Вона страшно натерпілася. Марічка заслуговувала достойнішого чоловіка. Вона все в житті сприймає з більшою розсудливістю, ніж я. Я – людина вражень. Я – вибушний, людина крайностей. Можу бути і жорстоким.

- Правда, що Чендеї легко запалюються, але їй легко відходять?

- Кривду я можу пам'ятати довго.

- Ваш наймужніший вчинок у житті?

- Їх теж вистачало. Мужніми були вчинки, коли мене наводили, спрямовували на когось, а я не робив те, що хотіли пани. Багаторічний секретар обласного відділення Спілки письменників Юрко Гойда перебував у великому конфлікті з літераторами-східняками на Закарпатті. І були письменницькі збори, на яких Гойду

розпинали. Єдиним комуністом, котрий виступив і не сказав півслова злого на його адресу, виявився я. Коли він у перерві плакав, я підійшов до нього, погладив його і кажу: «Юрку, ти ж мужчина. Тримайся! Не принижуй себе». Це сприймалося як виклик і загострювало мої відносини з обкомом. То були тяжкі роки.

- Коли ви усвідомили себе українцем? Адже раніше вихувалися в русофільському дусі.

- Великою мірою це сталося завдяки літературі. Я побачив, що мова наших людей – це мова Коцюбинського, Стефаника, Франка, Шевченка. Адже до того я не читав українські твори. Зате добре знав «Мать» Горького. Велику роль відіграло повернення до народної творчості, пісні, коломийки. Я побачив, що українська культура є нашою, що це є ми. Раніше просто бракувало інформації. А тут уже була безпосередня причетність. І вона все розставила на свої місця. Це сталося не під чийсь тиском. Я сам дійшов до цього. Це відбулося мирним шляхом – через самоусвідомлення.

- Що з вами родинною сагою про Чендейв?

- Це мука моя і біль, що я вже цей роман не напишу. Я схибив, що занадто серйозно готувався і весь час вважав, що ще не готовий. А треба було сісти і писати. І воно би написалося. Для мене щасливим був той період, коли я знав, що щось зробив, щось написав, щось поклав на стіл. А нині – період терпіння і потерпань. Старість – це радість і скорбота. Радість, що ти в житті таки щось встиг зробити. А скорбота, бо ти встиг менше, ніж думав. І здається, що від тебе все дуже швидко сплинуло, втекло. Лишилася одна пиліога, яка піднялася над тим усім і осідає...

Старість показує, де на твоїй території біліється, а де зеленіє, квітне і навіть плодоносить. Назвати старість заспокійливою, такою, що підводить ризику, це мало. Вона завжди невмолимо жорстока.

- Але кажуть, що старість примиряє.

- Ні, вона пригинає...

- А щоби ви собі ще побажали ?

- Щоби я ще трохи пожив. Щоби мені пробачили мої гріхи ті, перед ким я завинив. Щоби я все-таки повернувся до білого листка паперу і ручки і ще бодай щось встиг зробити. Я належу до людей дуже вразливих. А вони завжди піддаються емоційним

настроям. Коли емоції позитивні, тоді такі люди розправляють плечі, підіймають і кличуть за собою. Але коли настрої пригнічений, то він вбиває у тобі все. Нині я під ударами долі, ударами негараздів. Але я звик, що мене або підіймає життя, або опускає до самого долу.

- Шевченко написав «І мертвим, і живим, і ненародженим...». З висоти своїх років, що б ви заповіли землякам?

- Ну, по-перше, щоби поховали мене в рідному селі на тому цвинтарі, де спочивають мій дід, батько, мати, браття, сестричка Оленка, де громадище працюютих, славних у пісні, казці, приказці дубівчан. Не хочеться вдаватися у політику, сентенції...

- А все ж таки...

- Якщо не збережемо Україну, ми вкотре відрекомендуємо себе в історії як нація нікчемна. Відколи Україна усамітнилася, ми дуже добре танцювали, співали, улюлюкали, крутили шароварами і спідницями, виголошували промови, обіцяли, брехали і крали. Таке враження, що ми належимо до дрібненьких торгашів і крадіїв. І якщо є народи, які втрачали незалежність внаслідок програних війн, то ми можемо не мати своєї держави і внаслідок того, що її розкрадуть. Це страшно. Ми – дуже ліричний, емоційний, чутливий народ. Ми гарно плачемо, гарно сміємося, гарно казки розповідаємо. Але де ж наше державобудування?! Україну треба будувати, Україну треба берегти і дбати про те, щоби Україна була Україною.

- Іване Михайловичу, дякую за відверте інтерв'ю.

- Поза цією розмовою залишилося набагато більше, ніж у неї вмістилося.

**ІВАН ЧЕНДЕЙ
У ЛИСТУВАННІ**

НІС У СВОЇЙ ДУШІ СОНЦЕ ЛЮБОВІ ДО ЛЮДЕЙ ТА УКРАЇНИ: ШТРИХИ ДО ЕПІСТОЛЯРНОГО ПОРТРЕТА ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Видатний український літературознавець С. Єфремов небезпідставно вважав, що листи, зокрема Т. Шевченка, є «органічною частиною» творчості митця, адже вони відкривають «справжню автобіографію поета, – нехай і не повну, нехай і в уривках, нехай і писану з випадкових у кожному окремому випадку мотивів і під різними настроями та з різними замірами, але таку, що ціле свідоме життя охоплює і висвітлює його принадними рисами. Історію свого життя власними словами розповідає він окремим людям і шматочками в своїх листах» [12, с. XXVIII–XXIX]. Ці доречні спостереження знаного шевченкознавця можна беззастережно припасувати й до унікальної епістолярної спадщини Івана Чендея (20.05.1922 – 29.11.2005), лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, автора відомих творів «Птахи полишають гнізда», «Калина під снігом», «Березневий сніг», «Іван», «Казка білого інею» та ін. Чендесві листи – це також «органічна частина» не лише творчості, а й многотрудного життя прозаїка: вони оприявнюють світлі, радісні, трагічні та несподівані «шматочки», пережиті письменником. Водночас листи І. Чендея та до нього творять цільну й непересічну натуру справжнього митця, у них зримо відчутний саме отой «образ часу і образ героя», про що слушно писав проф. І. Денисюк, коли йшлося про епістолярій як «літературу факту». Авторитетний літературознавець небезпідставно вважав, що загалом листи слугують цінним джерелом для ідентифікації творчої особистості людини, адже ці

документальні тексти зігріті душею та серцем автора. Найприкметнішою їх вартісною ознакою є те, іронізував дослідник, що бодай один раз, але їх все-таки хтось прочитає [8].

Є всі підстави твердити, що листи І. Чендея після їх публікації окремим виданням знайдуть свого вдячного читача, адже епістолярна «машина часу» «закарпатського короля Ліра» (Г. Корабельников) дає можливість не лише заглянути в минуле ХХ століття, не лише вдумливо переосмислити окремі факти творчої біографії митця, збагнути джерела формування його світогляду, індивідуального стилю, тощо, а й наживо зануритися в літературно-культурний процес України зламу століть.

Листи І. Чендея наповнені «живими щохвилинними деталями і переживаннями» (М. Кошобинська), вони інкрустовані «крихтами з інтелектуального столу» (Ю. Шерех) письменника, – а тут їх багато, цих «щохвилинних деталей і переживань», бо «інтелектуальний стіл» митця (особливо на сторінках, на жаль, не опублікованих і досі щоденникових записів) виявився щедрим на гірку правду, болочі роздуми про людей і літературу, про Україну та її мову, на філософські розмисли про призначення митця, зокрема його пасіонарної ролі в долі народу, про виховання майбутньої творчої еліти, на спогади про дитинство і юність. Зрештою, листи причиняють двері творчої робітні талановитого прозаїка з його непростими пошуками, сумнівами, стражданнями й розчаруваннями, але, – і це головне, – не зневірою в добро, справедливість, будучність свого народу, в людину (попри притаманні їй вади), адже життєвим девізом І. Чендея було те, аби щодня робити *«щось корисне для свого рідного народу»*.

У листах І. Чендея вражає зафіксований ним «хронометраж» творчого життя, яке фактично тривало без упину. Так, наприклад, протягом липня-серпня 1966 р. він готує до друку рукопис книги «Терен цвіте» (побачила світ у видавництві «Дніпро»), пише сценарій про дерев'яну архітектуру Закарпаття, готує до друку дві статті загальним обсягом 35 сторінок для часописів «Радянське літературознавство» та «Народна творчість та етнографія», завершує роботу над повістю-новелою «Іван», яка й самому авторові видалася *«цікавою і по формі, і по змісту, от тільки не знаю, що за доля у неї буде?»* [лист до І. Денисюка від 28 червня 1966 р.].

В одному зі своїх інтерв'ю І. Чендей влучно зауважив: «У письменника повинні бути три таланти: Перший – талант творця і живописця. Другий – талант мислителя. Третій – талант критика. Справжній письменник той, який здатен і намалювати, і оцінити, і щоб думка була» [31]. Ці три іпостасі І. Чендея, справжнього письменника, знаходять своє розкриття і в його епістолярії.

Листування І. Чендея, зосібна із чільними українськими письменниками, літературознавцями й критиками, потребує окремого дослідження, оскільки розкриває чимало маловідомих фактів про першопрочитання творів письменника та свіжі «дохвилинні» враження критиків, народжені порухами серця, а не з примусу виконання «планової теми» чи «відстеження» нових явищ поточного літературного процесу.

Коло адресатів І. Чендея присмно дивує не лише своєю кількістю й багатою пошговою географією (Україна, Росія, Білорусія, Чехія, Словаччина, Америка, Сербія та ін. країни), а й самим «іменним списком»: серед його адресатів були знані «закордонні», «всесоюзні» та «республіканські» майстри пера, літературознавці, критики, художники, кінорежисери, зокрема Г. Аврахов, М. Бажан, С. Баруздин, Ю. Бача, Д. Бедзик, В. Брюгген, Ірина Вільде, К. Волинський, О. Гончар, І. Денисюк, І. Дзюба, М. Жулинський, Любов Забашта, Р. Іваничук, Раїса Іванченко, В. Касіян, Л. Коваленко, Г. Корабельников, Д. Кремінь, П. Лінтур, Р. Лубківський, Маргарита Малиновська, А. Малишко, О. Маркуш, М. Мушинка, І. Муратов, Л. Новиченко, Б. Олійник, Д. Павличко, П. Панч, С. Параджанов, П. Перебийніс, М. Стрельбицький, Л. Теракопян, П.Тичина, Гр. Тюпюник, А. Турчинська, Р. Федорів, А. Чернишов та ін.

Перші спроби запровадити епістолярні тексти І. Чендея в літературознавчий дискурс зробили М. Жулинський, О. Козій (використано в дисертації листи І. Чендея до відомого вченого-літературознавця В. Марка), В. Марко, Г. Шевченко, А. Галас, М. Носа. З нагоди 90-річчя від дня народження І. Чендея Валентина Гончар опублікувала на сторінках газети «Слово Просвіти» 17 листів письменника до Олесея Гончара [42], а дочка Марія Чендей (у заміжжі Трепчак) – два листи до акад. М.Жулинського від 25 серпня 1981 р. Словацький науковець М. Мушинка на основі листування

з І. Чендеєм видрукував цікаві спомини зі шедрим цитуванням текстів листів на сторінках періодики Словаччини та України. Автор цих рядків оприлюднив листування І. Чендея зі знайомими ученими та критиками І. Денисюком, Л. Коваленком, К. Волинським, а також окремі листи до В. Дончика, А. Турчинської та ін. Готується до друку багата за змістом і велика за обсягом книжка «Київські стежки Івана Чендея», до якої увійде упорядковане нами листування письменника з його літературними побратимами-кизянами.

Беручи на озброєння мудру пораду Михайлини Коцюбинської, що «істинний автопортрет на епістолярному ґрунті вимальовується лише за умови вдумливого уважного читання – без абсолютизації кожного слова і кожної похвилинної реакції, зумовленої побутовою і психологічною конкретикою», а також те, що слід враховувати й об'єктивні біографічні відомості про автора, історичну обстановку, реальний психологічний клімат, тобто увесь комплекс творчого життя митця [20, с. 25], до аналізу залучалися уривки щоденникових записів І. Чендея, його інтерв'ю та літературно-критичні статті, спогади сучасників, партійні документи (копії протоколу партійних зборів про виключення письменника з лав КПРС), поточні оцінні судження критиків про окремі твори прозаїка, а також літературознавчі й мовознавчі праці про його творчість.

Пропоновані читачеві деякі спостереження над листами І. Чендея та його адресантів, які вже опубліковано або підготовлено до друку, є фактично початковим підступом щодо осмислення унікальної за своїм змістом епістолярної спадщини митця. Особливо цікавими постають діалоги письменника з літературними критиками та вченими-літературознавцями, зокрема І. Денисюком, Л. Коваленком, К. Волинським, Л. Авраховим, В. Дончиком, М. Жулинським та ін., які вже частково проаналізовано в монографії «... Зробити щось корисне для свого рідного народу»: з епістолярної спадщини Івана Чендея» та в інших публікаціях на сторінках наукових видань [14;15].

З І. Денисюком І. Чендей вперше побачився у травні 1966 р. в Ужгороді під час проведення в університеті міжвузівської конференції з питань розвитку української радянської новели. Відомо, що новелістика у творчому доробку митця посідає чільне місце,

й, зрозуміло, виступи В. Фащенко, К. Волинського, Ф. Неборячка та інших талановитих дослідників цього жанру І. Чендей слухав із неабиякою увагою. Особливо запав у пам'ять полемічний виступ натовді доцента, а згодом професора Львівського університету ім. І. Франка І. Денисюка. Невдовзі І. Чендей напише, що це був виступ не лише «науковця вельми цікавого», а й справжнього «мислителя і дослідника, людини логіки» [лист від 28 червня 1966 р.]. Огож і виникло непереборне бажання завітати з доповідачем ближче: а сталося це вже у гостинній оселі письменника на Високій, 15, де побували й інші учасники конференції. Вражений щирим і сердечним частуванням, особливо «п'яним чендейським вином», І. Денисюк 19 червня 1966 р. напише закарпатському газді листа, зміст якого остаточно упевнив його в тому, що львівський науковець «належить не тільки науці, літературознавству», а «є митцем, людиною емоційною і гарною до кінця на слові» [там само]. До речі, про свою зустріч із письменником весною 1972 р. (також першу) та його «чудодійне вино» цікаво оповідає й лауреат Шевченківської премії Д. Кремінь: «До опального письменника прийшла група студентів – молодих поетів. Іван Михайлович почастивав нас *прекрасним вином зі своїх винних запасів* [письмівка наша. – С.К.]: виноробом він був знакомитим (*а ворогом спиртного – завжди*). [...] Мало хто й здогадувався, що цими днями лагідний письменник виявив характер опришка: передав за кордон рукопис праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» [17, с. 31].

Ужгородське знайомство митця Івана Чендея з літературознавцем із душею митця Іваном Денисюком було випадковим, однак у сенсі духовному – очевидною закономірністю, адже насправді стався цілком природний контакт «споріднених душ», відбулося обопільне «приглядання» творців майбутнього унікального епістолярного діалогу. Бо саме тут, на Високій, 15, вони відчинили одне одному свої «вікна у світ», саме звідси до Львова й назад летіли епістолярні «Іванові журавлі», тексти яких вони любовно творили та з особливим нетерпінням чекали на їх з'яву. 10 березня 1982 р., майже 16 літ потому, І. Чендей зізнається: «Господи! Як давно було, коли я од Вас отримував листи! ... До листів од Вас свого часу так звикнув, що й досі смуга без листів од Вас видиться мені якимсь довгим-довгим неврожайним літом з посухою, пекучими вітрами...».

Таке твердження І. Чендея – це не вияв епістолярного етикету, вихованості та ввічливості. Свого часу згадувана уже Михайлина Коцюбинська теж зі щирим захопленням писала про І. Денисюка як автора неповторних епістолярних текстів: *«Дорогий Іване! Спасибі тобі велике за збірку, а ще більше – за листа. Війнуло мені давнім забутим духом Твоїх листів, які я завжди дуже любила. Ти правдивий майстер у тому жанрі (я б поставила Твої листи десь в одному ряду з Василевими [Стуса. – С.К.] – за духовною наснагою, а це, мабуть-таки, неабияке визнання!»* [21, лист від 21 березня 1991 року].

Варто наголосити й на тому, що епістолярний діалог між письменником і вченим народився не в кабінетній тиші, а на берегах Чорного моря, куди І. Денисюк у червні 1966 р. прибув із родиною на відпочинок. Натхнений красою Гурзуфа, *«одною з найкращих закутин Криму»*, оспіваного, як відомо, багатьма поетами, вчений, зачарований морськими пейзажами, згадав *«дуже милу, й дуже симпатичну»* родину І. Чендея, й вирішив написати листа:

«Дорогий Іване Михайловичу!

Коли лежиш отак над морем і прислухаєшся лише до його дихання (море дише, як кохані груди) [«кохана істога» виправлено на «кохані груди». – С.К.], коли сп'янілий, як од чендейського вина, від духу кипарисів і йоду, тоді все пережите й переболіле здається згладженим, як ті камінчики, що їх вицілювала одвічна хвиля... Над Чорним морем хочеться марити лише про хороше, перемріювати гарних людей і радісні моменти. Море – то кольорова музика, блакитні, рожеві, зелені півтони... Якись сонячні сни... На тому тлі я згадав Вас» [7].

Зрозуміло, що таке захопливе поетичне «цпoxвилинне» враження про море зворушило й зачарувало І. Чендея, який давно виношував мрію відпочити на теплому морі: *«Радий я, що Ви відпочиваєте в Гурзуфі, купаєтеся в морі і п'янієте од музики моря. Сам я в Чорному морі ніколи не купався, ніколи на морі не відпочивав. Життя складалося так, що всі літа (маю на увазі пору року) були зайняті працею – готував рукописи, писав, помагав дома батькам... Порався на садибі – будував, перебудовував... Якось я весь час відкладаю на потім відпочинок на теплому морі»* [лист від 28 червня 1966 р.]. У листі-відповіді І. Чендей «списав», а, точніше, «настукав» аж 4,5 сторінки машинописного тексту через один інтервал друку, що за підрахунками сучасного комп'ютера налічує 11 тисяч 982 друкарські

знаки (з відступами). До такого «бюрократичного засобу», тобто машинопису, І. Чендей вдався свідомо, самокритично визнаючи: має почерк насправду *«знервований, неспокійний і важкий для ока»*, а тому хотів *«приберегти добрі й проникливі очі»* адресата, аби їх не *«мучити своїм письмом»* [там само].

Такий обсяг першого листа І. Чендея в контексті епістолярного діалогу з І. Денисюком, на перший погляд, може видатися завеликим і нескромним. Це усвідомлював і сам його автор: *«... Бачите, як багато я Вам понаписував. По цьому вже одному не важко переконатися, що маєте до діла з балакучим кореспондентом»* [там само]. Зрозуміло, що І. Чендей не мав наміру «бавити» чи заповнювати відпочинкове «байдюкування» адресата читанням своїх епістол; та й не «кореспондентська балакучість» породила чималий текст листа: письменник, як завжди, часу мав обмаль, багато працював, про що йдеться також і в цьому листі. На щастя, такі «побоювання» І. Чендея виявилися дещо перебільшеними, адже І. Денисюк *«забіг на пошту й відібрав листа»*, збираючись подорожувати катером на скелю Карасан у пошуках араукарії, рідкісної кімнатної смереки, за якою, як любитель екзотики, вже давно полював: *«Та що там усі на світі араукарії, коли в руках лист од Вас! Я по-дитячому тішився. Довго милувався його товщиною, а потім з острахом подумав, що в середині є... мій нечитаний лист. Звичайно, то дурна думка, але вона мені стрілила. Я навіть роздер ріжок, аби переконатися, що це не так... Листа вирішив читати вже на морі. Море і небо і гори були витримані того дня в прегарних настелевих тонах, м'яких і мрійних. Так тихо і мрійно хлюпала хвиля, а повітря мало смак коктейлю. За катером летіла біла зграйка чайок. Хтось кидав їм крихти хліба, але я мало вірив у те, що й чайки живуть «не хлебом единым», а й всіляко хочуть прочитати зо мною листа від Чендея Івана, і то для них виразно його настукано на машинці. Ми читали Вашого листа з чайками, навіть Медвідь-гора, яку ми обливали, висовувала вічно занурену свою морду в солону хвилю й прислухалась, як чайки читають листи. Ваш лист, море, чайки і гори – усе творило якийсь великодний настрій»* [7].

Причина такої «балакучості» ховалася в іншому й була не менш важливою, а то й визначальною – у житті митця настали далеко не радісні дні. Вихід у світ 1965 р. роману «Птахи полишають

гнізда» спричинив Чендеївську закарпатську Голгофу: 20 березня 1966 р. на сторінках російськомовного випуску газети «Закарпатская правда» з'явилася розгромна стаття Ю. Балеги «Ступки, мятки и духовный мир Пригар» [3].

Безпідставні «локальні інтриги довкола роману», «непотрібні ані Богу, ані чорту бесіди серед примітивних окололітературних групок про якусь «антирадянськість», «націоналістичність» роману тощо», зізнавався письменник у листі до І. Денисюка, завдавали болю, а тому хотілося хоч «трішки забути про чарівний у красі і гідкий у дрібнотах провінціальний Ужгород» [лист від 28 червня 1966 р.]. Порятунком бачив у поїздках до Львова, у якому прагнув «відвести душу» у спілкуванні з друзями, зосібна й І. Денисюком, «походити львівськими вулицями, побувати в музеях!», бо завжди пири «радів кожному доброму слову людей, кожній добрій зустрічі!». Прикро було зізнаватися Чендеєві в тому, що «чомусь ... завжди більше прихильності і уваги чув до себе у Львові, в Києві та Москві, аніж дома, на Закарпатті» [там само].

У Львові 60-х років ХХ століття панувала особлива творча атмосфера, духовні обрії були високими й світлими, про що писала також і Михайлина Коцюбинська в листі до Зеновії Генік-Березовської від 20.11.1964 р.: «Я нещодавно повернулася зі Львова. На цей раз він мені якось особливо запав у душу. Стояла осінь, але ще тепла і запашна. [...] Весь Львів цвів хризантемами. І люди для душі були там... Я приїхала звідити якась світліща» [20, с. 197]. Певна річ, «злива тих добрих і щирих слів, що їх вичитав з листа», написаного з «прихильністю і великою повагою», були вкрай потрібні, адже в душі письменника закрадалися сумніви щодо потреби надалі писати взагалі: «Ваш лист був для мене великою несподіванкою. Він приніс мені радість і ще й ще раз переконав у тім, що жити варто, що варто працювати, що праця є потрібною людям. Що, врешті, я сам теж потрібний людям» [лист від 28 червня 1966 р.]. Тому твердження письменника, що цей лист був для нього «великою несподіванкою» – твердження не лише «цохвилинне», а й глибоко правдиве та пири.

І. Денисюк належав до тих людей, хто вмів жартома, добродушною іронією, несподіваним поворотом думки викликати у співбесідника довіру, розворушити душу, невимушено втягнути у своє силове поле щирості й відвертості: «Я пригадую Ваше пере-

бування на Закарпатті, – писав І. Чендей, – як щось справді радісне, пам'ятне. Листи від Вас були для мене справжнім дарунком, словом серця і мудрості, прихильності, якої сам не заслужив, котру мушу відробляти» [лист від 24 серпня 1966 р.]

Постає питання, а що ж саме найбільше зворушило І. Чендея, окрім «зливи добрих і щирих слів», «прихильності та поваги» І. Денисюка, що ж спонукало на відверту сповідь перед людиною фактично малознаною? Найперше, це те, що в особі свого адресата І. Чендей побачив гідного інтелектуального співбесідника, небайдужого не лише до краси слова, а й краси в природі, житті та мистецтві, до гармонії краси людської душі. А І. Чендей як письменник і духовно багата людина це особливо цінував. Зрозуміло, що така симпатія була взаємною. Спілкування із ужгородським письменником-вусанем залишили в пам'яті І. Денисюка також глибокий слід: «Було б надто банальним запевняти, що зустріч з Вами для мене – то безмірно милий подарунок долі. Ви те все давно мусили провідити своїм рентгенівським зором письменника, очима людини, про яку хочеться сказати Винниченковим: «Є щось більше за нас»... [7, лист від 19 червня 1966 р.]

І. Денисюк як викладач-філолог про творчість І. Чендея, розуміється, знав, але не так докладно, про що свідчить такий цікавий факт: «Покидаючи знервований Львів, ... хотів вивезти сюди (тобто, в Гурзуф. – С.К.) Ваші твори і разом з хвилию прочитати Вас *durch und durch* – до дна. Для мене, на жаль, для Вас на славу, я не знайшов ніде жодної Вашої речі. Та й тут, у Гурзуфі, продаються й деякі українські книжки, але на запитання, чи нема Чендея, продавець зробив великі очі: «Чен – дей?» І я вичитав у його очах: «Ні, китайських авторів не тримаємо!» [там само]. Для І. Денисюка дуже важило більше дізнатися про І. Чендея не лише як письменника, але, насамперед, як людину, до якої пройнявся щирою симпатією та повагою. Результати свого «соціологічного опитування», – спілкувався з тими, хто знав письменника «здалека чи зблизька», цікавився їх думкою про митця, – І. Денисюк оповів І. Чендєєві, незважаючи на те, що «... людська «молва» ... була суперечливою, як і про кожну оригінальну людину» [там само]. І далі в притаманному жартівливому стилі І. Денисюк із легкою іронією та гумором виглумачує причини таких «суперечливих» думок про митця: «Жіноцтво до Вас здебільшого неприхильне, бо Ви не завели у себе гарему (от уже кримський вплив

на спосіб мого думання), «чоловіцтво» деяке не мало слів для виразу подиву для Вас як гарної людини; дехто згадав якусь там чорну пляму, яка в моїх очах зовсім не є чорною плямою, скоріше світлою» [там само]. Він безпомилково «діагностує» головну «ваду», яку «далекі і близькі» «компатріоти й собрати по перу» не сприймали в натурі І. Чендея: «Не рахується з їхньою думкою». До речі, цей «тяжкий гріх» письменника був основним аргументом звинувачень у виступах Ю. Балеги, В. Вовчка, В. Древницького, М. Климпопока, В. Ладжця, В. Поліщука, П. Угляренка під час закритих партійних зборів Закарпатського відділення Спілки письменників України від 19 квітня 1967 р. Читання цього документа породжує почуття огиди від «дрібноти» й примітивності, нищості виступів учасників так званих закритих зборів, а водночас утверджує й глибоку повагу до розіп'ятого «компатріотами» І. Чендея, який мав мужність визнати деякі помилки та прикриті факти з особистого життя, але при цьому залишався несхитним у своїх оцінках про окремі твори ужгородських «собратів по перу». Здебільшого, його критичні оцінки творів його опонентів були справедливі: це підтвердив найбільш об'єктивний суддя – Час. Розуміючи доленосність ухвали «закритих партійних зборів» для подальшого життя, І. Чендей таки мав сміливість відверто заявити: «Ви т. Древницький – не письменник» [23, арк. 3]. Отож, чесність, яку письменник сповідував упродовж життя, учасники «закритих» зборів оцінили досить «оригінально»: його згодом виключать із лав компартії, що в ті часи прирівнювалося до повної ізоляції в суспільстві.

І. Денисюк, не минаючи «людського фактора», став таки на бік І. Чендея, а його «скаржників» побивав аргументом, на нашу гадку, слушним і неспростовним: «... відповідав, що чому ж Ви можете рахуватись з тою думкою, коли ж вона може бути й убогішою, вузьколобішою за Вашу, адже Ви як художник переросли їх. Проти цього аргументу ніхто не міг нічого сказати, бо всі, як би там не говорили й «розчаровувались», визнають, що Ви таки на закарпатській землі найкращий талант. Мені б хотілося про Вас написати книжку» [7, лист від 19 червня 1966 р.].

Листи І. Чендея до І. Денисюка та інших адресатів фіксують непросте входження письменника в літературу, розкривають джерела творчості, показують роль родини у формуванні духовного

світу митця: «Ріс я в родині дуже цікавій – бідній матеріально, зате дуже багатій духовно» [лист від 28 червня 1966 р.]. Власне ота глибинно-генетична й справжня, високої проби духовність, закладена в простій селянській багатодітній родині, давала письменникові насагу й сили вистояти «проти бурі», коли заздрісники й недруги «... за щедрість і прямоту у всьому, за безкомпромісність і так потрібну неподатливість там, де йдеться про принципи, здоровий глузд й інтереси мистецтва, платили чорною інтригою, ненавистю і підлістю дводуш-шия, дрібненькою «правдицею» і великою брехнею» [там само].

Про своїх батьків І. Чендей завжди говорив із особливим пієтетом та гордістю. В особі батька, який прожив понад 90 років, «натури міцної і крицевої», «емоційної», бачив «чоловіка з виключними природними здібностями», який «міг стати і великим оперним співаком, і знаменитим диригентом, і прекрасним письменником», але увесь його талант у тогочасних умовах зводився до того, аби «прогудувати велику сім'ю – нас дома дев'ять сестер і братів» [там само]. У цих словах звучить і гірке усвідомлення письменником неможливості реалізації людиною свого справжнього таланту, даного Богом. Сказане про батьків – це не лише слова вдячного сина, який свято беріг традиції української родини, особливо на Закарпатті; адже там діти шанобливо зверталися до батьків лише на «Ви» (навіть тоді, коли згадувалося про них в іншій розмові), а главу родини любляче називали «няньо» (до речі, перекладачі в російських текстах творів І. Чендея, подаючи відповідний коментар, залишали слово «няньо» без змін. – С.К.):

Образи своїх батьків, гідних і чесних людей, І. Чендей берегти-ме у своїй душі до скону літ. Варто наголосити на такому показовому факті: розповідь про батьків у листі від 28 червня 1966 р. до І. Денисюка він майже дослівно повторить в автобіографічній повісті «Луна блакитного овиду» (1968), а також 1990 р. в інтерв'ю «Конче скасувати цензуру» на сторінках газети «Літературна Україна» як кандидат у народні депутати України [40]; а в листі до Л. Коваленка від 21 травня 1974 р., згадуючи свій день народження, слово «Мама» І. Чендей свідомо напише з великої літери, тим самим виявляючи велику любов і глибоку пошану до найдорожчої на Землі людини. І. Чендей, як правило, завжди приїжджав улітку до батьків у Дубове на кілька днів, аби допомогти їм із сінокосами. Однак 1966

р. не зміг прибути через термінову роботу над кіносценарієм про архітектуру Закарпаття, від якої *«внутрішньо згоряв, зношувався»*. Мама, зрозуміло, сердилася: *«Але ж коли б моя мама знала, що я волів косити на страшенній спеці тупою косою біловус, псянку, що мені це легше було б і дешевше обходилось би, аніж просиджування за столом, вона на мене не сердилась би, не ремствувала б»* [лист від 24 серпня 1966 р.].

Від батьків І. Чендей узяв у дорогу життя й науку про те, що лише чесна й віддана праця може дати необхідні результати й принести душевну насолоду: *«Усе, усе, що до мене прийшло нині... результат того, що я завжди пам'ятав одне: праця, праця, праця!»*. Він ніколи не «легкарював», як кажуть на Закарпатті (навчання в Хустській гімназії, заочно закінчив Ужгородський університет, навчання на курсах газетних працівників у Харкові й Вищих дворічних літературних курсах при Літературному інституті ім. О.М. Горького), а як письменник був постійно у творчому процесі: міг *«сидіти за столом, як клятий, од раннього ранку до пізнього вечора»*. Любов до праці надавали І. Чендесві сили вистояти проти *«гніту дрібноти компатріотів»*, до яких ставився зі співчуттям, адже визнавав, що й серед них були здібні люди, однак їх *«здібність подрібнювалася і кришилася на заздрості, на всьому, що іде од лукавого і рогатого чорта, а не од інтересів в ім'я мистецтва, в ім'я духовної скарбниці народу»*. Він мудро твердив, що у цій праці *«місця достатньо усім»*, *«тут кожен потрібен»* [лист від 28 червня 1966 р.]. Якою ж актуальною видається ця думка письменника у контексті сучасності!!!

Любов до України була сутністю життя І. Чендея: для цього він не шкодував *«ані років навчання, ані сил, ані коштів, ані здоров'я, нервів зокрема»*, адже *«був завжди багатий мрією і високим почуванням ... зробити щось корисне для свого рідного народу»* [там само; вид. наше. – С.К.]. Ці слова письменника аж ніяк не пафосні, бо, наприклад, у листі-привітанні до А. Малишка з нагоди дня його народження від 14 листопада 1962 р. зізнається: *«Коли я працював уже в «Закарпатській правді», до мене потрапила хрестоматія з української літератури для X класу, видана в 1944 р. В тій хрестоматії був надрукований Ваш вірш «Україно моя». Не знаю, як хто з учнів, але сам бережу ту книжку нині, як дорого пам'ятку. Вашого вірша я читав, перечитував, вчив напам'ять, хоча уже не був школярем. Ваш вірш хвилював мене мукою України, біллю її, зраненим, повним віри в народ, в*

його силу, серцем поета. Я тоді вельми, вельми хотів бодай побачити того поета, який так хвилююче гаряче пише, який зветься Андрієм Малишком. Про того поета я думав з глибокою повагою і ніжністю...» [38]. І коли І. Чендея виключать із лав компартії і майже дев'ять років заборонятимуть друкуватися, він таки не полишав письменницький стіл навіть у такі страшні часи цькування й переслідування, бо розумів, що якби *«не міг жити і працювати для свого рідного народу»*, то був би *«найнещасливішою людиною в цілому білому світі»* [7, лист від 28 червня 1966 р.].

Необхідно наголосити й на тому дуже важливому факті, що незрадливим та надійним другом письменника у ці чорні роки була його дружина, Марія Іванівна Пекар (22.08.1922 – 04.11. 2016), яка не лише утримувала родину матеріально (працювала в школі у дві зміни), але й морально підтримувала свого «буржуазного націоналіста»: почала читати заборонену літературу й дійшла висновку, що «націоналісти – це великі патріоти», вірила, що колись «Чендея вивчатимуть у школі», а тому у хвилини його розпачу й зневіри – а це визнавав і сам письменник – твердила: «Сідай за стіл і пиши! Колись надрукують. Час усьому суддя!» [31]. Таку незламну стійкість дружина письменника перейняла, мабуть, від свого батька, знаного на всю околицю майстра-будівельника, покрівельника, якого І. Чендей поважав та шанував. Саме він стане прообразом майстра у повісті «Іванові журавлі», яка вийшла у світ з посвятою тестю Івану. Варто зазначити, що до друку готується також й унікальне листування І. Чендея з дружиною, яке охоплює 1944–1980 рр.: тут письменник постає турботливим сім'янином, люблячим батьком, «гоноровим» газдою свого обійстя на Високій.

Після виходу збірки повістей та оповідань «Березневий сніг» у 1968 р., куди ввійшла також повість «Іван», автора було піддано остракізмові, виключено з партії, що фактично, як уже згадувалося, означало заборону друку творів аж до 1975 р. Справа в тому, що «заборонителі» в героях творів І. Чендея впізнавали себе: бездуховних кар'єристів, жадібних до грошей, нищих, бездарних і некомпетентних, які в погоні за високими званнями, посадами, чинами готові відректися від рідної мови, знищити архітектурні пам'ятки, звести шкідливі заводи, вирубати правічні карпатські ліси. Байдужність до простої людини, до природи боліла І. Чендеєві. Він нама-

гався застерегти своїх сучасників від тотального руйнування віковичних морально-етичних ідеалів і традицій, яке ми спостерігаємо у наш час. Найбільша трагедія – це розумів і бачив письменник уже в роки незалежності України – полягала в тому, що ті, хто зневажив оті ідеали в часи соціалізму (в ідейні постулати якого, до речі, він щиро вірив!), морально деградував, знову опинилися на вершині державного Олімпу, стали не лише депутатами різних рівнів, а й очільниками найвищих державних структур.

Листи І. Чендея відчиняють завісу його творчої робітні, зокрема над художнім словом, неперевершеним майстром якого він був. Про «колоритність мови» митця писав свого часу ще П. Панч як автор невеличкого переднього слова «В добру путь» до збірки «Вітер з полонини» (К., 1958). До художнього слова І. Чендея ставився з побожністю, з особливою вимогливістю, оскільки був глибоко переконаний у тому, що *«легко пишеться – тяжко читається. Тяжко пишеться – легко читається»* [45, с. 80; підкр. наше. – С.К.]. Готуючи до друку рукопис збірки «Терен цвіте» (1967) обсягом понад 200 сторінок машинопису, І. Чендей не скористався практикою *«розклеювати сторінки уже написаного і виданого»*, а уважно й прискіпливо *«відредаговував себе ще і ще раз»*, бо розумів, що *«...написане вісім, п'ять років тому ... потребувало доробки, шліфування і чепурення у найкращому розумінні слова. Робота видалася для мене не легкою, виморливою»* [7, лист від 24 серпня 1966 р.]. Побачити наяву й реально відчути «виморливість» процесу *«саморедагування, шліфування й чепурення»* І. Чендея, який дуже часто *«карнав, гранував»* свої твори, аби вони були *«доладніші»*, можна на прикладі рукопису повісті «Іван», який зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України й густо помережаний правками автора [39]. Або, скажімо, як І. Чендей описує роботу над розкритикованим свого часу романом: *«Сиджу і шліфую роман «Птахи полишають гнізда» для видання в «Дніпрі» – книга є в плані, – коли раптом чорт не оженився й з книгою щось не станеться. Відкриваю для себе ціле море цікавого в роботі там, де йде слово про докладність порядку стилістичного, щодо дзвінкості мови і т.д.»* [7, лист від 25 грудня 1969 р.].

І. Чендей усвідомлював велику відповідальність митця не лише перед своїми сучасниками, а й перед майбутніми поколіннями

нями, розуміючи, що «жорстоким і непохитним у своїх судженнях буде час. Той Час, що відбиратиме з великої кількості всього щось» / [7, лист від 25 вересня 1967 р.], адже предметом «дослідження літератора є душа людини», а «проникнення у душу людини» має відкривати «щоразу нові простори» [7, лист від 6 травня 1967 р.]. Тому й не сприймав самозакоханості й самовпевненості, дріб'язковості, а його судження про твори колег-письменників були відвертими й критичними, вони ж трактували це як «зверхність». Це тривожило митця, а тому нерадісно зізнавався І. Денисюкові, що часто почувався «самотнім в Ужгороді і на Закарпатті» [7, лист від 28 червня 1966 р.]. Його побратим П. Скунець згадував: «Доводилось чути, що Іван Чендей – жорстокий до людей чоловік, тому й нажив собі ворогів. Я знаю його більше сорока років, але єдине, що приносив із його домівки, – це вболівання за літературу, за справжні таланти. Ага, ще саджанці з його прекрасного саду...» [24, с.116]. Бо й справді, чи могла бути людина жорстокою, злою, недоброю, твердячи в листі до І. Денисюка про таке: «Все таки сонце – то прекрасно! У всьому! В природі, в людях, у їх ділах! Вам бажаю у всьому до міри доци і без міри ласкавого, життєдайного сонця!» [7, лист від 28 червня 1966 р.]. Зрештою, Д. Павличко в одній із своїх віршованих поematів І. Чендєєві у його родинній книзі для гостей доречно зауважив: «Бо сонце на твоєму домі / Лишило вже вогненний слід».

У цьому контексті важливо наголосити й на тому, як І. Чендей не лише тлумачив критику, важливу складову літературного процесу загалом, але як сам ставився до критики своїх творів. Так, зокрема, І. Денисюк, прочитавши згадану вище збірку «Терен цвіте», висловив ряд зауважень і міркувань, піддав «критиці, досить гострій» оповідання «Син», яке автор вважав «основним» у цій збірці «за масштабом, за наміром проникнення, за мазками в слові та образі» [7, лист від 25 вересня 1967 р.]. Оцінка І. Денисюка не збігалася з думкою інших критиків, наприклад Г. Аврахова, автора передмови до цієї збірки, який справедливо вважав це оповідання «у творчому доробку письменника і загалом в українській малій прозі останніх літ ... найкращим» щодо потракування «вічної» теми батьків і дітей, яку митець показав «нежданим боком», повернув «до сучасних проблем», адже йдеться тут «про людяне в людині, про синівську гідність у широкому розумінні

цього слова» (це актуально звучить і нині!!!; підкр. наше. – С.К.) [1, с.12].

Цей твір до виходу збірки «Терен цвіте» вже з'являвся в пресі не раз, однак І. Чендей таки погодився з тим, що *«жоден з редакторів не робив тих, в першу чергу, редакторських зауважень»*, що їх *«вельми доречно»* зауважив І. Денисюк. Та й більшість міркувань адресата про дороге серцю письменника оповідання «Син» визнавав слухними, до того ж *«добре розумів»*, що якісь *«виправдання чи викручування»* були б виявом *«наївності, самозакоханості, самовпевненості»*. І. Чендеєві як справжньому письменникові імпонувала насамперед Денисюкова *«турбота про рівень літератури»*, його вимогливість, без якої *«не є можливою велика література»*, адже не кожному літераторові, – і він переконався у цьому на власному досвіді, – таланило на *«професійного, обізнаного, глибокого й тонкого»* знавця літератури, яким вважав І. Денисюка [7, лист від 25 вересня 1967 р.]. Підтвердженням тому є відгук-оцінка І. Чендея на статтю вченого «Поетика новели», яка побачила світ 1969 р. у десятому числі часопису «Жовтень». Вона *«вразила глибиною знання»*, письменник прочитав її *«з великим інтересом»*, *«з олівцем в руці, мав що підкреслювати, брати до роздуму та уваги собі. А значить це, що собі я відкрив через Вас чимало такого, що для мене було невідомим, і таким, яке десь жило підсвідомо, давало про себе знати, можливо, через працю перш за все більше, як порядком роздумів, узагальнень, теоретичних розмірковувань»*, бо в ній *«інтелект високо інтелігентний, збагачений, маючий справді чим поділитися і що повісти людям»* [7, лист від 25 грудня 1969 р.]. Тому й просив І. Денисюка прочитати повісті «Терен цвіте», «Птахи полишають гнізда», оскільки бажав почути думки не лише *«приємні»*, а насамперед *«довідатися, в першу чергу, що в творі не вдалося»*, бо, звісно, шанував відвертість (це був також один із життєвих принципів І. Чендея), не ображався, а тільки *«щиро дякував за зауваження»* [7, лист від 25 вересня 1967 р.].

І кардинально протилежне несприйняття рецензії О. Бойка, доцента Київського інституту культури імені О.Є. Корнійчука (нині національний університет культури і мистецтв) на рукопис книги «Кринична вода» (Ужгород, 1980), яка мала теж непросту долю її появи на світ. Видавничу рецензію, зрозуміло негативну, підготував Ю. Балега, який, як писав І. Чендей у листі до Л. Коваленка від

16 грудня 1980 р., «...був завжди напихваті при виконанні брудненьких доручень дрібних спекулянтів від партійної справи» [37]. Каменем спотикання стало оповідання «Опікунські турботи», на вилученні якого зі згаданої збірки наполягали рецензенти та компатріоти. Не погодившись із таким твердженням, І. Чендей домігся, аби рукопис надістали на рецензування до найповажнішої наукової установи, де сподівався на «кваліфіковану, серйозну рецензію з найповажнішого закладу літератури – Інституту АН УРСР. Зі мною, бач, погодились. Рецензенти з Держкомвидаву мною виключалися» [37, лист від 29 травня 1980 р.]. Однак ця «згода», як писав у листі до Л. Коваленка, виявилася фальшивою, оскільки ужгородські «видавці пошукали собі рецензента поза найавторитетнішою літературознавчою установою» [37, лист від 31 серпня 1980 р.].

Зміст рецензії О. Бойка здивував І. Чендея «примітивним, догматичним й заскоружлим» підходом опонента до оцінки твору, а тому в автора збірки «Кринична вода» взагалі закрився сумнів щодо її фаховості. Письменник міркував, що сотворив її якийсь «невіглас», адже такої «примітивщини», а тим більше затвердженої кафедрою столичного університету, він уже давно не читав. Підозра падала на «зичливу» «лапищу перевертня Килимника», під опікою якого, ймовірно, писалась ця рецензія. Він як професор столичного вишу, дивується І. Чендей, «не погребував накласти «височайшу» свою резолюцію: мовляв, на кафедрі рецензія «схвалена».

Аби з'ясувати сутність такої різко негативної характеристики О. Килимника, літературознавця та критика, професора, доктора філологічних наук, довелось звернутися до очевидця тих подій, акад. В. Дончика, головного наук. співробітника Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, рецензента рукопису «Кринична вода». На запитання, чи не занадто емоційною була характеристика О. Килимника у згаданому листі І. Чендея, мудрий Віталій Григорович, і як завжди виважений у своїх міркуваннях, відповів так: «Чендей тут не помиляється, якщо простежити всі писання Килимника 50-х років, то не були вони ані науковими, ані проукраїнськими, сьогоднішнім словом сказано, а в моментах, коли щось «викривалось чи засуджувалось», то Килимник брав у цьому активну участь. Коли ми говоримо про «знаних» на той час наставників

літератури Санова, Шлапака та ін., то Килимника теж можна туди зарахувати» [архів авт. ст., записано 05.11.2013 року після презентації книжки С. Кириченко «Люди не зі страху» (К.: Смолоскип, 2013) у київському Будинку вчителя]. Отож не випадково заголовною назвою згадуваного уже передвиборчого інтерв'ю газеті «Літературна Україна» І.Чендея, кандидата в народні депутати Верховної Ради України, стало гасло – «Конче скасувати цензуру» [40].

Такі «емоційні характеристики» рецензентів породжені не браком культури, не особливістю чендейського темпераменту, не зневагою думки критиків, а, перш за все, саме тими обставинами, які спонукали критиків до таких вчинків, усвідомлення ним їхнього «дводушья», слабодухості, лицемірства, чого категорично не сприймав письменник. Та з плином літ, як справжній Мудрець, він прощав їх. Цікавим у цьому контексті є оповідь І. Чендея в листі до Л. Коваленка від 2 червня 1977 р. про передвиборчу агітацію, пов'язану з обранням його до Ужгородської міської ради: *«Саме вчора з Петром Скунцем (довірена особа. – С.К.) побували ми на виборчій ділянці... Сидів не просто вколосаний п'яним чуттям од того, що мають обирати (надто багато літ прожито, щоб подібне вже нині могло вчаровувати і кидати в стан сп'яніння!!!), а думав над химерностями і, як росіяни кажуть, «превратностями» долі. Я слухав тут «представника» відповідних партійних і радянських органів, коли «воскурял ладан» і говорив про цноти, а мимоволі настирливо напливали моменти з екзекуції, коли здавалося мені, що вже тільки дуби не вистачає...*

Цікаво, що мої деякі побратими у вигляді Угляренка, Поліщука, Ладичця ет цетера трапили просто в незрозумілий розпач, подив, ба навіть «праведне обурення»...

Грець з ним! До чого я розмінювся на дрібниці!» [37].

Загалом «брак вимогливої професійної літературної критики», на думку І. Чендея, «заважав нормальному розвитку літературного процесу», спричинював появу «слабких, іноді навіть явно недопрацьованих, невірних, навіть халтурних» творів. Відсутність об'єктивної критики завжди була на руку «вертким і спиритним авторам», які надто плідно, «мають досить великі тиражі», пишуть «невимовливо, слабо», зате почуваються «краще тих, хто працює на совість в міру своїх сил», до того ж «надто повільно зростає у нас коло критиків, повільніше, як коло поетів, прозаїків», – так міркував І. Чендей

у листі до І. Денисюка від 25 вересня 1967 р. І це була проблема, слушно зауважував І. Чендей, не лише українська, а загалом «літературно-критичного цеху» тогочасного Союзу. Від професійного рівня того цеху, небезпідставно вважав І. Чендей, залежав подальший розвиток літератури, про що йшлося і в листі до І. Денисюка від 20 жовтня 1967 р. А на запитання Л. Коваленка (минав уже 1980 рік), коли ж, нарешті, між критиками й літераторами зникне *«вічне зло»*, І. Чендей ствердно відповів: мир настане лише тоді, коли зростатиме *«професійний рівень літератури і критики, як частини літератури, тим тісніші, мудріші, професійніші взаємини між ними й будуть. Чим більшою і авторитетнішою буде ставати когорта літературних критиків з інтересом єдино літературним, без догідництва та пристосовництва, кон'юнктури і дешевого розрахунку, тим справи підуть краще»* [37, лист від 16 грудня 1980 р.].

Цікавим у цьому аспекті є, так би мовити, «супровідний» лист І. Чендея до письменниці, відомої натовді громадської діячки Агати Турчинської від 7 січня 1956 р., надісланий разом із першою збіркою новел «Чайки летять на Схід» (Ужгород, 1955). Молодий письменник задекларував тут глибоке розуміння ним суті літературної праці, від якої, тобто суті, не відступав упродовж творчого життя: *«Люблю літературну роботу, як щось заповітне, щось таке, котре може нагадувати своїм процесом тайну жертвоприношення, підносити на крилах, викидати в розпач, вселяти віру, вселяти мабуть для того, щоб потім знову зпроневіряти»* [35]. Водночас він просив доповідчену авторку, з якою познайомився ще на початках свого літературного шляху, бути об'єктивною, вимогливою щодо оцінки першої збірки. І. Чендей уже тоді усвідомлював (і про це говорить не один раз у статтях, виступах на з'їздах письменників, в інтерв'ю і т. д.), що *«принципова критика, дружня порада може тільки допомогти, сприяти поліпшенню процесу, наснажити або й підказати знайти собі більш надійне ремесло, аніж література. Правда, у нас часто щадять, тому підводять, збивають з пантелику. Не хотів би я, щоб таке траплялося і зі мною»* [35]. І. Чендей вважав, що література та культура повинні збагачуватися всіма, *«хто тільки здатний щось робити корисне для них»*. На жаль, у реальному житті це було далеко не так, а тому й жалкував, що *«чимало змарнованих днів»* кануло в лету [7, лист від 28 червня 1966 р.].

Листи І. Чендея відкривають ще одну цікаву грань його таланту – йдеться про статті митця, опубліковані на сторінках поважних республіканських та всесоюзних часописів, які присвячені проблемам збереження фольклору, письменницької творчості, літературному доробкові побратимів.

Так, зокрема, у рубриці «Письменницькі роздуми» на сторінках журналу «Радянське літературознавство» (нині «Слово і Час») (1966. – №12) побачив світ змістовний есей І.Чендея під назвою «Від пісні і життя». У листі до К. Волинського від 27 травня 1966 р. із цього приводу він писав таке: *«Це своєрідні нотатки з практики новеліста, літератора взагалі. Може варто б уникнути подібних замовлень, але сам собі думаю ще й про таке: рано чи пізно щось таки та треба буде казати людям, як писав, що писав, чому писав, чому про те, а не про інше. Маю дуже цікаві факти, хочеться про них сказати не тому, аби відкривати себе, а тому, щоб сказати слово з свого цеху – кожен літератор, менший чи більший, досвідчений чи менш досвідчений, має свою лабораторію-робітню. Маю її і я. Чого тримати тут на замках скриньки? Не варто тим більше, коли люди просять»* [33, лист від 27.05.1966].

Ці письменницькі роздуми становлять особливий інтерес для дослідників його творчості. У них автор «розсекречує» два головні джерела своєї творчості – пісню і життя. В одному із листів до І. Денисюка І. Чендей із неабияким задоволенням зауважив, що підготував кілька видань фольклору, у якому також кохався його адресант, зокрема збірку народної сатири і гумору Закарпаття «Як чоловік підкупив відьму, а кішку вчив працювати» (Ужгород, 1966): *«...ними горджуся, цю роботу рахую не менше поважною і почесною за оригінальну творчість»* [7].

У цьому контексті слід згадати й вдумливу та багату на інформацію статтю І. Чендея «Фольклорні багатства Закарпаття», у якій автор підсумовує зроблене ученими, письменниками, краєзнавцями щодо збереження, вивчення та видання багатощої народної творчості Закарпаття, зокрема В. Гнатюком, Ф. Колесою, Г. Ігнатовичем, П. Лінтуром, М. Ясько, М. Кречком, З. Василенком, В. Піпаш-Косівським, О. Маркушем, Л. Дем'яном та ін. [41]. Письменник розповідає про талановитих закарпатських казкарів М. Голицю та А. Калина, про видання закарпатського фольклору в Києві, Ужго-

роді та Москві, про побутування на Закарпатті різних жанрів усної народної творчості (пісні, казки, балади, прислів'я та приказки, коломийки). І. Чендей розмірковує й над тим, що дослідникам та збирачам фольклору слід звернути увагу на колядки (і це в радянські-то атеїстичні часи!), на записування весільних обрядів та пісень, й особливо замовлянь та нашіптувань, які зникають із живого побуту, але вражають слухача «образністю та багатством лексики» [41, с. 66]. Твердження І. Чендея, що «Закарпаття – в буквальному розумінні цього слова – невичерпна скарбниця усної народної творчості», а тому «виникає потреба швидше і якомога найповніше зібрати усну народну творчість усіх жанрів» поки «ще живуть окремі представники села, які самі нерідко можуть стати тим джерелом, з якого фольклорист може черпнути безмірну кількість матеріалу» стало аксіоматичним [41, с. 66], адже міркування письменника про те, що «найбільше завдання, що ставить життя», – це повернути народові його багатощі фольклорні скарби у вигляді книг, актуально звучить і нині. Особливу надію у цій справі він покладав на кафедру української літератури Ужгородського університету.

Важливо наголосити й на тому, що, ведучи мову про українську народну пісню, яку «спершу приймав її так, як давало життя – разом з хлібом і повітрям, водою і сонцем», митець звертає увагу не лише на її неповторну мелодику, а розглядає більш ширше, крізь призму високої естетики, як своєрідну енциклопедію української душі. У пісні, яка супроводжувала його в будень і свято ще з материнської коліски, з народних весіль, яку чув біля корчми в Дубовому, яку співали рекрути, йдучи служити чужим володарям, саме у ній він бачив «все прекрасне, чим багатий наш великий народ – його душевні щедроти і мрію, сердечність та емоційність, крилату фантазію і жагу до прекрасного, любов до казки і вишивки, до танка і співу, невсипущу потребу духовного збагачення» [30, с. 49].

І. Чендей акцентує увагу читача й на тому, яку роль відіграла його перша вчителька Йолана Тимкович щодо усвідомлення ще школярем значущості не лише пісні, а й фольклору загалом. Саме через шпекання любові до народної творчості вона «виводила» своїх учнів «у великий і далекий простір, до сонця». Особливо пам'ятним, згадає І. Чендей, був шкільний день перед Різд-

вом. Сільські хлопчачки традиційно готувалися до цього свята, яке особливо любив І. Чендей. Йолана Тимкович «попросила, щоб поколядували. Спершу несміливо, потім просто і безпосередньо понеслася з класу колядка. І про що тільки не співалося в ній! Про зозульку на дереві високім, про зелене вино саджене, про корівки й овечки, співалося для газди і газдині, газдових синів і доньок. І в тій колядці вже нічого не було з того, що звикли рахувати суцього святим чи божим – у колядці була мрія про велику красу життя з достатком і добром, у миру і благодаті. В колядці була дума селянина» [29, с. 50]. Саме завдяки першій учительці, яка «багато говорила про народну пісню, про її багатство і красу» й «просила [...] записувати пісні», І. Чендей розпочав свою фольклористичну діяльність – збирав народні пісні, казки, коломийки. Під впливом народної творчості, власне, й почав творити сам – спочатку писав поетичні твори, а невдовзі перейшов до прози. Посіяна любов до народної творчості за шкільною партою згодом щедро заколосилася на фольклористичній ниві митця у плідній співпраці з П. Лінтуром, учителем Хустської гімназії, із яким підготує до друку «Казки зелених гір» (Ужгород, 1965), згадану вже збірку народної сатири та гумору «Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати» (Ужгород, 1966). Сам І. Чендей упорядкує збірки казок «Казки Верховини» (1960) та народних коломийок. Ці видання були високо поціновані як фольклористами, так і його земляками-закарпатцями, про що писав поет П. Скунець у рецензії «Нові видання закарпатського фольклору» [26].

«Два джерела б'ють у моєму літературному доробку – життя і фольклор», – зізнавався І. Чендей своїм читачам. Найбільш майстерно, психологічно точно правда життя відтворена в новелах письменника, тому не випадково в письменницьких роздумах він докладно оповідає про роботу саме в цьому жанрі: «Новелу люблю і глибоко шаную, бо дуже багато достоїнств у цього жанру красного письменства. Новела, як піхота (ні, не моторизована, а та, що торує стежки-доріжки по праведній землі!), що перша чує землю, перша бачить овиди, проривається оперативно і швидко, замає позиції надійно і невідступно, прокладає собі дороги скрізь і всюди дорогою ціною. Я знав напевне: перша книга моя, що має вийти у світ, буде книга новел» [29, с. 51].

Слід зазначити, що авторитетні критики, зокрема Г. Аврахов, К. Волинський, Г. Дончик, О. Бабишкін та ін., відзначали, що жанр новели «найперспективніший у розвитку Чендєєвого таланту», який у «багатій на селянську тему українській літературі [...] сказав своє слово. Те слово, яке міг сказати тільки він, його талант» [2]. Та й, зрештою, визнавав це і сам письменник, душа якого (творив романи, повісті, оповідання, кіносценарії, нариси) найбільше горнулася до новели: «Новелу, як жанр, люблю і ніколи не відмовлюся її писати», – писав у листі до К.Волинського від 26.04.1964 року.

Важливим для письменника, особливо для новеліста, є те, підкреслював І. Чендей, аби не було кон'юнктурщини, адже «процес вистигання» твору має бути спокійний, а читач повинен відчувати «ваговитість думки і почуттів автора», бо поспіх у творчості спричинює народження «недоносків, скороспілок», а такий твір рано чи пізно «приречений на смерть». У своїй праці він завжди пам'ятав слова батька, сказані на чергових колгоспних зборах: «Чесно працювати важко, але од чесно́ї праці легко на душі!» [29, с. 55; підкр. наше. – С.К.]

Міркуючи над деякими особливостями творчості новеліста-практика, І. Чендей наголошує, що робота над цим жанром – це «процес складний, у нього є своя психологія, своє життя, свої рупшійні сили», а власна його новелістична праця «іде ... од життя, завжди од спостереженого в житті факту, що, звичайно, береться на крила фантазії, домислу та вимислу; пропускається крізь збагачувальний апарат думки, обігривається емоціями, хвилюванням серця. І тут уже виступає до дії Пісня – струмені тепла, дихання, почувань. Тут виступає до дії те, без чого взагалі література художня не є можливою» [29, с. 55].

Отож, виступ І. Чендея на згадуваній вище Всеукраїнській міжвузівській конференції в Ужгороді у травні 1966 р. (були присутні й науковці з ЧССР Юрій Бача та Міхал Роман) із проблем розвитку новели був не випадковим, цілком доречним, та й місто для проведення цієї конференції обрано не випадково: тут активно діяла потужна новелістична закарпатська школа, у якій плідно працював «помітний загін новелістів» (О. Маркуш, Ф. Потушняк, М. Томчаний, Ю. Керекеш та ін.). І. Чендей зазначив, що «цей прекрасний, ваговитий і дружний жанр» починає занепадати через «зниження

вимог до жанру». Загалом високо оцінивши виступи вчених-літературознавців провідних вишів України та Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН України, особливо їх теоретичні міркування про жанрові особливості оповідання і новели та відмінності між ними, І. Чендей зізнався, що в процесі цього дискурсу «чимало передумав, що таке новела, що таке оповідання», прийшовши до висновку (тут він поділяв теоретичні розмісли І. Денисюка), що різниця між цими жанрами існує, й водночас, опираючись на власний письменницький досвід, стверджував: на відміну від новели оповідання «може народжуватися в процесі роботи за столом», творча «його температура нижча. Воно спокійніше». «Новела – твір напружений перш за все психологічно, він увесь мовби зі спалахів складений і сам є спалахом. ... Новела довго виношується, вистигає од моменту імпульсу, запліднення до появи на світ, зате порівняно дуже швидко пишеться – народжується». На підтвердження сказаного письменник оповідає історію появи найкоротшої новели «Чайки летять на Схід» – писав її всього 15 хвилин, хоча «виношував же її півгора року. Але тоді, коли я сідав писати, у мене все було готове. Я знав, відчував навіть розділові знаки. ... новела завжди глибока в переживаннях і хвилюваннях героїв, що вона майже завжди дає великий простір для творчості читача, який мусить бути співучасником новеліста...» [30, с. 16–17]. Мудрі міркування письменника можуть слугувати актуальною настановою сучасним прозаїкам, що активно працюють у жанрі так званої малої прози.

І справді, його перша книжка новел «Чайки летять на Схід» (Ужгород, 1955) виявилася знаковою у творчості прозаїка. Письменник оповідає про ті життєві факти, які лягли в основу однойменної новели – трагічні події, свідком яких був, коли у березні 1939 року Закарпатську Україну окупували чужинці. Назавжди закарбувалися в його пам'яті «захоплені вигуки запроданців, що вітали чужаків», трагічна смерть Томаша Маркуся і його побратима Візичканича, братів і сестер Логойди, поета Д. Вакарова та інших. І. Чендей докладно описує свої відвідини Закарпатського краєзнавчого музею, де в одній із вітрин під «склом лежали прострелені кулями кишенькові хустки», якими зав'язували очі батька і сина, розстріляних на березі Тиси. Після побаченого письменник потрапив у «невідступний полон», бо саме в тиші музейного залу відчув «ходу

жандармів-окупантів, бачив холодний блиск на багнетах того ранку, коли героїв вели до срати. Я бачив самих героїв – батька і сина. Безстрашних і мужніх, непохитних, як верховинські гори. Чув биття серця батька, який розумів, що коїться. Бачив і розумів, якими очима дивиться він на сина – того сина, який має загинути. Як його серце в той ранок обливалось кров'ю! [...] Тут, у залі музею, я зрозумів: новела буде написана. Саме новела, а не повість, не роман, не драма. Попштовх до творчості був таким сильним, що я вже не знав спокою» [29, с. 52]. Оці рядки І. Чендея не лише як письменника, але й батька двох синів, переповнені несусвітнім болем, чендейською «невгасаючою гостротою» та глибоким усвідомленням отої дикої несправедливості, коли батьки проводжають своїх дітей в останню путь – вони особливо трагічно сприймаються нині в контексті російсько-української війни й асоціюються зі словами тужливої лемківської пісні «Плине кача по Тисині», яка стала уже піснею-реквієм за безневинно убієнними Героями Небесної Сотні, справжнім цвітом українського нації.

Цей трагічно-оптимістичний життєвий реальний факт І. Чендей прагнув узагальнити, а його творча уява «малювала картину за картиною», «вистигали образи, карбувався лад і ритм фрази, настрою, окреслювався пейзаж»; він хотів, аби у цьому творі попри страшний сам факт смерті «в ім'я самого життя була велика перевага над смертю, було саме життя – вічне, велике». І. Чендей на найвищому баладному реєстрі прагнув оспівати тих, **«хто вмів не тільки красиво боротися, а й красиво вмерти»** [29, с. 53]. Подальший тонкий літературознавчий самоаналіз новели «Чайки летять на Схід» у згаданих «Письменницьких роздумах» вражає читача, а заодно підтверджує сказане про цю новелу П. Скунцем: це – «класика, яка не належить ні до соціалізму, ні до капіталізму. Там – крик душі. Там – правда душі. Там – перемога душі над бруталністю навколишнього світу» [27, с. 140]. Недарма літературознавець Г. Аврахов озаглавив свою передмову до збірки «Терен цвіте» влучно й вичерпно – «Майстер новели» [1].

У творі драматична розповідь про те, як жандарми до схід сонця ведуть на розстріл батька й малолітнього сина. Люблячий батько, розуміючи невідворотність трагедії, вперше в житті свідомо обманує свого сина, аби полегшити його страждання. І мені, як читачеві,

«співучасникові новеліста», хочеться звернути увагу на те, що письменник, пишучи цей твір 1953 р., не міг передбачити, що й він не порятує свого сина від трагічної смерті, яка сталася 10 січня 1968 р. І. Чендей вірив у те, що *«кожному чоловіку у книзі життя записується тоді, коли він тільки приходить на світ, а що він має у житті чинити, яке має мати рукомесло, що повинен стріти, яку, нарешті, повинен мати і смерть... Тому все приймаю, як присуд долі, як мусай»* [7, лист до І. Денисюка від 24 серпня 1966 р.]. Якщо зважити на те, що 24 серпня 1991 р., рівно через 25 років від дня написання цих епістолярних рядків, буде проголошено Акт незалежності України, то й справді, віра І. Чендея в «книгу життя» людини переходить й у віру присуду долі рідного народу, нашої багатостраждальної України.

Він визнавав, що *«життя, поза всілякими сумнівами, сильніше втрат»* [34, лист від 13 січня 1982 р.], але не міг змиритися із тими чорними рядками своєї книги життя й прийняти жорстокий присуд долі – смерть сина Мирослава. Як митець, філософ, людина І. Чендей сприймав смерть як закономірне біологічне явище, яка, *«зрозуміло, потрясає», «пробуджує переживання, яких людина ніяк не може звідати в ситуаціях, що зі смертю не пов'язані»* [там само], однак передчасна трагічно-безглузда смерть сина була явищем неприродним не лише з погляду І. Чендея-батька, але й людини, яка визнавала, що кожному записано в книзі життя, яку він *«повинен мати смерть»*. Смерть сина закарбувала на серці І. Чендея такі незагойні шрами-враження, *«котрі кожного року знову і знову предметно спричинюються до переживань, пов'язаних зі смертю»*:

«Вчора було 12 січня. Вчора минуло 14 років, як в пообідню сонячну засніжену пору (підкр. нами. – С.К.) ми з нашої хати винесли домовину з сином Мирославом, аби похоронити його на ужгородському цвинтарі...

Все-все пам'ятається до малих дрібниць; все-все знову переживається і перебідовується зі сльозами, з невгасаючою гостротою, хоч і літ сплигло відтоді чимало вже, і життя нагортало випробування нові, дарувало, звісно, і радості...

І знову я про те, що Життя сильніше Смерті», – так писав І. Чендей 13 січня 1982 р. у листі до М. Жулинського.

Ці рядки вражають не лише великою силою духу І. Чендея, а й тим, що справді-бо, – як писав у листі до Л. Коваленка від 21

травня 1974 р., – йому, *«маєвому, Доля ласкаво прописала щедро «по-майтися», тим самим гартуючи не лише його сильний характер, а й фізично. В наведеному уривкові з листа до М. Жулинського ми свідомо підкреслили слова «сонячна засніжена пора», у яких дивовижно відбито всю глибину непоправної трагедії І. Чендея як людини, митця, філософа. Невимірна трагедійність посилюється тим, що письменник дуже любив Сонце не лише як джерело життєдайного світла, радості, тепла в природі, але й як символ чистоти і світла у людських взаєминах, про що згадувалось вище. Про це свідчать також й афоризми І. Чендея, дбайливо упорядковані його дочкою Марією Трещак й опатно видані ужгородським видавництвом «Ліра» [44]. До того ж, Зима як явище природи була улюбленою порою року І. Чендея, і виринала в спогадах як **Зима-Царівна**: «Здається, таки настає Зима. Зима-Царівна, біла і чиста для думи справді очищеної від дріботи в буденні... Я зиму люблю якось по-особливому, радію їй по-дитячому, вона ж бо переносить мене мимовільно в моє дитинство оте, коли я сидів на печі нашої верховинської хати хлопчиком й дивився, як лапато і рясно лягає на землю сніг після кружляння в повітрі величавого і спокійного-спокійного...» [лист Л. Коваленка від 15 грудня 1977 р.]. І якраз у таку **«сонячну засніжену пору»** – у пам'яті І. Чендея-письменника навіки закарбувалася саме така пейзажна картина – з його *«хати винесли домовину з сином Мирославом»*, яка спокійно та тихо лягла у світло-сонячну засніжену землю. І ця трагедійність настільки потужна за своєю абсурдністю, що пережити її міг лише такий наддивовижу сильний характер, яким Доля наділила І. Чендея-людину і творця. Міркуючи над цими вічними філософськими категоріями – Життя і Смерть, – він заявить: *«Є одне, що мене переконало, утвердило в думці: великі потрясіння душевного, сердечного характеру поглиблюють розуміння життя, смислу існування, взаємин з людьми з натур чутливих, емоційних, здатних оцінювати і проймаються. Мені здається, що чутливі і вразливі після потрясінь стають якісно іншими – ще більш вразливими і чутливими. Відбувається певне оголення нервів для сприймання. Подібне болить...»* [лист до М. Жулинського від 2 квітня 1982 р.]. Ця трагедія родини Чендея щирим болем та співчуттям обізвалася в серцях багатьох його друзів із усього світу, про що свідчать численні листи та телеграми, які надійшли в Ужгород на Високу, 15.*

І. Чендей, незважаючи на свою вольову вдачу, страждав і сумнівався, критично споглядав свою творчість, не завжди був задоволений зробленим, інколи ремствував, звісно, потребував теплового слова й підтримки, особливо тоді, коли критика несправедливо оцінювала його твори. Отож, І. Чендей особливо дорожив людською щирістю. І коли «доморощені критики» очорнювали його твір «Птахи полишають гнізда», то стаття московського критика Г. Корабельникова «Король Лир Верховини» в журналі «Дружба народів» [19] подарувала особливу радість, якою сонячно ділився з І. Денисюком, прохаючи його прочитати цю статтю. Розрада І. Денисюка була на часі: його листи *«розвіяли якісь сумніви і негоди, прогнали мряки, і в мене на серці стало веселіше, краще, легше. А так уже якось дивно людина створена на цей світ: нерідко усе їй здається не тим і не таким, не знає, на кого сердитися, ремствувати, де шукати розради. Та тільки крихтою тепла віїне на неї, трішки промінця блисне, як уже все гаразд, усе добре. І вона мовби на крилах, повна нової снаги, радості»* [лист від 9 листопада 1966 р.]. Львівський доцент також високо оцінив твір І. Чендея «Чарівне видноколо» й надіслав автору *«прекрасного листа ... Той лист був для мене цілющим бальзамом, добрим помічником і такою сердечною підтримкою! Як Ви вмієте писати листи, яка у Вас добра і щедра рука! Та коли я ще знаю Вас, як людину з витонченим смаком, з високими вимогами і великим знанням літературної справи взагалі, то похвала од вас мене піднімає на сьоме небо! Як це багато, який це високий горизонт! От тільки б не заважали нам працювати!»* [лист від 6 травня 1967 р.].

І. Чендей всім серцем любив рідне Закарпаття, його боліло те, що воно *«мало багатьох талановитих, мудрих»* людей, але через важке історичне минуле краю ті обдаровані люди не змогли себе сповна реалізувати, про що писав у листі до М. Жулинського від 23.12.1981 р. А коли на ниві літератури, мистецтва з'являлися вартісні твори, то І. Чендей тому щиро радів. Так, наприклад, у листі до Любові Забашти від 2 червня 1981 р. не без гордості писав: *«Найпримітніше у нас – поезія Скунця, сам Скунець-поет. Талант ласки Божої, добра пригорця мудрості і дотепності, серце чисте і пряме. Закарпаття віки чекало, аби мати собі такого поета. Нарешті дочекалося. Поета я цього люблю і глибоко шаную»* [36]. У цьому ж листі він із болем напише, що *«Закарпаття сильно посіріло, зниділо, зблякло»*,

бо «по колишній школі закарпатської новели (Маркуш, Лука Дем'ян, Потушняк, Томчаний, Фенич, Сливка, Ворон) ледве що залишилося», адже в літературу «пішов молодий літератор з амбіціями, гонором, самовпевненістю, метушливістю» [там само]. Правда, й на тлі такого поточного невизначеного літературного буття І. Чендей зумів виокремити непересічні поетичні таланти П. Мідянки й Д. Кременія, яким небезпідставно пророкував щасливу літературну долю, що «провидів своїм рентгенівським зором письменника» (І. Денисюк) (нині вони лауреати Національної премії імені Тараса Шевченка).

Уболіванням за долю літератури рідною краю перейняті рядки листа до Л. Коваленка від 2 червня 1977 р., у якому з гіркотою та розчаруванням І. Чендей пише про те, що місцева «літературна ланка» «змізерніла, зміліла» через «відсутність цілого ряду літераторів достойних і гарних», а творчість багатьох молодих «якась поверхова, невимоглива» й відповідно не може бути достойним «еквівалентом» щодо творчості тих закарпатських митців слова, що «їх забрала смерть», а тому всюди «бідність, бідність, бідність». Малася на увазі творчість О. Маркуша, Ф. Потушняка, В. Гренджі-Донського, Луки Дем'яна, М. Томчання.

Чи були насправді міркування І. Чендея надмір такими песимістичними й критичними? Відповідь на це запитання дає сам письменник у листі до того ж Л. Коваленка від 17 грудня 1977 р., у якому з іронією та гумором описує «ключові моменти» підготовки закарпатських письменників до «так званого творчого звіту» в Москві, організованого СП СРСР: «... ідемо майже-майже з порожніми руками. Нічого такого не вийшло за останні роки, що варте було б уваги не тільки у співвіднесенні наших творів на Закарпатті з творами кращими в Союзі, а навіть в республіці. Хоч, гріха тайти годі, книжок з-під пера літераторів із Закарпаття виходить не так і мало». Головним питанням для «партайгеноссе Поліщука» (очільника закарпатського відділення СПУ) та інших делегатів, окрім адресанта, яке «обмірковувалося довго», було те, «як би добути від одного з живописців для гостинця СП СРСР», а також «карафок» «для пригощання господарів у столиці» відомим високоякісним закарпатським вином. Перед письменниками було поставлено відповідальне завдання, «аби кожен у руці мав до чемоданчика ще й «характерну в умовах Закарпаття карафку з вином». Як жартував І. Чендей, до

Москви вони поїхали (яка чудова ілюстрація радянського способу життя, у тому числі й у сфері літератури та культури!) «не з книжками, а з корчажками», так закарпатці називають «обилетену містку пляшку-бутлю».

З особливим боєм говорив І. Чендей і «про потік сірjатини в нашої літератури», про взаємозв'язки літератури та фольклору, оскільки небезпідставно вважав, що «письменницька увага до фольклорних скарбів нашого народу» має бути ще більшою, адже серед українських пісень і казок є «шедеври...», що можуть достойно збагатити світову культуру». Він як автор кіносценарію «Тіні забутих предків» дав високу оцінку самому фільмові, зокрема відзначив велику роботу режисера-вірменина С. Параджанова (той бував не раз у його оселі на Високій), оператора Ю. Ільєнка, закарпатського художника Ф. Манайла, талановиту музику М. Скорика, блискучого графіка Г. Якутовича, редакторську роботу письменника О. Сизоненка. Невдовзі цей фільм визнають шкідливим і фактично заборонять, а ім'я І. Чендея, автора сценарію всесвітньовідомого фільму, й до тепер, на жаль, залишається малознаним у кінокритиці.

Функціонування у видавничій практиці так званих «закритих рецензій», на думку письменника, також негативно позначалося на роботі літературних редакторів і долі твору, бо редактори «часто-густо більше турбуються грамотністю рукопису (це входить в елементарні обов'язки самого автора!), стежать, як би там не проскочило чогось такого, що потім призводило б до звинувачень політичного характеру, менше ж думають про композицію твору, про логіку у розвитку подій, про логіку характеру тощо». Отож, І. Чендей щиро радів появі у 70-х роках ХХ ст. «цілого загону» «справді цікавих, оригінальних, мудрих, безкомпромісних поціновувачів літературних явищ», серед яких виокремлює В. Брюховецького, М. Жулинського, М. Ільницького, В. Панченка, М. Слабошпицького, М. Славинського, М. Стрельбицького, Ладу Федоровську. З їх приходом у літературу, небезпідставно зауважує письменник, «справи ідуть до кращого, якісно вищого» рівня в царині літературної критики. Як бачимо, прозорливість І. Чендея щодо фаховості й принциповості названого вище грона молодих критиків була очевидною, адже до них прислухалися, їхні виступи на шпальтах української та всесо-

юзної періодики позитивно впливали на розвиток тогочасної літератури. Зрештою, на їхню авторитетну думку зважають і понині не лише ветерани літературної ниви, а також і молода генерація українських письменників.

У цьому контексті варто згадати схвальну видавничу рецензію К. Волинського на рукопис збірки І. Чендея «Казка білого інею» від 15 березня 1978 р., яка побачила світ в ужгородському видавництві «Карпати» 1979 р. Цю повість авторитетний критик назвав серед кращих надбань так званого «почвеннического» «стилістично-змістового напрямку» у тогочасній літературі. Адже ці автори, зокрема В. Распутін, А. Белов, В. Шукшин, В. Астаф'єв, Є. Носов – у російській літературі, М. Стельмах, Г. Тюпюнник, Гр. Тюпюнник, Є. Гуцало, О. Сизоненко, М. Томчаний – в українській, прагнули, зазначає дослідник, «розкрити першоджерела, першовитоки духовності та моральності» [5, арк. 1]. Вірність тому напрямку, наголошує критик, зберігає й І. Чендей, який «по-своєму розробляючи, осмислюючи та відображаючи його проблематику в її, так би мовити, сьогоднішньому переломленні (баченні, розумінні)» [5, арк. 2]. К. Волинський звертає тут увагу на повість «Терен цвіте» та роман «Птахи полишають гнізда», у яких глибоке «художньо-філософське осмислення тематично-проблемної полоси, пов'язаної з народними першоджерелами і коріннями духовності і моральності, пов'язаної з дослідженням народного характеру» [5, арк. 2-3]. Цю лінію письменник продовжує також у повісті «Казка білого інею», яка, на переконання К. Волинського, «написана талановито. Образ Матері – верховинки Василини – виписано справді вражаюче. Під пером письменника цей образ, з одного боку, набуває великої сили узагальнення, постає як типовий народний характер. [...] Нарешті, постає тут і вельми цікава паралель Мати – Земля, котрі дають життя всьому живому, зігравають його своєю безмірною добротою, теплом свого серця...» [5, арк. 3]. Таке проникливе і вдумливе прочитання цього твору в контексті тогочасної літератури навело К. Волинського на цілком справедливу й слушну думку, що «після «Материнського поля» Ч. Айтматова ми ще не мали з такою мистецькою силою виписаного образу Матері, котрий дав оце Чендей у своїй повісті» [5, арк. 3].

Такої ж високої думки про ці твори І. Чендея був і Д. Павличко. В одному із листів від 09.01.1983 р. із нагоди виходу двотомника творів І. Чендея з ґрунтовною передмовою М. Жулинського Д. Павличко справедливо зауважив: «Жулинський дуже добре вхопив деякі аспекти цієї теми. Взагалі його передмова мені сподобалася. Одначе, про тебе як про оригінального художника, тобто про стиль твого письма (і про те, як той стиль розвивався), сказано дуже мало. Добре, що він, хоч і загальниково, порівнює тебе з Распутіним, але недоречно писати таку «думку», що ти нагадуєш Гончара, і Гуцала, і Мушкетика і т.д. Що це значить, що до твоєї «Лиски» «пам'ять долучає» «Сіроманця» М. Вінграновського і т.д. Отже, винаходили велосипед, коли вони вже були винайдені. Йдеться про певне першенство твоє у дуже важливих тематичних колах нашої літератури. Мені здається, що основний критерій, який міг би допомогти збагнути значення твоєї прози для розвитку українського письменства лежить у тому, що ти моральні закони нового суспільства соціалістичного співставив з моральними законами життя верховинського селянства (трудового, розуміється)» [родин. архів І.Чендея]. До речі, як згадує письменник П. Перебийніс, колишній головний редактор видавництва «Дніпро», що із найвищих «пагорбів», тобто ЦК Компартії України та КДБ, надійшла таємна команда не видавати твори «цього українського буржуазного націоналіста» у двох томах, запланованих на 1980 рік.

І. Чендей переймався не лише проблемами духовного життя на Закарпатті, але й екологічними. Про злочинну недбалість у ставленні до природи Карпат, про свідоме нищення компатріотами унікальних пам'ятників культури Закарпаття І. Чендей з боєм говоритиме на V з'їзді письменників України в листопаді 1966 р. [28]. В одному із листів він мистецьки-зачаровано описує враження від подорожі у чеські Татри: *«Був у Татрах і виніс звідти досить цікаве враження. Татри – гори, що вражають величчю, впливають перш за все на розум, спонукають до думання. Карпати мають в собі велику силу, що понукає до почуттів, хилить до лірики. І коли я був би молодим, мав податися у весільну подорож, я вибрав би для цього тільки Карпати – ніжні і ліричні, гори – не гори, а пісня. От шкода тільки, що на них було напуцено за останні двадцять літ таку силу*

силенну лих і бід, починаючи од перевиконання планів, бензонил і тракторів, до буреломів і сніголомів» [лист до І. Денисюка від 5 вересня 1967 р.]. А в листі до І. Денисюка від 21 березня 1967 р. І. Чендей досить скупо напише про «багато дрібних прикростей», які випали на його долю після виступу на V з'їзді письменників.

Зі звітною доповіддю «Українська радянська література напередодні великого п'ятдесятиріччя» виступив О. Гончар, який, до речі, серед різноманіття тогочасної прози виокремив «соціально-психологічний роман-дослідження» І. Чендея «Птахи полишають гнізда». В обговоренні доповіді взяв участь й І. Чендей. Як засвідчує опублікований стенографічний звіт про роботу з'їзду, закарпатський письменник торкнувся «проблемного питання збереження й охорони дорогоцінних пам'яток минулого, культури та історії нашого народу». Він відверто говорив про злочинну недбалість у ставленні до природи Карпат, про свідоме нищення компатріотами унікальних пам'яток культури Закарпаття. На підтвердження сказаного, оратор згадав про перебування на Закарпатті в червні 1964 р. після всесвітнього Шевченківського форуму в Києві директора кубинського Інституту етнографії та фольклору, поета, перекладача Т. Шевченка Самуеля Родрігеса Фейхоо, якого І. Чендей супроводжував під час поїздки у рідному краї. Наприклад, старовинну церкву було порубано на дрова, у що не міг повірити С. Фейхоо. На кубинського гостя колосальне враження справила й «старовинна церква у стилі закарпатської готики», як «пам'ятник таланту народних великих майстрів», як «витвір високого мистецтва», збудована кілька століть тому в с. Стеблівка на Хустщині. І. Чендей із боєм говорив, що «наш друг Самуель дивився на цю церкву ... і не міг надивуватися красі. Та він сокрушався, а чого цей пам'ятник у такому поганому стані щодо його збереження. А потім відбулася розмова нашого гостя і друга з представниками обкому партії, облвиконкому, з літераторами, художниками і журналістами. І коли його спитали про враження від дороги по Закарпаттю, він не знаходив слів для захоплення і красою природи, і нашою піснею, і мовою, і селами» [28, с. 208]. До речі, про своє перебування в Україні, зокрема на Закарпатті, С. Фейхоо полишив цікаві спогади «Viaje a la Union Sovietica» («Поїздка в Радянський Союз»), які опублікував на сторінках ві-

домого іспаномовного журналу «Islas» (1967. – №9). Там, зокрема, вміщено фотографії, на яких зафіксовано пам'ятки закарпатської дерев'яної архітектури, а також групове фото з І. Чендеєм.

Однак, заокеанський гість, нехай і дружньої до Радянського Союзу держави, сказав і про таке: «Справжній друг не тільки той, хто стелить добрими словами-квітками, але й той, хто говорить всю правду, нехай і гірку. Я готовий вам що правду сказати. Мені було боляче, коли я бачив, у якому поганому стані у вас пам'ятник архітектури, витвір народного мистецтва в селі, де ми побували. Знаю, що у вас карають за браконьєрське знищення ведмеда, що ведмеді у вас під охороною, та чому у вас так легко можуть псуватися витвори майстрів мистецтва, пам'ятники минулого? Через якийсь час я до вас знову приїду. Гадаю, що до того часу пам'ятник архітектури в Стебліві буде приведений у належний стан, а коли ні – залишуся у вас його ремонтувати. Думаю, що на це буду мати право, бо справжній пам'ятник мистецтва належить не тільки тому народу, який його створив, він належить і іншим народам, є інтернаціональним» [28, с. 208].

Процитовані І. Чендеєм слова Самуеля Родрігеса Фейхоо, що зазначено в стенограмі з'їзду, зал зустрів оплесками. Однак, у рідному Ужгороді ці «оплески», зрозуміло, було сприйнято по-іншому. Відомо, що згодом за цей відважний і мужній виступ ужгородські компатріоти піддадуть письменника гонінням і приниженням, виключать із партії, а на сторінках преси з'явиться «ціла черідка публікацій [...] розносного характеру», про що з гіркою писав у листах до О. Гончара.

Облвиконкомівські, обкомівські чинуші та інші місцеві компатріоти не змогли пробачити І. Чендеєві такого «нахабства» та ще й підкріпленого не лише враженнями Самуеля Родрігеса Фейхоо, а й виступом російського письменника Л. Леонова, автора роману «Русский лес», на сторінках «Литературной газеты» про ганебне поведіння з пам'ятками культури на Закарпатті. Відомий як поборник охорони природи та культури Л. Леонов піддав різкій критиці варварське знищення старовинної дерев'яної церкви, унікальної пам'ятки архітектури, – «церква була порубана на дрова». Після цього, другого, аргументу про «охорону» на Закарпатті народних надбань та пам'яток архітектури, відчайдушний виступ

письменника зал вітав уже **«бурхливими оплесками»**, що зафіксовано в стенограмі роботи з'їзду (підкр. наше. – С. К.).

Треба сказати й про те, що й О. Гончар у звітній доповіді також згадав про недавнє своє перебування в Москві та зустріч там із Л. Леоновим, який оповів фантастичну історію про «цікавий сувенір», присланий сибіряками: з Томська чи Омська Товариство охорони природи прислало Л. Леонову «шмат карпатського бука. У поясненні було сказано, що цей бук там, у Сибіру, якийсь місцевий заводик, що робить колеса чи спиці в колеса, видає своїм робітникам на дрова, несе, так би мовити, людям тепло. Довго міркували ми: хто ж це додумався рубати й відправляти з Карпат аж он куди і там серед тайги видавати на дрова цю найціннішу породу дерева, яку наші сусіди поляки й чехи так бережуть. Щоб додуматися до такого, генієм треба бути». О. Гончар наголошував, що всіляко «одобрювана» керівними державними органами тенденція «перетворювати, поліпшувати» є загрозливою, адже бездумна «службістська запопадливість» у кінцевому підсумку спричинить екологічне лихо (слухність застережень письменника підтверджує Чорнобильська трагедія) [6].

Виступ І. Чендея на V з'їзді письменників України захоплює, адже його не зупинила (зрозуміло, замовлена) згадувана уже стаття «домашнього примітива у судженнях про мистецтво», доцента Ужгородського університету Ю. Балеги, про що писав у листі до К. Волинського від 27.05.1966 р. Недруги били якнайболочіше, адже в цій газеті письменник працював із березня 1945 р. до 1955 р., тут він відточував своє слово як письменник, публіцист, зростав як журналіст, опублікував на її сторінках чимало нарисів, статей та художніх творів; та й не випадково вони обрали саме недільний номер (для закарпатців – це святочний день). Як справедливо зазначив М. Жулинський, що в цій статті Ю. Балеги «...убогий, непрофесійний аналіз твору переплівся з іронічним глузуванням над величним світом звичаїв і традицій рідного люду» [11, с. 5].

Цей підступний удар І. Чендей прийняв гідно, до свого кривдника поставився навіть зі співчуттям: *«Людина він молода, а прьоть надто по-стариковськи, заскорузло і застигло. А може штовхне ліктями здорового глузду і вирветься з шкарлупи застиглих уявлень... Уявлень, що не понукають до творчого мислення»*. Зрештою, у «стариков-

ській заскорузлості» рецензента могли переконатися й учасники конференції з проблем новели, бо, як писав І. Чендей у листі до К. Волинського від 27.05.1966 р., він «не блєснув ані оригінальністю суджень, ані цікавістю думки» [33].

Із плином літ, коли вже повіяли інші вітри, Ю. Балега, – збулося пророцтво І. Чендея! – таки «вирвався з шкарлупи застиглих уявлень» й «підптовхнутий ліктями здорового глузду» пристав до гурту патріотично налаштованої інтелігенції, зокрема повів активну боротьбу (і цілком справедливо!) проти так званого «русинства» та його керманічів. Зокрема, як не парадоксально це звучить, але саме Ю. Балега став на захист честі уже покійного І. Чендея, про якого П. Годьмаш та інші «русинські керманічі» розпускали брехливі вигадки. Гідну відсіч різним інсинуаціям про І. Чендея дав його побратим поет П. Скунець у статті «Не плачте, Маріє Іванівно!» [25], а також вдова письменника та її діти. Як зізнався Ю. Балега, що «брехня довго гуляла б сторінками преси, коли б пасквіль Годьмаша не потрапив до рук родини покійного письменника. Мені писати про це нелегко, бо й **сам відчуваю великий гріх перед пам'яттю Чендея** (підкр. моє. – С.К.) за не завжди толерантне ставлення в радянський час до митця й його творів, однак совість каже: не мовчи. Тим паче, що спільну мову з Чендеєм ми таки знайшли й разом боролись за Українську державу, її незалежність» [4, с. 243].

Каяття (не ритуал, а стан душі!) за приписами різних морально-духовних учень, якщо воно щире й усвідомлене, явище природне й закономірне. Зрештою, воно потрібне не стільки адресатові, як адресантові, бо в даному випадку йдеться про те, що чесність і глибока порядність І. Чендея, а саме цим визначальним духовним концептам письменник не зраджував упродовж життя, таки розбудили совість Ю. Балеги, хай навіть після смерті письменника. Необхідно сказати й про те, що свою ж совість, як найвищу ознаку людської моральності, взяту в надійний спадок від батьків, І. Чендей ніколи не «заганяв» в ідеологічні рамці певної доби, не прикрашав «радянськими» чи «незалежно-державними» барвами, вона у нього просто була, вона вела його чесно по життю, нелегкому й страдницькому, що визнає й сам «кривдник» Ю. Балега.

Листи І. Чендея до І. Денисюка, О. Гончара, Л. Коваленка, М. Мушинки, К. Волинського, А. Турчинської та ін. дають підстави стверджувати, що покаяння Ю. Балеги не розчулили б мудрого І. Чендея – він великодушно, знову ж таки за батьковою наукою, похристиянськи, прощав своїх недругів. Важко повірити, що зі своїм довголітнім кривдником міг би знайти «спільну мову» у питаннях патріотично-державницьких. Справа в тому, що совість І. Чендея завжди випромінювала щирі любов до України навіть тоді, коли це вважалося проявом так званого «українського буржуазного націоналізму». Так, наприклад, даруючи «биту» у пресі компатріотами книжку «Березневий сніг» архіву-музею літератури України (а наближалися сумні часи, все щільно ідеологічно «зачишалося»!), письменник писав: *«Архіву-музею літератури з думкою про те, аби наше слово-пісня йшло по світу великому і вічність стверджувала силу духа нації української (підкр. моє. – С.К) і з побажанням успіху в роботі ентузіастам цього прекрасного закладу культури. Ужгород, 27/V, 1969 р.»*.

Зі знаним українським науковцем, критиком Леонідом Миколайовичем Коваленком (28.02.1922–10.07.1983), мужньою й шляхетною людиною, І. Чендей, як свідчать листи, спілкувався залюбки. Незважаючи на те, що за віком вони були ровесники й неодноразово, як згадує донька Л. Коваленка Оксана, зустрічалися в Києві та Ужгороді, І. Чендей шанобливо звертався до свого адресата етикетною формулою на «Ви», чим засвідчував справді глибоку повагу до авторитетного й тонкого знавця літератури та чесної, справедливої, об'єктивної людини. Л. Коваленко гідно пройшов фронт другої світової війни, був двічі тяжко поранений, але зберіг чистоту людської душі, не мирився з «хамми, бюрократами, спекулянтами від ідеології», зневажав «самозадоволених і безсердечних кар'єристів». Він мав мужність відверто, почасти гостро й різко, говорити про «досягнення» комуністичної радянської системи, при тому заявляв (хоча прикро й тяжко доводилось це визнавати), що роки війни були для нього «справжнім життям, а все, що після неї, – тимчасове, не справжнє» [16, с. 17]. Як бачимо, історія має здатність повторюватися, про що свідчать такі ж думки нинішніх учасників російсько-української війни.

У літературних колах Л. Коваленка поважали й шанували за нехитність, принциповість та вимогливість. Так, наприклад, у

1962 р., як згадує С. Кириченко у спогадах «Люди не зі страху» (тут майстерно обіграно назву роману Р. Андріяшика!), партійна верхівка, незважаючи на фронтові заслуги Л. Коваленка, організувала його провал під час проходження чергового переобрання на посаду наукового співробітника Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР. Справа в тому, що на одному із зібрань у Будинку літераторів Л. Коваленко заявив: *«Нами досі керують люди, у яких на руках кров українських письменників!»*. Тут почувся *«вигук із залу: «А прізвище назвати можете?»*. – *Можу. Директор Інституту літератури Микола Шамота»*. У залі мертва тиша. Шок. Льоня працює в інституті, за тиждень у нього конкурс. І котять вірні шамотинці проти Коваленка чорні кулі. Микола Захарович [Шамота. – С.К.] показує Льоні перед урною свій бюлетень: *«Я вас не викреслив»*. Президія АН скасувала провальний для Коваленка результат. Фронтвик з важким пораненням звільненню не підлягав» [13, с.178].

На момент виходу роману Р. Андріяшика «Люди зі страху» Л. Коваленко та І. Чендей не листувалися і близько ще не зазіналися, про що свідчить лист останнього від 31 серпня 1980 р. Отож, дивує незалежно-спільна просторово-часова суголосність їхніх думок (майже ідентичних) щодо поцінування цього твору. Водночас ця близькість, – моральна, фахова, ідейна й ідеологічна, – була власне тим містком, що незабаром єднатиме науково-творчі, людські та епістолярні путі-дороги київського академічного літературознавця й ужгородського письменника: *«Радий, що в житті пізнав Вас і мав щастя з Вами спілкуватися. Певно, є багато спільного, що єднає до купи нас з Вами. В характерах, зокрема»,* – щиро зізнавався І. Чендей Л. Коваленкові в листі до нього від 3 червня 1972 р.

Друге «відкриття» І. Чендеєм неординарної постаті Л. Коваленка припадає на 1972 р., іменованого національно свідомими українськими інтелігентами «чорним роком», коли Україною прокотилися друга хвиля арештів. На одному із зібрань (письменицькому, а чи науковому) Л. Коваленко виступав із-за трибуни, а присутній у залі І. Чендей уважно *«спостерігав і стежив»* за промовцем. У блискучому виступі мужнього літературознавця *«захоплювала і чарувала»* *«незвичайна щирість, безкомпромісність, прямота і схвильованість»* оратора, – писав І. Чендей у листі до київського побратима від 3 червня 1972 р.

У листі до Л. Коваленка від 15 грудня 1977 р. І. Чендей із тяжкою душею пише про той чорний період свого життя, коли за ідейну «неблагонадійність», як уже згадувалося, його виключили з лав комуністичної партії й прирекли на довгу мовчанку, фактично витіснивши з літературного процесу. *«Протягом багатьох літ, – скаржився І. Чендей Л. Коваленкові, – я книг не мав, жилося вкрай скрутно»*. Ті важкі роки письменник переніс гідно й прожив їх *«без ремств та плачів»*, продовжував писати «в пухляду», чекаючи кращих часів. І. Чендей із гіркотою зізнається, що 1977 р. побачила світ *«заledве не за цілих 10 років життя одна-єдина книжка «Свялявські зустрічі»*. *Це ж так мало! Так нікчемно мало!*». Отож, зрозуміло, що на вихід збірки творів під назвою «Теплий дощ», рукопис якої лежав у київському видавництві «Радянський письменник», І. Чендей очікував із особливим хвилюванням та неабиякою тривогою. На шляху до появи цієї книжки (побачила світ 1979 р.) І. Чендесеві довелося зазнати принизливих випробувань: побував навіть із цього приводу на *«зустрічі з відповідальним товаришем в ЦК»*. Такі стреси й хвилювання не минулися письменникові марно: невдовзі його спіткає тяжка й смертельно небезпечна хвороба – інфаркт.

П. Гуріненко і В. Петльований як рецензенти рукопису радили вилучити зі згаданої збірки повість «Сестри». Ситуація, що створилася навколо цього твору за своєю абсурдністю була унікальною: у січні 1979 р. повість вже опублікував журнал «Жовтень» (нині «Дзвін»), її прихильно зустріла критика на сторінках республіканської та всесоюзної преси. Отож, спантеличений І. Чендей, аби остаточно упевнитися, як чинити далі щодо «порад» рецензентів, благає Л. Коваленка прочитати цей твір. Наскільки письменник дорожив цією повістю, свідчить і висока емоційна напруга його етикетної формули-прохання: *«Христом-Богом молю і благаю Вас прочитати моїх «Сестер» у «Жовтні» №1 за цей рік!»* [37]. Публікація повісті у збірці «Теплий дощ» мала для письменника *«значення принципове»*, адже йшлося там, наголошував він, *«про всіх українських (хіба тільки?) Матерей»*. А якщо взяти до уваги десятирічну заборону друку його творів, стає зрозумілим напрощуд відверте й благально-щире умовляння І. Чендея свого адресата. Із такими «високого вольгажу» проханнями він, насправді, у житті ні

до кого не звертався, як би тяжко йому не доводилося у житті, про що свідчать інші листи письменника. Зрештою, І. Чендей визнавав «велику участь» Л. Коваленка в його «літературній долі», адже той справді цікавився його роботою всім серцем, не раз захищав від несправедливих ідеологічних нападок «смотрящих» чинунш та заздрісних братів по перу. Крім того, обдарованому письменникові, гнаному й цькованому, який вимогливо ставився до художнього слова, аж ніяк не бажалося своїми творами «прописатися у вічність» (твердо був переконаний, що саме Час як найвищий суддя найкраще визначає тривалість «вічності» письменника та його таланту), а хотілося всього-на-всього «бути просто серед людей, з людьми з тою крихтою своїх можливостей», які не сповна зміг зреалізувати у тоталітарній державі.

Вихід збірки «Кринична вода» І. Чендей очікував, як зізнався в листі до К. Волинського, «із нетерпінням, що схоже на отого самого верховинця з-під полонин, котрий прокопує криницю й прагне з неї напитися. Книга ця далася мені зі справжніми болями та муками не тільки за столом, як писалася, але й особливо тоді, як видавалася. Видавці явили свою провінційну обмеженість, ще більшу полохливість, геть замучили мене, доки я побачив свої речі між палітурками в поліграфічному оформленні. Не сердитий я на своїх горе-видавців, бо й сердитися тут нема за що? Що візьмеш, де нема що взяти? Звикли видавці до опусів Петі, Васі Вовчка і прочая, важко їм буває, коли щось не зовсім звичайне для сприймання» [архів авт. ст.]. «Боротьба» І.Чендея, на жаль, безуспішна, завершилася тим, що збірка «Кринична вода» вийшла у світ без оповідання «Опікунські турботи»: «Воно застряло на якійсь порі у видавців кісткою, – скаржився у листі до В.Дончика від 10 січня 1981 р., – саме з-за нього й посилався рукопис аж на дві повторні рецензії після Вашої основної» [архів авт. ст.].

Та знову ж таки, як з історією публікації повісті «Сестри», тут не обійшлося без казусної пригоди. В листі від 10.01.1981 р. до В. Дончика І. Чендей писав про це так: «Та й тут фортуна посміялася не так над автором, як над організаторами та провідниками видавничої справи на Закарпатті. «Опікунські турботи» з ласки та уваги П. Перебийноса було вміщене в 75 номері «Л[ітературної] У[країни]» (від 19 верес. 1980 р. – С.К.), а оце після Нового року надійшло повідомлення, що оповідання відзначене тою ж «Л[ітературною] У[країною]»

серед кращих публікацій. Оповідання, звичайно, в збірці не знайдете, в поєдинку з видавцями вкінці я знеміг і підняв руки – рукопис пішов у набір без оповідання» [архів авт. ст.].

Із засторогою до друку «Криничної води» поставився й директор видавництва «Карпати» Б. О. Гвардіонов, про що І. Чендей писав у листі до В. Дончика від 19 липня 1979 р. Директор не зважав на прихильні рецензії авторитетних критиків й аби перестрахуватися, таки «...сам після рецензії на рукопис зволили читати. І прочитали. А прочитавши, написали своїх зауважень та застережень (читайте «страхів») аж на шість сторінок. Бачите, яка увага. Не кожному автору випадає подібна честь!..

Але є одна біда. Полягає вона в тому, що директор Гвардіонов дає оцінку не творам в цілому, а окремим реченням, поняттям з творів.

Побачимо, що буде далі. Я прошу директора, аби зі мною уклав видавничий договір на видання тим більше, бо й він сам не зневіряється в наявності рукопису. А відтак побачимо, що буде далі».

У телефонній розмові з автором цих рядків 11 листопада 2013 р. Б. Гвардіонов розповів, що з приводу рукопису книжки «Кринична вода» Закарпатський обком партії він не відвідував (туди викликали головного редактора Данканича Володимира Івановича, нині мешкає в Угорщині). Насправді, з ним тривало спілкувався по телефону зав. відділу агітації та пропаганди обкому партії Василь Михайлович Керечанин. Той з'ясував, чому Б. Гвардіонов як директор видавництва так прискіпливо ставиться до рукопису І. Чендея. Б. Гвардіонов пояснив секретареві, що має свої критичні міркування про зміст трьох новел (на жаль, у розмові зі мною не згадав, до яких саме новел мав зауваження), але загалом не заперечував друк збірки І. Чендея. Особливо не сподобалося Б. Гвардіонову те, що в одній із новел письменник «опоетизував алкогольний напій – сливовицю», що, на його думку, так писати не слід, оскільки вбачав у тому певну пропаганду «зеленого змія», який і так завдавав великого зла суспільству. На моє запитання, як загалом ставиться до творчості І. Чендея, той відповів так: «Вважав і вважаю його одним із найкращих українських прозаїків, на жаль, непопулярного сьогодні. А та непопулярність пояснюється тим, що у своїх творах він описав великий пласт народної культури, глибоко зафіксував народну душу, життя за-

карпатського села, яке, на жаль, зазнає нині незворотних втрат» [архів автора статті].

Б. Гвардіонов оповів й історію заборони компартійною владою в 1971 р. збірки П. Скунця «Розп'яття», яку було вилучено із книгарень та бібліотек і пущено на «порізку макаронів» (вислів Б. Гвардіонова. – С.К.), тобто знищення – так у радянські часи називали цей технологічний процес боротьби з «ідейно неблагонадійними» книжками. Особисто він вважає, що П. Скунець – це геніальний поет ХХ ст., а поема, за яку несправедливо «розп'ято» її автора, є однією із кращих у творчому доробку митця.

У листі до Л. Коваленка від 31 серпня 1980 р. І. Чендей мимохідь сповіщав, що часопис «Народна творчість та етнографія» замовив йому статтю про творчість видатного закарпатського художника Федора Манайла. Інформує скупо, але в цих рядках відкривається ще одна грань таланту письменника: ставлення до фаху науковця. Над статтею про Манайла він *«промучився не один день»*. Це зізнання слід трактувати, найперше, як усвідомлення письменником того, що такого змісту статтю мав би писати «спец-мистецтвознавець», бо І. Чендеєві вона *«давалася тяжко»*. При тому, що він *«знав його і дружив з ним цілі 33 роки»*. Ймовірно, саме на це розраховувала редакція журналу «Народна творчість та етнографія», коли замовляла статтю І. Чендеєві. Здавалось би, завдання для письменника цілком посильне, але, як виявилось, насправді нелегке: по-перше, І. Чендей розумів, що *«Манайло – явище небуденне»*, *«явище велике в художньому світі»*. По-друге, це накладало неабияку відповідальність, адже, не будучи *«спецом-мистецтвознавцем»* міг *«покладатися тільки на особисте знайомство, інтуїцію, якісь роздуми тощо»*, що в науковому аспекті має важливе значення, але найперше, і це добре розумів І. Чендей, йшлося про фаховий рівень статті. Хоча І. Чендей і не вважав себе «спецом»-теоретиком мистецтва, однак глибоко збагнув, що *«значить Манайло в світі малярства»* – і не лише *«для одного Закарпаття»*. Багатьом тоді це було невтямки, що творчість І. Манайла *«набиратиме щодалі більшої значимості»*. Незважаючи на те, що до написання статті (це теж свідчить про глибоку внутрішню відповідальність І. Чендея за написане про мистця) *«готувався ... досить довго»* і *«важко настроювався»*, але відчув особливу радість

від того, що саме йому «випало щастя ... не тільки сказати не раз про нього своє слово, але й активно спричинитися для організації в Ужгороді квартири-музею Манайла». Отож, стаття писалася «на одному подиху». Її зміст (обсяг статті дає підстави гадати, що побоювання І. Чендея щодо її «усекання» були небезпідставні) свідчить, що автор дуже тонко показав духовний світ художника, його багатий світ захоплень та витoki таланту, розповів про неймовірні фізичні страждання митця (тяжко хворів поліартритом рук, як свого часу І. Франко). Захоплювала мужність Ф. Манайла, бо «дивився на руки і дивуєшся: звідки сила бралася отими болячими пальцями тримати пензель – бувало місяцями художник терпів від лютих болів при загостренні. Як бач, духовна сила була вищою, брала верх над фізичною недугою» [43, с. 67].

У листах до Л. Коваленка несподівано розкриваються не лише прикрі та радісні факти «образу часу», а також світлі й сумні сторони «образу героя» (І. Денисюк), а саме: люблячого батька, турботливого сім'янина, привітного та дбайливого господаря-садівника, закоханого у свою малу батьківщину вдячного сина, – рідну Верховину й миле його серцю село Дубове, трагічна загибель сина, закордонні мандри та зустрічі там із знайомими діячами культури, літератури та мистецтва.

Цікавими й багатими на факти творчого життя І. Чендея є його листування зі знаним словацьким ученим М. Мушинкою. Так, зокрема, дізнаємося, як саме письменник познайомився із видатним балетмейстером, режисером і хореографом Володимиром Лібовицьким (10.11.1906–18.12.1984). Доля цього славного чоловіка сповнена й вершинних успіхів у мистецтві, але водночас глибокого драматизму в особистому житті. І. Чендей уперше побачив В. Лібовицького на сцені Хустського театру, коли ще навчався у місцевій гімназії. Особисто вони заізналися лише 1980 р. у Празі, куди письменник прибув на запрошення Є. Бісс-Зілінської. Невдовзі В. Лібовицький відвідує Ужгород, де в привітній оселі І. Чендея господатиме майже два тижні: «... чувся тут добре. Їздили ми з ним Закарпаттям, побували і в рідному мені Дубовому, зупинилися в Хусті... Все-все поверталось до Володимира уже давньою молодістю, хвилювало і розчулювало до сліз» [18, с. 54]. Вдруге В. Лібовицький побував ув Ужгороді в домі І. Чендея в лис-

топаді 1981 р., а у травні 1982 р. разом із М. Ковачем із Сербії, як стверджує М. Мушинка, вони як закордонні гості брали участь у святкуванні 60-ліття І. Чендея.

Зрозуміло, що ця подорож-пізнання світу й життя В. Лібовицького заяснила в душі І. Чендея глибокою повагою до нього. «Людина це велика, світла, гарна, чиста в своїй красі. Я радий, що впізнав його», – писав І. Чендей М. Мушинці, – він був «справді цікавим і мудрим співбесідником». За час перебування в Ужгороді В. Лібовицький перечитав чимало творів І. Чендея й морально підтримував письменника. Як з'ясувалося, він уже здавна виявляв зацікавленість до його творчості, отож «...ми з ним наговорилися. Цікаво було і те, що саме у нас Володимир прочитав деякі мої твори, раніше для нього невідомі. Говорити про творчість з Лібовицьким – знову і знову повертатися до проблем немало важливих, безумовно, завжди багатогранних» [лист від 29 березня 1982 р.]. Обговорювали вони й подальшу долю архіву празького хореографа, зокрема листів Олександра Олеся та Василя Касіяна, з якими той знався та листувався. Відомо, що в Празі О. Олесь слухав поезії В. Лібовицького в його виконанні, а до 60-річчя поета в 1939 р. як режисер Хустського театру здійснив тут постановку його драматичної поеми «Понад Дніпром». У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України зберігається рукопис спогадів В. Лібовицького про О. Олеся. Він також виконав прохання свого празького друга й передав листа В. Касіяна на зберігання до цього музею-архіву.

Зрозуміло, що приємна гутірка з В. Лібовицьким в Ужгороді після його повернення до Праги продовжувалась листовно. Так, І. Чендей із неабиякою радістю повідомляє М. Мушинці, що «кожен лист Лібовицького – ціла сторінка-відкриття», адже на таких «достойно-великих чоловіках-творцях» «тримається краса на землі, так і наповнюються відносини між людьми отим, заради чого й варто жити – великою сердечністю, чесністю, вірою і довірою, добротою, мудрістю», бо це «людина видатна» у «своїй людській і мистецькій красі» [18, с. 55]. У цих епітетах-характеристиках перед читачем постає духовний світ і самого адресанта, адже вони, епітети, сповна віддзеркалюють сутність моральних, етичних, життєвих, творчих поглядів І. Чендея. Тому й відгукнулася душа закарпатського пись-

менника добром і щирістю до «винятково ніжної душі» В. Лібовицького, його «великого й чутливого розуму», яким вражав слухача, бо й, справді, дивував його «щирий вселюдський й обшир і розгляд», захоплювала «доброта до самовідреченості». Зрештою, таким у житті й творчості був і сам І. Чендей. Та найбільше їх ріднило те, що в спілкуванні з В. Лібовицьким письменник збагнув, що і його, видатного театрального діяча, у силу обставин життя та політично-ідеологічних умов доби «великий талант» не був сповна реалізований, як і Чендей. Звістку про смерть і похорон В. Лібовицького, яка надійшла від М. Мушинки 4 січня 1985 р., І. Чендей сприйняв усім серцем як втрату найближчої йому людини: *«Ніяк не можу примиритися з думкою, – тяжко сумуючи, писав М. Мушинці 20.01.1985 р., – що його уже нема серед живих, що з ним не зможу більше зустрітися, отримати від нього листи. Листи з Праги від Лібовицького так часто гріли великим людським теплом. На жаль, його більше немає серед нас, живим залишається пам'ять»* [18, с. 55–56].

Видавнича історія книжок І. Чендея заслуговує на окреме докладне вивчення в аспекті проблеми ідеологічної цензури за радянських часів. Після публічних розносів за роман «Птахи полишають гнізда» (1965) та збірку «Березневий сніг» (1967) І. Чендея не допускали до друку майже упродовж десяти років. «Нарешті запалено зелений вогник, – писав він у листі до О. Гончара від 27 січня 1981 р., – і піднято загати. Зрозуміло, що за ці роки, будучи позбавлений роботи, зізнавався письменник тому ж О. Гончареві, він *«багато мучився, бідував, зазнавав злиднів, але й працював. Не чув бідності, яка прийшла б до душі або серця навіть тоді, коли був позбавлений можливості і зовсім елементарної – купити бажану книжку чи платівку»* [42, с. 11]. Згадуючи з відстані літ цькування за збірку «Березневий сніг», І. Чендей визнавав, що у своїй поведінці тоді *«не скрізь був достатньо мудрим і поміркованим. Не в усьому, певно, був і правий», та залишався твердо переконаним у тому, що якби знову «брався за «Березневий сніг» порядком його творення, написав тільки так, як уже написав. Життя і набутий досвід довели: Каламарі живі і каламарцини стільки, що годі»* [42, с. 11]. На жаль, у «різних проявах і видах» Каламарі живуть і понині, не зникла й «каламарщина».

У згаданому контексті цінний фактаж містить епістолярний діалог І. Чендея з відомим літературознавцем і критиком, на-

уковим співробітником Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України Костянтином Волинським (27.01.1922–19.12.2007). Як згадує вдова ученого Валентина Яківна, що із І. Чендеєм їх родина зазімалася десь на початку 60-х років минулого століття. Буваючи в Києві, І. Чендей навідувався до Волинських, гостював у них на дачі під Києвом, згодом щиросердно приймав киян в Ужгороді на Високій, 15. У родинній бібліотеці Волинських зберігаються книжки з дарчими надписами І. Чендея [15, с. 84–85].

К. Волинський з перших днів Другої світової війни пішов на фронт (командир відділення розвідки, згодом командир взводу), воював у складі військ 1-го Українського фронту. Був тричі тяжко поранений і один раз контужений. Закінчення війни зустрів у м. Глейвіц (Сілезія), де бійці підлеглої йому батареї, як писав у автобіографії, забрали з його відома корів на одній із ферм, за що К. Волинського виключили з «кандидатів у ряди ВКП (б) (вступив у 1944 році) і віддали під суд» [архів авт. ст.]. Виправно-трудова робота відбував як маляр і тесля на будівництві в Москві, а в грудні 1948 р. його достроково звільнили (засуджений на 4 роки), невдовзі зняли й судимість за амністією. В автобіографії, складеній 20 квітня 2001 р., К. Волинський писав, що йому як літературознавцеві та критику доводилося за життя робити або «критичну приписку» того чи іншого митця в українській літературі, наприклад, Ірини Вільде, Григорія Тюпюника, або «пристрасно-аргументовано захищати талановитого письменника (його творів) від несправедливої кон'юнктурної критики (скажімо, тих же високохудожніх «Сестер Річинських» Ірини Вільде, талановитішого з українських романів другої половини ХХ ст. – «Виру» Г. Тюпюника чи піддаваних несправедливому остракізму деяких творів В. Земляка, І. Чендея, Б. Харчука» [архів авт. ст.]. Він зазначав, що за тих суспільних обставин намагався не лише потвердити відданість справі рідної літератури, а й задекларувати свою громадянську позицію. Вона виявлялася в тому, що як критик прагнув «доносити до широкого читацького загалу краще з [...] художніх набутоків, помічати й підтримувати примітніші, перспективні явища й тенденції [...] розвитку», а почасти «(наскільки це було можливим) й національні начала» в літературі. Помітивши обдарованого письменника, особливо молодого, К. Волинський всіля-

ко підтримував його не лише «на початках [...] творчого шляху», а й надалі постійно «критично супроводжував у їхніх художніх пошуках». За приклад, називає Б. Харчука, О. Сизоненка, почасти й В. Земляка, І. Чендея [архів авт. ст.]. Достеменно невідомо, чи знав І. Чендей про ті прихи біографії вченого й критика, але та щира дружба й взаємна симпатія між ними – не випадкові: життя закарпатського автора, про що писав у одному із листів до К. Волинського, було теж доволі «крутим і добре приправленим гіркотою змалку, [...] чимало дало [...] і того, що зветься бідую» [33].

Саме до К. Волинського І. Чендей звернувся за підтримкою, коли написав свій роман «Птахи полипають гнізда». Перші читачі П. Лінтур, Л. Балла, М. Кречко та ін. творчі люди, що зналися на слові, прихильно оцінили твір, про що писав київському критикові 11 квітня 1964 р. Та попри те хотів почути думку людини, яка «пильно стежить за літературним процесом на Закарпатті, на Україні в цілому», адже «випускаючи корабля на великі води (хотів би випустити!), просив би Вас сказати про цього корабля своє тямуще слово», яке для видавців стало би «семафором, що відкривав би роману путь до верстата, потім до читача» [33].

Своїм романом І. Чендей прагнув відкрити Закарпаття «цілому світові, чи бодай Європі [...] на весь його великий і чарівний зріст, з багатством душі людей, з деякою незвичайністю звичаїв», а закарпатців – людьми «безмежно щирими і довірливими, творчими своїм духом, працьовитими, багатими у фантазії, мудрими...». Заради цього, зізнавався І. Чендей К. Волинському, був «готовий працювати до самозабуття і отупіння», адже мав намір написати «широке художнє полотно» у двох книгах «Зелена Верховина», перша із яких – роман «Птахи полипають гнізда», друга – «Нова днина».

І. Чендей відверто писав, що в процесі роботи над першим епічним твором долав немало труднощів, бо саме тут, наголошував він, проявляється велике вміння письменника «будувати, зв'язувати докупи, переплітати», а брак такого досвіду вплинув на те, що не всі сторінки роману досконало виписані, не всі «вдалися». Тому й звертався до київського критика з проханням, попри дружні стосунки, залишатися таким, яким знав його завжди, коли йшлося «про інтереси ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРАТУРИ!», бути «нещадним, безкомпромісним». І. Чендей вважав, що справжнє «мистецтво [...]

не терпить поступливості, м'якості» [33]. Водночас в особі К. Волинського бачив не лише принципового критика, а й щирого, тактовного порадника, що мав «добрий естетичний смак».

У цьому контексті варто згадати маловідомий факт, коли І. Чендеев 1968 р. довелося виступити в ролі рецензента на рукопис роману Д. Бедзика «Украдені гори», на берегах якого полипив чимало зауважень і які автор роману здебільшого врахував із вдячністю [46]. Згодом, у березні 1973 р., Д. Бедзик надіслав рецензентові роман «Украдені гори» російською мовою в перекладі М. Чечановського, який побачив світ у московському видавництві «Советский писатель». Шляхетність Д. Бедзика приємно вразила І. Чендея, про що писав у листі від 20 березня цього ж року: «Напис на московському виданні діалогії мене розчулив. Певно, не багато літераторів, котрі можуть пам'ятати добром причинене, здавалось би, «зло». Адже, я був прискіпливим, ба навіть дошкульним Вашим рецензентом. Думаю, звичайно, про те, що сумлінний, вимогливий до себе автор завше багато ще може зробити, коли слово про підготовку видання, коли рукопис ще на папері, не в металі» [45].

Отож, присуду про свій роман він чекав із неабияким хвилюванням, і кожного разу з нетерпінням поглядав на хвіртку, чекаючи приходу листоніші, й «розчаровано проводжав його очима», коли той «подавав одні газети, журнали, а листа не подавав», бо хотілося «якомога швидше почути слово людини, якій віриш, від якої чекаєш не тільки слова похвали чи схвалення, але й доброї, відвертої поради...» [33].

Невдовзі такий прихильний лист-рецензія К. Волинського від 19 травня 1964 р. надійшов на Високу, 15. І. Чендей одразу надсилає розлогу відповідь-коментар на ті «прямі, переконливі, доброзичливі критичні міркування» К. Волинського, які вважав «дорогоцінними» для подальшої своєї роботи над романом. Так, зокрема, він визнавав наявність у творі зайвої описовості, яка була «одною з основних вад твору», тому й намагався її усунути, і вже «перших 20 сторінок **ність раз переписав** (письмівка моя. – С.К.), вводячи нові деталі, викидаючи все-все, що йде від опису». Варто наголосити на тому показовому факті, що І. Чендей, надсилаючи роман на рецензію К. Волинському (писав роман майже 10 місяців), глибоко розумів, що не все йому вдалося, твір ще «потрібує великої і мозильної праці», бо на те «вона і є література, щоб творити її, забуваючи блага і

легкість». Критик звертав увагу й на те, що у романі, з чим погоджувався його автор, чимало *«випадкового, що втрачене чуття міри і щодо обсягу, і щодо співвідношення»* окремих частин роману [33].

Бажання І. Чендея почути авторитетну думку К. Волинського було спричинене ще й тим, що він творив здебільшого новели та оповідання, а *«великих полотен не будував ще»*. Написання роману (автор це добре усвідомлював) вимагало великого професійного досвіду, адже, пишучи цей твір (перший варіант мав назву «Птахи покидають гніздо»), він *«багато чого не знав [...], інколи не сподівався»*, **що** на цьому шляху його *«стріне, як розів'ються ситуації»*. Творення великих художніх полотен, твердив письменник, потребує, окрім *«уміння будувати велике»*, ще й умілого вияву *«емоційності, естетичної сторони, чуттєвості, ліризму, драматизму, виклику на думку і роздуми, тощо, коротко кажучи – талант плюс розум»*. К. Волинський звертав увагу автора й на те, що у творі той подекуди *«погрішив проти правди – суворой, грізної, невмолимой, деь унікава гострих кутів, сутічок, чи то внутрішнього, чи то навіть фізичного характеру»* (визнавав це). До того ж І. Чендей вважав цей роман до певної міри підсумком свого *«літературного досвіду, що його набув досі»*.

Поради К. Волинського надихнули письменника. Працюючи над другим варіантом роману, І. Чендей *«немало передумав, переважив, переосмислив, переоцінив»*, фактично почав писати новий роман, прагнуч зробити все, аби *«не підвести, не забрати надію од Вас – чоловіка, якого люблю, якому вірю, від якого чекаю багато і багато»*, та найголовніше – *«не підвести читача»*, дати йому *«образ Верховини, верховинця, з його радостями і болями, сумнівами і переживаннями, великим благородством і душевною красою»*. Він прагнув якомога глибше *«проникнути в душу»* верховинця, бо до нього вже писалися твори на цю тему, але *«без великого тепла і любові до героїв»*, для багатьох митців це *«здавалося цілиною, яку можна підняти і яка обов'язково вродить, як кожна перележала і залежала земля»*. Мав рацію І. Чендей, що такі твори без *«великого проникнення в душу»* закарпатців всього-на-всього *«звідували тимчасовий успіх»*, бо сам час був до них безжалісним, *«він то зовсім відкидав, то вкривав корозією»* такі твори.

Критика сприйняла появу цього роману І. Чендея загалом прихильно, у пресі з'явилося чимало позитивних рецензій та відгуків. Невдовзі він побачив світ російською мовою на сторінках

московського часопису «Дружба народів», у якому вміщено й розлогу статтю відомого критика Г. Корабельникова під назвою «Король Лир Верховини» [1966. – №6]. За рішенням урядового республіканського комітету по преміях імені Т.Г. Шевченка роман «Птахи полишають гнізда» ввійшов до списку номінантів на її здобуття в 1966 році. Серед претендентів були також твори вже знаних письменників: Т. Масенко, П. Панч, О. Сизоненко, Борис Тен, М. Томчаний, В. Кондратенко, І. Муратов, М. Тарновський. К. Волинський підтримав І. Чендея не лише приватно, а й публічно в прихильній статті «Пытливым взглядом художника», опублікованій 24 лютого 1966 р. на сторінках провідної в аспекті тогочасного «ваговитого» статусу газети «Правда Украины» в контексті обговорення творів-претендентів на цю високу нагороду.

На жаль, рідне Закарпаття в особі місцевих компатріотів та їх прислужників-критиків на весь «великий», але далеко не «чарівний зріст» перед усім «цілим світом і Європою» показало мізерію своєї душі, інтелектуальну бідність і хворобливу фантазію. Закрити романові «видавничий семафор» горе-критики не змогли, та робили все можливе, аби завадити випуску «великого корабля» Чендея-письменника «на великі води». Так, зокрема, згадана уже «Закарпатська правда» (№19. – 23.01.1966. – С. 3) спромоглася лише на подачу скупі інформації про висунення їх земляка на здобуття премії імені Т.Г. Шевченка та вмістила невеличкий уривок із твору під оглавом «На Згарищі-Пригарищі». І. Чендей сприйняв це гідно, про що свідчить його лист до К. Волинського від 27.05.1966 року [15, с. 85–90].

Варто наголосити й на тому, що К. Волинський фактично першим увів «Казку білого інею» та інші твори І. Чендея в популярний тоді контекст новаторської «сільської» прози. Варто зауважити й те, що висока оцінка К. Волинським цієї повісті з посвятою «Пам'яті матері Василини – незрівнянної у душевній красі» була справедлива, адже згодом усі дослідники творчості І. Чендея, зокрема І. Дзюба, В. Дончик, М. Жулинський, В. Марко, Д. Федака, Г. Штонь, відзначали цю повість як одну із кращих не лише у творчій спадщині письменника, але й в українській літературі загалом.

У листах до К. Волинського І. Чендей постає людиною, залюбленою у свій рідний край, свою малу батьківщину, що в

контексті сьогодення звучить особливо актуально. Отож, слова письменника «... моя любов до Закарпаття не заважає мені любити всієї української землі», від якої – Великої України – упродовж століть закарпатців намагалися відірвати різноманітні завойовники, сказані не випадково. І.Чендеєві найперше імпонувало те, що К. Волинський уважно «стежив за літературним процесом на Закарпатті», який нині представлено такими талановитими митцями як М. Томчаний, Ф. Потушняк, П. Скунець, П. Мідянка, Д. Кремінь, О. Гаврош, Д. Керекеш та ін. Вони, без перебільшення, стали «окрасою української літератури», про що свого часу мріяв І. Чендей. Тому його твердження, що «Закарпаття – край, створений самою природою для мистецтва», не було перебільшенням. До того ж І. Чендеєві боліло й те, що в силу історичних обставин кращі сини рідного краю нерідко «... подавалися у світ і там знаходили застосування» (на жаль, ці слова актуально звучать й понині!) [33]. На підтвердження сказаного письменник згадує історії життєвих доль М. Балудянського, першого ректора Петербурзького університету, І. Орлая, академіка Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії, І. Грабаря, народного художника СРСР, історика мистецтва, дійсного члена АН СРСР, автора «Истории русского искусства» в 6-ти томах, Г. Венеліна-Гуца, українського історика, філолога, етнографа, фольклориста та медика, одного з основоположників слов'янознавства в Україні та Росії, М. Мункачі, угорського живописця німецького походження, зачинателя і творця угорського реалістичного живопису, народженого в Мукачеві.

Листи І. Чендея до К. Волинського характеризують його (а таким він був насправді не лише у творчості, а й у житті, за що не раз був несправедливо критикований) як людину відверту й щир у своїх переконаннях, у ставленні до тих процесів, які відбувалися на Закарпатті за радянських часів. На підставі щоденникових записів, листів та інших розшуканих нами архівних матеріалів можна стверджувати, що в душі І. Чендея йшло постійне протистояння між, на перший погляд, «правильними» гаслами тогочасної ідеологічної системи та конкретними реаліями, й тими змінами, здебільшого «неправильними», що відбувалися у культурно-духовному просторі не лише Закарпаття, а й України загалом.

Насправді, йому, синові із багатодітної родини простого селянина (і це треба визнати як позитив!), *«радянський час відкрив ... великі можливості до творчості»*, про що зізнавався в листах до К. Волинського. Це підтверджують до певної міри й спогади вдови К. Волинського, Валентини Яківни. Одного разу вони побували в с. Дубове, де мешкали батьки І. Чендея. Особливо запам'ятався батько письменника, вразили його натруджені руки, які набували якоїсь незвичайності, коли клав їх на дубовий стіл під час розмови із гостями. Пані Валентина згадує й про те, що оселя батьків письменника не вирізнялась якимсь багатством, жили вони досить скромно, хоча недруги миття ширили плітки про Чендея-«куркуля».

Так, наприклад, у січні 1987 р. після чергового спілкування із чиновниками ужгородської влади, І. Чендей писав, що *«... знову ... було прикро і на душі гидко від нашого тотального чиновництва, бюрократизму і догідництва, дешевого кар'єризму – по кому тільки він не готовий потоптатися»*. Він зрозумів, нехай із запізненням, що *«наше суспільство тягло назад, повергало в твань беззаконня, крадіїства, багно бюрократизму з високопоставленими злочинами оббирання і обдирання трудового народу»* (написано немовбито нині!!!), а серед слуг народу, *«на жаль, немало було псевдослуг, псевдопредставників, псевдодіячів у нашому суспільстві»* (не поменшало їх, на жаль, і тепер!!!). Він ставив (у першу чергу, сам собі) архіважливе запитання, на яке не міг дати однозначної відповіді: *«Як могло подібне явище утвердитися для препаскудно мерзенної діяльності продовж довгих років?.. Які умови, яка атмосфера породжувала подібне?»*. Мабуть, відчував і свою провину в тому, що був вимушеним учасником такого «дійства» й не міг як митець реально впливати на викорінення того зла, що прийшло разом із радянською владою на його рідне Закарпаття. Огож, І. Чендей радів *«великому і жаданому освіжаючому вітрові»* перебудови, водночас чітко розумів й усвідомлював те, що *«перебудовувати норми в суспільстві, вносити нове у стосунки, відносини і взаємини, усталені і роками утверджені норми – значить відчиняти вікна і впускати свіжий вітер, творити нові засади, виробляти нові норми, творити нову мораль, виводити на нові простори з завулків і вуличок тісних, темних, сліпих. Це не просто нелегко, це страшно тяжко»* (і такий діагноз І. Чендея був абсолютно безпомільним – про це свідчать події сьогодення!) [33].

Варто наголосити й на тому важливому моменті, що в листах, щоденникових записах письменник неодноразово висловлює в різних варіаціях свої духовні й творчі максими, чимало із яких не застаріли, а навпаки – зазвучали ще сильніше й гостріше в контексті останніх подій в Україні, а деякі із них, на превеликий жаль, стали пророчими. Так, наприклад, побувавши 11–12 лютого 1987 р. на Всеукраїнському установчому віче Товариства української мови імені Тараса Шевченка в Києві, із захопленням писав, що ця подія в історії натовді ще Радянської України *«не просто знаменита, а велика»*, оскільки *«на магістралі діяння в ім'я пробудження свідомості виступила найкраща частина високоодухотвореної і чуттям високого обов'язку наповнена інтелігенція»*, вічно гнана, зневажена тоталітарною радянською системою, яка не допускала її до формування *«громадсько-суспільної думки»*. Мав рацію І. Чендей, що саме національно свідомо інтелігенція, *«інтелігенція в широкому розумінні слова»* (тобто, не лише письменники), була насправді, як показує світова історія, *«рушійною силою»* суспільства [33].

І. Чендей кохався в закарпатських народних ремеслах та народній творчості рідного краю, у якому *«не можна не співати, не творити»*, бо для нього і Закарпаття, і Україна були *«найпрекраснішою, найбагатшою, найпісненнішою землею на всьому світі»*. Він, розраховуючи на повну довіру свого адресата, фактично зізнається у своєму істинному патріотизмі, який у той час іменувався так званим українським буржуазним націоналізмом, й у чому його звинувачували горе-критики роману *«Птахи полишають гнізда»* та інших творів. Та попри те він незрадливо сповідував істинну думку, вивірену життям, що *«любов до Батьківщини починається з того гнізда, звідки ти вилетів у світ, з того неба, яке першим послало тобі сонячний промінь... з того луку, який першим розквітнув для тебе польовими чічками і обмив босі ноги срібними росами...»*. Його щира сповідь у листі до К. Волинського раптово обривається, що позначено відповідно трьома крапками, адже митець добре розумів: у своїх розмислах він вийшов за межі *«дозволеного»*, *«забрів далеко...»*, а хлопці в білих комірцях були дуже пильними.... читали листи навіть на відстані! [33].

З листів І. Чендея до К. Волинського дізнаємося про маловідомі факти біографії митця. Так, наприклад, він пише, що

його завжди вражав брак естетичного чуття, несмак, який був неприбутанний народній культурі й приходив у життя його земляків у вигляді різного роду листівок з котами, зайцями і папугами, «розмальованими в дикі кольори», і «атлетів для незадоволених фізично жінок», – і вся ця «бридота» проникала якимись «неузаконеними, зате існуючими каналами», плула «з чорного ходу» (можна лише уявити, як би реагував письменник на сучасну інтернетівську «бридоту»!). Він намагався збагнути (про це йдеться і в романі «Птахи полишають гнізда»), як це могло статися навіть із його рідним братом Миколою, «смаки і естетичний світ» якого формувалися «вишивкою, коломийкою, грою на сопілці і трембіті, танцем народним на весіллі»; та служба в радянській армії «приліпилася до нього» таким несподіваним руйнуванням цього естетичного світу, здавалось би, вивіреного упродовж багатьох століть народним буттям. Його лякало оте «наносне», фальшиве, «допик той несмак», який не прикрашає людину як таку, а тому й намагався художнім словом боротися «за культуру і красу», основу на високих духовних ідеалах. Ту красу, яку взяв із собою у світ із рідної його серцю Верховини, до якої у кожного, хто побував там хоча б один раз і побачив, твердив небезпідставно письменник, «народжувалася велика любов». І та любов І. Чендея була настільки глибокою, що він сумнівався не лише в собі, а й у інших митцях, хто брався писати про Верховину-Закарпаття, адже для справжнього відтворення всієї її неповторності, заявляв він, «у нас ще не вистачає таланту, вміння, аби показати її на весь зріст величі і краси» [33].

Тут охоплено лише незначну частину епістолярної спадщини І. Чендея, яка, без сумніву, цікава не лише як важливе джерело пізнання світу митця, але й становить неабиякий інтерес як мистецький витвір. Поза увагою залишається ще чимало цікавих фактів, які зринають у листах І. Чендея та листах до нього й потребують докладного розгляду в контексті його доби та життя. На підставі сказаного можемо стверджувати, що листи – це першоджерело виняткової ваги, бо саме вони дають можливість дослідникові глибше осмислити ту епоху, коли жив і працював митець, заглянути в творчу робітню письменника, об'єктивно оцінити шляхи розвитку української літератури та заслуги її творців на зламі епох, зрештою, зрозуміти і усвідомити, що «корисного для свого рідного на-

роду» зробив саме кожен письменник, і, зокрема, І. Чендей, який ніс у своїй душі **Сонце любові до людей та України.**

ЛІТЕРАТУРА

1. **Аврахов Г.** Майстер новели : [передмова] / Григорій Аврахов // Чендей І. Терен цвіте : новели, повість. – К. : Дніпро, 1967. – С. 5-13.
2. **Бабишкін О.** Вікна у світ [рец. на кн. : Чендей І. Терен цвіте : Новели. Повість. – К. : Дніпро, 1967. – 463 с.] / О. Бабишкін // Літ. Україна. – 1967. – 1 верес. (№69 (2455)). – С. 3.
3. **Балега Ю.** Ступки, мялки и духовный мир Пригар / Ю.Балега // Закарпат. правда. – 1966. – 20 март. – С. 4.
4. **Балега Ю.** Політичне русинство, або фенцико-бродіївські привида на Закарпатті / Ю.Балега. – Ужгород : Гражда, 2010. – 248 с.
5. **Волинський К.** Іван ЧЕНДЕЙ. Казка білого інею: [рец.] / Кость Волинський // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 221. – Оп.2. – Од. зб. №33. – Арк.1-6. (Надалі в тексті вказуватимемо ЦДАМЛМ України. – С.К.)
6. **Гончар О.** Українська радянська література напередодні великого п'ятдесятиріччя [виступ на V з'їзді письменників України] / Олесь Гончар // Літ. Україна. – 1966. – 17 лист.; V з'їзд письменників України, 16-19 листоп. 1966 : матеріали з'їзду : Стеногр. звіт. – К. : Рад. письменник, 1967. – С. 206-211.
7. **Денисюк І.** Листи до Івана Чендея / Іван Денисюк // Приватний архів професора І. Денисюка. – У тексті при посиланні вказуємо дату та рік листа. – С.К.
8. **Денисюк І.** Листи до Михайлини Коцюбинської, 19.06.1962 – 24.09.2004 рр. / Іван Денисюк // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури імені Т.Шевченка НАН України. – Ф.173. – Од. зб. № 139-142.
9. **Денисюк І.** Поетика новели / Іван Денисюк // Жовтень. – 1969. – №10. – С.127-134.
10. **Жулинський М.** Історія його краю – в його творах : [передмова] / Микола Жулинський // Чендей І. Вибрані твори : У 2-х т. – Т.1. : Оповідання ; Птахи полишають гнізда... : Роман. – К. : Дніпро, 1982. – С. 5-18.
11. **Жулинський М.** Сходження на Ясеніву : [І.Чендею – 70] / Микола Жулинський // Літ. Україна. – 1992. – 11 черв. – С. 5.
12. **Єфремов С.** Шевченко в своєму листуванні : передмова / Сергій Єфремов // Повне зібрання творів Тараса Шевченка / під заг. ред. акад. С. Єфремова. – Т.ІІІ : Листування. Тексти. Коментарій. – [К.–Х.] : Держ. вид-во України, 1929. – С. ХІ–XXXVI. – В надзаг.: Всеукраїнська Академія Наук, Комісія для видавання пам'яток новітнього українського письменства.
13. **Кириченко С.** Люди не зі страху. Українська сага : спогади / Світлана Кириченко. – К. : Смолоскип, 2013. – 917 с.
14. **Кіраль С.** «І знову я про те, що Життя сильніше Смерті»: спроба епістолярного автопортрета Івана Чендея (до 90-річчя з дня народження письменника) / Сидір Кіраль // Слово і Час. – 2012. – № 8. – С. 41-57.

15. **Кіраль С.** «... Зробити щось корисне для свого рідного народу» : з епістолярної спадщини Івана Чендея : монографія / С. Кіраль. – Київ-Ніжин, 2013. – 212 с.
16. **Коваленко Л.** «Ми – люди майбутнього, ми – не минулі» : статті, рецензії, щоденники, спогади, поезії, листи / упоряд. : Н. Л. Калениченко, О. Б. Поліщук ; вступ. слово М. Г. Жулинського / Леонід Коваленко. – Дніпропетровськ : Видавничий дім «Андрій», 2008. – 512 с.
17. **Кремій Д.** Відлуння срібної землі: Іванові Чендею – 80 / Дмитро Кремій // Українська культура. – 2002. – № 4-5. – С. 31.
18. **Мушинка М.** Взаємозв'язки Івана Чендея з українцями Словаччини та мої стосунки з ним / Микола Мушинка // Дукля. – 2012. – №5. – С. 39-59.
19. **Корабельников Г.** Король Лир Верховини / Г. Корабельников // Дружба народів. – 1966. – № 6. – С. 247-257.
20. **Коцюбинська М.** «Зафіксоване і нетлінне» : роздуми про епістолярну творчість / Михайлина Коцюбинська. – К. : Дух і Літера, 2001. – 300 с.
21. **Коцюбинська М.** Листи до Івана Денисюка за 1964 – 2003 рр. : всього 12 листів і листівок / М. Коцюбинська // Домашній архів професора І. Денисюка. – У тексті при посиланні вказуємо дату та рік листа. – С.К.
22. **Панч П.** В добру путь : [передмова] / Петро Панч // Чендей І. Вітер з полонини : оповідання та повість «Терен цвіте». – К. : Держлітвидав України, 1958. – С. 3-4.
23. **Протокол** закритих партійних зборів партійної організації Закарпатського відділення Спілки письменників від 19 квітня 1967 року : [копія] // ЦДАМЛМ України. – Ф. 221. – Оп.1. – Од. зб. 26. – Арк. 1-13.
24. **Скунць П.** Коли мораль – патріархальщина : [спогади про І. Чендея] / Петро Скунць // Письменник Іван Чендей : біобібліогр. покажч. / Уклад. : О. Г. Люта, Л. О. Смочко, М. І. Трещак; наук. ред. В. Кухта. – Ужгород: Мистецька Лінія, 2006. – С. 114-116.
25. **Скунць П.** Не плачте, Маріє Іванівно! / Петро Скунць // Новини Закарпаття. – 2007. – 31 берез. – С.4.
26. **Скунць П.** Нові видання закарпатського фольклору / Петро Скунць // Нар. творчість та етнографія. – 1967. – № 2. – С. 97-99.
27. **Скунць П.** Патріархальний чи патріарх? : Спроба прочитати Івана Чендея в рік його 80-ліття / Петро Скунць // Дзвін. – 2002. – № 5-6. – С. 140.
28. **Чендей І.** Виступ на V з'їзді письменників України / Іван Чендей // V з'їзд письменників України, 16-19 листоп. 1966 : матеріали з'їзду : стенографічний звіт. – К. : Рад. письменник, 1967. – С. 206-211.
29. **Чендей І.** Від пісні і життя : [про роботу в жанрі новели] / Іван Чендей // Рад. літературознавство. – 1966. – № 12. – С. 49-55.
30. **Чендей І.** [З виступу на наук. конф. в Ужгород. ун-ті, трав. 1966 р.] / Іван Чендей // Рад. літературознавство. – 1966. – № 8. – С. 16-18.
31. **Чендей І.** Криниця мудрості й любові : [інтерв'ю / записала Т. Грицищук] / І. Чендей // Новини Закарпаття. – 2000. – 20 трав. – С. 12.

32. **Чендей І.** Листи до професора Івана Денисюка за 1967–1982 рр. / І. Чендей // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Філологія; Соціальні комунікації. – Вип. 1 (29). – Ужгород, 2013. – С. 311-327.
33. **Чендей І.** Листи до Кості Волинського за 1964-1986 рр. / Іван Чендей // Приватний архів К. П. Волинського, м. Київ.
34. **Чендей І.** Листи до М.Г. Жулинського за 1981-1982 рр. // ЦДАМЛМ України. – Ф. 997. – Оп. 1. – Од. зб. 37. – Арк. 1-10.
35. **Чендей І.** Листи до Агати Турчинської, 07.01.1956 р., 08.02.1963 р. / Іван Чендей / Там само. – Ф. 322. – Оп.1. – Од. зб. № 543. – Арк. 1-3.
36. **Чендей І.** Листи до Л.Забашти за 1955-1981 рр. // Там само. – Ф.517. – Оп.2. – Од. зб. 580. – Арк. 1-3.
37. **Чендей І.** Листи до Л. Коваленка за 1972-1985 рр. // Там само. – Ф.878. – Оп.1. – Од. зб. 266. – Арк. 1-19.
38. **Чендей І.** Лист до А. Малишка від 14. 11.1962 р. // Там само. – Ф.22. – Оп.4. – Од. зб. 140. – Арк. 1-2.
39. **Чендей І.** «Іван»: новела : [2-й варіант машинопису з правками та вставками автора] / Іван Чендей // Там само. – Ф. 221. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – Арк.1-74.
40. **Чендей І.** «Конче скасувати цензуру» : [інтерв'ю з письменником / записав Ю. Пригорницький] / Іван Чендей // Літ. Україна. – 1990. – 22 лют. – С. 3.
41. **Чендей І.** Фольклорні багатства Закарпаття / Іван Чендей // Нар. творчість та етнографія. – 1966. – № 6. – С. 60-66.
42. **Чендей І.** «Я щасливий від спілкувань з Вами» : [листи І.Чендея до О.Гончара; публ. В. Гончар] // Слово Просвіти. – 2012. – Ч. 28 (665). – 12-18 лип. – С. 10-12.
43. **Чендей І. М.** Федір Манайло – живописець і етнограф / І. М. Чендей // Нар. творчість та етнографія. – 1981. – № 1. – С. 65-67.
44. **Чендей І.** Спалахи іскрін / Іван Чендей ; упоряд. та підгот. текстів, передм. М. Трещак. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2012. – 128 с.
45. **Чендей І.** Листи та вітальні листівки до Д. Бедзика, 30.12.1969–10.11.1973 рр. / І. Чендей // ЦДАМЛМ України. – Ф. 278 – Оп. 3. – Од. зб. № 553. – Арк. 1-6.
46. **Чендей І.** Рецензія на роман Д. Бедзика «Украдені гори», 1968 / І. Чендей // Там само. – Ф. 221 – Оп. 2. – Од. зб. № 11. – Арк. 1-7.

БІБЛІОГРАФІЯ

В основному подано матеріали, які вийшли після видання бібліографічного покажчика:

Письменник Іван Чендей : біобібліогр. покажч. : до 60-річчя Ужгород. нац. ун-ту / М-во освіти і науки України, Ужгород. держ. ун-т, Наук. б-ка УжНУ, Закарпат. ін-т ім. А. Волошина, Міжрегіон. акад. упр. персоналом ; уклад. : О. Г. Люта, Л. О. Смочко, М. І. Трещак. – Ужгород : Мист. Лінія, 2006. – 176 с. : іл.

Окремі видання творів Івана Чендея

1955

1. *Чайки летять на схід* : новели / І. М. Чендей ; ред. В. Панченко ; худож. В. О. Томашевський. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1955. – 152 с.

1958

2. *Вітер з полонин* : оповідання та повість / І. М. Чендей ; ред. В. А. Костюченко ; худож. М. Ф. Сліпченко ; передм. П. Й. Панч. – К. : Держ. вид-во худож. літ., 1958. – 300 с. : іл.

3. *Терен цвіте* / І. М. Чендей ; ред. В. Поліщук ; худож. оформ. А. М. Кашшай. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1958. – 156 с. : іл.

1959

4. *Терн цветёт* / І. М. Чендей ; пер. с укр. Л. Михаловская ; ред. В. Яковлева ; худож. Н. Коробейников. – М. : Молодая гвардия, 1959. – 208 с. – Текст рос. мовою.

1960

5. *Ватри не згасають* : оповідання / І. М. Чендей ; ред. Л. Зосіч ; худож. А. М. Кашшай. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1960. – 144 с.

6. *“Верховино, мати моя...”* / І. М. Чендей ; ред. М. Федака. – Ужгород : Закарпат. обл. кн.-газ. вид-во, 1960. – 76 с. : фот.

7. *Задушна субота* / І. М. Чендей ; ред. Ф. Д. Кривін ; худож. С. Усик. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1960. – 15 с.

1961

8. **Чорнокнижник** : оповідання / І. М. Чендей ; ред. В. Р. Коломієць ; худож. М. С. Туровський. – К. : Держ. вид-во худож. літ., 1961. – 28 с.

1962

9. **Костры не гаснут** : рассказы / И. М. Чендей ; пер. с укр. И. Новосельцева ; ред. В. Яковлева ; худож. Н. Коробейников. – М. : Молодая гвардия, 1962. – 230 с. : ил. – Текст рос. мовою.

10. **Поєдинок** : [зб. оповіданнь] / І. М. Чендей. – К. : Держлітвидав, 1962. – 268 с. : іл.

11. **Син** : оповідання / І. М. Чендей ; ред. М. М. Федака ; худож. С. Г. Усик. – Ужгород : Закарпат. обл. кн.-газ. вид-во, 1962. – 64 с.

1965

12. **Птахи полишають гнізда...** : роман / І. М. Чендей ; ред. О. Г. Мусякєнко ; худож. М. М. Усов. – К. : Рад. письменник, 1965. – 262 с.

1966

13. **Знайомтесь – Тячів, Рахів, Ясиня = Знакомьтесь – Тячев, Рахов, Ясиня** : довід. вид. / І. М. Чендей ; пер. на рос. Л. Б. Кудрявська. – Ужгород : Карпати, 1966. – 132 с. : іл. – Текст укр., рос. мовами.

1967

14. **Коли на ранок благословлялося** : літ.-публіцист. нарис про Д. Вакарова / І. М. Чендей ; ред. А. С. Мазанько ; худож. В. Ю. Скакандій. – Ужгород : Карпати, 1967. – 62 с.

15. **Терен цвіте** : новели, повість / І. М. Чендей ; ред. Р. К. Каруцяк ; худож. оформ. П. Т. Вишняк. – К. : Дніпро, 1967. – 464 с.

1968

16. **Птицы покидают гнезда** : роман / И. М. Чендей ; пер. с укр. : И. Солодовникова, Э. Хайтина ; ред. В. Анчишкин ; худож. В. Медведев. – М. : Молодая гвардия, 1968. – 254 с. : рис. – Текст рос. мовою.

1975

17. **Зелена Верховина** : повість. Оповідання / І. М. Чендей ; ред. Л. Г. Білик ; худож. І. В. Коптілов. – К. : Дніпро, 1975. – 440 с.

1977

18. **Свалявські зустрічі** : нариси / І. М. Чендей ; ред. В. Т. Дзьоба ; худож. П. Ю. Бедзир. – Ужгород : Карпати, 1977. – 228 с.

1979

19. **Казка білого інею** : повість, оповідання / І. М. Чендей. – Ужгород : Карпати, 1979. – 200 с. : іл.

20. **Теплий дощ** : повісті, оповідання / І. М. Чендей ; ред. Г. Т. Крижанівський ; худож. В. А. Бокань. – К. : Рад. письменник, 1979. – 350 с. : іл.

1980

21. **Кринична вода** : повість, оповідання / І. М. Чендей ; ред. Т. В. Лісун ; худож. М. І. Митрик. – Ужгород : Карпати, 1980. – 288 с. : іл.

1982

22. **Вибрані твори** : в 2-х т. Т. 1 : Оповідання. Птахи полишають гнізда... : роман / ред. Л. Г. Білик ; худож. Ю. В. Бондаренко. – К. : Дніпро, 1982. – 624 с. : портр.

23. **Вибрані твори** : в 2-х т. Т. 2 : Повісті / І. М. Чендей ; ред. Л. Г. Білик ; худож. Ю. В. Бондаренко. – К. : Дніпро, 1982. – 518 с.

1984

24. **Птахи полишають гнізда...** : повісті, роман / І. М. Чендей ; ред. О. П. Логвиненко ; худож. М. М. Томчаній. – Ужгород : Карпати, 1984. – 596 с. : портр., іл.

25. **Сказка білого інея** : повісти / І. М. Чендей ; ред. В. Пелихов ; худож. А. Добрицын. – М. : Молодая гвардия, 1984. – 220 с. : ил. – Текст рос. мовою.

1987

26. **Вікна у світ** : оповідання / І. М. Чендей ; ред. О. В. Кречотень ; худож. оформ. В. П. Кузь ; худож. І. М. Крислач. – К. : Дніпро, 1987. – 496 с. : портр., іл.

27. **Луна блакитного овиду** : повісті / І. М. Чендей ; ред. Г. Т. Ткаченко ; худож. В. Т. Гончаренко. – К. : Веселка, 1987. – 280 с. : іл.

28. **Скрип колиски** : роман / І. М. Чендей ; ред. О. П. Логвиненко ; худож. оформ. Я. М. Гашпарович. – Ужгород : Карпати, 1987. – 416 с.

1988

29. **Калина під снігом** : повісті, оповідання / І. М. Чендей. – К. : Рад. письменник, 1988. – 400 с. : іл.

1989

30. **Далеке плавання** : повість / І. М. Чендей ; ред. О. М. Логвиненко ; худож. оформ. М. М. Таранов. – Ужгород : Карпати, 1989. – 136 с.

31. **Скрип колиски** : роман / І. М. Чендей ; ред. Г. Кримчук ; худож. оформ. О. М. Столін. – К. : Дніпро, 1989. – 434 с. – (“Романи й повісті” ; № 3).

1990

32. **Скрип колыбели** : роман / И. М. Чендей ; пер. с укр. А. Руденко-Десняк ; ред. И. В. Киреенко ; худож. А. Матрешин. – М. : Совет. писатель, 1990. – 448 с. : портр. – Текст рос. мовою.

2002

33. **Вибране** : в 2-х т. Т. 1 : Оповідання, повісті / І. М. Чендей ; передм. М. Г. Жулинського ; ред.: Б. Г. Кушнір, Л. Д. Годованій. – Ужгород : Карпати, 2002. – 400 с.

2003

34. **Вибране** : в 2-х т. Т. 2 : Оповідання, роман / І. М. Чендей ; ред.: Б. Г. Кушнір, Л. Д. Годованій. – Ужгород : Карпати, 2003. – 520 с. : іл., портр.

2012

35. **Спалахи іскрин** : [короткі афоризми] / І. М. Чендей ; упоряд., підгот. текстів, передм. М. І. Трещак. – Ужгород : Ліра, 2012. – 128 с.

1948

36. **Василько ; Ружана** : [оповідання] / І. Чендей // Рад. Закарпаття : літ. альм. Кн. 3. / ред. М. Ф. Бойко. – Ужгород : Кн.-газ. вид-во, 1948. – С. 92-97.

1951

37. **Пісня ; Микола Павлюк** : [проза] / І. Чендей // Рад. Закарпаття : літ. альм. / техред. Я. Шарай. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1951. – С. 153-167.

1952

38. **Про життєву правду, слова і образи** : [про зб. віршів поета М. Шаповала "Переможці"] / І. Чендей // Рад. Закарпаття : літ. альм. Кн. 1. / ред. М. Шаповал. – Ужгород : Кн.-журн. вид-во, 1952. – С. 139-148.

1953

39. **Суперфосфат** : [проза] / І. Чендей // Рад. Закарпаття : літ. альм. Кн. 2. / ред. Ю. Гойда. – Ужгород : Кн.-журн. вид-во, 1953. – С. 64-81.

1954

40. **Тук-тук ; Задушна субота** : [новели] / І. Чендей // Рад. Закарпаття : літ. альм. Кн. 1. / ред. Ю. Гойда. – Ужгород : Кн.-журн. вид-во, 1954. – С. 45-55.

1955

41. **Будова в Карпатах** : [нарис] / І. Чендей // Рад. Закарпаття : літ. альм. Кн. 1. / редкол.: Ю. Гойда, Б. Зданевич [та ін.]. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1955. – С. 163-172.

1957

42. **Вишивана хустка ; Книжечка ; Цвіт агави ; Трембіта ; Сопілка ; Осіння пісня** : [проза] / І. Чендей // Рад. Закарпаття : літ. альм. Кн. 1. / редкол.: Л. Бако, В. Ладижець [та ін.]. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1957. – С. 17-24.

43. **У вагоні ; За село** : [новели] / І. Чендей // Рад. Закарпаття : літ. альм. Кн. 2. / редкол.: Л. Бако, В. Ладижець [та ін.]. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1957. – С. 25-30.

1959

44. **Чайки летят на восток ; Духовное завещание ; Ружанка ; Плуг ; На заработки ; Тарко** : [новеллы] / И. Чендей ; пер. с укр. Л. Михайловской // Закарпатские новеллы : сборник / ред. А. З. Кравченко ; худож. И. И. Бекетов. – М., 1959. – С. 402-438. – Текст рос. мовою

1976

45. **Мій земляк** : [оповідання] / І. Чендей // Дукля. – 1976. – № 5. – С. 17-26 : портр.

1997

46. Косарі ; Трембіта : [проза] / І. Чендей // Дукля. – 1997. – № 3. – С. 10-11.
47. Трембіта : [проза] / І. Чендей // Дукля. – 1997. – № 3. – С. 11.

1998

48. На поклик серця : [нарис про ужгород, вчительку – О. Пекар] / І. Чендей // Дукля. – 1998. – № 5. – С. 63.

2006

49. Березневий сніг : [оповідання] / І. Чендей // Дукля. – 2006. – № 1. – С. 12-21.

***Матеріали про життя
та творчість письменника***

1982

50. Стрельбицький, Михайло. “Не лишень пам’ять, але й ціла вічність” : [до 60-ліття від дня народж. І. Чендея] / М. Стрельбицький // Дукля. – 1982. – № 3. – С. 58-63.

1992

51. Федака, Дмитро. Видатний майстер прози : [передмова] / Д. Федака // Чендей Іван Михайлович : бібліогр. покажч. : до 70-річчя від дня народж. / уклад. М. Ю. Руцак ; відп. за вип. В. Г. Лехцер. – Ужгород, 1992. – С. 1-4.
52. Чендей Іван Михайлович : бібліогр. покажч. : до 70-річчя від дня народж. / уклад. М. Ю. Руцак ; відп. за вип. В. Г. Лехцер ; передм. Д. М. Федака. – Ужгород, 1992. – 48 с.

1997

53. Федака, Дмитро. Сходження майстра : до 75-річчя І. Чендея : [про жит. і твор. шлях] / Д. Федака // Дукля. – 1997. – № 3. – С. 37-39.

1998

54. Папіш, Віталія. Семантико-стилістичні особливості усталених виразів у мовній палітрі І. Чендея / В. Папіш // Дукля. – 1998. – № 3. – С. 50-52.

2000

55. Скунець, Петро. **Іванові Чендею: (на його 70-ліття)**: [вірш] / П. Скунець // Скунець, Петро. Один : вірші, поеми, балади, переклади, мініатюри / П. Скунець ; худож. О. Громовий. – Ужгород : Два кольори, 2000. – С. 454-455.

2001

56. Поп, В. **80 років з дня народження Івана Михайловича Чендея, прозаїка (1922)** / В. Поп // Календар краєзнавчих і пам'ятних дат на 2002 рік : рек. бібліогр. покажч. / уклад. : Т. І. Васильєва, Г. К. Ковальчук ; відп. за вип. Л. З. Григаш ; ред. Л. О. Ільченко. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2001. – С. 37-43. – Бібліогр. наприкінці ст.

57. Поп, Иван. **Чендей Иван Михайлович** : [письменник, культ. діяч] / И. Поп // Поп, Иван. Энциклопедия Подкарпатской Руси / И. Поп ; Карпато-рус. этнолог. исследоват. центр США. – Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2001. – С. 401. – Текст. рос. мовою.

58. **Чендей Иван Михайлович** // Шевченківські лауреати 1962-2001 : енциклопед. довід. / авт.-упоряд. М. Г. Лабінський ; вступ. слово І. М. Дзюба. – К. : Криниця, 2001. – С. 596-599 : портр.

59. **Чендей Иван Михайлович** : лауреат Нац. премії України ім. Т. Г. Шевченка 1994 р. / упоряд. О. Д. Скунець. – Ужгород : Гражда, 2001. – 24 с. : іл.

2003

60. **Чендей Иван Михайлович** : лауреат Нац. премії України ім. Т. Г. Шевченка 1994 р. : прозаїк // Закарпатці – лауреати Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка / упоряд. та передм. О. Д. Скунець. – Ужгород : Гражда, 2003. – С. 59-82 : портр.

61. **Чендей Иван** : [письменник] // Закарпаття в енциклопедії українознавства / Наук. т-во ім. Шевченка ; ред.-упоряд. та передм. В. Маркус. – Ужгород : Гражда, 2003. – С. 195 : портр. – (Енциклопедія українознавства тт.1-11).

2005

62. **Не стало Івана Чендея** : [письменника, громад. діяча] // Ужгород. – 2005. – 3 груд. – С. 11.

63. **Носа, Михайло Іванович. Дубівчани в одежі слова** : вивчення творчості Івана Чендея в школі / М. І. Носа. – Ужгород : Гражда, 2005. – 52 с. : фот. + Додатки с. 21-46.

64. Пам'яті Івана Чендея : [письменника, громад. діяча] // Новини Закарпаття. – 2005. – 1 груд. – С. 3.

2006

65. Баран, М. І. Письменники не забуваються, вони в книгах повертаються... : [до річниці смерті І. Чендея] / М. І. Баран // Срібна Земля. – 2006. – 2 груд. – С. 3.

66. Бача, Юрій. Іван Чендей в моєму житті : [про І. Чендея та його жит. шлях] / Ю. Бача // Дукля. – 2006. – № 1. – С. 46-50.

67. “Відчуваю, що залишилися небагато” : [інтерв'ю із закарпат. письменником / вів О. Гаврош ; в т. ч. коротка біогр.] / І. Чендей // Гаврош, Олександр. Закарпатське століття: XX інтерв'ю / О. Гаврош. – Ужгород : Мист. Лінія, 2006. – С. 227-240 : фот.

68. Кешеля, Дмитро. У житті і на картині : [про письменника І. Чендея] / Д. Кешеля // Карпат. світ. – 2006. – № 1. – С. 197-201.

69. Мешко, І. Слово про Івана Чендея / І. Мешко // Срібна Земля. – 2006. – 2 верес. – С. 8.

70. Пам'яті Івана Чендея : [письменника, громад. діяча] // Календар “Просвіти” на 2006 рік / уклад. П. Федака. – Ужгород : Закарпат. край. т-во “Просвіта”, 2006. – С. 200 : портр.

71. Скунць, Петро. Іван Михайлович Чендей : 85-річчя від дня народж. відомого прозаїка, лауреата Нац. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1922-2005) / П. Скунць // Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2007 рік : рек. бібліогр. / Закарпат. ОУНБ ; Від. краєзнав. літ. ; уклад. Т. І. Василюєва ; відп. за вип. Л. З. Григаш. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2006. – С. 245-250. – Бібліогр. наприкінці ст.

72. Трещак-Чендей, Марія. Великий сад батька : минає рік, як з нами немає І. Чендея / М. Трещак-Чендей // Новини Закарпаття. – 2006. – 2 груд. – С. 21.

73. Федака, Дмитро. Іван Чендей (1922-2005) : [життя і творчість поета] / Д. Федака // Письменники Срібної Землі : до 60-річчя Закарпат. орг. Нац. спілки письменників України / упоряд. П. Ходанич. – Ужгород : Ужгород. міська друк., 2006. – С. 325-332 : портр.

74. Фединишинець, В. Три компліменти покажчику “Іван Чендей”, мистецьки виданому в “Мистецькій лінії” / В. Фединишинець // Фест. – 2006. – 6-12 лип. – С. 14.

75. Ференц, Надія. Лицар слова : [передмова] / Н. Ференц // Пись-

менник Іван Чендей : біобібліогр. покажч. : до 60-річчя Ужгород. нац. ун-ту. – Ужгород : Мист. Лінія, 2006. – С. 6-11 : іл.

2007

76. **Бабидорич, Михайло. Майстер і його колиска** : [про письменника, лауреата Держ. премії ім. Т. Г. Шевченка – І. Чендея] / М. Бабидорич // Бабидорич, М. Епізоди життя / М. Бабидорич. – Ужгород : Мист. Лінія, 2007. – С. 96-103.

77. **Горват, Василь. Чендей. Пайочка. Деталі** : [про письменника І. Чендея] / В. Горват // Екзиль. – 2007. – № 5. – С. 23-25 : фот.

78. **Дзюба, Іван. Іван Чендей** : [закарпат. письменник] / І. Дзюба // Дзюба, Іван. З криниці літ : у 3 т. Т. 3 : Літературні портрети ; Дніпровський меридіан ; Зі спогадів / І. Дзюба. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – С. 505-517.

79. **Лисак, Аліна. “На письменницькому столі ніколи не має бути пороху...”** : [про Всеукр. наук. конф. “Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському контексті” на філ. ф-ті УжНУ] / А. Лисак // Погляд. – 2007. – 29 трав. – С. 13.

80. **“...література не знає ніяких об’єктивних обставин для виправдання...”** : листи І. Чендея до Ю. Станинця // Екзиль. – 2007. – № 5. – С. 29-34.

81. **Марко, Василь. Уроки Івана Чендея** : [про письменника] / В. Марко // Літ. Україна. – 2007. – 21 берез. – С. 1, 7.

82. **Мідянка, Петро. Наш Чендей** : [про закарпат. письменника] / П. Мідянка // Екзиль. – 2007. – № 7. – С. 24.

83. **Неживий, Олексій. Григір Тютюнник: одна присвята Іванові Чендею** / О. Неживий // Екзиль. – 2007. – № 5. – С. 27-28.

84. **Скунць, Петро. Тільки будьте, Іване Чендею!** / П. Скунць // Екзиль. – 2007. – № 5. – С. 26.

85. **Скунць, Петро. Чендей Іван Михайлович (1922-2005)** : [письменник, лауреат Нац. премії України ім. Т. Г. Шевченка] / П. Скунць // Хто є хто. Закарпаття : міжнар. довід.-біогр. вид. – Вип. 3 : присвяч. 60-річчю створення Закарпат. обл. / авт.-упоряд. В. В. Болгов. – К. : Укр. акад. геральдики, товар. знаку та логотипу, 2007. – С. 17 : портр., кольор. іл.

86. **Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.** – Вип. 11 : Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті : матеріали Всеукр. наук. конф. (14-16 трав. 2007 р., Ужгород) / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т ; відп.

ред. М. І. Сюсько ; редкол. : І. В. Сабадощ [та ін.]. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. – 272 с.

87. **Трещак, Марія.** Авторські інскрипти на подарованих Івану Чендею книгах / М. Трещак // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. – Вип. 16 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. – С. 178-181.

88. **Туряниця, Юрій.** Слова вдячності І. М. Чендея у дарчих написах на книгах / Ю. Туряниця // Там само. – С. 182-184.

89. **Хланта, І. В. Чендей Іван Михайлович :** [закарпат. письменник] / І. В. Хланта // Енциклопедія Закарпаття: визначні особи ХХ століття / Закарпат. обл. осередок наук. т-ва ім. Т. Шевченка, Карпат. ун-т ім. А. Волошина ; редкол. В. В. Бедь [та ін.]. – Ужгород : Гражда, 2007. – С. 359-360 : портр.

90. **Чендей Іван Михайлович** // Шевченківські лауреати, 1962-2007 : енциклопед. довід. / авт.-упоряд. М. Г. Лабінський ; вступ. слово І. М. Дзюба. – Вид. 2-ге, змін. і доп. – К. : Криниця, 2007. – С. 633-635 : портр.

91. **Чендей-Трещак, Марія.** Слова болю і співчуття : (листи Д. Кременя, Г. Аврахова, Ю. Бачі до родини І. Чендея) / М. Чендей-Трещак // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. – Вип. 15 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. – С. 155-158.

2008

92. **Бібліографія І. Чендея** // Закарпатські митці – лауреати Національної премії ім. Т. Г. Шевченка : бібліогр. посіб. / Упр. культури Закарпат. облдержадмін., Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. : О. А. Канюка, М. Б. Бадида ; упоряд. Л. О. Ільченко ; відп. за вип. Л. З. Григаш. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2008. – С. 113-118.

93. **Ігнатювич, Олександра.** Письменник Іван Михайлович Чендей (1922-2005) / О. Ігнатювич // Закарпатські митці – лауреати Національної премії ім. Т. Г. Шевченка : бібліогр. посіб. / Упр. культури Закарпат. облдержадмін., Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. : О. А. Канюка, М. Б. Бадида ; упоряд. Л. О. Ільченко ; відп. за вип. Л. З. Григаш. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2008. – С. 97-112 : портр., кольор. іл.

94. **Чендей-Трещак, Марія.** “Письменник перш за все повинен...” : зі щоденник. записів І. Чендея / М. Чендей-Трещак // Літ. Україна. – 2008. – 18 груд. – С. 1, 3.

2009

95. Грицишук, Тетяна. Вдова Івана Чендея: “Можливо, через мене він не став Шекспіром” : дружина закарпат. класика прожила з ним 60 р. / Т. Грицишук // Старий Замок. Паланок. – 2009. – 12-18 листоп. – С. 22 : фот.

96. Грицишук, Тетяна. Криниця мудрості й любові : [про письменника І. Чендея] / Т. Грицишук // Грицишук, Т. П. Іду до людей / Т. П. Грицишук ; ред. О. Козоріз. – Ужгород : Мист. Лінія, 2009. – С. 31-41 : портр.

97. Завадяк, Віталій. Лист відповідального секретаря Закарпатського відділення СПУ Івана Чендея від 4 жовтня 1955 року на захист закарпатських літераторів / В. Завадяк // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. – Вип. 21 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2009. – С. 167-168.

98. Козій, Ольга. Митець і час у творчості Івана Чендея / О. Козій // Дзвін. – 2009. – № 11/12. – С. 134-136.

99. Трещак-Чендей, Марія. Згадуючи Івана Чендея. Сторінками письменницького Щоденника / М. Трещак-Чендей // Фест. – 2009. – 26 листоп.–2 груд. – С. 14 : фот.

100. Федикович, Павло. Два листи Івана Чендея / П. Федикович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. – Вип. 21 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2009. – С. 168-169.

2010

101. Козій, Ольга. “Колиска” Івана Чендея : концепт дому у творчості письменника / О. Козій // Укр. мова і літ. в шк. – 2010. – № 5. – С. 39-42.

102. Козій, Ольга. Переломний твір у творчості Івана Чендея / О. Козій // Дивослово. – 2010. – № 11. – С. 31-33.

103. Пекар, О. “Де мій Бог?” : урок духовності за повістю “Іван” (І. Чендей) / О. Пекар // Там само. – С. 33-35.

104. Поп, Іван. Чендей Іван : [письменник, журналіст та громад. діяч] / І. Поп // Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / уклад. : П. Р. Маґочій, І. І. Поп ; заг. ред. П. Р. Маґочій ; пер. з англ. Н. Кушко. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2010. – С. 799-800 : іл., портр.

105. Рутківський, Володимир. “Доля неодноразово зводила мене з Іваном Чендеєм та Петром Скунцем” : [розмова з укр. дит. письменником про Закарпаття / вів О. Гаврош] / В. Рутківський // Старий Замок. Паланок. – 2010. – 4-10 листоп. – С. 14.

106. **Чендей Іван Михайлович** : [письменник, кіносценарист, лауреат Держ. премії ім. Т. Шевченка 1994 р.] // Рух опору в Україні 1960-1990 : енциклопед. довід. / голов. ред. О. Зінкевич. – К. : Смолоскип, 2010. – С. 145. – Бібліогр. наприкінці ст.

107. **Чендей-Трещак, Марія. Жага прекрасного була сонцем...** : (гортаючи сторінки щоденника Івана Чендея) / М. Чендей-Трещак // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 23 / М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2010. – С. 148-152. ; Укр. літ. газ. – 2010. – 27 листоп. – С. 4.

108. **Чендей-Трещак, Марія. “Талант – це музика у слові”** : (із щоденника І. Чендея) / М. Чендей-Трещак // Ужгород. – 2010. – 15 трав. – С. 7 : фот.

2011

109. **Белоконь, Наталія. Родова людини І. Чендея: від маргінала до мудрого старця** : (за романом “Птахи полишають гнізда...”) / Н. Белоконь // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 16 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ “Ужгород. нац. ун-т”. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2011. – С. 44-46. – Бібліогр. наприкінці ст.

110. **Васьків, Майя. Забереж І. Чендея як відтворення і творення власної Йокнапатофи і власного Макондо** / М. Васьків // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 15 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ “Ужгород. нац. ун-т”. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2011. – С. 38-42. – Бібліогр. наприкінці ст.

111. **Жулинський, Микола. Іван Чендей. Історія його краю – в його творах** / М. Жулинський // Жулинський, М. Г. Українська література: творці і твори : учням, абітурієнтам, студентам, учителям / М. Г. Жулинський. – К. : Либідь, 2011. – С. 832-862 : фот. – Бібліогр. наприкінці ст.

112. **Іван Михайлович Чендей** : письменник // Тячівщина в іменах / Тячів. центр. район. б-ка ; Довід.-бібліогр. від. ; уклад. Г. П. Волос ; відп. за вип. І. С. Ключкей. – Тячів, 2011. – С. 39-40 : портр.

113. **Козій, Ольга. Доробок Івана Чендея в контексті часу. Аспекти творчої позиції та літературно-критична рецепція** / О. Козій // Укр. мова і літ. в шк. – 2011. – № 6. – С. 51-55. – Бібліогр.: 16 назв.

114. **Козій, Ольга. Письменники про живописців: порівняльний зріз** : (на матеріалі творів І. Чендея, О'Генрі, Дж. Толкієна) / О. Козій // Сучасні

проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 16 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ “Ужгород. нац. ун-т”. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2011. – С. 155-157. – Бібліогр. наприкінці ст.

115. Тараненко, Альона. Особливості вираження дитячої психології у прозі 70-х років ХХ століття : [в т. ч. про оповідання І. Чендея “Теплий дощ...”] / А. Тараненко // Там само. – С. 287-291. – Бібліогр. наприкінці ст.

116. Трещак-Чендей, Марія. “Крила виростають на свободі”: про що сказав би І. Чендей онукам і правнукам у наш знервований, переболений вік? / М. Трещак-Чендей // Новини Закарпаття. – 2011. – 21 трав. – С. 19.

117. Трещак, Марія. Щира розповідь Івана Чендея про літературні справи на Закарпатті у 1954-1958 роках : [в т. ч. уривок зі щоденника письменника] / М. Трещак // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 25 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2011. – С. 219-230. – Бібліогр. наприкінці ст.

118. Ходанич, Петро. Творчість Івана Чендея у контексті прози Закарпаття другої половини ХХ століття / П. Ходанич // Ходанич, Петро. Шляхом пізнання : статті / П. Ходанич. – Ужгород : Карпати, 2011. – С. 162-176. – (Від дитини – до громадянина). – Бібліогр. наприкінці ст.

119. Чендей-Трещак, Марія. Жага прекрасного була сонцем... : (гортаючи сторінки щоденника Івана Чендея) / М. Чендей-Трещак // Дукля. – 2011. – № 3. – С. 48-54 : портр.

120. Шалацька, Тетяна. Мовленнєві форми вираження психології персонажів малої прози І. Чендея / Т. Шалацька // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 26 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2011. – С. 203-206. – Бібліогр. наприкінці ст.

121. Штонь, Григорій. Газда (Іван Чендей) : [про закарпат. письменника] / Г. Штонь // Укр. літ. газ. – 2011. – 15 лип. – С. 14-15 : фот.

2012

122. Україна. Верховна Рада.

Про відзначення ювілеїв закарпатських письменників Івана Чендея та Петра Скунця : постанова від 22.03.2012 р. № 4615-VI // Голос України. – 2012. – 31 берез. – С. 4. ; Уряд. кур’єр. – 2012. – 11 квіт. – С. 12. ; Відом. Верх. Ради України. – 2013. – 11 січ. – С. 62-63.

123. **Амір, Адріана. Закоханий у фольклор** : (штрихи до літ. доробку І. Чендея) / А. Амір // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 28 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2012. – С. 22-24. – Бібліогр. наприкінці ст.

124. **Бедь, Віктор. Пам'яті видатних письменників** : [до 90-річчя від дня народж. І. Чендея – відкриття мемор. дошки на вул. Високий, 15, прем'єра вистави “Що залишаємо людям?” за повістю “Іван” в драмтеатрі, кн. вист. про жит. твор. шлях ювіляра та твор. вечір присвяч. 70-річчю від дня народж. П. Скунця в ляльк. театрі, кн. вист. відкриє його жит. і твор. сторінки] / В. Бедь // Срібна Земля. – 2012. – 25 трав. – С. 3 : фот.

125. **Белоконь, Наталія. Повість І. Чендея “Іван”: уроки Достоєвського** / Н. Белоконь // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 28 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2012. – С. 32-43. – Бібліогр. наприкінці ст.

126. **Василишин, Олег. Чендєзнавство в Україні і внесок у нього вченого-літературознавця Миколи Жулинського** / О. Василишин // Там само. – С. 48-50. – Бібліогр. наприкінці ст.

127. **Васьків, Майя. “Людина є те, що вона їсть”: їжа в житті верховинця** : (за творчістю І. Чендея) / М. Васьків // Там само. – С. 51-54. – Бібліогр. наприкінці ст.

128. **Васьків, Микола. Ідіостиль Івана Чендея як синтез реалізму й модернізму, епічності й літизму** / М. Васьків // Там само. – С. 55-57. – Бібліогр. наприкінці ст.

129. **Гаврош, Олександр. “Іван” від Івана Чендея** : першу постановку за творами Шевченків. лауреата покажуть в Ужгороді : [постановка С. Гержика] / О. Гаврош // Старий Замок. Паланок. – 2012. – 19-25 трав. – С. 12.

130. **Гаврош, Олександр. Що залишаємо людям?** : І. Чендея вперше поставили на великій сцені : [прем'єра вистави “Що залишаємо людям?” за повістю одноймен. письменника “Іван”, постановник С. Гержик] / О. Гаврош // Старий Замок. Паланок. – 2012. – 7-13 черв. – С. 12 : фот.

131. **Гержик, Сергій. “Сподіваємося на вдумливого глядача”** : [розмова із режисером-постановником вистави / вів В. Мишанич ; в т. ч. прем'єра вистави “Що залишаємо людям?” за повістю І. Чендея “Іван”] / С. Гержик // Ужгород. – 2012. – 12 трав. – С. 12.

132. Гоца, Еріка. Мовні засоби експресивності в романі І. Чендея “Птахи полишають гнізда” / Е. Гоца // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 28 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2012. – С. 180-182. – Бібліогр. наприкінці ст.

133. Гурбанська, Антоніна. Наративна стратегія повістєвої прози Івана Чендея / А. Гурбанська // Слово і час. – 2012. – № 12. – С. 57-65. – Бібліогр. наприкінці ст.

134. Густі, Василь. Дві горді вершини, два невичерпні джерела : є чудова нагода згадати двох наших лауреатів-шевченківців І. Чендея та П. Скунця : [розмова із головою Закарпат. орг. НСПУ / вів І. Сідун] / В. Густі // Новини Закарпаття. – 2012. – 19 трав. – С. 18 : фот.

135. Густі, Василь. “Маю щастя, маю долю, та не маю супокою...” : [з нагоди 70-річчя із дня народж. І. Чендея] / В. Густі // Новини Закарпаття. – 2012. – 28 квіт. – С. 21.

136. Долинич, Йосип. Його правда про життя нашого краю : до 90-річчя від дня народж. І. Чендея / Й. Долинич // Вісті Свалявщини. – 2012. – 19 трав. – С. 3.

137. Долинич, Йосип. “Спалахи іскрин” Івана Чендея : [про вихід од-ноймен. кн. в поліграфцентрі “Ліра” за старанням М. І. Трещак – доньки авт.] / Й. Долинич // Вісті Свалявщини. – 2012. – 21 лип. – С. 4 : фот.

138. Дослідник життя і майстер слова : метод.-бібліогр. матеріали до 90-річчя від дня народж. лауреата Нац. премії ім. Т. Г. Шевченка Івана Чендея (1922-2005) / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка ; Від. наук.-метод. роботи ; уклад. : О. В. Малинич, Н. М. Панчук ; відп. за вип. Л. З. Григаш. – Ужгород, 2012. – 48 с. : кольор. іл. – Бібліогр.: с. 44-46.

139. Жулинський, Микола. “...Аби прославити свій рідний край у слові!” : духов. простір І. Чендея / М. Жулинський // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 28 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2012. – С. 4-7. – Бібліогр. наприкінці ст.

140. ...Іван Чендей залишається камертоном совісті закарпатців : [встановлення та освячення мемор. дошки] // Голос України. – 2012. – 22 трав. – С. 7.

141. Каралкіна, Наталія. Письменник, що мав велику відповідальність перед талантом : у день ювілею І. Чендея відкриють мемор. дошку

і покажуть прем'єру вистави за повістю "Іван" / Н. Каралкіна // РІО. – 2012. – 19 трав. – С. 19.

142. Кіраль, Сидір. Життя сильніше втрат : (за рядками листів І. Чендея до І. Денисюка) / С. Кіраль // Літ. Україна. – 2012. – 18 жовт. – С. 10.

143. Кіраль, Сидір. "І знову я про те, що життя сильніше смерті": спроба епістолярного автопортрета Івана Чендея : до 90-річчя від дня народж. письменника / С. Кіраль // Слово і час. – 2012. – № 8. – С. 41-57 : фот. – Бібліогр. наприкінці ст.

144. Кіраль, Сидір. Штрихи до епістолярного автопортрета Івана Чендея : (за матеріалами неопублік. листування з проф. І. Денисюком) / С. Кіраль // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 28 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2012. – С. 76-87. – Бібліогр. наприкінці ст.

145. Князева, Валерія. Оповідання "Тестамент" Івана Чендея як художня модель міфологеми світового дерева / В. Князева // Там само. – С. 88-91. – Бібліогр. наприкінці ст.

146. Козій, Ольга. Образи й деталі в художньому світі Івана Чендея: аспекти взаємовпливу / О. Козій // Там само. – С. 92-94. – Бібліогр. наприкінці ст.

147. Комінярська, Ірина. Автентичність прозо письма Уласа Самчука та Івана Чендея / І. Комінярська // Там само. – С. 95-98. – Бібліогр. наприкінці ст.

148. Лицарям слова пам'ять і шана : [до 90-річчя від дня народж. І. Чендея – відкриття мемор. дошки на вул. Високій, 15, прем'єра вистави "Що залишаємо людям?" за повістю "Іван" в драмтеатрі, твор. вечір присвяч. 70-річчю від дня народж. П. Скунця в ляльк. театрі та кн. вист. про жит. і твор. шлях ювілярів (Закарпат. ОУНБ ім. Ф. Потушняка)] // Фест. – 2012. – 18-24 трав. – С. 2.

149. Лях, Тетяна. Традиції української новелістики кінця ХІХ – початку ХХ століть у "малій" прозі Івана Чендея / Т. Лях // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 28 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2012. – С. 104-109. – Бібліогр. наприкінці ст.

150. Марко, Василь. Сім сліз Івана Чендея : [образ "сліз" в творчості письменника] / В. Марко // Там само. – С. 110-114. – Бібліогр. наприкінці ст. ; Дзвін. – 2012. – № 11/12. – С. 151-155.

151. Мушинка, Микола. Взаємозв'язки Івана Чендея з українцями Словаччини та мої стосунки з ним / М. Мушинка // Там само. – С. 115-128. – Бібліогр. наприкінці ст. ; Слово і час. – 2012. – № 12. – С. 41-57. – Бібліогр. наприкінці ст.

152. Нейметі, Мар'яна. Цими днями Ужгород згадував письменника, лауреата державної премії ім. Т. Шевченка Івана Чендея : [встановл. мемор. дошки, вистава в облмуздрамтеатрі “Що залишаємо людям” за повістю І. Чендея “Іван”] / М. Нейметі // Новини Закарпаття. – 2012. – 22 трав. – С. 2 : фот.

153. Олійник, Наталія. Лірична повість Івана Чендея : [повість “Казка білого інею”] / Н. Олійник // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 28 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2012. – С. 129-131. – Бібліогр. наприкінці ст.

154. Павлик, Тетяна. Прем'єра вистави до 90-річчя письменника : [20 трав. у приміщ. облмуздрамтеатру “Що залишаємо людям?” за повістю “Іван” І. Чендея, постановник С. Гержик] / Т. Павлик // Срібна Земля. – 2012. – 18 трав. – С. 11 : фот.

155. Папіш, Віталія. Психолінгвістичні особливості художньої мови І. Чендея / В. Папіш // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 28 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2012. – С. 183-187. – Бібліогр. наприкінці ст.

156. Пасічник, Олена. Топос “родинного гнізда” в оповіданні Івана Чендея “Криниця діда Василя” та в повісті Бориса Харчука “У дорозі” / О. Пасічник // Там само. – С. 132-134. – Бібліогр. наприкінці ст.

157. Сабадош, Ганна. Конфлікт “старого” й “нового” в оповіданнях Д. Бузька та І. Чендея / Г. Сабош // Там само. – С. 142-145. – Бібліогр. наприкінці ст.

158. Семашко, Тетяна. Лінгвостилістичний потенціал субстантивних фразеологічних одиниць у художніх текстах І. Чендея / Т. Семашко // Там само. – С. 191-194. – Бібліогр. наприкінці ст.

159. Сенько, Іван. Автографи Івана Чендея з коментарями Івана Коршинського / І. Сенько // Там само. – С. 222-224 : іл. – Бібліогр. наприкінці ст.

160. Сенько, Іван. Фольклористична діяльність П. В. Лінтура в оцінка Івана Чендея та Петра Скунця / І. Сенько // Там само. – С. 146-150. – Бібліогр. наприкінці ст.

161. Талабірчук, Оксана. Тема самотності в малій прозі І. Чендея та І. Яцканина / О. Талабірчук // Там само. – С. 151-155. – Бібліогр. наприкінці ст.

162. Тішкіна, Олена. Особливості темпоральної організації оповідання Івана Чендея “Син” / О. Тішкіна // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 28 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2012. – С. 156-158. – Бібліогр. наприкінці ст.

163. Трещак, Марія. Думки Івана Чендея із листа до Миколи Жулинського про індивідуальність письменника / М. Трещак // Там само. – С. 219-221. – Бібліогр. наприкінці ст.

164. Трещак, Марія. Микола Жулинський – Іван Чендей: спроба інтерв'ю / М. Трещак // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 27 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2012. – С. 213-218.

165. Трещак, Марія. Народжене з Любові... : [передмова] / М. Трещак // Чендей, Іван Михайлович. Спалахи іскрин / І. М. Чендей. – Ужгород : Ліра, 2012. – С. 3-6.

166. Федака, Дмитро. Два витязі українського красного письменства : [про творчість письменників І. Чендея та П. Скунця] / Д. Федака // Дукля. – 2012. – № 3. – С. 43-50 : фот.

167. Фенцик, Магдалина. “Карпатську ватру” провели мукачівські маліжани : [зустріч учнів присвяч. І. Чендею та П. Скунцю ГО для твор. молоді МАЛіЖ, яка діє при ЗОШ № 6 з гостями В. Густі, М. Скунцем та О. Прокоп] / М. Фенцик // Фест. – 2012. – 7-13 груд. – С. 2 : фот.

168. Ференц, Надія. В Ужгороді вшанували Івана Чендея та Петра Скунця : [Всеукр. наук. конф. “Творчість І. Чендея та П. Скунця в українському літературному контексті” в УжНУ] / Н. Ференц // Літ. Україна. – 2012. – 10 трав. – С. 5.

169. Хорошков, Микола. Проза Івана Чендея в контексті морально-етичних пошуків літератури другої половини ХХ століття / М. Хорошков // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 28 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2012. – С. 166-168. – Бібліогр. наприкінці ст.

170. Чендей Іван Михайлович // Шевченківські лауреати 1962-2012 : енциклопед. довід. / авт.-упоряд. М. Г. Лабінський ; вступ. сл. Б. І. Олій-

ник. – Вид. 3-є, змін. і допов. – К. : Криниця, 2012. – С. 740-742 : портр. – (Програма “Українська книга”).

171. **Чендей, Іван.** **Іван Чендей – Олесю Гончару: “Я щасливий від спілкувань з Вами”** : [листи авт. до О. Гончара] / І. Чендей // Слово Просвіти. – 2012. – 12-18 лип. – С. 10-12.

172. **Чижмар, Ольга.** **Про специфіку онімійного почерку Івана Чендея** / О. Чижмар // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 28 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2012. – С. 195-198. – Бібліогр. наприкінці ст.

173. **Чорногор, Василь.** **Дві горді вершини – два невичерпні джерела** : [відзначення дат від дня народж. І. Чендея та П. Скунця] / В. Чорногор // Літ. Україна. – 2012. – 21 черв. – С. 9.

174. **Чужа, Оксана.** **Герої Чендея вийшли на сцену** : на Закарпатті відзначили ювілей Шевченків. лауреата : [встановлення та відкриття на вул. Високій, 15 мемор. дошки, прем'єра вистави в облмуздрамтеатрі “Що залишаємо людям” за повістю І. Чендея “Іван”] / О. Чужа // Фест. – 2012. – 25-31 трав. – С. 14 : фот.

175. **Чендея та Скунця вшанують на державному рівні** : [ВР прийняла постанову про відзначення ювілеїв лауреатів Шевчен. премії] // Фест. – 2012. – 23-29 берез. – С. 2.

176. **Шершун, Василь.** **Померти, аби показати людям, що потрібно творити добро...** : [розмова із актором драмтеатру, виконавцем голов. ролі вистави “Що залишаємо людям?” за повістю “Іван” І. Чендея / вела Т. Павлик] / В. Шершун // Новини Закарпаття. – 2012. – 26 трав. – С. 20 : фот.

177. **Шинкар, Іван.** **Художнє конструювання часопростору у творах Івана Чендея** / І. Шинкар // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 28 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2012. – С. 174-176. – Бібліогр. наприкінці ст.

178. **Шкурда, Євгенія.** **Ювілеї Чендея і Скунця відзначали в 6-й школі** : [чит. конф. в ужгород. шк.] / Є. Шкурда // Ужгород. – 2012. – 28 квіт. – С. 12.

2013

179. **Белоконь, Наталія.** **В УжНУ видано Науковий вісник, присвячений творчості Івана Чендея та Петра Скунця** : [про 28 вип. серії: Філоло-

гія, Соціальні комунікації] / Н. Белоконь // Карпат. Україна. – 2013. – 16 лют. – С. 3.

180. Белоконь, Наталія. **Поетика скандалу в оповіданні І. Чендея “Тестамент”** / Н. Белоконь // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 30 / М-во освіти і науки України, Ужгород, нац. ун-т. – Ужгород, 2013. – С. 113-116. – Бібліогр. наприкінці ст.

181. Ігнатович, Олександра. **Іван Чендей (1922-2005)** / О. Ігнатович // Ігнатович, Олександра Степанівна. Літературні портрети : [зб. нарисів] / О. С. Ігнатович. – Ужгород : Ліра, 2013. – С. 10-18 : портр. – Бібліогр. наприкінці ст.

182. Кіраль, Сидір Степанович. **“...Зробити щось корисне для свого рідного народу”** : з епістолярної спадщини І. Чендея : [монографія] / С. С. Кіраль ; Каб. Міністрів України ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К. : ПП Лисенко М. М., 2013. – 212 с. – Бібліогр. наприкінці ст. та у підрядк. прим.

183. Кіраль, Сидір. **“...Зробити щось корисне для свого рідного народу”** : з епістолярної спадщини Івана Чендея : [в т. ч. листи І. Чендея з І. Денисюком] / С. Кіраль // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – Вип. 29 / М-во освіти і науки України, Ужгород, нац. ун-т. – Ужгород, 2013. – С. 311-358. – Бібліогр. наприкінці ст.

184. Славич, Ігор. **Чому не публікують щоденники письменника Івана Чендея** : [відмова експерт. ради при Закарпат. ОДА профінансувати вид. письменника] / І. Славич // Вісник+К. – 2013. – 13 черв. – С. 5.

2014

185. Гаврош, Олександр. **У гості до Марії Чендей** : дружині відомого закарпат. письменника виповнилося 90 р. / О. Гаврош // Фест. – 2014. – 26 верес.-2 жовт. – С. 13 : фот.

186. Гомоляк, Марія. **Літературна година у коледжі культури і мистецтв** [“Письменники Закарпаття – лауреати Національної премії ім. Т. Г. Шевченка” в т. ч. про І. Чендея] / М. Гомоляк, Марія Стойка // Трибуна. – 2014. – 23 трав. – С. 4 : фот.

187. Ігнатович, Олександра. **Реконструкція біблійної легенди у новелі “Чайки летять на Схід” Івана Чендея** / О. Ігнатович // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 19 / М-во освіти і на-

уки України, ДВНЗ “Ужгород. нац. ун-т”. – Ужгород, 2014. – С. 150-154. – Бібліогр. наприкінці ст.

188. Мікула, Ольга. Спогад як елемент внутрішньої архітекτονіки у новелах Івана Чендея / О. Мікула // Там само. – С. 160-162. – Бібліогр. наприкінці ст.

189. Чендей, Марія. “Він не така людина, що гнеться. Він наче криця – або зламається, або вистоїть” : [розмова з дружиною відомого закарпат. письменника І. М. Чендея / вели Н. Каралкіна, І. Когутич] / М. Чендей // РІО. – 2014. – 27 груд. – С. 12 : фот. кольор.

2015

190. Вертій, Олексій. Коли не втрачені почуття честі, гідності та обов’язку : [про працю С. Кіраль “...Зробити щось корисне для свого рідного народу”] / О. Вертій // Дукля. – 2015. – № 1. – С. 75-78.

191. Ігнатович, Олександра. Проблема “батьки і діти” в новелі “Тестамент” І. Чендея / О. Ігнатович // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 20 / М-во освіти і науки України, ДВНЗ “Ужгород. нац. ун-т”. – Ужгород, 2015. – С. 115-120. – Бібліогр. наприкінці ст.

192. Марко, Василь. За рядками листів – людська і творча доля : [про кн. “...Зробити щось корисне для свого народу” : з епістоляр. спадщини І. Чендея”] / В. Марко // Дзвін. – 2015. – № 2/3. – С. 152-153.

193. Офіцинський, Роман. Епізод із життя Івана Чендея. 1969 рік : [про клопотання І. Чендея з приводу збереження пам’ятників історії в Ужгороді] / Р. Офіцинський // Офіцинський, Р. Новітня література Закарпаття : літ. ст., нариси, рец., огляди / Р. Офіцинський. – Ужгород : Гражда, 2015. – С. 43-47.

194. Райбедюк, Галина. Епістолярний образ Івана Чендея : [про монографію С. Кіраль “Зробити щось корисне для свого”] / Г. Райбедюк // Слово Просвіти. – 2015. – 17-23 груд. – С. 13.

195. Райбедюк, Галина. Стверджував “Силу духу нації української” : епістоляр. образ І. Чендея : [про монографію С. Кіраль “Зробити щось корисне для свого”] / Г. Райбедюк // Дивослово. – 2015. – № 11. – С. 63-64.

2016

196. Вертій, Олексій. Грані духовного світу Івана Чендея : [про працю С. Кіраль “...Зробити щось корисне для свого рідного народу”] / О. Вертій // Укр. літ. газ. – 2016. – 11 листоп. – С. 14 : портр.

197. **Вертій, Олексій.** Коли не втрачені почуття честі, гідності та обов'язку : [про працю С. Кіраль "...Зробити щось корисне для свого рідного народу"] / О. Вертій // Слово і час. – 2016. – № 1. – С. 108-111.

198. **Федака, Дмитро.** Іван Чендей (1922-2005) : [життя і творчість поета] / Д. Федака // Федака, Дмитро Михайлович. Українське красне письменство Закарпаття : літ. портрети й ескізи / Д. М. Федака. – Ужгород : ТІМРАНІ, 2016. – С. 325-336 : портр.

2017

199. **Кремінь, Дмитро.** Сяйво незгасної ватри : [спомини авт. про І. Чендея] / Д. Кремінь // Укр. літ. газ. – 2017. – 10 берез. – С. 14-15.

200. **Чендей, Марійка.** "Аби-м го там легше найшла" : М. Чендей взяла із собою на той світ недопалки вінчальних свічок : [розмова з донькою про М. Чендей – дружину відомого письменника / вела М. Нейметі] / М. Чендей // Новини Закарпаття. – 2017. – 21 січ. – С. 11 : фот. кольор.

СПИСОК АВТОРІВ, ТЕКСТИ ЯКИХ УВІЙШЛИ ДО ЗБІРНИКА

Бабидорич Михайло Іванович (1923-1998) – журналіст, публіцист. Лауреат журналістських премій ім. Я. Галана, ім. О. Борканюка.

Бача Юрій – український літературознавець зі Словаччини, публіцист, письменник, доктор філологічних наук.

Габорець Василь Степанович – заслужений працівник культури України

Гаврош Олександр Дюлович – письменник, журналіст. Переможець конкурсу «Коронація слова», конкурсу кіносценаріїв «Шевченко – 200», лауреат Всеукраїнського рейтингу «Книжка року» та премії ім. Ф. Потушняка.

Данко (Чендей) Ольга Михайлівна – сестра Івана Чендея, лікар.

Дзюба Іван Михайлович – літературознавець, літературний критик, публіцист, громадський діяч, академік Національної Академії наук України, лауреат Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка, премій ім. О. Білецького, Фондації О. і Т. Антоновичів.

Жулинський Микола Григорович – літературознавець, доктор філологічних наук, професор, академік Національної Академії наук України, завідувач відділу української літератури ХХ ст., директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Лауреат премій ім. О. Білецького, ім. В. Поліщука, Фондації О. і Т. Антоновичів, ім. І. Франка.

Кешеля Дмитро Михайлович – письменник, заслужений журналіст України, лауреат премій ім. В. Чорновола, ім. В. Федоріва, ім. Ф. Потушняка.

Кіраль Сидір Степанович – літературознавець, доктор філологічних наук, професор кафедри української і класичних мов На-

ціонального університету біоресурсів і природокористування України, Заслужений діяч науки і техніки України.

Коршинський Іван Юрійович – лікар-хірург, кандидат медичних наук, заслужений лікар України. Народний депутат України (1994-1998 рр.), голова Закарпатської крайової організації політичних в'язнів і репресованих.

Креміль Дмитро Дмитрович – поет, публіцист, лауреат премій ім. В. Чумака, ім. М. Аркаса, Всеукраїнської премії ім. Зореслава, Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка.

Марко Василь Петрович (1936-2015) – літературознавець, критик, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Масляник Олександр Іванович – журналіст, письменник, редактор, видавець, лауреат премії ім. В. Чорновола.

Мешко Іван Михайлович – доктор історичних наук, кандидат економічних наук, професор УжНУ.

Мушинка Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор Закарпатської академії мистецтв, почесний іноземний академік Національної Академії наук України, лауреат премії ім. Зореслава.

Носа Михайло Іванович – літератор, викладач Закарпатського машинобудівного технікуму (с. Дубове).

Павличко Дмитро Васильович – поет, перекладач, літературний критик, громадсько-політичний діяч.

Пекар Олена Василівна – учитель-методист, відмінник народної освіти, поетеса.

Перебийніс Петро Мойсейович – поет, журналіст, лауреат Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка, ім. М. Островського, ім. братів Лепких, ім. Володимира Свідзінського.

Ребрик Іван Михайлович – письменник, публіцист, видавець, засновник видавництва «Гражда».

Скунць Петро Миколайович (1942-2007) – поет, громадський діяч, лауреат премій ім. Д. Вакарова, ім. Ф. Потушняка, Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка.

Стрельбицький Михайло Петрович – поет, критик, літературознавець, кандидат філологічних наук.

Федака Дмитро Михайлович (1940-2016) – критик, літературознавець, редактор видавництва «Карпати» (1974-1997), «Закарпаття» (1997-2010), «ТІМПАНИ» (2010-2012), лауреат премії ім. Ф. Потушняка.

Фединишинець Володимир Степанович – письменник, публіцист, лауреат премії ім. Ф. Потушняка та ім. О. Духновича.

Чендей Марія Іванівна (1924-2016) – дружина Івана Чендея, вчитель української мови і літератури.

Чендей-Трещак Марія Іванівна – донька Івана Чендея, вчитель української мови і літератури Ужгородської ЗОШ № 5.

**Закарпатська обласна універсальна наукова
бібліотека ім. Ф. Потушняка**

Науково-популярне видання

**ІВАН ЧЕНДЕЙ
У КОЛІ СУЧАСНИКІВ**

**Збірник спогадів, статей, есе, художніх творів,
бібліографічних джерел**

В авторській редакції
Верстка та дизайн • Кокіна Рената

Підписано до друку 08.05.2017. Формат 64x90/16. Папір офсет.
Друк офсет. Гарнітура Book Antiqua. Ум. друк. арк. 24,4.
Замовлення № 834. Тираж 150 шт.

Оригінал-макет виготовлено та віддруковано у ТОВ «РІК-У»:
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 3б
Свідоцтво Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року

Ч-43 **Іван Чендей у колі сучасників** : зб. спогадів, статей, есе, худож. творів, бібліогр. джерел / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка ; уклад. : О. Д. Гаврош, С. С. Кіраль, І. В. Когутич, М. І. Трещак, О. В. Шмайда ; відп. за вип. О. А. Канюка. – Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2017. – 420 с. : фото.

ISBN 978-617-7404-38-4

Збірник матеріалів «Іван Чендей у колі сучасників», підготований до 95-річчя від дня народження українського письменника, лауреата Національної премії ім. Т. Г. Шевченка, – спроба показати не тільки постать митця, але й епоху, в якій він жив і творив. Адже під однією обкладинкою зібрано публіцистичну спадщину письменника, який чимало писав про видатних сучасників; спогади, статті, есе, художні твори літературознавців, колег по перу, журналістів, друзів, рідних, які особисто знали митця; аналіз його епістолярної спадщини та доповнення бібліографічного покажчика про життя і творчість Івана Чендея.

Видання адресоване широкому колу читачів, передусім літературознавцям, краєзнавцям, викладачам, студентам, бібліотечним працівникам.

УДК 82.09(477.87)

Літературна особистість формується роками довгими.
Для того, аби літератор прийшов, справді треба чимало.
Топри талант – без нього майстер слова неможливий –
необхідні докладні знання життя, висока культура слова,
належна самодисципліна. Потрібні працьовитість,
закоханість у справу, чесність, висока ідейність, захоплення
добрим, зненависть до зла.

* * *

Жалюгідними є ті літератори, що переживають свої
твори. Щаслива доля тих творців, чиї твори переживають їх.

І. Шевчук

